

JĀNIS ROZENBERGS

**TAUTAS
UN ZEMES
LATVIEŠU
TAUTASDZIESMĀS**

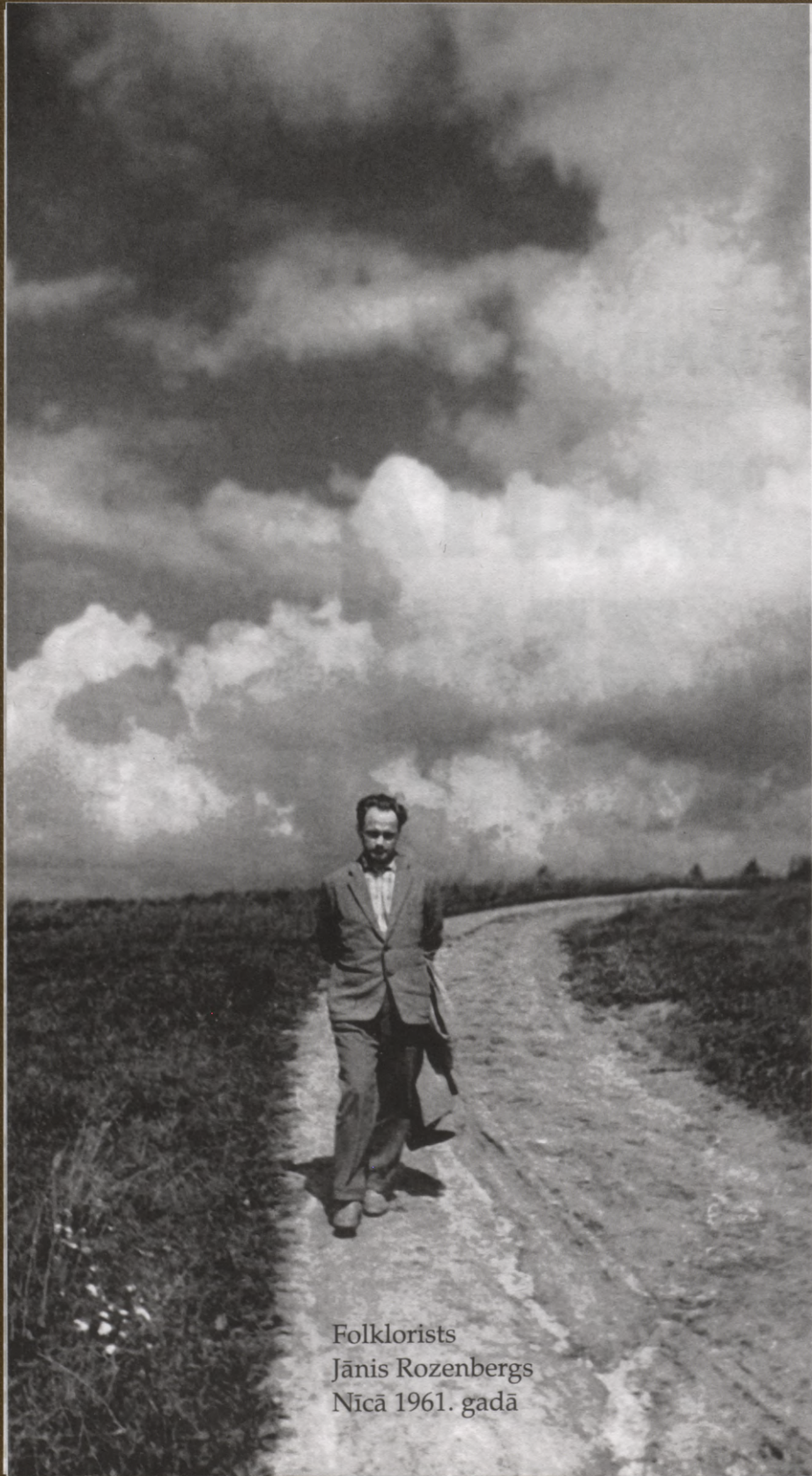

278 550

L
38

JĀNIS ROZENBERGS

**TAUTAS
UN ZEMES
LATVIEŠU
TAUTASDZIESMĀS**

Folklorists
Jānis Rozenbergs
Nīcā 1961. gadā

2005-4

116

Latvijas Nacionālā
bibliotēka

UDK 398.81-174
Ro 945

L
39P

LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts
Latviešu folkloras krātuve

JĀNIS ROZENBERGS

TAUTAS UN ZEMES LATVIEŠU TAUTASDZIESMĀS

ZINĀTNE

UDK 398.8(=174)

Ro 945

Mākslinieks *Aldis Aleks*
Redaktore *Rita Treija*
Korektore *Brigita Vārpa*

Grāmata izdota ar
VALSTS KULTŪRKAPITĀLA FONDA
un
LATVIJAS ZINĀTNES PADOMES
atbalstu

Grāmatas noformējumā izmantoti attēli
no Latviešu folkloras krātuves
un Jāņa Rozenberga personīgā arhīva

ISBN 9984-767-32-9

© Jānis Rozenbergs, 2005

© "Zinātne", 2005

Priekšvārds

JĀNIS ROZENBERGS (1927) ir viens no izcilākajiem 20. gadsimta otrās puses latviešu folkloristiem, kas savu mūžu veltījis tautasdziesmu vākšanai, krāšanai, publicēšanai, pētīšanai, saglabāšanai un iedzīvināšanai. Par zinātnisko un sabiedrisko darbību Jānim Rozenbergam 1996. gadā piešķirta Friča Brīvzemnieka balva, 2001. gadā – Lielā folkloras gada balva par mūža ieguldījumu, bet 2002. gadā – Triju Zvaigžņu ordenis.

Jāņa Rozenberga dzimtā puse ir Ziemeļvidzeme, viņš dzimis netālu no Rūjienas – Jeru pagasta Vecumos. Rozenbergu ģimenē uzauguši trīs bērni – meita Elza beigusi Latvijas Lauksaimniecības akadēmiju, dēls Arvids kļuvis par mūziķi, komponistu, dziedāšanas skolotāju, bet Jānis – jau filoloģijas studiju laikā Latvijas Valsts universitātē (1949–1954) pievērsies sava mūža aicinājumam – folkloristikai. No ģimenes mantoto interesi par mūziku un dziesmu – Rozenbergiem piederējušas klavieres, māte bijusi labas balss īpašniece un liela dziedātāja, abi dēli ganos izdziedājuši vai visu “Dziesmu rotu” – Jānis Rozenbergs līcis lietā, vācot un pētot tautasdziesmas, kā arī dziedot dažādos koros. Arī viņa pirmie soļi folklorā sperti, vēl dzīvojot tēva mājās, – būdams Jeru pamatskolas 3. klases skolnieks, J. Rozenbergs piedalās tautas garamantu vākšanā; viņa 1938. gadā savāktie materiāli glabājas Latviešu folkloras krātuvē [LFK 1738. kolekcija]. Studējot Filoloģijas fakultātē, Jānim Rozenbergam laimējas mācīties pie izcilā folklorista un valodnieka Artura Ozola, un jau studenta gados viņš nopietni pievērsās folkloristikai, vadīdams Studentu zinātniskās biedrības Folkloras pulciņu un piedalīdamies trīs Zinātņu akadēmijas Etnogrāfijas un folkloras institūta folkloras vākšanas ekspedīcijās 1952.–1954. gadā.

Jāņa Rozenberga folklorista gaitas ir plaši sazarotas, tajās ietilpst gan folkloras vākšana, gan publicējumu sagatavošana, gan pētniecība; viņš bijis arī ilggadējs folkloras ansambļu padomdevējs un folkloras kustības atbalstītājs. Visu aktīvo darba mūžu J. Rozenbergs bijis uzticīgs vienai darbavietai – Latviešu folkloras krātuvei (kas gan vairākkārt mainījusi nosaukumu un institucionālo piederību).

Jāņa Rozenberga savākto folkloras vienību skaits pārsniedz vairākus desmitus tūkstošu, bet īpaša vērtība ir viņa atklātie izcilie teicēji – Katrīna Čirkše Nīcā, Marija Krievāne Kaldabruņā, Elza un Augusts Cimdiņi Vecpiebalgā, Helēna Kozukupča Viļānos, no Krievijas pārbraukusi Leontīne Lāce Alojā, Anna Gruzīte Lubānā, Paulīne Cine Lejas Bulānā. J. Rozenbergs bijis vairāk nekā divdesmit folkloras vākšanas ekspedīciju vadītājs ar rūpēm par darba sagatavošanu, izlūkbraucieniem, nopietnu savāktā materiāla izvērtējumu presē un zinātniskos izdevumos, ekspedīcijas noslēguma sesiju sarīkošanu to norises vietās. Šais sesijās par tradīciju kļūst teicēju koncerti – parasti Jāņa Rozenberga organizēti –, kas dažkārt bijuši pamudinājums folkloras ansambļu nodibināšanai; tā, piemēram, J. Rozenbergs uzlūkojams par Rikavas etnogrāfiskā ansambļa izveidotāju. Bet 1978. gada 14. oktobrī viņa vadībā tiek sarīkots vēsturiskais folkloristu 30. ekspedīcijas noslēguma koncerts Dailes teātrī, kas, pulcinādams uz Rīgas skatuves gan teicējus, gan jau zināmus un jaunus ansambļus (Dignājas sievas), raisīja plašu interesi par folkloru pilsētas publikā un modināja folkloras kustību Latvijā. Teicēju koncertu tradīcija, Jāņa Rozenberga entuziasma uzturēta, vēlāk (1981–1999) tiek turpināta ikgadējās K. Barona dienas konferencēs.

Pirms piecdesmit gadiem aizsākas Jāņa Rozenberga darbs tautasdziesmu krājumu sagatavošanā. Tūlīt pēc studiju beigām viņš iesaistās akadēmiskās tautasdziesmu izlases (1955–1957) sagatavošanā. Vēlāk J. Rozenbergs ir viens no galvenajiem līdzstrādniekiem pilnā akadēmiskā izdevuma “Latviešu tautasdziesmas” (1979–2004) tapšanā – viņš piedalās krājuma principu izstrādē, pilnās tautasdziesmu kartotēkas izveidē; J. Rozenbergs arī sakārtojis un uzrakstījis plašas nodaļas sešos no pašlaik izdotajiem astoņiem sējumiem.

Arī J. Rozenberga folkloras pētnieka gaitas aizsākas agri – beidzis studijas, viņš uzreiz iestājas aspirantūrā, kur Artura Ozola vadībā izstrādā un 1960. gadā aizstāv disertāciju “Humors un satīra latviešu klasiskajās tautasdziesmās par bajāriem un feodālajiem kungiem”. No sava darbuzzinātāja J. Rozenbergs pārņemto interesi par tautasdziesmām un to valodu, kā arī par folkloristikas vēsturi. Jāņa Rozenberga publicēto darbu (ap 100 rakstu) klāstā diezgan skaidri iezīmējas trīs galvenie virzieni. Pirmkārt, tā ir folkloras vācēja pieredze – J. Rozenbergs apraksta folkloras ekspedīciju norisi, katrā novadā iegūtos folkloras materiālus, veido plašus teicēju portretus un viņu repertuāru aprakstus. Otrkārt, J. Rozenbergs publicējis nozīmīgas apceres folkloristikas vēsturē – par vācu apgaismotāju Garlību Merķeli, lietuviešu profesoru Eduardu Volteru un latviešu folkloras vācējiem un pētniekiem: Annu Bērzkalni, Frici Brīvzemnieku, Jāni Albertu Jansonu, Jēkabu Ķiburu, Pēteri Šmitu. 1995. gadā J. Rozenberga sakārtojumā un ar plašu viņa ievadpcerējumu iznāk Kārļa Strauberga

darbu kopojums "Pār deviņi novadiņi". Bet treškārt un galvenokārt, J. Rozenberga zinātniskā interese saistīta ar latviešu tautasdziesmu vēsturi un valodu. Viņš pētījis tautasdziesmas kultūrvēsturiskā aspektā, publicējis pētījumus par tautasdziesmu teorijas jautājumiem, apcerējis tautasdziesmās apdziedātos sociālos slāņus. Vienotu pētījumu ciklu veido J. Rozenberga raksti par dažādām zemēm, tautām un etniskajām grupām latviešu tautasdziesmās, ko tagad izdodam vienkopus.

Šīs grāmatas tapšanā piedalījušies Jāņa Rozenberga kolēģi Latviešu folkloras krātuvē: Dace Bula, Elga Melne, Aldis Pūtelis un Māra Vīksna, bet galveno darbu publicējuma sagatavošanā ar Valsts Kultūrkapitāla fonda atbalstu veikusi jaunā folkloriste Rita Treija. Lai šī grāmata ir Jāņa Rozenberga radošā mūža vainagojums un kolēģu atzinības apliecinājums!

Māra Vīksna, Dace Bula

*

Etnonīmi jeb cilšu, cilšu apvienību, tautību, tautu un nāciju nosaukumi, kā arī toponīmi jeb vietvārdi kā vēstures liecinieki ir nozīmīgs izpētes priekšmets dažādos aspektos, it īpaši tautu kultūrvēsturisko sakaru atklāsmē, un sniedz svarīgas ziņas etniskās vēstures un etnoģenēzes jeb tautas izcelsmes un izveides procesu izzināšanā.

Tautasdziesmas, sakņojoties tālākā pagātnē, neapšaubāmi atklāj etnisko procesu un kultūrvēsturisko sakaru senākās izpausmes. Tāpēc, kā uzsvēris Jānis Rozenbergs, "šai ziņā tautasdziesmas var nosacīti salīdzināt ar arheoloģiskiem atradumiem, kas lieti noder agrīno sabiedriski ekonomisko formāciju saimnieciskās dzīves un netieši arī sociālo apstākļu rekonstrukcijai".

J. Rozenberga redzeslokā vairākus gadu desmitus ir klasiskajās tautasdziesmās sastopamie etnonīmi un ar tiem saistītie toponīmi, kas latviešu tautas etniskās vēstures apcerējumos ir izmantoti maz vai tikpat kā nemaz. Pētījumos, kas ietverti šai krājumā, J. Rozenbergs sistemātiski un detalizēti ir izsekojis vairāku latviešiem tuvāku un tālāku tautu un etnisko grupu atspoguļojumam klasiskajās tautasdziesmās, kā arī plaši iesaistījis citu zinātņu, piemēram, vēstures, arheoloģijas, valodniecības dotumus, sniedzot vispusīgu ainu ne tikai par konkrētajām leksēmām, bet arī par tautu kultūrvēsturisko sakaru ceļiem un dinamiku.

Kā grods pavediens J. Rozenberga pētījumus caurvij valodnieciskais materiāls. Nereti te vienkopus rodama būtiskā un plašākā informācija par vārda

(etnonīma) cilmes meklējumiem, ko papildina autora apsvērumi kādas hipotētiskas domas atbalstam vai noliegumam. Valodniecisku problēmu risināšanai nozīmīgi ir apkopotie vārdu (etnonīmu) varianti, kā arī vārdkopas ar tiem. Īpaša uzmanība ir pievērsta etnonīmu leksiskās nozīmes variantiem un to funkcionālajam lietojumam, atklājot leksēmu polisēmiju jeb daudznozīmīgumu un sniedzot drošu materiālu leksikoloģijai un leksikogrāfijai. Vērā ņemams ir J. Rozenberga secinājums, ka vairāki vārdi, kā *čigāni*, *krievi* u. c., klasiskajās tautasdziesmās ne vienmēr apzīmē konkrētu tautu, proti, tiem nav etnonīma funkcijas. Turklāt tautasdziesmas ir saglabājušas dažus nozīmes variantus, kas mūsdienās aktīvajā vārdu krājumā vairs nav sastopami (piemēram, *krievi* ar nozīmi 'rekrūši').

J. Rozenbergs ir aizskāris arī terminoloģiska rakstura jautājumus. Tā autors kaismīgi aizstāvējis vārdu *leiši*, aicinot atdot "šim skaistajam *leišu* vārdam tā kādreizējo labo slavu, kas uz laiku laikiem iemūžināta un cildeni apliecināta latviešu tautasdziesmās". Lasītāja ziņā J. Rozenbergs ir atstājis etnonīma *lībieši* vai *līvi* izvēli un par zinātniski pamatotiem atzinis T. Karmas apsvērumus par tiem. Savukārt apcerējumā par leksēmu *čigāni*, kam zināma arī nozīme 'ķekatas, ķekatnieki', viņš ieteicis vārdu *ķekatas* zinātniskajā literatūrā lietot ar nozīmi 'masku gājiens', bet *ķekatnieki* – masku gājiena apzīmēšanai.

J. Rozenberga apredzē (viņa leksikā sastopams mazpazīstams vārds!) ir arī rūpes par valodu, par vārdu labskaņu, par ko liecina, piemēram, pētījumos iesaistītie autora jaundarinājumi, kas aizstājuši atvasinājumus ar izskaņu -*šana*: *iesūte*, *izlēme*, *izplate*, (līgavas) *nolaupe*, *pārtape*, (linu) *plūce*, *saglake*, (mērķa) *sasniedze* u. c.

Lai gan pagaidām nav īstenota autora iecere "izdarīt plašākus vispārinājumus par etnonīmu specifiku pēc tautasdziesmu liecībām kopumā, kā arī mēģināt noskaidrot un noteikt klasisko tautasdziesmu vietu un nozīmi latviešu etniskās vēstures ļoti sarežģīto problēmu risinājumā", J. Rozenberga erudīti un godprātīgi veiktie pētījumi par etnonīmiem un ar tiem saistītiem toponīmiem klasiskajās tautasdziesmās ir nozīmīgs un neatsverams devums kā latviešu tautas etniskās vēstures, tā arī vairāku valodniecisku jautājumu studijām.

Brigīta Bušmane

Aizdaugavas leiši latviešu tautasdziesmās un viņu etniskā piederība¹

Ievada vietā

Ievada vietā pāris paskaidrojumu.

Pirmais paskaidrojums. Vārdkopa *Aizdaugavas leiši* ir uz latviešu klasisko tautasdziesmu leksikas pamata darināts jauninājums – kopnosaukums, lai īsi un trāpīgi raksturotu to leišu tematikas tautasdziesmu grupu, pēc kuras liecībām leiši mituši Daugavas kreisajā krastā, t. i., Augšzemes un Zemgales pusē. Interpretējot šais tautasdziesmās *leišu* vārdu kā īsto leišu etnonīmu, varētu netieši secināt, ka tieši Daugava kādreiz senāk it kā bijusi latviešu un leišu etniskā robeža. *Aizdaugavas leiši* viņi ir, raugoties no Daugavas labā, t. i., Vidzemes krasta. Tā kā tautasdziesmas par Aizdaugavas leišiem cilmes ziņā, kā tiks noskaidrots nedaudz vēlāk, pamatā ir Vidzemes dziesmas, tad šāds vidzemniecisks skatījums no Daugavas labā krasta uz Aizdaugavas leišiem ir vēsturiski pamatots. Pašas dziesmas, kas daudzina šos Aizdaugavas leišus, īsuma labad turpmāk tiks dēvētas par *Aizdaugavas leišu tematikas tautasdziesmām*.

Otrs paskaidrojums. Ilgāku laiku akadēmiķa J. Endzelīna dzimundienas atceres sanāksmēs Zinātņu akadēmijā daudzreiz tiku ziņojis par latviešu klasiskajās tautasdziesmās biežāk pieminēto tautību nosaukumiem jeb etnonīmiem, sākot šos sistemātiskos apskatus ar igauņiem un lībiešiem un noslēdzot ar zviedriem un židiem. Īpaša uzmanība tika pievērsta attiecīgo etnonīmu leksiskās nozīmes variantiem un to funkcionālajam lietojumam dažādos tautasdziesmu tematiskajos ciklos. Biju stingri pārliecināts, ka mans sākotnējais darbs par dažādu tautību nosaukumiem tautasdziesmās izziņas pirmajā pakāpē ir paveikts. Turpmāk bija iecerēts izdarīt plašākus vispārinājumus par etnonīmu specifiku pēc tautasdziesmu liecībām kopumā, kā arī mēģināt noskaidrot un noteikt klasisko tautasdziesmu vietu un nozīmi latviešu etniskās vēstures ļoti sarežģīto problēmu

risinājumā. Taču no šī iecerētā nodoma īstenojuma mani pagaidām atturēja kādā sarunā profesores M. Rudzītes izteiktais ierosinājums sakarā ar Daugavas labā un kreisā krasta sēļu problēmas izpēti aplēst Aizdaugavas leišu tematikas tautasdziesmu izplates areālu un precizēt šo dziesmu cilmes vietu, kā arī iespēju robežās noteikt pašu Aizdaugavas leišu varbūtējo etnisko piederību. Viņa bija arī tā, kas man atgādināja par P. Šmita rakstu "Par zemgaliešu un sēļu tautību", kas publicēts 1921. gadā "Filologu biedrības rakstu" pirmajā krājumā. Šis P. Šmita raksts man bija zināms jau krietni agrāk. Biju to lasījis studiju gados, kad vēl nebiju sācis interesēties par etnonīmiem latviešu tautasdziesmās. Tieši tāpēc man no atmiņas bija pagaisuši P. Šmita minētie apsvērumi par leišiem tautasdziesmās latviešu un leišu varbūtējo etnisko robežu noteiksmē, balstoties pamatā uz Aizdaugavas leišu tematikas dziesmās atrodamām liecībām.

Nule minētā raksta beigu daļā P. Šmits pilnīgi (divas četrrindes) vai daļēji (sešas dziesmu divrindes un vienas dziesmas vienrindi) publicējis no K. Barona "Latvju dainām" deviņas dziesmas par Daugavas kreisā krasta leišiem (tātad vairāk nekā pusi no visiem Aizdaugavas leišu tematikas dziesmu tipiem, neskaitot tekstuāli vairāk vai mazāk atšķirīgās versijas un variācijas). Klasiskajās tautasdziesmās bieži daudzīnātā *leišu* vārda semantiskās struktūras izpētes labad vispār un Aizdaugavas leišu etniskās piederības noteiksmes dēļ jo īpaši svarīgi un vēl šodien uzmanības vērti šķiet trīs P. Šmita izvirzītie secinājumi.

"No šiem piemēriem," raksta autors, "varam taisīt trīs slēdzienus. Pirmkārt, nav šaubu, ka šo dziesmu sacerētāji ir vidzemnieki. Otrkārt, dziesmu saturs aizrāda uz senākiem laikiem, ka leitis vēl varēja būt latvieša ienaidnieks, ka latviešiem vēl bija tiesība brīvi ceļot un ka sievietes vēl apkopa vīriešu zirgus."

Skaidrības un vēsturiskās patiesības labad aprādāms, ka otra apgalvojuma pirmā puse gan balstīta uz aplam saprasta tautasdziesmu piemēra pamata. P. Šmita rakstā citētās četrrindes teksts:

Rūci, rūci, pārkonīti,
Skaldi tiltu Daugavā,
Lai nenāca poļi, leiši
Manā tēvu zemītē.

LD 32 149

Šai dziesmā nekas neliecina par Daugavu kā latviešu un leišu varbūtējās dzīves vietas robežupi, un tamdēļ vien pati četrinde nebūtu pieskaitāma pie Aizdaugavas leišu tematikas tautasdziesmām. Tā ir tipiska kara tematikas dziesma, kas, domājams, vēstī par Livonijas kara (1558–1583) notikumiem, kad leišu un poļu (kopš Ļubļinas ūnijas 1569. gadā) karapulki iebruka Livonijā kā svešu zemju iekarotāji un svešu tautu varmācīgi pakļāvēji savai varai. Livonijā tolaik asiņaini un nežēlīgi izrīkojās arī krievu karaspēks Jāņa (Ivana) IV vadībā. Arī šis moments radīs atspoguļojumu latviešu kara dziesmās. Pati Daugava šai citētajā četrindē nav minēta latviešu un leišu dzīvesvietas sakarā, bet rādīta kā stratēģiski svarīgs kara objekts, kura krastos citzemju karapulki kopš senseniem laikiem izcīnīja nozīmīgas kaujas. Tātad šai tautasdziesmā stāstīts par īstajiem leišiem un par īstajiem poļiem, t. i., Lietuvas un Polijas pamatiedzīvotājiem. Ne velti šais kara dziesmās parasti nostatīti blakus poļi un leiši (arī krievi un leiši), pie kam stingri noteiktā secīgumā – vispirms poļi (arī krievi), tad leiši, bet nekad otrādi.

Ka četrinde *Rūci, rūci, pārkonīti* atspoguļo Livonijas kara notikumus, to netieši apstiprina kāda cita radniecīgas tematikas kara dziesma:

Poļi, leiši naudu skaita

Juglas tilta galiņā,

Dzīrās pīrkt Vidzemīti

Ar visām zeltenēm.

LD 32 141

“Treškārt,” turpina P. Šmits, “viņpus Daugavas netiek daudzīnāti tautas brāļi. Ejot savos spriedumos vēl tālāki, mēs varētu pārprast tautas dzejnieka vienkāršo un brīvo izteiksmi. Nav jādomā, ka visi šie tautas dziesmu leiši runājuši īsto leišu valodu un ka Daugava būtu bijusi latviešu valodas robeža uz dienvidiem. Tikpat nepareizi būtu spriest, ka šās dziesmas būtu cēlušās no Kurzemes nezināšanas jeb tišas faktu sagrozīšanas. Tādā ziņā tautas dziesmas tikai pastiprina veco chroniku liecības, ka tagadējā Kurzemē senāk dzīvojušas citas baltu ciltis, kuras vismaz vidzemnieki nav skaitījuši pie latviešiem. Tādēļ nav nekāds brīnums, ka ikdienišķā runā par leišiem tika saukti ne vien īstie leiši, bet arī viņu kaimiņi. Pēc vecām atmiņām tā varēja vēl runāt un dziedāt arī 15. un 16. gadu simtenī, kad Kurzemi jau varam turēt par pārlatvjotu.”²

No teiktā nojaušams, ka P. Šmits uzskata – latviešu tautasdziesmās var būt saglabājušās vecvecu atmiņu pēdas par seno zemgaļu un sēļu cilšu etniskajām robežām. Un pati Daugava tad it kā bijusi, no vienas puses, Vidzemes latviešu respektīvi latgaļu, no otras puses, zemgaļu un sēļu robežupe. Turklāt P. Šmits atzīst, ka Vidzemes latvieši dēvējuši Daugavas kreisā krasta sēļus un zemgaļus par leišiem jau senlatviešu cilšu respektīvi tautību laikmetā. P. Šmits gan nemin pietiekami drošus argumentus šāda pieņēmuma stingrākam pamatojumam. Paliek arī neskaidrs, kāpēc Vidzemes latgaļiem tolaik vajadzēja Daugavas kreisā krasta zemgaļus un sēļus saukt par leišiem. Ir zemgaļiem, ir sēļiem jau toreiz bija savs etnonīms, ko acīmredzot pazina arī viņu abu tuvākie kaimiņi – Vidzemes latgaļi.

Trešais paskaidrojums. Man divreiz jau nācies runāt par tautasdziesmu leišiem, gan apskatot leksēmas *leiši* funkcionālo semantiku, gan iztīrējot latviešu un leišu kultūrvēsturiskos sakarus tautasdziesmu attēlojumā. Šai sakarā esmu analizējis arī Aizdaugavas leišu tematikas dziesmas, vēl nelietojot gan pašu nosaukumu *Aizdaugavas leiši*. Šīs dziesmas tiku izmantojis kā pamatojumu tēzei, ka tieši Daugava bijusi senāk tā dabiskā robeža, aiz kuras uz dienvidiem sākusies dziļāka un būtiskāka leišu materiālās un garīgās kultūras ietekmes josla, arī daudz spēcīgāki etniskie sakari. Pats *leišu* vārds šais dziesmās tad tika skatīts kā Augšzemē un Zemgalē mitušo leišu etnonīms vai arī kā Lietuvas pamatiedzīvotāju nosaukums. Tagad ir apzinātas jaunas papildu liecības, kas ļauj tautasdziesmu *Aizdaugavas leišus* etniskās piederības ziņā interpretēt arī citādi, iespējams, pareizāk. Vēl piebilstams, ka savukārt ziņojumā par *zviedru* vārda semantiku tautasdziesmās tiku teicis neatkarīgi no P. Šmita raksta, ka dziesmās par leišiem aiz Daugavas leksēma *leiši* funkcionē ar nozīmi ‘Augšzemes latvieši, augšzemnieki’. Šādam atzinumam tobrīd gan netika sniegts argumentēts pierādījums.

1

Kādas liecības par Aizdaugavas leišiem dokumentētas pašās tautasdziesmās? Lai uz šo jautājumu atbildētu, vispirms lietderīgi iepazīties ar Aizdaugavas leišu tematikas dziesmu saturu. Dziesmu skaits nav liels, tamdēļ citēti tiks visi pamattipi, neminot mazāk svarīgas tekstualās atšķirības

šo dziesmu versijās un variācijās. Tātad dziesmas par Aizdaugavas leišiem, kas apzinātas K. Barona "Latvju dainās" un Latviešu folkloras krātuves rokrakstu fondos:

*Tprušiņ kauķš leišu govs,
Pār Daugavu maurodama;
Pakaļ nāk leišu meita,
Zīdautiņu rakstīdama.*

LD 16 491v.

*Ēdat, manas leišu govis,
Aiz Daugavas ābulā;
Leišu meita pakaļ nāca,
Zīžu valgi rociņā.*

LD 29 183, 1

*Līgosim, div' bitītes,
Kamēr trešo atrodam.
Ņemsim trešo leišu meitu
No Daugavas otras malas.*

LD 1264¹

*Dodiet man eža cimdus,
Eža cimdu pirkstainiekus,
Lei es esu par Daugavu
Leišu meitu ķircanāt.*

LD 13 251

*Saulīt' mazu gabaliņu,
Man notika nelaimīte:
Man nojūdza leišu meita
Aiz Daugavas kumeliņu.*

LD 34 297

*Ko tie leišu suņi rēja,
Daugavāi raudzīdami?
Tur noslika Rīgas meita,
Zīdautiņu mazgādama.*

LD 30 978

*Grozni rieja leiša suņi,
Aiz Daugavas gulādami;
Nadriksteju zyrga dzyt,
Ni īmovu zvārdzynuot.*

LFK 1680, 2146

Leiši manu nēzdodziņu
Par Daugavu pārsvieduši;
Visi četri zelta stūri,
Vidūj saule, mēnesītis.

LD V 5668¹

Velti, velti tas bāliņis
To māsiņu rūdināja:
Sakās iet pār Daugavu,
Leišos ņemt līgaviņu.

LD 12 457

Šķērsu braucu par Daugavu,
Griežu leišu maliņā,
Ni bēdāju leišu kungu,
Ni to leišu stāraistiņu.

LD 30 845

Šķērsu braucu pār Daugavu,
Šķīru leišus maliņā;
No tā leišu šķīrumiņa
Kļūst man leišu līgaviņa.

LD 22 474

Steidžu, steidžu, jūdžu, jūdžu
Baltām krēpēm kumeliņ';
Braucu šķērsu Daugavai,
Šķīru leišus maliņā.

LFK 1730, 1924

Svilpēdama sniedze skrēja
Pār Daugavu siliņā;
Tā nebija sila sniedze,
Tā bij leiša dzeltenīte.

LD 12 935, 1

Svilpe viena leišu irbe
Aiz Daugavas siliņā;
Tā nebija leišu irbe,
Tā bij leišu dzeltainīte.

LD 1037

Agri dzieda gaigaliņas,
Agri kāpu laiviņā;

*Jau atradu leišu meitu
Aiz Daugavas velējot.
Iemet' vāli ūdenī,
Ieņem' pašu laiviņā.*

LD 13 310 v.

*Agri mani gaiļi dzied,
Agri kāpu Daugaviņu;
Es atradu leišu meitas
Samalušas sijājot.*

LFK 935, 2002

*Celies agri, zviedru meita,
Sukā savus garus matus,
Aiz Daugavas suņi rēja,
Atjās leišu precinieki.*

LD 14 130, 6 v.

*Celies agri, leišu meita,
Sukā savus garus matus,
Aiz Daugavas suņi rēja,
Jāj no Rīgas precinieki.*

LD 14 130, 7 v.

*Kur cēlās Pēterim
Tik greznoti lakatiņi?
Aiz Daugavas leitietei
— — — nodīrājis.*

LD 34 922

Pamatojoties uz tikko citēto tautasdziesmu dotumiem, secināms, ka senāk leiši mājājuši Daugavas kreisajā krastā, pie pašas upes vai netālu no tās. Līdzko Daugavai pāri, tā uzreiz leišos iekšā. Varētu iebilst, ka tautasdziesmās viss teiktais nav uztverams burtiski. Varbūt arī dziesmās par Aizdaugavas leišiem attēlotais lielā mērā ir dzejiskas fantāzijas auglis? Arī tautasdziesmu pasaulē bieži vien dzejas patiesība nav mērojama ar dzīves patiesības mērauklu. Šī vienkāršā patiesība tautasdziesmu pētniecībā nereti tiek ignorēta. Tā, piemēram, metaforiski hiperbolizētā izteiksmē Aizdaugava respektīvi Daugavas novads kreisajā krastā varētu sniegties līdz pašai Augšzemes un Zemgales dienvidu nomalei gar īsto leišu zemes robežām — t. s. Leišmalei, kur sensenis leišu etniskajam elementam bijis daudz prāvāks

īpatsvars nekā citos Augšzemes un Zemgales novados, kas atrodas tālāk no Lietuvas pierobežas. Taču tai gadījumā tautasdziesmas nerunā vis par leišiem aiz Daugavas, bet par Leišmali un turienes leišiem. Uz šo Augšzemes un Zemgales Leišmali tautu dēls dodas lūkot sev līgavu, un Leišmalē ieprecēta tautu meita savukārt brauc sērst uz tēva sētu. Turpreti tautasdziesmās par Aizdaugavas leišiem pats dziesmu saturs un visa tēlu sistēma neapstrīdami liecina, ka leišu apdzīvotā zeme stiepusies līdz pašam Daugavas kreisajam krastam. Kā tad citādi varētu nonākt leišos, t. i., leišu zemē, braucot pāri Daugavai ar laivu? *Šķērsu braucu par Daugavu, Griežu leišu maliņā* – tā tad, pārairējot Daugavai, laiva piestāj leišu malā, t. i., leišu zemē. Arī govīs leišu meita gana Daugavas krastā, un leišu suņi rej, Daugavā vērdamies, un leiši pārsviež pār Daugavu tautu meitas nēzdodziņu. Ne velti Aizdaugavas leišu tematikas dziesmās leiši tiek aizvien minēti kopā tādā vai citādā sakarā ar Daugavu. Tas netieši apstiprina, ka tieši pie Daugavas vai tās tuvumā meklējama šo leišu dzīves un darbības vieta.

Jāatzīst, ka, interpretējot Aizdaugavas leišus kā īstos leišus, t. i., Augšzemē un Zemgalē mitušos leišus, gribot negribot nonākam pretrunā ar vēstures patiesību.

Senāk – senleišu un senlatviešu cilšu un tautību laikmetā – Daugavas labā krasta latgaļus un sēļus no senleišiem (augštaišiem un žemaišiem) šķīra sēļi, zemgaļi un Daugavas lībieši, bet vēlāk – leišu un latviešu tautības laikmetā – leišus no Vidzemes un Latgales latviešiem – seno latgaļu pēctečiem – atdalīja Augšzemes latvieši, augšzemnieki – seno sēļu pēcteči un Zemgales latvieši, zemgalieši – seno zemgaļu pēcteči. Tātad nedz agrāk, nedz vēlāk Daugava nav bijusi latviešu un leišu etniskā robežupe. Ar II g. t. p. m. ē. beigām un I g. t. sākumu Daugava gan bija etniskā robeža, kas šķīra somugru un baltu etniskās grupas. Ziemeļos no Daugavas tolaik mājāja somugri, dienvidos – balti. Taču tad senleišu ciltis vēl nebija konsolidējušās un atdalījušās no senlatviešu ciltīm, kaut arī, pēc arheoloģiskā materiāla liecībām spriežot, baltu cilšu veidošanās sākusies jau I g. t. p. m. ē. Tik tālā senatnē baltu etniskajām grupām nevarēja būt pazīstams nedz *leišu*, nedz *Daugavas* vārds. Starp citu, Daugavas kā Latvijas dižākās upes nosaukums nav pārāk sens.

Protams, varēja jau kāds leitis aizlaikos apmesties uz dzīvi Daugavas kreisajā krastā vai tās tuvumā. Vēstures avotos toties nav ziņu, ka senāk ap

Daugavu mitinātos prāvi kompakti leišu etniskie grupējumi. Turpretī pēc Aizdaugavas leišu tematikas dziesmu satura var netieši noskārst, ka leiši bijuši turienes iedzīvotāju galvenā daļa, t. i., pamatiedzīvotāji.

2

Kas tad īsti ir šie noslēpumainie *Aizdaugavas leiši*? Kāda ir viņu etniskā piederība? Un kā šai konkrētajā gadījumā saskaņot vēstures avotu ziņas ar tautasdziesmu liecībām? Vispirms, atbildot uz pēdējo jautājumu, jāuzsver, ka ir tikai viena vienīga iespēja, kā likvidēt pretrunu starp vēstures avotu ziņām un tautasdziesmu liecībām. Proti: ja atzīstam, ka šais dziesmās par Aizdaugavas leišiem nav vis apdziedāti īstie leiši – Lietuvas pamatiedzīvotāji vai Latvijā mitušie leiši –, bet gan Augšzemes un Zemgales iedzīvotāji, t. i., turienes latvieši – augšzemnieki un zemgalieši. Tādā gadījumā Aizdaugavas leišu tematikas dziesmās *leišu* etnonīms visnotaļ funkcionē ar nozīmi ‘Augšzemes latvieši, augšzemnieki’ vai ‘Zemgales latvieši, zemgalieši’. Līdz ar to tautasdziesmās par Aizdaugavas leišiem īstenībā nekā nepatiesa nav. Tur viss teiktais tagad atbilst vēstures patiesībai un ir labi saskaņojams ar arheoloģiskā materiāla liecībām un rakstīto avotu ziņām.

Kādi argumenti balsta šādu Aizdaugavas leišu etniskās piederības skaidrojumu un tamlīdzīga *leišu* vārda semantiskā varianta izvirzi? Pagaidām minēsim tikai vienu, pašu galveno pamatojumu. Proti – Aizdaugavas leišu tematikas dziesmu variantu izplates areāla un varbūtējo cilmes vietu no- teiksmi.

Par Aizdaugavas leišu tematikas dziesmu daudzumu un to ģeogrāfisko izvietojumu.

K. Barona “Latviju dainās” konstatēti pavisam 26 Aizdaugavas leišu tematikas tautasdziesmu varianti (nosacīti kādi 15 dziesmu tipi). Pa kultūrvēsturiskajiem apgabaliem šie 26 varianti sadalās šādi: Kurzemē iegūti 2 varianti (Azp – 1, Kld – 1), Zemgalē – 2 (Jk – 2), Vidzemē – 19 (C – 2, Md – 7, Rg – 6, Vlk – 3, Vlm – 1), Latgalē – 1 (D – 1), Kurzemē, Zemgalē vai Vidzemē bez tuvāk precizētām vietu norādēm – 2 varianti. Tātad, pamatojoties uz variantu daudzumu, to koncentrācijas pakāpi un ģeogrāfisko izvietojumu, nosacīti secināms, ka dziesmas par Aizdaugavas leišiem

bijušas pazīstamas visā Latvijā, lielā pārsvarā Vidzemē, pavisam maz Kurzemē, Zemgalē un Latgalē. Vidzemē pierakstīts vai no turienes iesūtīts 73,1% no Aizdaugavas leišu tematikas dziesmu variantu kopskaita. Raksturīgi, ka pēc variantu absolūtā skaita pirmajā vietā atrodas bijušais Madonas apriņķis – 7 varianti, otrā vietā – Rīgas apriņķis ar 6 variantiem. Pa abiem apriņķiem kopā – 13 variantu jeb 50% no visā Latvijā pierakstīto dziesmu daudzuma. Iespējams, ka šim faktam rodams savs likumsakarīgs pamatojums, kura noskaidrojums varbūt palīdzētu noteikt Aizdaugavas leišu tematikas dziesmu relatīvi lielāka īpatsvara iemeslus tieši Vidzemes sēlisko izlokšņu zonā.

Balstoties uz Vidzemē izplatīto dziesmu variantu daudzumu un izvietojuma blīvumu, var diezgan ticami apgalvot, ka tautasdziesmas par Aizdaugavas leišiem cilmes ziņā pamatā laikam ir Vidzemes dziesmas respektīvi vidzemnieku sacerētas dziesmas. Tie pāris varianti par Aizdaugavas leišiem varēja nokļūt līdz Aizputes un Kuldīgas novadam, dziesmām migrējot līdz ar šo dziesmu zinātājiem, kas acīmredzot no Vidzemes būs pārcēlušies uz Kurzemi. Tā vai citādi, taču Aizdaugavas leišu tematikas dziesmas pēc cilmes nekādi nav piekritīgas Lejaskurzemei. Tas pats sakāms par divi dziesmu pierakstiem Jēkabpils apriņķī – Secē un Jēkabpilī. Vienīgais Latgales variants nāk no Krustpils novada, tātad no Vidzemes pierobežas, un tāpēc tas Latgalē it viegli varēja iekļīst arī no Dienvidaustrumvidzemes. Bez tam etnogrāfi un folkloristi Krustpils apvidus materiālajā un garīgajā kultūrā konstatējuši daudz vidzemniecisku iezīmju. Jāatzīst, ka tik droši noteikt kādas zināmas tematikas dziesmu grupas varbūtējo cilmes vietu, kā tas iespējams ar dziesmām par Aizdaugavas leišiem, folkloristu praksē tā ir samērā reta parādība.

Zinot, ka dziesmas par Aizdaugavas leišiem ir Vidzemes dziesmas, jāsecina, ka tieši vidzemnieki bijuši tie, kas kādreiz dēvējuši Augšzemes un Zemgales latviešus par leišiem, līdzīgi kā Latgales pierobežas vidzemnieki saukuši Latgales latviešus par poļiem (dažkārt arī par leišiem).

Šis fakts ļauj daļēji izskaidrot leišu tematikas dziesmu variantu izplates lielo īpatsvaru tieši Vidzemē, kā tas vērojams pēc K. Barona "Latvju dainu" dotumiem. No 460 leišu tematikas dziesmu variantiem 221 jeb apmēram puse (48%) dzirdēta Vidzemē. Daļā no šīm Vidzemē dzirdētajām dziesmām *leišu* vārds var būt lietots 'Augšzemes latviešu, augšzemnieku' vai

‘Zemgales latviešu, zemgaliešu’ nozīmē. Tas savukārt liek leksiskās nozīmes ziņā diferencēti skaidrot *leišu* vārda biežo lietojumu klasiskajās tautasdziesmās vispār un Vidzemes cilmes dziesmās it īpaši. Taču tikai uz tautasdziesmu liecību pamata vien to ir daudz grūtāk izdarīt nekā dziesmās par Aizdaugavas leišiem. Ieskatam daži piemēri, kur par leišiem, šķiet, dēvēti Augšzemes vai Zemgales latvieši:

Žagatīna čarināja
Leiša kalna galīnā.
Vai tā bija žagatīna?
Tā bij leiša dzeltainīt’.
LD 12 935

Skaisti dzied leiš’ irbītes
Leiš’ upītes malīnā;
Tās nebija leiš’ irbītes,
Tās bij leišu (arī: tautu) zeltenītes.
LD I 1037

Agri mani gaiļi dzied,
Agri lēcu laiviņā,
Vēl atradu leišu meitu
Bez brunčiem gubenī.
LD 13 242, 3

Leišu puiši savas meitas
Tiltiņai sagrauduš’;
Vidzemnieki pāri brauca,
Vara tiltu dēvēdam’.
LFK 1730, 1912

Leišu puiši savas meitas
Par tabaku pārdevuš’;
Vidzemnieki nepārdotu
Ne par zelta gabaliņ’.
LFK 1730, 1911

Viena pati kupla liepa
Leišu zemes tīrumos,
Tai pašai zari lika
Uz Vidzemes ozoliem.

LD 12 441 v.

Pēdējās trīs dziesmas, pēc satura un dzejas tēliem spriežot, apstiprina, ka leišu zeme atradusies Vidzemei kaimiņos un ka leišu puisi bijuši vidzemnieku kaimiņi. Paturot prātā reālo situāciju, tamlīdzīgi vidzemnieku kaimiņi varēja būt vienīgi par leišiem daudzīnātie Augšzemes vai Zemgales latvieši – augšzemnieki vai zemgalieši. Šādi interpretētas, šīs dziesmas reizē noder arī argumentācijas pastiprinājumam, skaidrojot Aizdaugavas leišu tematikas dziesmās *leišu* vārda semantiku un nosakot Aizdaugavas leišu etnisko piederību.

Mana ziņojuma galvenais nolūks bija identificēt latviešu klasisko tautasdziesmu Aizdaugavas leišus un mēģināt noteikt viņu etnisko piederību. Neko nebildu par tiem vēsturiskajiem nosacījumiem, kas varēja sekmēt *leišu* vārda piesaisti tieši Augšzemes un Zemgales latviešiem – augšzemniekiem un zemgaliešiem. Tas tad būtu jau kāda cita apskata temats.

Nobeigums jeb daži secinājumi

Pamatojoties uz Aizdaugavas leišu tematikas dziesmu satura un dzejas tēlu analīzi, kā arī saskaņojot tautasdziesmu liecības ar vēstures avotu ziņām, secināms, ka dziesmās par Aizdaugavas leišiem etnonīms *leiši* funkcionē ar nozīmi 'Augšzemes latvieši, augšzemnieki' vai 'Zemgales latvieši, zemgalieši'. Šais dziesmās *leišu* vārds neveic parastās etnonīma funkcijas, t. i., nenosaka iedzīvotāju etnisko piederību, bet raksturo leišu etnosa un leitiskā elementa īpašo intensitāti un nozīmi Augšzemes un Zemgales latviešu materiālajā un garīgajā kultūrā, kā arī kādreizējo – vairāk nekā divsimt gadu ilgo (1561–1795) – Augšzemes un Zemgales politisko pakļautību Polijas un Lietuvas karaļvalstij. Aizdaugavas leišu tematikas dziesmās *leišu* vārda semantiskais variants 'Augšzemes latvieši, augšzemnieki' vai 'Zemgales latvieši, zemgalieši' ir vēsturiski nosacīts un tā cilme, domājams, nav senāka par XVI/XVII gs. Tātad tautasdziesmu Aizdaugavas leiši etniskās piederības ziņā ir latvieši. Pašas dziesmas par Aizdaugavas leišiem pēc cilmes vietas pamatā ir vidzemnieku dziesmas. Pagaidām neatzīstu, ka Aizdaugavas leišu tematikas dziesmās varētu būt saglabājušās tāltālu atmiņu pēdas par seno zemgaļu un sēļu cilšu etniskajām robežām. Tik vecu kultūrvēsturisko slāņu reliktus šais dziesmās nesaskatu. Tāpat neesmu kaut

cik pārliecināts, ka dziesmas par Aizdaugavas leišiem varētu būt noderīgas, risinot gan Augšzemes, gan Vidzemes sēļu etniskās vēstures jautājumus. Vedas domāt, ka šīs dziesmas pēc cilmes laika ir samērā jaunas.

Pašās beigās vēl kāds vēlams ieteikums. Tā kā klasiskajās tautasdziesmās dažkārt arī paši latvieši dēvēti labā, pozitīvā nozīmē par leišiem, tad šodien maldīgi neuzskatīsim šo mūsu dienvidkaimiņu vecāko etnonīmu tikai par sarunvalodas vārdu ar nievīgu nokrāsu, bet atdosim šim skaistajam *leišu* vārdam tā kādreizējo labo slavu, kas uz laiku laikiem iemūžināta un cildeni apliecināta latviešu tautasdziesmās. Lietosim *leišu* vārdu bez pašu izdomātajiem aizspriedumiem ne vien ikdienā, bet arī zinātnisko darbu valodā! Patiesi cienot un godinot visu laiku dižākā latviešu valodnieka J. Endzelīna piemiņu un nopelnus, nesniegsim viņa stingri zinātniskajiem darbiem nezinātniskus komentārus, ieteicot J. Endzelīna apzināti lietoto *leišu* vārdu tagad aizstāt ar *lietuvju* etnonīmu, jo leiši paši sevi tā saucot. Tad būsim konsekventi un dēvēsim krievus par *rusiem* (*ruskiem*), igauņus par *ēstiem*, vāciešus par *deučiem*, zviedrus par *svenskiem* u. tml. Runājot par etnonīmu senāko slāni latviešu valodā, nav jau svarīgi, kā kāda tauta pati sevi tagad sauc, bet gan tas, kā vēsturiski respektīvi sākotnēji šo tautu pierada dēvēt paši latvieši vai viņu priekšteči.

¹ Raksta pamatā ir ziņojums, kas nolasīts akadēmiķa J. Endzelīna 108. dzimšanas dienas atceres sanāksmē 1981. gada 23. februārī.

² Šmits P. Par zemgalešu un sēļu tautību // Filologu biedrības raksti. – Rīga, 1921. – 1. sēj. – 50. lpp.

Prūši latviešu tautasdziesmās

Ievadam

Leišu un latviešu tuvākā radu tauta – pa daļai iznīcinātie un pa daļai asimilētie senprūši¹ – ir atstājusi samērā maz autentisku liecību par savu vēsturi, materiālo un garīgo kultūru, kā arī valodu. Tālab nozīmīgas var būt jebkuras, kaut arī netiešas ziņas, kas atrodamas par senprūšiem. Šai sakarā īpašu interesi izraisa tās latviešu tautasdziesmas, kurās pieminēti prūši. No daudzo problēmu loka, kas saistīts ar pašu pētījamo objektu, šai rakstā izraudzīti tikai trīs jautājumi. Pirmkārt, par *prūšu* vārda izplatības biežumu tautasdziesmās, t. i., aprēķināts dziesmu skaits par prūšiem. Otrkārt, par prūšu tematikas tautasdziesmu topogrāfiju, t. i., noteiktas vietas, kur dziesmas par prūšiem dzirdētas vai pierakstītas. Treškārt, par *prūšu* vārda nozīmēm tautasdziesmās, t. i., mēģināts noskaidrot, vai par prūšiem tautasdziesmās saukti baltiskas cilmes senprūši vai vēlākie vāciskās Prūsijas iedzīvotāji – vācieši, kas arī, kā zināms, tiek dēvēti par prūšiem.

Par *prūšu* vārda izplatības biežumu tautasdziesmās un šo dziesmu topogrāfiju

Spriežot vēsturiskā atskatā par kādas tautasdziesmās daudzcinātas lietas vai parādības vietu un nozīmi sava laika tautas dzīvē, paturami redzeslokā vairāki apsvērumi un izmantojami dažādi, pat visai atšķirīgi kritēriji. Viens no tiem varētu būt izplatības respektīvi attēlojuma biežums: vai attiecīgā parādība tautasdziesmās sastopama bieži vai reti. Nav gan velkamas tiešas paralēles starp kādas lietas vai parādības izplatību un īpatsvaru tautas dzīvē, no vienas puses, un šīs pašas lietas vai parādības atspoguļojuma daudzumu un intensitātes pakāpi tautasdziesmās, no otras puses. Tautasdziesmās valda savi, dzejai un mākslai vispār piekritīgi likumi, kurpretī dzīvē – atkal

citas, tai raksturīgas likumības, tomēr zināms sakars abu starpā nenoliedzami pastāv. Kaut vai tai ziņā, ka tautasdziesmu saturs, tēli un gleznas visdažādākajos izpausmes veidos un vissīkākajās niansēs ņemtas no apkārtējās dabas un cilvēku dzīves. Aplēšot kādas tautasdziesmās apdziedātas lietas vai parādības izplatības biežumu, varam savkārt netieši spriest par attiecīgās lietas vai parādības eventuālo vietu un nozīmi pašas tautas dzīvē noteiktā vēstures posmā. Protams, atzinumi būs ticamāki un sprieduma argumenti drošāki, ja visnotaļ tiks arī ievēroti vēl kādi citi vērtējuma kritēriji un apsvērumi, par ko būs runa turpmāk.

Klasiskajās tautasdziesmās minēta vesela virkne ģeogrāfiskā izvietojuma ziņā tuvāku vai tālāku tautu, ar kurām latviešiem gan senākos, gan jaunākos vēstures periodos bijuši vairāk vai mazāk cieši un ilgi ekonomiskie, politiskie un kultūras sakari. Šīs tautas, nosauktas alfabētiskā secībā, ir šādas: angļi, čigāni, dāņi, ebreji, franči, holandieši, igauņi, krievi, kurši, lībieši, lietuvieši, poļi, prūši, somi, tatāri, turki, vācieši un zviedri.

Dziesmās no šīm tautām visbiežāk apdziedāti vācieši, tad krievi un leiši, nereti arī poļi, jau mazāk igauņi. Ka visvairāk dziesmās minētas tieši šīs tautas, tas ir labi saprotams, ievērojot attiecīgo tautu apdzīvoto zemju ģeogrāfisko stāvokli (krievi, leiši, igauņi un poļi jau izsenis bijuši latviešu tuvākie kaimiņi), kā arī paturot prātā gadsimtiem, pat gadu tūkstošiem ilgos ekonomiskos, politiskos un kultūrvēsturiskos sakarus (kā tas ir ar krieviem, vāciešiem, leišiem un poļiem). Ka viskoplākais dziesmu klāsts sanāk par vāciešiem, tas izskaidrojams pa daļai ar to, ka latviešu folklorā vispār ar vāciešiem apzīmēti ne tik daudz pašas Vācijas iemītnieki kā Latvijas baltvācu feodālie kungi – muižnieki. Tautasdziesmās vācieša vārds palaikam lietots kā kunga (muižnieka) sinonīms. Jau krietni retāk dziesmās figurē turki (parasti rekrūšu dziesmās), franči, zviedri un tatāri. Tikai pāris dziesmās pieminēti holandieši, somi, angļi un dāņi.

Kā liecina statistika, tad prūši klasiskajās tautasdziesmās daudzināti samērā bieži. Vairāk par prūšiem apdziedātas vienīgi trīs tautas – vācieši, krievi un lietuvieši. Vispirms jākonstatē, ka dziesmās bez *prūšiem* kā substantīva, kas sastopams paretāk, stipri vairāk ir izplatītas dažādas substantīvas vārdkopas ar *prūšiem* kā pirmo komponentu atribūta lomā. Tā, piemēram, K. Barona "Latvju dainās" apzinātas šādas vārdkopas: *prūšu zeme*, *prūšu robežas*, *prūšu meitas*, *prūšu dēls*, *prūšu līgaviņa*, *prūšu dzeltenītes*,

prūšu cielaviņa (jaunas meitas respektīvi līgavas nozīmē), *prūšu precinieki*, *prūšu bābas*, *prūšu ķēniņš*, *prūšu kungi*, *prūšu majors*, *prūšu zirgi*, *prūšu ķēves*, *prūšu ērzelis*, *prūšu cūka*, *prūšu sivēniņš* un *prūšu dālderis*. No LU Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuves manuskriptu fonda materiāliem, neskaitot "Latvju dainās" sastopamās, vēl ekscerpētas vārdkopas: *prūšu ļaudis*, *prūšu vīri*, *prūšu māte*, *prūšu ļaudaveņa* (tautu meitas respektīvi līgaviņas sinonīms), *prūšu vanadziņš* (jauna puīša respektīvi precinieka nozīmē), *prūšu ķeizars*, *prūšu valdnieki*, *prūšu lielkungi*, *prūšu virsnieks*, *prūšu zaldāti*, *prūšiņa asins*, *prūšu muižiņa*, *prūšu manta* un *prūšu nauda*. Bez tam "Latvju dainās" minēts saliktenis *Prūšmale*² ar nozīmi 'prūšu zeme' respektīvi 'Prūsija'.

Pavisam K. Barona "Latvju dainās" *prūšu* vārds vai tā atvasinājumi konstatēti kādās 206 dziesmās respektīvi variantos. Ar variantu jēdzienu šeit tiek saprasta ikviena tautasdziesma neatkarīgi no satura un formas izmaiņām. Šai nozīmē variants ir sinonīms folkloras materiāla vienībai. Tipoloģizējot šos 206 variantus pēc līdzīgiem sižetiem vai radniecīgiem motīviem, iegūti kādi 75 vairāk vai mazāk patstāvīgi, saturā atšķirīgi dziesmu tipi. Katrs tips aptver kādas dziesmas visus saturā un formā tuvākus vai tālākus variantus.

Uzsverams, ka nule atzīmētais variantu skaits par prūšiem attiecas vienīgi uz K. Barona "Latvju dainām". Salīdzinot Latviešu folkloras krātuves manuskriptu fondos apzinātos variantus (vismaz 474 dziesmas), kur pieminēti prūši, ar "Latvju dainās" publicētajiem tekstiem, nav grūti aplēst, ka folkloras krātuves fondos fiksētais samērā prāvais dziesmu skaits ar nelieliem izņēmumiem audzis visvairāk uz pazīstamu, tautā tālu izdaudzīnātu dziesmu tipu bagātīgu variantu rēķina. Otrkārt, pa daļai tas radies arī dažādu patstāvīgu dziesmu motīvu kontaminācijas ceļā vai pat veselu kompozicionāli noapaļotu daļu (dziesmu pušu) sakritīga salikuma veidā. Tā visai izplatītai četrrindei "Ai, bāliņi, ai, bāliņi" (ar aicinājumu doties karā uz prūšu robežām sargāt savu tēvu zemi) Latviešu folkloras krātuves fondu tautasdziesmu kartotēkā glabājas vismaz 97 variantu pieraksti⁴ bez kaut cik būtiskākām satura izmaiņām. Turpretī "Latvju dainās" uzrādīti tikai seši šīs četrvindes varianti.⁵ Dziesmai "Es, karā aiziedams" tai redakcijā, kur minētas *prūšu robežas*, *prūšu lielkungi*, *prūšu virsnieki*, *prūšu ķēniņš* vai *prūšu ķeizars*, folkloras krātuves fondos atrasti vismaz kādi 53 varianti.

Tekstam "Apsegloju biržu sesku", kur apdziedāta *prūšu zeme, prūšu robežas, prūšu muižiņa, prūšu kungi* vai *prūšu lielkungi*, – 40 varianti, bet dziesmai "Div' laiviņas peld pa jūru" ar *prūšu robežu* motīvu – 25 varianti. Vairāk nekā īsajām četr- un sešrindēm nozīmīgāku teksta variējumu un strukturālu pārkārtojumu piemīt t. s. garajām dziesmām ar zināmu episka rakstura vēstījumu un sižetiski izvērstāku notikumu daudz maz secīgāku risinājumu.

Pārpratumu novērses labad pasvītrojams, ka, aplēšot *prūšu* izplatību respektīvi attēlojuma biežumu tautasdziesmās, tiek noteikts to variantu skaits, kuros sastopams *prūšu* vārds vai tā atvasinājumi. Taču šī vārda pieminējums vien pats par sevi vēl neliecina, ka visos šais gadījumos paši prūši būtu attiecīgo dziesmu uzmanības centrā, ka viņi būtu tas izraudzītais objekts, par kuru tad nu dziesmas arī sacerētas. Nereti tautasdziesmās *prūšu* vārds tādā vai citādā sakarā gan figurē, bet pašu sacerējumu saturs vēstī par kaut ko citu. Tā tas ir, piemēram, rekrūšu dziesmās, kur daudzinātās *prūšu robežas* skatāmas vienīgi kā kara notikumu vietas raksturotājas, jo paši prūši parasti nav minēti (izņemot nedaudz variantu, kur atrodamas tādas vārdkopas kā *prūšu virsnieki, prūšu lielkungi, prūšu ķēniņš* vai *prūšu ķeizars*). Tātad to dziesmu skaits, kurās sastopams *prūšu* vārds vai tā atvasinājumi, nav vienādojams ar dziesmu skaitu par prūšiem kā tādiem. Pēdējais ir mazāks par pirmo.

Tautasdziesmu *prūšu* izpētes sakarā mūs, no vienas puses, var tieši interesēt tās dziesmas, kas sacerētas par prūšiem, stāsta par viņiem īpaši. No otras puses, ārpus redzesloka nekādi nav pametamas arī visas tās dziesmas, kur *prūšu* vārds gan tādi vai citādi figurē, bet paši prūši netiek apdziedāti.⁶ Šīs otras grupas dziesmas palīdz ne vien noskaidrot *prūšu* vārda lietojuma biežumu, bet reizē arī palīdz atsegt dažādas šī vārda nozīmes un to daudzējādā izlietojuma aspektus.

Kāds cits vērtējuma kritērijs, lai netieši raksturotu dziesmās daudzinātās lietas vai parādības īpatsvaru sava laika tautas dzīvē, varētu būt attiecīgo sacerējumu izplatības areāla noteiksme. Lai uzzinātu, vai tautasdziesmas, kur minēts *prūšu* vārds vai tā atvasinājumi, bijušas daudz maz vienlīdz izplatītas visā Latvijas teritorijā vai arī vienā otrā novadā bijušas vairāk pazīstamas, citā atkal mazāk, jāveic šo dziesmu topografēšanas darbs, t. i., tās kartografēšanas pēc dzirdēšanas, pierakstes vai iesūtes vietām.

Izmantojot K. Barona "Latvju dainām" pievienoto dziesmu krājēju un vietu reģistru,⁷ konstatējams, ka šai izdevumā apzinātie 206 varianti, kur sastopams *prūšu* vārds vai tā atvasinājumi, kartografējas šādi: no Kurzemes iesūtīti 39 varianti, no Zemgales – 50, no Vidzemes – 91, no Latgales – 2 varianti, no Kurzemes, Zemgales vai Vidzemes bez tuvāk precizētām vietu norādēm – 27, Lietuvā pierakstīts viens variants.⁸

Pa apriņķiem šie "Latvju dainu" varianti par prūšiem lokalizējas šādi:

Kurzeme	Vidzeme
Azp – 9 varianti	C – 15 variantu
Kld – 17 variantu	Md – 27 varianti
Lp – 8 varianti	Rg – 35 varianti
Tl – 1 variants	Vlk – 6 varianti
Vp – 4 varianti	Vlm – 8 varianti
Zemgale	Latgale
B – 19 variantu	Ab – 0 varianti
Il – 0 varianti	D – 2 varianti
Jg – 16 variantu	Ldz – 0 varianti
Jk – 12 variantu	Rz – 0 varianti
Tk – 3 varianti	

Spriežot pēc "Latvju dainu" materiāliem, redzams, ka visvairāk tautasdziesmu, kur minēts *prūšu* vārds vai tā atvasinājumi, iegūts Vidzemē – 91 variants, tātad nepilna puse (apmēram 43%) no variantu kopskaita. No apriņķiem lielāko dziesmu daudzumu devusi Rīga – 35 variantus – un Madona – 27 variantus, pa abiem kopā 62 variantus, tātad turpat trešdaļu (apmēram 30%) no visa variantu skaita par prūšiem. Pēc "Latvju dainu" statistikas varētu domāt, ka dziesmas, kas daudzina prūšus, tikpat kā nemaz nav pazīstamas Latgalē. Tur fiksēti tikai divi varianti – viens no Krustpils apkaimes (tātad no Vidzemes pierobežas), bet par otru ar vietas šifru 408 nav pat īsti nosakāms, vai tas pierakstīts Latgalē (D) vai Vidzemē (Rg).

Visnotaļ jāapzinās, ka tautasdziesmu *prūšu* topogrāfijai pēc "Latvju dainu" liecībām piemīt stipri relatīvs raksturs. Tas pa daļai tālab, ka K. Barona kopojumā publicētās dziesmas ne tuvu nav vienlīdz intensīvi vāktas visos Latvijas novados. Bez tam ārpus "Latvju dainām" palikusi rinda

pagastu, no kuriem nav iesūtīta neviena dziesma.⁹ Arī pats fakts, ka viena vai otra dziesma pierakstīta tieši tur, bet ne citur, bieži ir gadījuma nosacīts. Līdz ar to uz "Latvju dainām" balstītā tautasdziesmu topogrāfija nekādi nevar dot absolūti pareizu priekšstatu par krājumā nodrukāto dziesmu patieso izplatības areālu. Turklāt K. Barons ne vienmēr konsekventi uzrādījis itin visas kāda dziesmas tipa tuvāko variantu pierakstes vietas, šādi reducējot attiecīgo dziesmu izplatības robežas.¹⁰ Kaut arī "Latvju dainas" sniedz visai relatīvus samērus par zināmu dziesmu izplatības areālu, tomēr vairāk vai mazāk drošus robežpunktus iespējams arī te nospraust. Tas darāms ar lielāku ticamības pakāpi īpaši tad, ja iegūtos atzinumus salīdzina ar vēlākiem dziesmu vākumiem, kas atrodas Latviešu folkloras krātuves fondos.

Kartografējot no Latviešu folkloras krātuves fondiem ekscerpētos 474 variantus, kur minēts *prūšu* vārds vai tā atvasinājumi, konstatējami šādi dati: Kurzemē iegūti 152 varianti, Zemgalē – 123, Vidzemē – 136, Latgalē – 57 varianti, Lietuvā pierakstīts viens variants, bet par pieciem nav zināms, kur tie vākti.

Pa apriņķiem šie 474 varianti lokalizējas šādi:

Kurzeme	Vidzeme
Azp – 26 varianti	C – 22 varianti
Kld – 38 varianti	Md – 38 varianti
Lp – 72 varianti	Rg – 24 varianti
Tl – 8 varianti	Vlk – 12 variantu
Vp – 8 varianti	Vlm – 40 varianti
Zemgale	Latgale
B – 33 varianti	Ab – 7 varianti
Il – 5 varianti	D – 29 varianti
Jg – 58 varianti	Ldz – 10 varianti
Jk – 15 variantu	Rz – 11 variantu
Tk – 12 variantu	

Šī tabula rāda, ka tautasdziesmu *prūšu* topogrāfijā, kas atspoguļo Latviešu folkloras krātuves fondu materiālus, salīdzinājumā ar "Latvju dainām" vērojamas izmaiņas. Pirmajā vietā tagad izvirzījusies Kurzeme,

bet ne gluži tādā pārsvarā, kāds piemīt Vidzemei "Latvju dainās". Kurzeme devusi 152 variantus – tātad gandrīz trešdaļu (apmēram 32%) no variantu kopskaita. No aprīņkiem visvairāk dziesmu par prūšiem pierakstīts Liepājā – 72 varianti – un Jelgavā – 58 varianti, pa abiem kopā 130 varianti, tātad nedaudz vairāk par ceturtdaļu (apmēram 27%) no kopējā variantu skaita. Arī šoreiz vismazāk dziesmu par prūšiem savākts Latgalē, lai gan to skaits manāmi audzis: no 2 līdz 57 (attieksmē pret variantu kopskaitu – no apmēram 1% līdz 12%). Dziesmas fiksētas pa visu Latgales teritoriju (daudzuma ziņā lielāka atšķire redzama starp Abreni un Daugavpili, kurpretī Ludza ar Rēzekni līdzsvaroja), tomēr to nav tik daudz, lai būtu pamats spriest par šo sacerējumu jūtāmāku popularitāti Latgalē salīdzinājumā ar pārējiem Latvijas kultūrvēsturiskajiem novadiem.

Tīri teorētiski, tā teikt, *a priori* varētu domāt, ka vairums tautasdziesmu par prūšiem, vismaz šo dziesmu senākais slānis, meklējams galvenokārt tieši Kurzemes pusē. Šāda pieņēmuma pamatā apsvērums, ka kādreizējiem kuršiem pastāvējuši tuvāki un ciešāki sakari ar senprūšiem nekā pārējām senlatviešu tautību grupām. Kurši un viņu pēcteči arī varēja vislabāk un visilgāk saglabāt atmiņas par senprūšiem no šiem savstarpējo sakaru laikiem. No vēstures avotiem¹¹ zināms, ka kuršu apdzīvotā teritorija ap XIII gs. un jau agrāk sniegusies gar Baltijas jūras piekrasti uz dienvidiem, ietverdama tagadējo Klaipēdas apgabalu (toreizējo Pilsāta novadu). Tātad daļa kuršu dzīvojuši kaimiņos Skalvas zemes iemītniekiem – skalvjiem, kas bija viena no daudzām senprūšu tautībām. Kuršu vēsturiskos sakarus ar senprūšiem apstiprina arī arheoloģiskā materiāla dotumu analīze un valodas liecības. Par pēdējo faktoru J. Endzelīns rakstā "Par prūšu valodas radniecības sakariem" atzīmējis: "Ka tā tad rietumbaltu, t. i., prūšu valoda saskan dažā ziņā ar ģeogrāfiski vistuvākajām austrumbaltu – leišu un kuršu valodām, nav jau ar nekāds brīnums, bet gluži saprotams, ja iegau-mējam, ka prūši bijuši kaimiņos ne tikai ar leišiem, bet arī ar kuršiem, kuru valoda citādi ir bijusi kā starpniece starp leišu un latviešu valodu."¹²

Tāču minēto pieņēmumu, ka tautasdziesmām, kas daudzina prūšus, vajadzētu it kā būt visvairāk izplatītām Kurzemē – seno kuršu apdzīvotā novadā –, mūsu rīcībā gadsimtu gaitā nonākušo dziesmu topogrāfija neapstiprina. Tas īpaši sakāms par K. Barona "Latvju dainām", bet arī Latviešu folkloras krātuves fondos sakrātais nedod spēcīgākus argumentus, kas

liecinātu par labu šai hipotēzei. Pastāv gan iespēja, ka kādreiz krietni sen atpakaļ dziesmas par prūšiem Kurzemē bijušas daudz populārākas. Ar laiku šīs dziesmas tika piemirstas. Turklāt tad, kad sāka kaut cik apzināti vākt un publicēt tautasdziesmas,¹³ vairs nebija nedz pašu prūšu, nedz kuršu. Tāpat var domāt, ka šo dziesmu senākais slānis, kur, kā redzēsim tālāk, konstatējamās neapstrīdamās liecības par senprūšiem, radies taisni kuršu vidē un pamazām izplatījies arī citos Latvijas apgabalos. Kā noprotams, tās visas ir stipri grūtas un sarežģītas problēmas, kuru sekmīgākai risināšanai nav pietiekami daudz faktiskā materiāla, lai varētu drošāk argumentēt vienu vai otru no šīm hipotēzēm.

Vērtējot tautasdziesmu *prūšu* topogrāfiju vēsturiski salīdzināmā aspektā, vērā paturami arī dažādu vietu nosaukumi, kam ir sakars ar *prūšu* vārdu. Toponīmiska rakstura dati sniedz visai noderīgas liecības etnogenēzes problēmu izpētei. Tāpat vietvārdi ļauj spriest par valodu un to runātāju savstarpējām saskarēm un ietekmēm. Starp toponīmiem un hidronīmiem sastopams liels skaits tādu, kas saistīti ar *prūšu* vārdu. Pavisam Latvijas teritorijā konstatēts ap simts dažnedažādu objektu respektīvi vietu (māju, ciemu, kapu, upīšu vai strautu, diķu, kalnu, gravu, mežu, purvu, pļavu, ganīklu u. c.) nosaukumu, kas darināti no *prūšu* vārda vai tā atvasinājumiem. Pa novadiem šie vietvārdi grupējas šādi: Kurzemē fiksēti 42 objektu nosaukumi, Zemgalē – 34, Vidzemē – 18, Latgalē – 6 nosaukumi.¹⁴ Interesanti secināt, ka apmēram trīs ceturtdaļas (76%) no prūšu nozīmes toponīmiem un hidronīmiem mājā Kurzemē un Zemgalē – tāpat tais novados, kuriem vēsturiski varētu būt bijuši tuvāki un ciešāki sakari ar prūšiem.

Tā kā bez speciāliem pētījumiem nav noskaidrojama ar *prūšu* vārdu saistīto vietu nosaukumu hronoloģija, tad patlaban nav arī iespējams noteikt attiecīgo vietvārdu cilmes laiku. Varam vienīgi jautājumu veidā izvirzīt pētījamo problemātiku. Vai šiem toponīmiem un hidronīmiem ģenētiski varētu būt kāds sakars ar senprūšiem? Vai tie nav radušies jau stipri vēlākā vēstures periodā, kad par prūšiem tika dēvēti Prūsijas vācieši īpaši, kā arī vācieši vispār? Kuri no šiem nosaukumiem būtu senāki, kuri jaunāki? Vēstures avotos līdz šim sastaptās ziņas par *prūšu* vārda lietojumu vietu nosaukumos nesniedzas tālāk par 1811. gadu.¹⁵ Arī vēlāku gadu dialektologu un vietvārdu vācēju ekspedīcijās daži no tautas mutes iegūtie toponīmu cilmes skaidrojumi attiecas uz samērā vēlāku laiku un saistīti ar

Prūsijas vāciešiem. Tā, piemēram, Prūšu kalns Tukuma tuvumā savu apzīmējumu esot dabūjis no Napoleona I armijas prūšu pulka, kas tur bijis apmeties 1812. gadā. Kāda vieta Pālē (Vlm) nosaukta par Prūšiem tāpēc, ka tur savlaik bijusi Prūsijas vāciešu kolonija. Prūšu kapi līdz ar nosaukumu Ozolniekos (Jg) esot radušies prūšu kara laikā (Septiņgadu karā vai 1812. gadā?). Eventuāli gan pastāv iespēja, ka vismaz daži no Latvijas teritorijā konstatētajiem prūšu nozīmes toponīmiem un hidronīmiem atspoguļo krietni senāku sakaru slāni un tādi vai citādi attiektos uz senprūšiem. Diemžēl tas ir tikai minējums, kam šobrīd trūkst pierādījumu.

Ar prūšiem saistīto vietu nosaukumu diezgan prāvais skaits un to plašais izplatības areāls vedina domāt, ka pats *prūšu* vārds tautā bijis pazīstams ilgākā vēstures periodā un ka tie visi diez vai būs tikai samērā jaunākas cilmes darinājumi. To savkārt netieši apstiprina arī K. Barona "Latvju dainās" un Latviešu folkloras krātuvē apzinātais relatīvi kuplais tautasdziesmu variantu klāsts par prūšiem, kas sazarojies ap vairākiem dziesmu tipiem. Tas liecina par šo dziesmu kādreizējo popularitāti tautā, par izcilu spēju dziesmām saglabāties teicēju atmiņā gadsimtos, ejot no paaudzes uz paaudzi. Tautasdziesmas sniedz arī zināmas liecības par *prūšu* vārda nozīmes senākiem un jaunākiem slāņojumiem, ko toponīmikas materiālā grūti saskatīt.

Par *prūšu* vārda nozīmēm tautasdziesmās

Tautasdziesmu *prūšu* apskatā mūs var īpaši interesēt divi lietas. Pirmkārt, kādā nozīmē (vai nozīmēs) dziesmās lietots pats *prūšu* vārds, kas ar to tiek apzīmēts, kāds ir šī vārda jēdzieniskais saturs. Otrkārt, vai tautasdziesmās, kas nereti daudzina prūšus, varētu būt saglabājušās kādas tālākas atmiņas par baltiskas cilmes prūšiem, t. i., senprūšiem. Uz pēdējo jautājumu jau XX gs. sākumā pirmais uzmanību vēršis P. Šmits un devis arī pozitīvu atbildi.

Rakstā "Kāda nozīmē ir mūsu tautas dziesmām?" P. Šmits norādījis: "Kronikas zina stāstīt par nikniem kariem starp senajiem latviešiem un leišiem. Šādus karus pazīst arī tautas dziesmas. — — — Turpretī ar senajiem prūšiem nemin karu ne kronikas, ne arī vecās tautas dziesmas. Šos

kaimiņus un draugus dziesmās piemin tikai ar lepnumu – – –. Prūšu meitas “zied kā rozes dārziņā” (11 048)¹⁶, viņas ir “daiļas” (11 048; 13 292), pie reizes arī “lepnas” (13 293) un staigā “zižu svārkos” (13 929). Tādēļ arī saprotam tautas dēla lielišanos: “Es varēju prūšu meitas pār Daugavu vizināt” (13 188). Tāpat arī tautu meita lepojas ar “prūšu preciniekiem” (14 130 var.) un izsaucas: “Ticat manis, neticati, prūšos manis arājiņš” (6408).¹⁷

Recenzēdams K. Barona “Latvju dainu” trešās daļas pirmo sējumu (1908. g.), P. Šmits atkārtoti pasvītrotis, ka tautasdziesmās sastopamas liecības par senprūšiem. Viņš saka: “Ar prūšiem tautas dziesmas daudzina ļoti labu satiksmi. Nav šaubu, ka šie nav vis runa par vāciešiem, bet gan par latviešu radiniekiem, senprūšiem. Par šo draudzīgo satiksmi starp latviešiem un senprūšiem liecina ļoti daudz tautas dziesmu. (Seko vairāki piemēri, kur tēlotas precības latviešu un senprūšu starpā. – J. R.) Šie varētu iebilst, ka minētās dziesmiņās ir tikai lepošanās ar precībām tālumā un ka patiesībā varbūt nekad tādas tuvas satiksmes starp latviešiem un senprūšiem nav bijis. Nav, zināms, liedzams, ka šie ir lepošanās, bet var tomēr cik necik novērot, kur ir lepošanās ar neiespējamām lietām. – – – Arī citi sīkumi par prūšiem mūsu tautas dziesmās sakrīt ar vēstures ziņām. – – – No prūšiem, kā domājams, latvieši dabūjuši arī dzintaru (13 282. variants). Ja nu tautas dziesmu prūši ir senprūši, tad arī pašas dziesmas par viņiem nevarēja izcelties pēdējos 300 gados un visādā ziņā attiecas uz dziesmu ziedu laikmetu.”¹⁸

Mūža beigās rakstītajās valodnieciskas un etnogrāfiskas dabas “Piezīmēs”, kas pievienotas “Tautas dziesmu” ceturtajam sējumam, P. Šmits no jauna akcentējis labas attiecības momentu latviešu un senprūšu attiecībās. Par prūšiem tur teikts, ka tie tautasdziesmās “tiek daudzināti ar tādu draudzību un mīlestību, ka jādodomā, ka atmiņas par senprūšiem nav dziesmās svešas”¹⁹.

Tā uz tautasdziesmu pamata par senprūšiem savlaik spriedis P. Šmits.

Mazliet citā plāksnē šo pašu latviešu un senprūšu kultūrvēsturisko sakaru jautājumu pavērsis A. Švābe. Kādā no saviem jaunības gadu pētījumiem “Kara dainas” viņš raksta: “Vēl biežāk nekā leiši un krievi kara dainās minēti prūši. Un atkal prūšu meitu dēļ. (Tālāk seko trīs tautasdziesmu piemēri par jāšanu precībās uz Prūšu zemi. – J. R.) Prūsija vienmēr paliek

jaunajam Latvijas iebuvietim viļinošā brīnumzeme, kur “meitas zied kā puķes un baltas rozes”, “staigā dimanta kurpēm”, “sien dzintara krelles”, “staigā rāmi” un galvā nēsā karalienes sarkanrožu vainadziņu. – – – Ne tikai rožu vaiņagu un rožu dārza kultu ir Latvija aizguvusi no Prūsijas. Daudzie sirojumi uz dzintarzemi atveda mājup ne vienu vien kara trofeju – izšūtu vaiņagu, ienaidniekam atņemtu izrakstītu kara karodziņu, sudraba saktis, dzintara krelles un dažreiz pašu prūšu meitu. Un ja latviešu tekstilamatniecība jau toreiz stāvēja uz augstākas pakāpes nekā igauņu, tad viņa tomēr bija vēl stipri rupja un robusta, salīdzinot ar Prūsiju. A priori, jāpie-laiž, ka no turienes ir aizgūts ne viens vien senlatviešu ornaments un dzīparu raksts. Pa daļai tas sirojumu nopelnš.”²⁰

Kā P. Šmits tautasdziesmu tēlojumā saskatījis tikai ļoti labas un draudzīgas attieksmes starp senlatviešiem²¹ un prūšiem, tā atkal A. Švābe, šķiet, pārlieku uzsvēris t. s. sirojumu karu lielo lomu šo abu baltu radu savstarpējā satiksmē. Īstenība laikam būs kaut kur vidū starp šīm abām uzskatu galējībām. Katrā ziņā – kā nemotivēts pārspilējums kvalificējams A. Švābes apgalvojums, it kā kara dainās prūši minēti biežāk par leišiem un krieviem. To nekādi nevar sacīt par kara dziesmu senāko slāni, kas atspoguļo sirojumu karus, par kuriem runā A. Švābe. Krietni jaunākas cilmes kara dziesmu tematiskajos ciklos, piemēram, kara romancēs un rekrūšu dziesmās, gan samērā daudz figurē *prūši*, īpaši *prūšu zemes robežas*, bet tur apdziedātie prūši vairs nav senprūši, līdzīgi kā tur attēlotajiem kariem nav nekā kopīga ar sirojumu kariem. (Šo pēdējo jautājumu aplūkosit tuvāk mazliet vēlāk.) Turklāt A. Švābes fragmentāri un neprecīzi citētajos trīs piemēros²² gan stāstīts par jāšanu pēc līgavas uz prūšiem, bet nekas šais variantos neliecina, ka sievas tiktu iegūtas ar varu laupīšanas ceļā, kā tas ir raksturīgi tais dziesmās, kur patiesi saglabājušās atmiņas par senajiem sirojumu kariem. Iztirzādams vairākas tautasdziesmas, A. Švābe jau argumentētāki raksta²³ par sirojumu kariem vispār vai arī kā sirojumu objektus atzīmē Lietuvu un Krievzemi. Bet, runājot par prūšiem, aplam izraudzīti piemēri, arī pati motivācija nepārliecina. Zīmīgi, ka neilgi pirms savas nāves trimdā radikāli pārstrādātajā un stipri reducētajā rakstā “Kara dziesmas” A. Švābe, apcerēdams sirojumu karus, vairs ne vārda nebilst par senprūšiem.²⁴

Patiesība laikam gan būs tā, ka vismaz dažās, domājams, visai senas cilmes tautasdziesmās it kā varētu samanīt kādas liecības par to, ka senlatvieši

devušies sirojumu karos ne vien uz Leišmali un Krievmali, kā tas vērojams dziesmās, bet arī uz senprūšu zemi pēc kara laupījuma un līgavām. Tā izprotamas trīs dziesmas:

Smalku vērpū, mīksti adu

Brālītim kara zeķes,

Lai tas mani pieminēja,

Prūšos kājas noaudams.²⁵

LD 32 169

Sīki metu, smalki malu

Bālinam kara maizi;

Bāliņš man atstellēs

Prūšu meitu vainadziņu.²⁶

LD 32 168 v.

Dancā manis kumeliņis

Uz tām prūšu robežām;

Izdancājs pārvedīs

Vienu prūšu dzeltenīti.²⁷

LD 13 249

Tautasdziesmās par sirojumu kariem samērā labi iespējams nošķirt vecuma ziņā divus slāņus – senāko un jaunāko. Pirmā cilme nosacīti saistāma ar laikmetu pirms vācu kundzības sākuma Latvijā. Nosacīti tādēļ, ka pētnieku rīcībā nav stingrāku pieturas punktu, kas ļautu motivēti spriest, ka līdz mūsdienām tautas atmiņā saglabātās dziesmas par sirojumu kariem būtu radušās pirms XIII gs. Varam tik netieši, salīdzinot dziesmās attēlotos notikumus, lietas un parādības ar citu avotu ziņām, rekonstruēt kādu senāku slāni, kas vedina domāt par tiem sirojumu kariem,²⁸ kas bija raksturīgi līdz senlatviešu nokļūšanai vācu ienācēju jūgā.

Sirojumu kari vēl bija parasta parādība arī Livonijas ordeņa varas laikā, īpaši XIV un XV gs., kad ordenis gandrīz nemitīgi karoja ar leišiem un krieviem. Šajos sirojumu karos vajadzēja piedalīties arī Livonijas vietējiem iedzīvotājiem. Tautasdziesmu atainojumā šiem sirojumu kariem Livonijas ordeņa vasaļu uzdevumā piemita jau cits saturs, cita vieta un nozīme pašas tautas dzīvē un likteņos. Šī tipa dziesmas²⁹ redzami atšķiras no sākotnējo sirojumu karu dziesmām un veido jaunāko slāni, kura cilme visumā attiecināma uz vācu varas pirmajiem gadsimtiem.

Šāds sirojumu karu dziesmās saskatāmu divu slāņu – senākā un jaunākā – pretnostatīgs salīdzinājums rāda, ka tie daži varianti, kuros varētu būt atspoguļoti senlatviešu sirojumi prūšu zemē, retrospektīvi attiecināmi uz laikmetu pirms vācu krustnešu ekspansijas Baltijā. Tā kā XIII gs. beigās paši senprūši arī nokļuva vācu iekarotāju varmācības jūgā un pamazām vien tika ģermanizēti respektīvi iznīcināti kā etniska vienība, tad pagrūti iedomāties, ka vēl XIV, XV vai XVI gs. Livonijas vietējiem iedzīvotājiem bija reāla iespēja doties sirojumos uz prūšu zemi pēc kara laupījuma un ligavām. Bez tam Livonijas ordenis kopš 1237. gada līdz XV gs. vidum bija pakļauts Vācu ordenim, kas tolaik saimniekoja Prūsijā. Livonijas ordenis, kas nāca Saules kaujā (1236. g.) iznīcinātā Zobenbrāļu ordeņa vietā, faktiski bija īpašs Vācu ordeņa atzarojums. Tātad tais gadsimtos vairs nevarēja būt runa par kaut kādiem sirojumu kariem uz Prūsiju no Livonijas puses. Turklāt Livonijas ordeņa neskaitāmo sadursmju un karu dēļ ar leišiem robežas praktiski bija slēgtas un stingri apsargātas.

Saprotams, šis pāris tautasdziesmu četrpēdītes vēl nedod nekāda pamata secināt, ka senlatvieši (eventuāli tie varētu būt bijuši kurši, mazāk – zemgaļi) pastāvīgi vai bieži karojuši respektīvi sirojuši Senprūsijā. Ka kurši, zemgaļi un latgaļi nereti sirojuši skandināvu (vikingu), leišu, igauņu, arī krievu zemēs, to apstiprina senās hronikas un citi vēstures avoti, arī arheoloģiskā materiāla dotumi. Taču, meklējot liecības par senlatviešu un senprūšu savstarpējām attiecībām, šāda rakstura ziņas līdz šim nav atrastas. Zinot kuršu un senprūšu kareivīgumu vispār un viņu sirojumu tiesības it īpaši, nav neiespējami, ka šie kaimiņi viens otru šādā tādā apciemoja arī sirošanas respektīvi laupīšanas nolūkā. Šādā aspektā tad nu arī nosacīti vērtējamas tās pāris minētās tautasdziesmas, kurās varētu būt saglabājušās atmiņas par kādreizējiem sirojumiem Senprūsijā.

Viss lielais dziesmu vairums par prūšiem, šo sacerējumu saturs un pats izteiksmes stils neapstrīdami liecina, ka senajiem latviešiem un prūšiem pastāvējušas reti labas un draudzīgas attiecības. Par to poetizētā valodā, tēlainās metaforās un skaistos salīdzinājumos stāsta daudzas precību dziesmas. Kā zināms, precības senāk bija viens no galvenajiem tautu saskares un sadraudzības veidiem, tās bija labu kaimiņtautu attiecību izpausmes forma. Par šādu mierīgu un labu saskaņu tautu starpā pati dziesma plašā filozofiskā vispārinājumā saka:

Krievi, krievi, leiši, leiši,
Visi manim draugi, radi.
Krievam devu sav' māsiņu,
Pats es ņēmu leišu meitu,
Iem' krievos, iem' leišos,
Visur manim znoti, radi.

LD 3844, 2

Lai nāk krievi, lai nāk leiši,
Es to daudzi nebēdāju:
Krievos man īsta māsa,
Leišos īsti bāleliņi.

LD 3847

Starp dažāda satura dziesmām, kurās apdziedāti prūši, pārsvarā ir sacerējumi ar precību tematiku, kas vēstī par tautu dēla došanos uz prūšu zemi jāšus. Lai no turienes pārvestu mājās prūšu zeltēnīti sev par sievu. Prūši precību dziesmās pārējo tautu vidū ieņem īpašu, var teikt, pat izcilu vietu. Prūšu līgavu tāltālu daudzina, ar viņu lepojas un dižojas citu priekšā.³⁰ Arī tautu dēls, lai nepaliktu kaunā, pirms došanās ceļā reti rūpīgi pošas un gatavojas pats, kā arī apkopj un grezni izrotā savu precību kumeļu. Ieskatam tautasdziesmu paraugi:

Bērīts manis kumeliņis,
Kokļu stīgu iemauktiņi;
Koklēdamis vien aizjāju
Prūšos ņemt līgaviņu.³¹

LD 13 248

Upsā, māmiņ, ekur dēliņš,
Sidrab' caunes cepurīte!
Kad es gribu, es in varu
Prūšos ņemt līgaviņu.
Prūšu meitai zižu svārki,
Man bij caunes cepurīte.³²

LD 13 929

Es bij' puika, man bij vara,
Man bij bērī kumeliņi;
Es varēju prūšu meitas
Pār Daugavu vizināt.³³

LD 13 188

Es, prūšos aiziedams,
Kraukļam kājas kaldināju,
Vienu kāju zelta kalu,
Otru skaidra sidrabiņa;
Kad tas skrēja pa gaisiem,
Visi gaisi vizuļoja.³⁴

LD 29 728

Īpaši skaists prūšu līgavas cildinājums izteikts garākā dziesmā ar folklorai raksturīgo trīspakāpju gradāciju:

Jāju, jāju koklēdams
Uz tām prūšu robežām.
Satiek vienu prūšu meitu
Vien' saktiņu krūtiņās.
Ne es ņemšu, ne man tīk
Vien' saktiņu krūtiņās.
Jāju, jāju koklēdams
Uz tām prūšu robežām.
Satiek' otru prūšu meitu
Div' saktiņas krūtiņās.
Ne es ņemšu, ne man tīk
Div' saktiņas krūtiņās.
Jāju, jāju koklēdams
Uz tām prūšu robežām.
Satiek' trešu prūšu meitu
Trīs saktiņas krūtiņās.
To es ņemšu, tā man tīk
Trīs saktiņas krūtiņās.³⁵

LD 13 266

Precības ar prūšiem tautasdziesmu tēlojumā ne vienmēr ir rezultatīvas, jo dažreiz prūšu meita baidinājumu arī atraida:

Jāju prūšu zemītē,
Prūšu meitu lūkoties;
Jau atradu prūšu meitu
Samalušu sijājot.
Es tai devu labu dienu,
Viņa slauka asariņas.
Neraud gauži, prūšu meita,
Tūlīt līdzī nevedīšu.

Gaidi citas otradienas,
Slauki sētas pagalmiņu.
Noslaucījse, pakaisījse
Smalkām rožu lapiņām,
Gaidi mani atjājoti
Barotiemi kumeliem.
– Sijā auzas, prūšu meita,
Baro manu kumeliņu!
– Nej sijāšu, nej barošu,
Nei tu tiki prātiņam;
Lai sijāja, lai baroja,
Kam tu tiki prātiņam.³⁶

LD 13 243, 1

Brīžam tautu dēls pat atsakās no prūšu meitas savas dzimtās puses
ligavai par labu, kuru tomēr vērtē it kā augstāk:

Tēvs man deva pūra naudas,
Lai es pirku līgaviņu.
Es nepirku līgaviņu,
Es nopirku kumeliņu,
Es nopirku kumeliņu,
Kokļu stīgu iemauktiņus.
Es aizjāju uz prūsiem
Koklēdams, spēlēdams.
Prūšos bija daīlas meitas,
Glauda manu kumeliņu.
Vai glaužat, neglaužat,
Nesēdēsat mugurā;
Uz nākošu rudentiņu
Būs man sava glaudējiņa.³⁷

LD 13 292

Kādā citā dziesmā figurē šādas rindas:

Atpakaļu, atpakaļu,
Mans bērīti kumeliņ!
Nītīk manim prūšu zeme,
Nītīk prūšu dzeltenītes.

*Kurzemīte tā man tika,
Tik Kurzemes dzeltenītes;*

LD 13 248, 1

Tautasdziesmās saglabājušās liecības, ka senie prūši nākuši precībās arī uz Latviju. Tātad precības arī šai ziņā, tāpat kā jebkuri materiālās un garīgās kultūras sakari tautu starpā vispār, ir abpusēju sakaru izpausmes veids. Prūši bijuši vēlami precinieki, kuri labprāt gaidīti ierodamies:

*Krēpe, krēpe, sukā galvu,
Uzlīc zīļu vainadziņu;
Aiz Daugavas zirgi zviedze,
Atjāj prūšu precinieki.*

LD 14 130, 1 v.

Kā tautu dēls dižojas ar prūšu līgavu, tā savkārt tautu meita lepojas ar saderināto prūšu zemes tēva dēlu:

*Tīcat manis, neticati,
Prūšos manis arājiņš;
Ja jūs mani neticati,
Raugatiesi gredzenāi.*

LD 6408

Par senāku precības veidu, kas saistīts ar nākamās sievas nolaupīšanu varas ceļā vai nozagšanu slepus, it kā liecinātu kāda četrinde:

*Ai, Vidzemes māmuliņ,
Sargi svas zeltenītes!
Zviedzin zviedza prūšu zirgi,
Caur siliņu tecēdami.*

LD 13 370, 1

Interesanti konstatēt, ka dažās dziesmās no prūšiem tiek brīdināta leišu vai igauņu jaunava. Tas netieši rāda, ka savlaik prūšu precinieki bijuši tālienē pazīstami un daudzināti.

*Sargies, leišu cielvaiņ,
Spers tev' prūšu vanadziņš!
Ar šo pašu spērumiņu
Nospers tavu cekuliņu.³⁸*

LTdz 809

Viena otra tautasdziesma zina arī stāstīt par prūšos izprecētās meitas ciemošanos tēva sētā:

*Eit', bāliņi, nojūdzieti
Prūšu dēla jūgumiņu:
Prūšos manas kājas autas,
Prūšos jūgtis kumeliņš.*

LD 31 801, 1

*Kas tur brauc gar jūrmali
Iedzeltenu kumeliņu?
Tā māšiņa sērstu brauca,
Ko aizveda pērnrudēn,
Ko aizveda pērnrudēn
Tāļajai Prūšmalē.³⁹*

LD 26 551, 3

Tādi ir tematiski svarīgākie motīvi tautasdziesmās, kas daudzina precības prūšu un latviešu starpā. Prūšu problēmas izpētes sakarā īpaša uzmanība pievēršama divi jautājumiem. Pirmkārt, vai šais precību dziesmās varētu būt apdziedāti baltiskas cilmes senprūši vai vēlākie Prūsijas novada iedzīvotāji – vācieši, kas sarunvalodā un tautasdziesmās tiek saukti par prūšiem. Otrkārt, uz kādu laikmetu varētu nosacīti attiecināt aplūkoto dziesmu ģenēzi. Citiem vārdiem, kādi būtu tie argumenti, kas eventuāli liecinātu par šo folkloras sacerējumu relatīvi lielāku senumu, salīdzinot ar vēlākas izcelsmes dziesmām, kur *prūšu* vārds jau figurē kā vāciešu sinonīms.

Mēģinot atbildēt uz pirmo jautājumu, jākonstatē, ka pastāv noteikta atšķirība starp tām precību dziesmām, kas stāsta par prūšu zemi un prūšiem, un tādas pašas tematikas sacerējumiem, kas vēstī par Vāczemi un vāczemniekiem. Ir virkne pazīstamu dziesmu⁴⁰ par Vāczemes meitām un tautu dēla došanos gan pa ūdeni, gan pa sauszemes ceļu uz Vāczemi lūkot sev līgavu. Tāpat sastopamas ir dziesmas⁴¹ par precinieku ierašanos no Vāczemes, kā arī par tautu meitu vai māšiņu, kas izprecēta tālajā (dziļajā) Vāczemē. Vispirms norādāms, ka klasiskajās tautasdziesmās ar *Vāczemes* vārdu tiek apzīmēta ne tik daudz vāciešu pašu apdzīvotā zeme – Vācija kā sveša, nenoteikta, tālāka zeme rietumos vai dienvidos vispār, kas labi

sasniedzama pa ūdensceļu, retāk pa sauszemi. Uz tautasdziesmu materiāla pamata vien šī Vāczeme parasti nav identificējama ar kādu konkrētu, zināmu zemi, bet tas ir vairāk vai mazāk vispārināts, poētisks apzīmējums jebkurai svešai, nepazīstamai zemei. Tālab arī dziesmās *Vāczeme* atribūta lomā kalpo, lai raksturotu visu, kas ir svešs, neparasts, savāds, dīvains, skaists, dārgs un vērtīgs, tātad – visu, kas nav pašu dzimtā zemē audzis vai radīts.⁴² Bez tam mitoloģiska satura dziesmās par Vāczemi dažkārt dēvēta viņsaule, veļu valsts, kur mājo mirušie, kā arī Saules, Mēness, Ausekļa, Pērkona, Debess kalēja darbības vieta vai mitekļi. Tikai pavisam nelielu dziesmu daļu par Vāczemi var daudz maz noteiktāk attiecināt uz pašu Vāciju kā tādu.

Apzinoties to plašo un daudznozīmīgo, visai atšķirīgo parādību loku, kas tiek apzīmēts ar *Vāczemes* vārdu, jāprecizē, ka arī precību dziesmās ar *Vāczemi*, *Vāczemes līgavu* un *Vāczemes preciniekiem* palaikam domāta tāla, sveša zeme, tālas, svešas zemes līgava un tālas, svešas zemes precinieki vispār, bet ne tik daudz pati Vācija un tās iemītnieki. Šāds uz tautasdziesmu analīzes balstīts skaidrojums palīdz labāk izprast un pareizāk novērtēt samērā biežo *Vāczemes* vārda lietojumu jauniešu sadzīves, precību un kāzu dziesmu ciklos. Jau cits skanējums un jēga piemīt tām tautasdziesmām, kas neapstrīdami attiecināmas uz vāciešiem respektīvi baltvācu muižkungiem. Nacionālās apspiestības un dzimtbūšanas gadsimtos vietējie baltvācu muižnieki bija galvenais beztiesīgo latviešu dzimtļaužu ienaidnieks, pret kuru visdažādākās formās un veidos tika izrādīta ir aktīva, ir pasīva pretestība un pausts dziļš, nerimtīgs naidis. Un tāpēc arī tautasdziesmās⁴³ latviete ar sašutumu un dzēlīgi izsmējīgu nicinājumu atraida vācieti – precinieku. Tāpat ar nosodījumu un satīrisku izsmieklu dziesmas⁴⁴ vēršas pret mātes meitām, kas kā precinieku gaida ierodamies vācieti (kunga dēlu).

Šādas divas saturā un izteiksmē pretējas līnijas, no kurām viena izteic slavinājumu, bet otra – nicinājumu un nosodījumu, nav vērojamas precību dziesmās par prūšiem. Tur prūši skatāmi vienīgi kā prūšu zemes respektīvi Prūsijas iedzīvotāji, kas šais dziesmās visnotaļ cildināti pozitīvā nozīmē. Šai ziņā pastāv būtiska atšķīre starp prūšiem, no vienas puses, un Vāczemi un vāciešiem, no otras puses. Minēti apsvērumi vedina domāt, ka precību dziesmās būs saglabājušās kādas tālākas atmiņas par baltiskas

cilmes senprūšiem. Šais dziesmās daudzīnātie prūši nav vienādojami ar vēlākajiem Prūsijas vāciešiem. Par patiesu jāatzīst P. Šmita izsacītais atziņums: "Starp vāciešiem un prūšiem ir še (Domātas precību dziesmas. – J. R.) liela starpība, un pēdējie bez šaubām būs senprūši."⁴⁵

Vēl piebilstams, ka reizumis pašās tautasdziesmās viena varianta ietvaros tiek it kā šķirta prūšu zeme un prūši no Vāczemes un vāciešiem. Piemēram:

*Es aizjūdzu raibu zaķi
Rakstītās kamanās,
Rīgā manīm gaisma ausa,
Vāczemē saule lēce;
Uz tām prūšu robežām
Meitu māte vārtus vēra.*

*Vai māmiņa pieminēja:
Kur liksmo mans dēliņš?
Vai krievos, vai leišos,
Vai dziļā Vāczemē?
Ne krievos, ne leišos,
Ne dziļai Vāczemē,
Es liksmoju šo naksniņu
Uz tām prūšu robežām,
Uz tām prūšu robežām
Pie tās meitu māmuliņas,⁴⁶*

LD 13 254

*To vietniņu gan zināju,
Kur māmiņa audzināja;
Tās vietniņas nezināju,
Kur mūžiņu nodzīvošu,
Vai prūšos, vai leišos,
Vai dziļai Vāczemē.*

LD 3725, 2 v.

Jau krietni grūtāk ir atbildēt uz otru izvirzīto jautājumu par tautasdziesmu *prūšu* hronoloģiju. Tā ir sencilātā, bet vēl ne tuvu atrisinātā tautasdziesmu vecuma noteiksmes jeb periodizācijas problēma.⁴⁷ Nav šeit

iespējams skart veselu virkni ar tautasdziesmu hronologizāciju cieši saistītu problēmu, kas prasa veikt plašākus priekšdarbus un speciālus pētījumus par atsevišķiem jautājumiem. Pagaidām atliek konstatēt, ka tautasdziesmu vecuma noteiksme joprojām ir algebriskais nezināmais, kas izzināms vairāku humanitāro nozaru lietpratēju kopīgiem spēkiem. Līdz šim maz tikusi izmantota arheologu vērtīgā pieredze, kuri saskata tautasdziesmās daudz senāka kultūras slāņa pēdas, nekā tas ierasts domāt un spriest.

Vispārināti varam teikt, ka latviešu klasiskās tautasdziesmas pamatos atspoguļo viduslaiku dzīvi un paražas, bet dziesmās ir vēl daudz liecību (reminescenču) no senākiem laikiem. Savkārt daļa dziesmu ieguvusi jaunākiem laikiem raksturīgas iezīmes. Tas skaidri redzams, salīdzinot K. Barona "Latvju dainas" ar Latviešu folkloras krātuves fondos sakrāto tautasdziesmu materiālu, kas savā ziņā reprezentē jaunāku dziesmu attīstības pakāpi.

Runājot konkrēti par senprūšiem, jāmēģina noskaidrot, kāda laikmeta dzīves apstākļi un paradumi saskatāmi tais precību dziesmās, kur apdziedāti prūši. Tas savkārt palīdzēs noteikt šo dziesmu eventuālo cilmes laiku. Vispirms īsumā par dažām vēstures avotu liecībām, kas raksturo sakarus ar senprūšiem un dod zināmu pamatojumu šo sakaru hronoloģisko robežu noteiksmei.

Kultūrvēsturisko sakaru aizsākumi ar senprūšiem iesniedzas ļoti tālā pagātnē. Tā, piemēram, arheoloģisko materiālu atradumi apstiprina, ka Latvijas teritorijas kādreizējie iedzīvotāji pēdējā gadu tūkstoši p. m. ē., tāpat kā jau agrāk, uzturējuši sakarus ar dienvidrietumu kaimiņiem – senprūšu cilšu senčiem un ar viņu starpniecību arī ar rietumslāvu priekštečiem Vislas baseinā.⁴⁸ Vēl senākus sakarus, kas attiecināmi uz neolīta laikmetu, netieši apliecina Latvijas teritorijā atrastās dzintara rotaslietas, kā arī Sārnavas purvā un Lubānas zemienē arheologu atklātās dzintara apstrādes darbnīcas. Uz agro dzelzs laikmetu (I–IV gs.) atvedināmo metāla izstrādājumu lielākās daļas tuvāka līdzība ar attiecīgiem priekšmetiem, kas uzieti senprūšu novados, arī apliecina, ka senlatviešu ciltīm pastāvējuši sakari ar senprūšiem.⁴⁹ Šie sakari pastiprinājās V–IX gs., kad sākotnējā maiņa pārauga tirdznieciskos darījumos senprūšu un senlatviešu starpā. Agrajos viduslaikos (IX–XII gs. sāk.) Latvijas teritorijas nozīme tranzīttirdzniecībā starp Austrumeiropu un Rietumeiropu ievērojami palielinājās,

pa t. s. dienvidu tirdzniecības ceļiem (gan pa ūdeni, gan sauszemi) joprojām tika uzturēti ciešāki sakari ar senprūšiem.⁵⁰ Toreiz caur senprūšu zemēm Latvijā un Igaunijā ieveda lielākoties metālu no Pievislas apgabaliem.

Pēc XIII gs., atrodoties vācu iekarotāju jūgā, Latvijas vietējiem iedzīvotājiem ekonomiskie un kultūras sakari ar kaimiņtautām vai tālākām zemēm tika visai stipri kavēti un apgrūtināti, bet šie sakari tomēr nekad nav pilnīgi pārtraukti. Tie gan ieguva savādāku raksturu un izpausmes formas. Sava veida sakari turpinājās arī ar senprūšiem. Lai minam divi momentus šai sakaru ķēdē. Kaut arī ārējā tirdzniecība Livonijā viscaur atradās vāciešu rokās, tomēr nedaudz tajā piedalījās arī vietējie iedzīvotāji, īpaši zvejnieki. Paši rosigākie bija Kurzemes jūrmalas zvejnieki, kuru stāvoklis bija labvēlīgāks tai ziņā, ka tie atradās tālāk no Rīgas vācu tirgotājiem un viņu konkurences. Kurzemes zvejnieki ar savām laivām nereti šķērsoja Baltijas jūru un iegriezās Prūsijas ostās – Klaipēdā, Karaļaučos, Elbingā u. c., lai tur pārdotu zivis un iegādātos dažādas preces, kuras zvejnieki izlietoja ne tikai pašu vajadzībām, bet pārdeva arī tālāk.⁵¹ Šie tirdznieciskie darījumi, domājams, notika pa lielākajai daļai ar Prūsijas vāciešiem, bet Kurzemes zvejniekiem varēja iznākt arī kāda saskare ar turienes senprūšiem. Viņiem bija iespējams vismaz kaut ko dzirdēt vai uzzināt par tiem. Otrs saskares punkts saistīts ar zemnieku bēgšanu, kas Livonijā jau XV un XVI gs. bija viena no visizplatītākajām protesta un cīņas formām pret dzimtniecību. Ir ziņas,⁵² ka Kurzemes dzimtļaudis bēguši ne vien uz Lietuvu, bet pat uz Prūsiju. Arī tas bija viens no sakaru veidiem viduslaikos.

Kā redzams, vēstures avotu liecības par sakariem ar senprūšiem aptver ļoti plašu laika periodu. Šie sakari varēja eventuāli turpināties ne ilgāk par XVII gs., kad senprūši kā etniska vienība beidza eksistēt. 1283. gadā pēdējais Senprūsijas novads – Sūduva (Sūdava) – padevās Vācu ordeņa pārspēkam, un turpmākajos četros gadsimtos senprūši tika pamazām pārvācoti vai arī izmira. Senprūsijā ieplūda daudz vācu kolonistu, kas atradās privilēģētā stāvoklī salīdzinājumā ar iedzimtājiem. Kā atzīmējis J. Endzelīns, ap XVI gs. vidu “tomēr ir vēl bijis tik daudz vācu valodas nepratēju prūšu, ka hercogs Albrehts lika izdot Lutera katehisma tulkojumu prūšu valodā. Ja pēc 1561. gada, kad iznāca trešais tulkojums, vairs nerodas grāmatas prūšiem, tad jādomā, ka drīz pēc tam prūšu pārvācošanās ir sākusi norisināties straujākā gaitā. Bet vēl ap 160. gadu – – – Sembā ir bijuši prūši, kas

vāciski nav pratuši.”⁵³ Pēc valodas liecībām, ap 1700. gadu senprūši jau bija izmiruši.⁵⁴

Daļu precību dziesmu,⁵⁵ kurās daudzinātas *prūšu meitas* (līgavas) vai *prūšu precinieki*, K. Barons ievietojis “Latvju dainās” precību dziesmām veltītā sējuma pirmās daļas “Atbalss no senajiem laikiem” paprāvā nodaļumā “Tautu dēls dodas precības nolūkā svešumā”. Pēc kārtas tā ir otrā nodaļa aiz pirmās, pavisam nelielās ievadnodaļas dziesmām, kurās šķietami būtu saglabājušās kādas tālākas atmiņas par precībām asinsradnieku – brāļu un māsu vai citu tuvu radnieku – starpā. Aiz šīs otras nodaļas seko vēl citi pirmās daļas nodaļumi ar dziesmu cikliem, kas atspoguļo senākos precību veidus, tādus kā līgavas laupīšana ar varu, līgavas zagšana ar viltu un līgavas pirkšana par naudu vai mantu. Ar šo precību dziesmu nodaļu šādu secīgu izkārtojumu K. Barons, liekas, gribējis parādīt dažādus precību paradumus vēsturiskā aspektā hronoloģiskā cilmes sakarā. Šais pirmās daļas⁵⁶ dziesmās, kas zīmīgi nosauktas par seno laiku atbalsīm, K. Barons tāpat saskatījis vairākus vecuma ziņā atšķirīgus precību ieražu slāņus, uz kuru pamata attiecīgās dziesmas tad nu arī grupējis respektīvi periodizējis.

Pirmās daļas otra nodaļuma dziesmas K. Barons komentējis šādi: “Tautu dēls iet tālumā pie dažādām tautām, viesojas pie meitu mātēm, lūko un atrod vai arī neatrod pa prātam līgaviņu. – Vēlāk puisī gāja ar meitām satikties un meitu lūkoties krogū, tirgū un c.”⁵⁷ Tautasdziesmas nereti tēlo precības ar leišiem, krieviem, arī poļiem, igauņiem un zviedriem. Un prūši šai ziņā nav nekāds izņēmums, bet pārējo tautu vidū ieņem vienu no pirmajām (ja ne pašu pirmo) vietām. Šīs, tā teikt, tautu draudzības dziesmas ir visai senas cilmes precību paražu atspoguļotājas. Gan norādām, ka šai otrā nodaļā sastopams arī kāds jaunāks dziesmu žanra paveids – liriskās vai liroepiskās tautas romances, kas, pēc folkloristu⁵⁸ domām, pieder pie ceļojošām dziesmām un Latvijā ieviesušās ne agrāk par XVI gs. Te raksturīgs piemērs ir 13 250. dziesma ar sevišķi prāvu variantu skaitu, no kuriem vairāki jau būtībā veido citus patstāvīgus dziesmu tipus, kaut gan K. Barons visus šos variantus pakļāvis vienai pamatdziesmai. Šiem variantiem kopīgs ir motīvs par atraidīto un žēlumā nomirušo puisī – precinieku. Arī starp precību dziesmām, kurās apdziedātas prūšu meitas, konstatēts pāris variantu ar spilgtākām romances pazīmēm.⁵⁹

Visas pārējās precību dziesmas par prūšiem ir raksturīgas īsās un garās klasiskās tautasdziesmas ar tām piekritīgām kompozīcijas likumībām un stila īpatnībām.

Par prūšu līgavas nolaupīšanu un šī paraduma varbūtējo atspulgu tautasdziesmās jau rakstīts sirojumu karu sakarā. Dažās prūšu tematikas dziesmās varētu samanīt arī līgavas zagšanas⁶⁰ un līgavas pirkšanas⁶¹ tradīciju pēdas. Šie senākie precību veidi – līgavas laupīšana, līgavas zagšana, līgavas pirkšana un jāšana precību nolūkā tālālu uz svešām zemēm – būtu viens no tiem argumentiem, kas netieši liecinātu par minēto tautasdziesmu lielāku vecumu. Gan tik par šo sacerējumu eventuāli senāku cilmi, jo vēstures dokumenti⁶² apstiprina, ka, piemēram, līgavas zagšana Livonijā kā realitāte pastāvējusi pat vēl XVI gs. Bez tam šo senāko precību veidu izdarības kā tradicionālas kāzu spēles momenti saglabājušies līdz jaunākajiem laikiem. Tas krietni sarežģī precību dziesmu hronologizāciju. Taču, runājot par senprūšiem, grūti priekšstatīt, ka dzimtbūšanas periodā, kad zemnieki, pilnīgi pazaudējuši pārvietošanās brīvību, bija cieši piesaistīti attiecīgās muižas novadam, varētu zagt vai vest vispār līgavu no Prūsijas vai kādas citas tālākas zemes. Turklāt paturams prātā, ka tie senprūši, kas pagaidām nebija ģermanizēti vai izmiruši, atradās tolaik ne mazāk smagā dzimtbūšanas jūgā. Šīs precību dziesmas par prūšiem vēsturiski pareizāk būtu attiecināt uz agrajiem viduslaikiem vai arī uz Livonijas ordeņa varas sākumposmu, kad dzimtbūtniecība nebija nostiprinājusies, zemniekiem bija zināmas tiesība un lielāka kustības brīvība. Pats dziesmu saturs, kur akcentēta tiklab latviešu, kā senprūšu bagātība un mantas daudzums, arī runā par labu šo sacerējumu it prāvam vecumam.

Par vairākām prūšu tematikas precību dziesmām,⁶³ kur līgavas ņemšana ir vienīgi pieminēta, bet nav kaut cik tuvāk aprakstīta, pagrūti spriest, kāds precību veids te domāts. Dažās dziesmās⁶⁴ savkārt attēlota līgavas nolūkošana un bildināšana. Lai gan tas uzskatāms par relatīvi jaunāku precību veidu nekā līgavas laupīšana, zagšana vai pirkšana, taču arī tam sākotne rodama jau pirms vācu krustnešu ekspansijas Baltijā. Pārpratumu novērses dēļ piebilstams, ka precību dziesmās par prūšiem nereti sastopamas tādas reālijas un valodas leksika, kuru cilme attiecināma uz vācu kundzības gadsimtiem. Daži reāliju un valodas leksikas paraugi: *slēžu krekli*, *zīžu drānas*, *zīda šūtas kurpes*, *zīdiem šūti zābaciņi*, *brūni svārki*, *brūnas*

kleitas, rožu dārzs, kā puķīte dārziņā, Rīgas gaiļi, Rēvele, Jelgava, skāde, kronītis, avarģēlis, šņorīte, deķis, ormanis, pūrmanis, brūte, brūtgāniņš, smuka meita u. c. Taču, kā jau atzīmēts citā sakarā, kāda jaunākas cilmes lieta vai parādība pati par sevi vēl neliecina par visas dziesmas kā kompozicionāli mākslinieciskas vienības sākotnes laiku. Pastāv iespēja, ka šīs reālijas ieviesušās vēlāk, senākas ģenēzes dziesmām funkcionējot jaunos vēsturiskos apstākļos. Tās ir viens no daudziem tautas mutvārdu literatūras sacerējumu variēšanās jeb pārtapšanas faktoriem, kura rezultātā dziesmā figurē dažāda vecuma kultūras slāņi. Īpaša pētījuma objekts ir jautājums par barbarisku vietu un lomu klasiskajās tautasdziesmās. Tikai norādīsim, ka no vācu valodas patapinātie reāliju nosaukumi bieži vien "aizstājuši senus dzimtos vārdus"⁶⁵.

Visu teikto rezumējot, jāsecina, ka latviešu klasiskajās tautasdziesmās saglabājušās nepārprotamas liecības, atmiņas par kādreizējiem baltiskas cilmes senprūšiem. Spriežot pēc senākas ģenēzes tautasdziesmām, *prūšu* vārds un tā atvasinājumi sākotnēji lietoti senprūšu apzīmēšanai. Tā uzskatāma par *prūšu* vārda senāko nozīmi respektīvi pirmnozīmi. Tātad klasiskajās tautasdziesmās par prūšiem dēvēti baltiskie senprūši. Tā ir senākā, bet ne vienīgā tautasdziesmās atrodamā *prūšu* vārda nozīme.

Prūšu vārds kā sarunvalodā,⁶⁶ tā arī tautasdziesmās nav visnotaļ patērējis savu pirmnozīmi, bet laika gaitā ieguvis jaunas nozīmes un to nianšes atkarā no tā, kādas parādības šis vārds apzīmē vai tuvāk raksturo. Līdz ar to tautasdziesmas bez *prūšu* vārda senākās nozīmes (pirmnozīmes) sniedz arī zināmas liecības par šī vārda relatīvi jaunākiem nozīmes slāņojumiem. Tā, piemēram, rekrūšu dziesmās nereti sastopamais *prūšu* vārds jau lietots kā vāciskās Prūsijas un tās iedzīvotāju – vāciešu – nosaukums, kas vēsturiski pārmantots no senprūšiem. Par šīm rekrūšu dziesmām prūšu problēmas izpētes sakarā nebūtu īpaši ko diskutēt. Tās ir pamatos stipri jaunākas kara dziesmas, kas visumā attiecināmas uz laiku no 1797. līdz 1874. gadam, kad Latvijā, kas tad jau visa atradās Krievijas impērijas sastāvā, ieviesa karaklausību un no katras guberņas bija jādod noteikts skaits rekrūšu, t. i., jaunekļu, kam jāiet dienēt zaldātos. Sevišķi grūts un ilgs karadienests rekrūšu zaldātiem bija Nikolaja I varas laikā (1825.–1855. g.), kad cara armijā vajadzēja kalpot veselus 25 gadus. Zīmīgi, ka pati tauta savās dziesmās par rekrūšu posta un smagās dzīves īstajiem vaininiekiem uzskatījusi *kara*

kungus (arī *lielus kungus*) un Krievijas caru, kas ar speciālu pavēli ik gadu noteica gadskārtējās rekrūšu normas:

 *Ķeizars raksta grāmatiņu
 Pie Kurzemes muižniekim.
 Raksta, raksta, rēkināja
 Jaunos puišus karāi dot,
 Kas veseli uzauguši
 Kā sarkani āboliņi.*⁶⁷

LD 32 125

*Sodīj, Dievs, kara kungus,
 Kas ņem krievus Vidzemē!
 Daža puiša māte raud,
 Daža puiša līgaviņa.*⁶⁸

LD 31 951, 2

Ieskatam kādi rekrūšu dziesmu paraugi, kurās pieminētās *prūšu robežas*, *prūši* un *prūšu ķēniņš* izprotams vāciskās Prūsijas robežu, tās iemītnieku vāciešu un Prūsijas ķeizara kā tāda nozīmē:

*Atnāk ziņa no kungiem,
 No ķeizara grāmatiņa,
 Sēd bēram mugurāi,
 Jāj pa ceļu ziņgēdams.
 Pajāj' zemes gabaliņu,
 Atskatosi atpakaļ.
 Raud māmiņa, raud māsiņa,
 Līgaviņa vēl gaužāk.
 Neraud, mana sirdpuķīte,
 Nava vairs mana vaļa.
 Būt' man tāda burvestība
 No tiem kara virsniekiem,
 Tad es tevi līdzā ņemtu
 Uz tām prūšu robežām,
 Lai tu pati to redzētu,
 Kāda dzīve zaldātam:*

*Garām skraida skrotes, lodes,
Kā bitītes dziedādamas,
Vēl asais zobentiņis
Virš galviņas lidinās.*

LD 31 935

*Ai, caunīte, vāverīte,
Dod' man savu kažociņu,
Es ķeizara kara vīrs,
Man jāguļ lēģerī.
Tās dieniņas vien gaidīju,
Kad atnāca grāmatiņa.
Kad atnāca grāmatiņa,
Tad segloju kumeliņu.
Es aizjāju uz prūšiem
Prūšu bābu izkapāt,
Prūšu bābu izkapāt,
Zilu guni dedzināt.*

LD 31 920

*Kaut man tāda brīve būtu
Kā tam prūšu ķēniņam,
Es māsiņu līdzā vestu
Par gultiņas taisītāju.*

LD 32 062

Kāda no rekrūšu dziesmām noteiktāk attiecināma uz 1812. gada Tēvi-
jas karu, kad Napoleona I armijas prūšu pulki okupēja Kurzemi un Zemgali:

*Prūšu ķēniņš lielījās
Krievu zemi pupām šaut;
Vēl ir krievu ķeizaram
Simtiem lastes svina lodes,
Simtiem lastes svina lodes,
Simtiem kara jājējiņu.⁶⁹*

LD 32 191, 2

Citos šīs dziesmas variantos *prūšu ķēniņa* vietā figurē *franču ķēniņš* vai arī *turks* un *francūzis*.

Latviešu folkloristikā pēc tradīcijas rekrūšu dziesmas tiek teorētiski šķirtas no kara romancēm jeb balādēm, lai gan praktiski tas nebūt nav tik viegli izdarāms, jo abām šīm dziesmu grupām piemīt stipri līdzīgs saturs

un radniecīgas stila iezīmes. Arī kara romancēs atrodamais *prūšu* vārds lietots gluži tādā pašā nozīmē kā rekrūšu dziesmās. Piemēram:

*Aši, aši zīle dziedī
Staļļa broda galiņā.
Ej, māsiņa, klausītiesi,
Kādu vēsti zīle dzied.
Zīle dziedī tādu vēsti,
Būs brāļami karā iet.*

*Kumeliņa sagaidīju
Par kalniņu attekam.
No kumeļa pavaicāju,
Kur palika jājējiņš.
Tur palika jājējiņš
Uz tiem prūšu robežiem.
Tur guļ vīri kā ozoli,
Sārtiem krauti zobeniņi,
Sārtiem krauti zobeniņi,
Skaudzēm mestas cepurītes,
Asintiņu upe tek,
No kauliemi tilti griezti.*

LD 31 933, 4

Joprojām problemātiskas ir pāris "Latvju dainās" publicētās kara dziesmas par prūšiem, kurām varētu būt arī senāka sākotne nekā rekrūšu dziesmām:

*Apkārt kalnu saule tek,
Pāri tek mēnestiņis;
Apkārt jāju prūšu zemi,
Cauri laidu zobeniņu.*

LD 31 929

*Aši, aši zīle dzied
Asa mieta galiņā:
Atnes vēsti māsiņai,
Bāliņš prūšu robežās.*

LD 31 932

Ai, bāliņi, ai, bāliņi,
Nem zobenu rociņā,
Ej uz prūšu robežām,
Sargā savu tēvu zemi!⁷⁰

LD 31 903

Pirmās divi četrindes A. Ozols komentējis šādi: "Kad Krievijas armija Septiņgadu karā (1756–1763), vajādama Frīdriha II karapulkus, iegāja Prūsijas teritorijā un 1760. gadā ieņēma Berlīni, ne viens vien Vidzemes karavīrs izstaigāja garo kara ceļu, vairodams krievu ieroču slavu — —."⁷¹ Savkārt A. Švābe minēto dziesmu šādu iztulkojumu apstrīdējis ar motīvējumu: "Ka toreiz latviešu karavīri būtu cīnījušies krievu karaspēka sastāvā, šādam apgalvojumam nav nekāda pamata, jo kara klausību Latvijā ieveda tikai Pāvils I ar 1796. gada pavēli. Septiņgadu kara sākumā 1757./1758. gada ziemā Rīgas un Cēsu apriņķa zemniekiem gan bij jādod ap 20 000 pajūgu ar šķūtniekiem krievu armijas transportēšanai caur Kurzemi uz Prūsiju. Protams, ka šie latviešu zemnieki bij neapbruņoti un nekādās kaujās nepiedalījās. Bet kad zīle "atnesa vēsti māsiņai, ka bāliņš Prūšu robežās" (31 932), tad viņa šīs šķūtnieku klausas poetizēja, pārfrāzējot vecās dainu formulas par bāliņiem, kas ar zobenu sarga savu tēvu zemi."⁷² Kaut arī A. Švābes skaidrojums vēsturisko faktu ziņā uzskatāms par pareizāku,⁷³ tomēr tas būtībā nerunā pretī A. Ozola dotajam dziesmu interpretējumam, vienīgi precizē to.

Ja arī šīm dziesmām varētu būt senāka cilme un tās nosacīti attiecināmas uz Septiņgadu kara notikumiem, tad, runājot par pēdējo citēto četrindi, konstatējams, ka vēlāk, jaunākos laikos, tā ieguvusi lielāka vispārinājuma jēgu. Šai dziesmā daudzīnātās *prūšu robežas* parasti vairs netiek uztvertas kā konkrētas vāciskās Prūsijas robežas, bet kā jebkuras svešas, naidīgas zemes respektīvi valsts robežas vispār, ar kuru atrodas kara stāvoklī. Šīs dziesmas labākai izpratnei vērā ņemams vēl kāds moments. Ja kara dziesmās viena tipa sacerējuma variantu ietvaros diezgan bieži mijas dažādu tautu nosaukumi (krievi, vācieši, poļi, leiši u. c.), tad šīs četrindes 97 variantu pierakstos, kas fiksēti Latviešu folkloras krātuves fondos, viscaur strikti figurē tikai *prūšu* vārds. Iespējams, ka šāda plašāka, bet reizē arī nenoteiktāka nozīme *prūšu* vārdam piemīt arī dažās rekrūšu dziesmās un kara romancēs. Tā vismaz rosina domāt šādi Latviešu folkloras krātuves fondos apzinātie viena tipa dziesmas vairāku paralēlo variantu sākumi:

Es, uz karu aiziedams,
Bērziņ' laužu ceļmalā.⁷⁴

LFK 828, 7351

Uz prūšiem aiziedams,
Bērziņ' laužu ceļmalā.

LFK Bb 29, 266–267

Latviešu tautas sarunvalodā *prūšu* vārds mūsdienās palaikam tiek lietots kā *vāciešu* sinonīms. Arī pēc dažām tautasdziesmām var spriest, ka ar *prūšiem* nav domāti vairs Prūsijas novada vācieši vien, bet *prūšu* vārds jau izprotams kā vāciešu apzīmējums vispār:

Pieci bēri kumeliņi
Uz akmeņa auzas ēda.
Prūšu kungi brīnējās,
Kam tie tādi kumeliņi.
Tie nekādi kunga zirgi,
Tie bij manu bāleliņu.⁷⁵

LD 29 885, 1

Raksti, zaķi, grāmatiņu,
Stellē prūšu majoram,
Lai tas deva savu meitu
Mūsu kunga sulaiņam.⁷⁶

LD 31 440 v.

Šais dziesmās ar *prūšu kungiem* un *prūšu majoru* laikam būs domāti tie paši vācu kungi un vācu majors.

Par *prūšu* vārdu kā *vāciešu* sinonīmu jau noteiktāk var spriest pēc vairākām apdziedāšanās dziesmām, kur *prūšu* lietojumam tādās vārdkopās kā *prūšu cūka*, *prūšu sivēniņš*, *prūšu ķēve*, *prūšu ērzelis* piemīt ironiski izsmējīga nokrāsa:

Nebij vērte bāliņam
Divu jūgt kumeliņu,
Es būt' tādu prūšu cūku
Uz krijiņas atvilkusi.⁷⁷

LD 21 225, 13

Atsēdās tautu meita
Pie tā mana bāleliņa.
Mans bāliņš kā kundziņš,
Šī kā prūšu sivēniņš.

LD 21 173

Dēlu māte, prūšu ķēve,
Kājām skrēja baznīcā;
Meitu māti, cielaviņu,
Jauni puisi vizināja.⁷⁸

LD 23 609, 4 v.

Tautiešam platas nāsis
Kā tam prūšu ērzelim:
Tas saoda mūs' māsiņu
Par deviņu pagastiņu.⁷⁹

LD 20 260 v.

Tās visas ir tipiskas kāzu apdziedāšanās dziesmas. Kā zināms, dažādos kāzu norises brīžos divu pretēju pušu – vedēju un panāksnieku – savstarpējam dziesmu karam piemīt sens teatrālas spēles raksturs.

Pēc mūsu rīcībā esošajiem valodas datiem nav pagaidām iespējams pateikt, no kura laika *prūšu* vārds lietots kā *vāciešu* sinonīms. M. Gimbutė savā grāmatā par baltiem norādījusi, ka kopš 1701. gada, kad Prūsija kļuva par neatkarīgu vācu monarhiju, *prūšu* vārds izplatījies kā vācu nācijas (tautas) nosaukums.⁸⁰ Bet grāmatā sacītais neattiecas konkrēti uz latviešu valodu. Arī pašas tautasdziesmas te nesniedz kaut cik drošākus pieturas punktus šī jautājuma hronoloģizācijai.

Prūšu vārda nozīmes pārnesums vērojams pāris "Latvju dainu" variantos, kur *prūši* figurē kā prusaku (tarakānu) nosaukums:

Šovakar, šovakar
Mūs' kalpam kāzas.
Suns vāra mencīti,
Kaķis klāja galdu,
Tie blusi, tie prūši,
Tie panāksnieki,
Dancēdami izlēca
Pa logu laukē.

LD 33 500

*Es redzēju Aizputē
Trīs raženi dancojam:
Circens kaula zābakiem,
Blusa zīda lindrukā,
Prūsīšam brālīšam
Vara svārki mugurā.*

LD 2724, 3

Prusaku nozīmē prūšu vārds pazīstams arī tautas sarunvalodā.⁸¹

Tātad *prūši* latviešu tautasdziesmās nav viennozīmīgs vārds. Lielā daļā dziesmu šis vārds saprotams senprūšu nozīmē. Šīs tautasdziesmas kā sava laika dzīves īstenības atspoguļotājas sniedz vērtīgas liecības par seno latviešu un prūšu kultūrvēsturiskajiem sakariem, kas pētījami arī uz folkloras materiālu pamata.

¹ Skaidrības un precizitātes labad senākie baltiskas cilmes prūši būtu visnotaļ saucami par senprūšiem atšķirā no vēlākajiem vāciskas cilmes prūšiem – Prūsijas (sākotnējās Prūsijas hercogvalsts, pēc tam Prūsijas karaļvalsts un beidzot – kopš Vācijas ķeizārvalsts laikiem – Prūsijas kā Vācijas impērijas lielākās administratīvi politiskās vienības) iedzīvotājiem, kas arī tiek dēvēti par prūšiem. Vāciskā Prūsija savu nosaukumu mantojusi no senprūšiem. Zinātniskajā literatūrā mērķtiecīgi ieviestais apzīmējums *senprūši* ir kopnosaukums tām visām rietumbaltu ciltīm, vēlāk tautībām, kas mitušas Baltijas jūras baseina dienvidos starp Vislas un Nemunas upes lejtecem. Pēc J. Endzelīna domām, jau agrāk par 500. gadu p. m. ē. ir šķirami rietumbalti (senprūšu ciltis) no austrumbaltiem (senleišu un senlatviešu ciltīm).

Laikam par senprūšu senčiem, pēc daudzu vēsturnieku un valodnieku atzinuma, uzskatāmi romiešu historiogrāfa K. Tacita darbā “De Germania” (m. ē. I gs. beigās) aprakstītie aisti (*Aestiorum gentes*), kas mājājuši pie Svēbu (tagadējās Baltijas) jūras, čakli nodarbojušies ar zemkopību un vākuši dzintaru. Sengrieķu zinātnieka K. Ptolemaja “Ģeogrāfijas” (ap m. ē. II gs. vidu) trešajā grāmatā pirmoreiz pieminētas divi senprūšu ciltis – galindi un sūdviļi (sūdīni, kas citos avotos saukti arī par jātvīngiem). Pats *prūšu* vārds (*Bruzi*) sastopams t. s. Bavāriešu ģeogrāfa rakstos ap IX gs. vidu. Gadsimtu vēlāk (ap 965. g.) prūši (*Burūs*) atzīmēti kādā Spānijas arābu ceļotāja Ibrahima ibn Jakūba aprakstā par Vāciju. Kopš X gs. prūšu nosaukums vēstures dokumentos figurē jau biežāk. Starp citu, tā paša gadsimta beigās pāvesta Jāņa XV laikā senprūšu kā nekrīstīto *pagānu* vārds pirmoreiz parādās arī Romas katoļu kūrījas sarakstos.

Saglabātajos senprūšu valodas rakstu pieminekļos *prūšu* vārds atrodams tikai tā atvasinājumos, kā *prūsiskan* ar nozīmi ‘prūsisku’ (ak.) un *prūsiskai* ar nozīmi ‘prūsiski’. Pēc K. Būgas sprieduma, par prūšiem vismaz līdz XIII gs. dēvēti ne visi senprūšu

piederīgie, bet vienīgi Pagudes novada iemītnieki – pagudieši. Teitoņu jeb Vācu ordeņa annālists Pēteris no Dusburgas savā “Chronicon terrae Prussiae” (1326. g.) nosaucis pavisam 11 zemes jeb novadus ar senprūšu attiecīgo tautību iedzīvotājiem: *Colmensis et Lubovia* (Kulma un Lubava), *Pomesania* (Pamede), *Pogesania* (Pagude), *Warmia* (Vārme), *Nattangia* (Nātanga jeb Notanga), *Sambia* (Semba), *Nadrowia* (Nadruva), *Scalovia* (Skalva), *Sudowia* (Sūduva jeb Sūdava), *Galindia* (Galinda), *Bartha et Plicka Bartha, que nunc major et minor Bartha dicitur* (Bārta, kas dalījusies Lielajā Bārtā un Mazajā Bārtā). Kulma un Lubava, tāpat kā citos avotos poliskā rakstījumā minētā Sasna, jau pirms vācu krustnešu iebrukuma Senprūsijā (1231. g.) bijušas poļu varā un pa daļai arī pārpoļotas.

Par senprūšu etnogenēzi, valodu, rakstu pieminekļiem, vēsturi, materiālo kultūru, mitoloģiju u. c. jautājumiem sk. šādus avotus un pētījumus: *Scriptores rerum Prussicarum: Die Geschichtsquellen der preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft.* – Leipzig, 1861–1874. – Bd. 1–5; *Mannhardt W.* Letto-Preussische Götterlehre // *Magazin der Lettisch-Literarischen Gesellschaft.* – Rīga, 1936. – Nr. 21; *Šmits P.* Ievads baltu filoloģijā. – Rīga, 1936; *Latviešu konversācijas vārdnīca.* – Rīga, 1939. – 19. sēj. – 38 151.–38 240. sl.; *Endzelīns J.* Senprūšu valoda: Ievads, gramatika un leksika. – Rīga, 1943 (darbā bagātīgs literatūras uzrādījums par senprūšiem un viņu valodu); *Endzelīns J.* Ievads baltu filoloģijā. – Rīga, 1945; *Gimbutas M.* The Balts. – London, 1963; *Kuzavinis K.* Prūsų kalba. – Vilnius, 1964; Lietuvas TSR Mokslo akadēmija. Centrinė biblioteka. Prūsų kalbos paminklai. – Vilnius, 1966. (Grāmatā nodrukāta plaša V. Mažūļa ievadapcere par senprūšiem, viņu valodas pieminekļiem un ortogrāfijas problēmām. Parindēs atzīmēta arī literatūra par senprūšiem leišu, poļu un krievu valodā.)

² Sal. ar līdzīga rakstura salikteņiem, kā *Krievmale* (krievu zemes respektīvi Krievijas nozīmē – LD 12 409, 9; 22 466; 26 564; 32 008; 32 145; 32 145, 1; 32 155, 2; 32 155, 3; 32 175, 1) un *Leišmale* (leišu zemes respektīvi Lietuvas nozīmē – LD 251, 6; 12 409, 9 v.; 12 409, 2 (V); 12 409, 4 (V); 26 466, 1; 26 541, 7; 26 541, 9; 26 541, 11; 26 541, 16; 26 566).

³ Tādā pašā nozīmē dziesmās lietots arī substantīva lokatīvs *prūšos*, t. i., prūšu zemē respektīvi Prūsijā. Tamlīdzīgas konstrukcijas kā *krievos* (krievu zemē respektīvi Krievijā), *leišos* (leišu zemē respektīvi Lietuvā), *poļos* (poļu zemē respektīvi Polijā) u. c. tautasdziesmu valodā ir visai parastas.

⁴ No tiem Kurzemē iegūti 40, Zemgalē – 32, Vidzemē – 22 un Latgalē – 2 varianti. Vienam tekstam nav atzīmēta pierakstes vieta.

⁵ Sk. LD 31 903.

⁶ Raksta īsuma labad pats jēdziens “dziesmas par prūšiem” nereti tiek vispārināts, nediferencēti apzīmējot ar to šīs abas dziesmu grupas.

⁷ “Latvju dainās” publicēto dziesmu vietu reģistrs sastādīts pēc kādreizējā Latvijas kā cariskās Krievijas impērijas sastāvdaļas administratīvi teritoriālā iedalījuma guberņās (Vidzeme, Kurzeme, Vitebska) un apriņķos. Ērtības un orientācijas labad “Latvju dainu” vietu reģistrs pārkartografēts pēc Latvijas dalījuma kultūrvēsturiskajos novados – Vidzemē, Kurzemē, Zemgalē un Latgalē.

- ⁸ Saskaitot no atsevišķiem novadiem iesūtītos variantus, dabūjam skaitli 210, nevis 206. Tas tādēļ, ka 4 variantiem ar vietu šifriem 281; 182; 408 atbilst divi apriņķi (Rg, C; Azp, Kld; D, Rg). Tā kā nav iespējams noteikt, kurā no šiem divi apriņķiem attiecīgie varianti pierakstīti, tad pārskatā tie atkārtoti uzrādīti divi reizes.
- ⁹ Sk.: Bērzkalne A. Mēmie pagasti // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. – 1927. – Nr. 12. – 538., 539. lpp.
- ¹⁰ Sk. par to tuvāk K. Arāja pētījumā “Par Kr. Barona Latvju Dainās iespiesto tautasdziesmu tekstu saskaņu ar oriģināliem” (Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta raksti. – Rīga, 1959. – 11. sēj. – 317. lpp.).
- ¹¹ Sk.: Latvijas PSR vēsture. – Rīga, 1953. – 1. sēj. (sal. starp 68. un 69. lpp. ievietoto karti); Gimbutas M. The Balts (sal. karti 23. lpp.).
- ¹² Endzelīns J. Par prūšu valodas radniecības sakariem // Filologu biedrības raksti. – Rīga, 1931. – 11. sēj. – 193. lpp.
- ¹³ Latvijā tas sākās J. Herdera ierosmē XVIII gs. otrajā pusē. Līdz tam nedaudziem atsevišķiem tautasdziesmu pierakstiem un publicējumiem dažāda satura grāmatās kā ilustratīvam materiālam pa lielākai daļai piemita gadījuma raksturs.
- ¹⁴ Šai statistikai izmantots J. Endzelīna “Latvijas PSR vietvārdu” 1. daļas 3. sējuma manuskripts, kas glabājas LU Latviešu valodas institūta fondos. Iegūtās ziņas salīdzinātas un papildinātas ar Latviešu valodas institūta vietvārdu kartotēkas materiāliem.
- ¹⁵ Sk. minētā J. Endzelīna manuskripta 2336.–2340. lpp.
- ¹⁶ Šeit un turpmāk citējumos iekavās atzīmētie cipari norāda uz attiecīgām dziesmām K. Barona “Latvju dainu” krājumā. – J. R.
- ¹⁷ Šmidts P. Kāda nozīme ir mūsu tautas dziesmām? // Etnogrāfisku rakstu krājums. – Rīga, 1912. – 1. sēj. – 51. lpp.
- ¹⁸ Šmidts P. Latvju dainas, I. Trešās daļas pirmā puse // Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas rakstu krājums. – Rīga, 1908. – 14. sēj. – 11.–13. lpp.
- ¹⁹ Prof. P. Šmita piezīmes // Tautas dziesmas. – Rīga, 1939. – 4. sēj. – 231. lpp.
- ²⁰ Švābe A. Kara dainas // Raksti par latvju folkloru. – Rīga, 1923. – 1. sēj. – 27., 28. lpp.
- ²¹ Apzīmējums *senlatvieši* tiek lietots nosacīti kā kopnosaukums visām tām kādreizējām austrumbaltu ciltīm, vēlāk tautībām, no kurām pamazām konsolidējās vienota latviešu tauta (kuršiem, zemgaļiem, latgaļiem un sēļiem).
- ²² Sk.: LD 13 248, 8; 13 292 respektīvi 13 292, 1; 13 293; sal.: Švābe A. Kara dainas. – 27. lpp.
- ²³ Švābe A. Kara dainas. – 25., 26. lpp.
- ²⁴ Švābe A. Kara dziesmas // Latviešu tautasdziesmas. – Kopenhāgena, 1956. – 10. sēj. – 373. – 375. lpp.
- ²⁵ Sal.: LD 32 098; LTdz 449.
- ²⁶ Šīs dziesmas variantā, kuru K. Barons kvalificējis kā pamatdziesmu, *prūšu meitu* vietā minētas *leišu meitas*. Tekstā sastopamais ģermānisms *atstellēt* vēl neliecina par pašas dziesmas cilmes laiku, jo šis vārds var būt ieviesies vēlāk, aizstājot latvisko *atsūtīt*. Tāda parādība vērojama daudzās nepārprotami senākas sākotnes dziesmās, kurās ienākuši atsevišķi jaunākas cilmes vārdi.

- ²⁷ Sal.: LD 17 119.
- ²⁸ Sk.: LD 3841; 7514; 13 310; 15 419 v.; 18 628 v.; 31 962; 32 111; 32 145.
- ²⁹ Sk.: LD 31 968; 32 150; 32 151; 32 152; 32 155; 32 174; 32 194, 1; 32 207.
- ³⁰ Sk. LD 13 248.
- ³¹ Sk. šīs dziesmas variantus (LD 13 248, 1–13 248, 8), no kuriem vairāki būtībā veido jaunus dziesmu tipus ar sižetiski izvērstāku notikumu risinājumu.
- ³² Sal.: LD 11 048; LTdz 814.
- ³³ Sal.: LTdz 813.
- ³⁴ Kā norādījis K. Barons (sk. LD 2493, 5 pievienoto paskaidrojumu), tad *krauklis* šāda rakstura dziesmās nozīmē melnu zirgu.
- ³⁵ Sal. LD 13 266, 1, kur pēc kārtas minēta *poļu*, *krievu* un *leišu meita*. Dziesmai ir līdzīga struktūra, bet cits, humoristiska skanējuma nobeigums.
- ³⁶ Sk. arī LD 13 248, 8; 13 259; 13 293.
- ³⁷ Sk. vēl LD 11 061; 11 502, 24; 13 292, 1.
- ³⁸ Sk. LD 13 370, 3 v.; sal. LD 10 601 v.; 14 130, 6 v.
- ³⁹ Sk. vēl LD 26 541, 6; 26 541, 15; 26 541, 16 v.; sal. LD 26 715, kur māte brauc sērst pie savas prūšos izdotās meitas.
- ⁴⁰ Sk. LD 2298 v.; 2298, 1 (I); 2493, 4 (I); 2493, 5 v.; 8518; 11 220, 3 v.; 11 287 v.; 11 823; 11 897; 13 277; 13 300; 13 687; 15 669; 15 904; 22 463; 22 471; 28 284 v.; 30 867.
- ⁴¹ Sk. LD 3725, 2 v.; 5154, 2; 5498; 5498, 1 (V); 5509; 5853; 5853, 1 (V); 7876; 10 190; 10 191; 10 240; 10 260, 1 v.; 10 604, 2; 10 637, 1; 22 477; 26 541, 2; 26 541, 8; 26 544; 33 646.
- ⁴² Piemēram, K. Barona "Latvju dainās" fiksētas šādas vārdkopas ar *Vāczemi* kā pirmo komponentu: *Vāczemes magonīte*, *Vāczemes kaņepīte*, *Vāczemes klinģerīte*, *Vāczemes rācenītis*, *Vāczemes ābolītis*, *Vāczemes ozoliņš*, *Vāczemes ābelīte*, *Vāczemes kumeliņš*, *Vāczemes gosniņa*, *Vāczemes bullītis*, *Vāczemes kucēns*, *Vāczemes cielaviņa*, *Vāczemes mei-tiņa*, *Vāczemes dzeltanīte*, *Vāczemes sulainītis*, *Vāczemes kungs* un *Vāczemes sudrabiņš*.
- ⁴³ Sk. LD 9552; 10 226; 15 153; 31 428 v.; 31 855; 31 877; 31 881; 31 894.
- ⁴⁴ Sk. LD 7272; 7273; 7291, 2; 7292, 2; 7293–7296; 7298¹–7305; 14 284; 14 285.
- ⁴⁵ Šmidts P. Latvju dainas, I. Trešās daļas pirmā puse. – 13. lpp.
- ⁴⁶ Sal. LD 2298, 2.
- ⁴⁷ XX gs. 30. gados pārskatu par tautasdziesmu hronologizācijas problēmas vēsturi, šīs problēmas izpratni, izpētes virzieniem un kritērijiem devis J. Bičolis plašākā apcerē "Latviešu tautas dziesmu hronoloģijas problēma" (Ceļi. – 1936. – 7. sēj. – 171.–212. lpp.). No latviešu padomju folkloristiem tautasdziesmu tekstu periodizācijas problemā-tikai nopietnāk pievērsies vienīgi A. Ozols savā kandidāta disertācijā, kā arī programmatiskajā rakstā "Latviešu tautas poētiskās daiļrades vēstures problēmas" (Karogs. – 1952. – Nr. 7. – 757.–761. lpp.)
- ⁴⁸ Latvijas PSR vēsture. – Rīga, 1953. – 1. sēj. – 21. lpp.
- ⁴⁹ Turpat. – 26. lpp.
- ⁵⁰ Turpat. – 46. lpp.
- ⁵¹ Turpat. – 166. lpp.
- ⁵² Turpat. – 214. lpp.

- ⁵³ Endzelīns J. Senprūšu valoda: Ievads, gramatika un leksika. – 8., 9. lpp.
- ⁵⁴ Turpat. – 9. lpp. Sal.: Endzelīns J. Ievads baltu filoloģijā. – 43., 44. lpp.; Gimbutas M. The Balts. – P. 26; Lietuvas TSR Mokslų akademija. Centrinė biblioteka. Prūsų kalbos paminklai. – P. 25, 26.
- ⁵⁵ Sk. LD 13 243; 13 243, 1; 13 248–13 248, 8; 13 254; 13 257; 13 259; 13 266; 13 286, 1; 13 292; 13 292, 1; 13 293.
- ⁵⁶ Precību dziesmu otras, stipri plašākas daļas apzīmējums – “Precības vēlākos laikos līdz mūsu dienām”.
- ⁵⁷ LD. – 31. sēj. – 109. lpp.
- ⁵⁸ Tā, piemēram, P. Šmits savlaik atzīmējis: “--- tautu dziesmas ar romantisku saturu, tā sauktās romances, pēc jaunāko pētnieku domām cēlušās ap XIV gadusimteni Dienvidus-Eiropā, sevišķi Itālijā. No turienes viņas pamazām izplatījušās pa visu Eiropu. Latvieši būs aizņēmušies šīs romances ap XVI gadusimteni un nosaukuši viņas pēc vācu valodas par ziņģēm.” (Etnogrāfisku rakstu krājums. – 1. sēj. – 88. lpp.)
- ⁵⁹ LD 11 582; 13 257.
- ⁶⁰ Sk. LTdz 809 (sal.: LD 10 601 v.); LD 13 370, 1; 13 370, 3 v.
- ⁶¹ Sk. LD 13 292; 13 292, 1; 13 293.
- ⁶² Sk. Latvijas PSR vēsture. – 1. sēj. – 177. lpp.
- ⁶³ LD 2298, 2; 11 048; 13 188; 13 248; 13 254; 13 929; 14 130, 1; 14 130, 4; 14 130, 6; 15 928; 26 387 v.; 29 728.
- ⁶⁴ LD 6408; 11 061; 11 502, 24; 13 243; 13 243, 1; 13 248, 1; 13 259; 13 266.
- ⁶⁵ Ozols A. Latviešu tautasdziesmu valoda. – Rīga, 1961. – 63. lpp. (sk. par barbarismiem tuvāk 62.–66. lpp.).
- ⁶⁶ Sk. ME. – 3. sēj. – 400. lpp.; EH. – 2. sēj. – 319. lpp.
- ⁶⁷ Sal.: Tdz 53 090.
- ⁶⁸ Sal.: LD 31 951; 31 952; Tdz 52 943; 53 039.
- ⁶⁹ Sal.: LD 31 920, 1; 32 191, 1 v.
- ⁷⁰ Sk. LTdz 412.
- ⁷¹ Ozols A. Par latviešu tautasdziesmām // Latviešu tautasdziesmas. – Rīga, 1955. – 1. sēj. – 34. lpp.
- ⁷² Švābe A. Kara dziesmas. – 376., 377. lpp.
- ⁷³ Sk.: Latvijas PSR vēsture. – 1. sēj. – 244. lpp.
- ⁷⁴ Sal.: LD 31 978, 13.
- ⁷⁵ Sal.: LD 29 885.
- ⁷⁶ Sal.: LD 31 440, kur prūšu vietā sastopams *leišu majors*.
- ⁷⁷ Sk. vėl: LD 18 622; 18 866, 1.
- ⁷⁸ Sk. vėl: LD 13 078, 1; 23 609, 1 v.
- ⁷⁹ Sk. vėl: LD 20 260–20 260, 4; 20 280, 4; 35 645, 1. Bez prūšu ērzeļa dziesmās vėl atrodamas *krievu, leišu, poļu, turku, čigānu, Vācijas un Rīgas ērzelis*.
- ⁸⁰ Gimbutas M. The Balts. – P. 26.
- ⁸¹ ME. – 3. sēj. – 400. lpp.; EH. – 2. sēj. – 319. lpp.

Leksēmas *poļi* semantika latviešu tautasdziesmās¹

Ievadam

Latvijā visos laikos ir dzīvojuši dažādu tautību ļaudis. Procentuālās attiecības starp cittautiešiem dažādos vēstures posmos ir bijušas atšķirīgas. Daudzus gadsimtus cittautiešu vidū liels pārsvars bija vāciešiem, no kuriem Baltijā (precīzāk – Latvijā un Igaunijā) pamazām izveidojās īpatnējs vācu etnosa atzars – baltvāci. Tā saucamajos poļu laikos Latvijā, īpaši tagadējā Latgalē, ieceļoja samērā daudz poļu (arī leiši, pārsvarā gan pārpoļotie leiši). Savukārt krievu laikos Latvijā ienāca un uz dzīvi apmetās daudz krievu (par krieviem Latvijā tolaik tika saukti arī citi austrumslāvi, piemēram, mazkrievi, tagadējie ukraiņi, kā arī baltkrievi).

Latviešu klasiskajās tautasdziesmās bieži pieminētas ne vien tuvāku vai tālāku kaimiņzemju tautas, bet arī samērā patālu zemju iedzīvotāji.

Tā K. Barona “Latvju dainās” apzināts kāds 21 tautības nosaukums respektīvi etnonīms. Tie ir: vāci jeb vācieši – apmēram 1000 tautasdziesmās, t. i., dziesmu variantos, krievi – 496 dziesmu variantos (uzsverams, ka tautasdziesmās par krieviem dēvēti arī cariskās Krievijas armijas zaldāti neatkarīgi no viņu tautības), leiši – 426 dziesmu variantos, čigāni – 340 dziesmu variantos (piebilstams, ka Ziemassvētku ieražu dziesmās par čigāniem sauktas arī ķekatas un ķekatnieki), prūši – 206 dziesmu variantos (jāteic, ka senākā slāņa tautasdziesmās etnonīms *prūši* nereti lietots baltiskas cilmes senprūšu nozīmē), poļi – 173 dziesmu variantos, židi – 110 dziesmu variantos, igauņi – 65 dziesmu variantos, zviedri – 27 dziesmu variantos. Tālāk pieminētās tautības sastopamas tikai nedaudzos dziesmu variantos vai arī vienā, divos, trīs dziesmu variantos: lībieši jeb līvi, franči (tautasdziesmās *spranči*), turki, tatāri, kazaki, somi (tautasdziesmās *piņņi*, no vācu *Finne*), sāmi, jūdi, sakši, kurši (tautasdziesmās *kursi* jeb *korsi*), holandieši (tautasdziesmās *olenderi* jeb *alenderi*, arī *alandari*) un angļi (tautasdziesmās *englenderi*).

Lai turpmāk teiktais iegūtu stingrāku pamatojumu, sniedzama neliela vēsturiska uzziņa. Tā savukārt palīdzēs pareizāk interpretēt poļu tematikas tautasdziesmu saturu, noteikt šo dziesmu eventuālo cilmes vietu un laiku, kā arī atsegt pašas leksēmas *poļi* semantiku.

Kāda rakstura sakari senajiem baltiem respektīvi senlatviešu ciltīm varētu būt bijuši ar tiem rietumslāviem, t. i., vēlākās poļu tautības priekštečiem, kas mita zemēs ap Vislas, Oderas un Vartas upi, par to mūsu rīcībā nav daudz maz drošāku ziņu. Līdzīgi kā pašas tautasdziesmas, arī vēstures avotos atrodamās dokumentārās liecības ar nedaudziem izņēmumiem atspoguļo latviešu un poļu tautas politisko, ekonomisko un kultūras sakaru krietni jaunāku slāni, kas nesniedzas pagātnē tālāk par XVI gs. otru pusi. Vēsturiskā atskatā latviešiem saskare ar poļu tautu un tās kultūru visos laikos nav bijusi vienlīdz ilga, dziļa un noturīga. Ciešāka tā bijusi XVI gs. beigās, XVII gs. un XVIII gs. pirmajā pusē.² Arī dažādos Latvijas apvidos kultūrvēsturiskajiem sakariem ar poļiem piemītis atšķirīgs raksturs un nozīme. Ir apgabali (piemēram, Latgale un Augšzeme), kur kontakti ar poļiem bijuši ilgstošāki un noturīgāki, un tur šo sakaru pēdas samanāmas līdz pēdējam laikam. Citur (piemēram, Vidzemē un daļēji Kurzemē, sevišķi to vidienē un ziemeļdaļā) kontakti ar poļiem bijuši īslaicīgāki un mazāk noturīgi, kālab turienes latviešu dzīvesveidā, materiālajā un garīgajā kultūrā nav konstatējamas dziļākas poļu ietekmes pēdas.

Skaidrības labad minami daži vēstures dati. Tā saucamie poļu laiki visilgāk vilkās tieši Latgalē – vairāk nekā divsimt gadu. Latgale no 1561. līdz 1772. gadam bija Polijas un Lietuvas valsts (sākumā Lietuvas karalistes, pēc 1569. gada Ļubļinas ūnijas apvienotās Polijas un Lietuvas karaļvalsts) sastāvā. Vidzeme poļu varā bija īsāku laiku – vairāk nekā pussimt gadu (no 1561. līdz 1629. gadam). Savukārt Kurzemes un Zemgales hercogiste no 1561. līdz 1795. gadam bija Polijas un Lietuvas vasaļvalsts, kas atradās lēņtiesiskā atkarībā no Polijas karaļa. Tās politiskā vēsture bija cieši saistīta ar Polijas valsts likteņiem. Turpretim saimnieciskajā ziņā Kurzemes hercogiste saglabāja neatkarīgāku stāvokli nekā Pārdaugavas hercogiste (Livonijas daļa uz ziemeļiem no Daugavas), kas bija tiešā Polijas pakļautībā. Kurzemes hercogistes vietējiem iedzīvotājiem (t. i., latviešu dzimtļaudīm) saskare ar poļiem acīmredzot nav bijusi tik cieša un noturīga kā Latgales latviešiem; tā nav atstājusi arī tik jūtamu ietekmi kā Latgalē. Nule sacītais

gan nav attiecināms uz to bijušās Kurzemes hercogistes daļu, kas kultūrvēsturisko īpatnību dēļ tiek izdalīta atsevišķi un etnogrāfiskajā literatūrā dēvēta par Augšzemi jeb Sēļu zemi (Sēliju). Tur, īpaši Ilūkstes novadā, tiklab poļu etniskajam elementam, kā arī poļu kultūrai vispār aizvien piekritusi daudz lielāka loma nekā pārējā Kurzemes respektīvi Zemgales daļā.

No etnogrāfiskās Kurzemes izdalāms savdabīgais Alsungas novads, kam XVII gs. pirmajā pusē izveidojās tuvāki sakari ar Poliju. Alsungas grāfa Švērina dēls Ulrihs, dienēdams Polijas karaļa galmā, apprecēja poļu muižnieci Barbaru Konarsku un pats pieņēma katoļticību. Pēc sava tēva nāves (1632) viņš pārnāca dzīvot uz Alsungu un piespieda turienes dzimtļaudis pāriet katolicismā. Ulriha un viņa sievas dzīves laikā no Polijas uz Alsungu pārcēlās jezuīti, kā arī pils ļaudis, amatnieki un tirgotāji, domājams, arī poļu zemnieki.³ Tālab vairāk nekā citur Kurzēmē tieši Alsungas novada materiālajā kultūrā vērojamas spilgtākas poliskās iezīmes. Vismaz apgērba pētnieki jau konstatējuši Alsungas novada tautas tērpā virkni tādu īpatnību, kuru rezultātā "atsevišķi apgērba gabali liekas pat pilnīgi vienādi ar poļu apgērba gabaliem"⁴.

Poļu laikos sākās arī poļu imigrācija Latvijā. Līdz tam (t. i., XVI gs. otrai pusei) Livonijā, atskaitot varbūt vienīgi Rīgu, nav sastopami kaut cik kompaktāki poļu etniskie grupējumi. Poļu imigrācijai Latvijā piemita savas likumsakarības. Pirmkārt, starp poļu ienācējiem pārsvarā bija augstāko kārtu ļaudis (magnāti, šlahtiči, vaivadiju un stārstiju priekšnieki u. c. administratīvās pārvaldes amatpersonas, tiesu ierēdņi, kā arī augstākā katoļu garīdzniecība). Ieceļotāju vidū sākumā maz bija pie zemākajām ļaužu kārtām piederīgo, piemēram, zemnieku. Aprādāms, ka viduslaikos bieži postīgie kari, kam pa pēdām parasti nāca mēris vai kādas citas drausmu slimību epidēmijas, daudzus pagastos un muižās nereti nopļāva iedzīvotāju lielāko daļu. Tāmdēļ poļu muižnieki (tas sevišķi sakāms par Latgali un Augšzemi) ekonomisku apsvērumu dēļ vēlāk dažkārt bija spiesti ievest zemniekus (dzimtļaudis) no Polijas (arī Lietuvas). Bez tam Latgalē ievēda poļu zemniekus, lai sekmētu vietējo iedzīvotāju polonizāciju.

Otrkārt, poļu imigranti apmetās lielākoties Latgalē un Augšzemē, stipri retāk – Vidzemē un Kurzēmē. Treškārt, starp ieceļotājiem (arī magnātu un šlahtiču vidū) bija diezgan daudz polonizētu leišu. Ceturtkārt, tie poļi, kas pēc Vidzemes pakļāves Zviedrijai (1629) palika dzīvot uz vietas, turpmākajos

divi trīs gadsimtos pārvācojās, daļa arī tika pārlatināta. Līdzīgs process norisinājās Kurzemē. Turpretī Latgalē (arī Augšzemē) bija vērojama cita parādība: poļu ietekmē vāci (īpaši muižniecība un garīdzniecība) vairāk vai mazāk pārpoļojās. Vēlāk palaikam tikai muižu un dzimtu nosaukumi liecināja, ka daudzi Latgales poļu aristokrāti cēlušies no vāciešiem (piemēram, Plāteri Krāslavā, Hilzeni Dagdā, Korfi Krustpīlī, Borhi Varakļānos, Manteifeli Dricēnos, Engelharti u. c.).⁵ Piebilstams, ka Latgalē poliski orientēto muižnieku un baznīckungu ietekmē polonizācija dažviet un dažbrīd visai jūtami skāra arī latviešu zemniekus (dzimtļaudis). Latgales latviešu pārpoļošanā svarīga loma bija tieši poliskajai katoļu baznīcai, sevišķi jezuītiem, kas Livonijā kopš XVI gs. 80. gadiem realizēja stingru kontrreformācijas politiku.

Nav drošu datu par poļu skaitu Latvijā un viņu izplatību un koncentrācijas pakāpi atsevišķos novados XVII un XVIII gadsimtā. XIX gs. beigās (precīzāk – 1897. gadā) Latvijā dzīvojuši pavisam 65 056 poļi; no tiem turpat puse – 30 972 – Latgalē. Šīs ziņas gan nav pietiekami precīzas, jo tolaik par tautības noteiksmes pazīmi uzskatīta vienīgi valoda. Latvijā 1920. gadā konstatēti 54 567 poļi (jeb 3,4% no iedzīvotāju kopskaita), 1925. gadā – 51 143 (2,8%), 1930. gadā – 59 374 (3,1%); no tiem Rīgā – 16 574 (4,4%), Vidzemē – 1864 (0,5%), Kurzemē – 3378 (1,2%), Zemgalē – 7860 (2,7%), no tiem Ilūkstes apriņķī vien – 6226 (11,4%), Latgalē – 29 698 (5,5%), no tiem Daugavpils apriņķī – 19 108 (9,4%), Rēzeknes – 5307 (3,7%), Ludzas – 4538 (5%), Abrenes – 745 (0,7%). Vairāk nekā 10% no iedzīvotāju kopskaita poļu ir bijis sešos Latgales un astoņos Ilūkstes pagastos, kā arī piecās pilsētās – Krāslavā (29,6%), Ilūkstē (29,3%), Daugavpilī (20,8%), Grīvā (18,8%) un Ludzā (12,1%). No Kurzemes pilsētām lielāks skaits poļu fiksēts Liepājā – 2473 (4,3%).⁶ Pēc 1959. gada tautas skaitīšanas datiem, Latvijas PSR dzīvojuši 59 774 poļi (2,9%); 1970. gadā – 63 045 (2,7%).⁷

Šī statistika liecina, ka pēdējos simt gados poļu skaits Latvijā, to lokalizācijas un koncentrācijas pakāpe dažādos kultūrvēsturiskajos apgabalos bijusi diezgan stabila, laika gaitā tā maz mainījusies uz vienu vai otru pusi. Interesanti atzīmēt, ka pēc 1930. gada skaitīšanas rezultātiem poļi, lēšot pēc kopējā daudzuma, bijuši 5. vietā (aiz latviešiem, krieviem, ebrejiem un vāciešiem), bet pēc 1970. gada datiem – 4. vietā (aiz latviešiem, krieviem un baltkrieviem) Latvijā. Tas savukārt dod zināmu pamatojumu, lai

nosacīti spriestu par poļu etniskajiem grupējumiem Latvijā XVII un XVIII gs., par ko trūkst statistiski dokumentāru ziņu.

Par poļu tematikas dziesmu⁸ daudzumu un to ģeogrāfisko izvietojumu

Poļi latviešu klasiskajās tautasdziesmās pieminēti samērā bieži. Par poļiem vairāk dziedinātas tikai piecas tautas – vāci, krievi, leiši, čigāni un prūši (arī senprūšu nozīmē).

K. Barona “Latvju dainās” etnonīms *poļi* konstatēts 172 tautasdziesmu variantos (nosacīti kādos 65 dziesmu tipos); 1 variantā – etnonīms *poļaciņš*. Pēc pierakstes vai iesūtes vietām šie 173 poļu tematikas dziesmu varianti pa kultūrvēsturiskajiem apgabaliem sadalās šādi: Kurzemē iegūti 19 varianti (10,9% no kopējā variantu skaita), Zemgalē – 16 (9,2%), Vidzemē – 105 (60,6%), Latgalē – 13 (7,5%); Kurzemē, Zemgalē vai Vidzemē bez tuvāk precizētām vietu norādēm – 20 (11,5%) varianti.

Tātad, pamatojoties uz variantu daudzumu, to koncentrācijas pakāpi un ģeogrāfisko izvietojumu, nosacīti secināms, ka poļu tematikas dziesmas bijušas pazīstamas visā Latvijā, vairāk – Vidzemē, mazāk – Kurzemē, Zemgalē un Latgalē, pie kam šais pēdējos trīs apgabalos savstarpēji puslīdz vienādās attiecībās. Raksturīgi, ka pēc variantu absolūtā skaita pirmajā vietā atrodas bijušais Madonas apriņķis – 44 varianti, t. i., gandrīz puse (41,9%) no Vidzemē pierakstīto dziesmu daudzuma. Otrā vietā – Rīgas apriņķis ar 32 variantiem (30,4%). Rīgas un Madonas apriņķi kopā – 76 varianti (43,9% no poļu tematikas dziesmu variantu kopskaita). Šim faktam rodams savs likumsakarīgs pamatojums, bet par to citā sakarā drusku vēlāk.

Zinot, ka Latgalē poļu ietekmei gan politiskās dzīves, gan etniskās sakares, kā arī materiālās un garīgās kultūras, arī valodas ziņā aizvien bijušas stiprākas un auglīgākas saknes nekā citos kultūrvēsturiskajos apgabalos, varētu domāt, ka arī poļu tematikas dziesmu pamatareāls meklējams tieši Latgalē. Loģiski tam tā vajadzētu būt, līdzīgi kā igauņu tematikas dziesmas lielā pārsvarā savukārt lokalizētas tieši Vidzemē (77% pēc “Latvju dainu” materiāliem)⁹. Taču uz “Latvju dainām” balstītā statistika par poļu tematikas dziesmu ģeogrāfisko izplatību šādu pieņēmumu neapstiprina. Tūdaļ

apbrādāms, ka "Latvju dainās" vispār ir publicēts stipri maz dziesmu no Latgales, salīdzinājumā ar Kurzemi un Vidzemi aptuveni 1:8.¹⁰ Tamdēļ arī "Latvju dainas" nevar būt vienīgais puslīdz drošais avots, lai noteiktu poļu tematikas dziesmu daudzumu, funkcionēšanas intensitāti tuvākā vai tālākā pagātnē un nospraustu to izplates areāla robežas Latgalē. Šo jautājumu precizēšanai lieti noder Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuves rokrakstu fondu materiāli.

Pagaidām tur apzināti 205 poļu tematikas dziesmu varianti (nosacīti kāds 81 dziesmu tips). No tiem ar etnonīmu *poļi* – 160 varianti (nosacīti 60 dziesmu tipi), ar etnonīmu *poļaks* (arī *poļaciņš*, *poļacka*) – 36 varianti (nosacīti 14 dziesmu tipi), kā arī 9 varianti (nosacīti 7 dziesmu tipi) ar toponīmiem *Varšava* (5 varianti), *Polija* (3), *Polša* (1). Pa kultūrvēsturiskajiem apgabaliem šie 205 poļu tematikas dziesmu varianti grupējas šādi: Kurzemē pierakstīti 53 varianti (25,8% no variantu kopskaita), Zemgalē – 16 (7,8%), Vidzemē – 43 (20,9%), Latgalē – 89 (43,4%), bez vietu norādēm – 4 (1,9%) varianti. Tātad, salīdzinot ar "Latvju dainām", vērojamas diezgan radikālas izmaiņas. Pirmajā vietā tagad izvirzījusies Latgale, no kurienes nāk turpat puse (43,4%) poļu tematikas dziesmu. Krietni samazinājies Vidzemē dzirdēto dziesmu skaits (105 : 43 jeb 60,6% : 20,9%), toties manāmi pieaudzis Kurzemē (19 : 53 jeb 10,9% : 25,8%), bet Zemgalē pēc variantu absolūtā daudzuma tas palicis nemainīgs (16 : 16 jeb 9,2% : 7,8%).

Interesanti konstatēt, ka no 89 Latgalē fiksētajiem variantiem $\frac{3}{4}$ (76,4%) dislocētas Daugavpils (30 varianti) un Rēzeknes (38) apriņķī ("Latvju dainās" attiecīgi – 9 un 2 varianti). Savukārt šis pats lielākais un piesātinātākais poļu tematikas dziesmu izplates areāls Latgalē aptuveni iekļaujas poļu kultūras dziļākas un intensīvākas ietekmes joslas etnogrāfiskajās robežās. Lēšot pēc Latviešu folkloras krātuves fondu materiāliem, dziesmas par poļiem Kurzemē visvairāk dzirdētas Liepājas (22 varianti) un Aizputes (19) apriņķī ("Latvju dainās" attiecīgi – 9 un 4 varianti). Iespējams, ka Aizputes apriņķī fiksētajiem poļu tematikas dziesmu variantiem meklējams kāds tālāks sakars ar Alsungas novada vēsturi, par ko jau tika runāts.

Vēl paliek kāds nenoskaidrots fakts. Tas ir jautājums par poļu tematikas dziesmu izplatību, to popularitāti Ilūkstes apriņķī. Pēc Latgales, kā zināms, Ilūkstes novads ir bijis otrs prāvākais poļu kultūras ietekmes

centrs Latvijā. Taču no turienes "Latvju dainās" nav nodrukāts neviens variants par poļiem. Arī Latviešu folkloras krātuves fondos līdz šim izdevies atrast tikai vienu vienīgu poļu tematikas dziesmu (LFK 1579, 287), kas iesūtīta no Ilūkstes (pierakstīta Subatē). Vai tā būtu nejauša sagādīšanās? Drīzāk – likumsakarīga parādība, kam pagaidām trūkst pietiekami pamatota izskaidrojuma. Piebilstams, ka no Augšzemes otra novada – Jēkabpils apriņķa – "Latvju dainās" reģistrēti 4 varianti par poļiem un Latviešu folkloras krātuves fondos – 9 varianti.

Daži apsvērumi par leksēmas *poļi* semantiku tautasdziesmās

No "Latvju dainām" ekscerpētajās poļu tematikas dziesmās sastaptas šādas leksēmas, to fonētiskie vai morfoloģiskie varianti: *polis* (arī *pūls*), *polīts*, *poleniņš*, *poļaciņš*, saliktenis *apaļpoļi*; nominālās vārdkopas ar attiecīgu substantīvu kā centrālo komponentu un tautības nosaukumu kā atkarīgo komponentu atribūta lomā: *poļu ļaudis*, *poļu vīrs*, *poļa sieva*, *poļu meita*, *inderpoļu zeltainītes*, *poļu kungi*, *poļu muižnieciņš* (arī *poļu muižniecinis*), *poļu mūrētāji*, *poļu karčamnieks*, *poļa galva*, *poļu kumeliņi* (arī *pūļu kumēliņi*), *poļu ērzelis*, *poļu zeme*, *poļu zemīte*, *apaļpoļu zemīte* (arī *apaļpūļu zemeite*), *inderpoļu zemīte*, *poļu robežas*, *poļu pils*, *poļa josta*, *poļu lapčas*, *poļa cepurīte*, *poļu mice*, *poļu lastaugi* (arī *poļu lēstaugi*); adverbs *pa poliski* (arī *pa poliskus*, *pa poliskis*); verbālā vārdkopa ar attiecīgu verbu kā centrālo komponentu un etnonīmu kā atkarīgo komponentu adverba lomā: *dzied poliski*.

Neatkārtojot "Latvju dainu" sakarā jau minētās leksēmas un vārdkopas, Latviešu folkloras krātuves fondu manuskriptos apzinātas vēl šādas leksēmas: *poļaks*, *poļaceni* (arī *poļacini*, *poleceni*, *polecini*, *poļacāni*), *poļačka* (arī *polečka*); nominālās vārdkopas: *poļu tauta*, *poļu jaunas meitas*, *poļu ķēniņš*, *poļu pans*, *poļu virsnieki*, *poļu razbainieki*, *poļu sivēni* (arī *poļu siveni*), *poļu tekuļi*, *poļu lakstīgalas* (arī *poļa lakstīgala*), *poļa strazdiņš*, *poļu mala*, *poļu sētīna*, *poļu muižas*, *poļu nauda*, *poļu kauli*, *poļu garš kažociņš*; verbālās vārdkopas: *dzied poliski* (arī *dzīd pūliski*, *dzied poliskis*, *dzied poliskus*), *teic poliski*.

Šā raksta uzdevums nav iztirzāt leksēmas *poļi* semantisko struktūru kopumā, bet izteikt tikai dažus apsvērumus par tiem nozīmes variantiem, kas raksturīgi tieši tautasdziesmu valodai. Jau sākumā uzsverams, ka poļu tematikas dziesmās leksēma *poļi* nav lietota visur kā Polijas pamatiedzīvotāju vai arī Latvijā mitušo poļu nosaukums. Tautasdziesmās, tāpat kā latviešu valodā vispār, šī etnonīmiskā nozīme reizē gan ir *poļu* vārda vēsturiski sākotnējā nozīme respektīvi pirmnozīme, bet ne vienīgais leksēmas *poļi* semantiskais saturs. Arī tautasdziesmu valodā *poļu* vārda semantiskajai struktūrai piemīt daudznazīmīgums, tā aptver vairākus leksiski semantiskos variantus. Šai ziņā līdzīgs daudznazīmīgums raksturīgs arī dažiem citiem latviešu tautasdziesmu etnonīmiem, piemēram, *leišiem*, *krieviem*, *vāciem*, *čigāniem* u. c.

Skaidrības labad norādāms, ka etnonīma *poļi* (po. *Polak*, dsk. *Polacy* no **poļjaninъ* ‘житель полей; житель Великопольши (Познань)’), откуда распространилось как общее название поляков; kr. *поляк*, dsk. *поляки*, skr. *ляхъ*) pamatā ir rietumslāvu cilts nosaukums *poļāni* (po. *Polanie*, kr. *поляне*, skr. *полянинъ*, dsk. *поляне*), kas savukārt atvedināts no po. *pole* (sal. ar kr. *поле*, skr. *поле*, kam ir tiešs etimoloģisks sakars ar skr. *поль* ‘открытый, свободный, полый’ un radniecība ar lat. *palam* ‘открыто, явно’, zv. *fala* ‘равнина, пустошь’, spr. toponīmu *Palwe* – название пустынной, безлесой, мшистой равнины, непаханой пустоши).¹¹

Tātad *poļāni* bija *lauku ļaudis*, kas pretstatā *meža ļaudīm* dzīvoja klajumā, tīrumā, ārē (sal. ar latviešu tautasdziesmās apdziedātajiem *lauku ļaudīm*, *lauciniekiem* un *meža ļaudīm*, *mežiniekiem*). Poļāni m. ē. I g. t. dzīvoja Vartas upes baseina zemēs (tagadējās Polijas rietumdaļā). Tā bija pati lielākā un spēcīgākā no daudzām senpoļu ciltīm. Poļu tautības konsolidācijas procesā, kas sākās ap m. ē. I g. t. vidu un noslēdzās X–XI gs., poļāniem piekrita galvenā loma. Etniskās pārmantes ziņā t. s. lielpoļi ir tiešie poļānu pēcteči. Senpoļu *poļāni* nav jaukami ar tāda paša nosaukuma austrumslāvu cilti, kas, pēc hronikas “Pagājušo laiku stāsts” ziņām un arheoloģisko izrakumu liecībām, IX–X gs. dzīvojusi zemēs ap Dņepras vidusteci (ap Kijevu un Perejaslavju).¹²

Tautasdziesmu valodā saglabāties kāds leksēmas *poļi* semantiskais variants, par ko liecības vairs atrodamas tikai vecās vārdnīcās un vēstures avotos. K. Barona “Latvju dainās” publicēts kāds plašāk sazarojies tautasdziesmu tips *Apkaustīju kraukļam kājas*:

*Es apkalu kraukļam kājas,
Braucu Vācu zemītē;
Visi vāci brīnījās,
Kāds polim kumeliņš.*

LD 2493, 2 v.

Šai dziesmā daudzcinātais *krauklis*, kā komentārā aprādījis K. Barons, uztverams kā *melna kumeļa* (zirga) dzejisks apzīmējums – metafora.¹³ Citos šī tipa dziesmas variantos *poļa* vietā minēts *krievs*, vārdkopas: *poļu kumeliņš* (arī *poļu kumeliņi*), *Vācas* (ar nozīmi ‘Vāczemes’) *kumeliņi*, *Latvju kumeliņš*, *Vidzemes kumeliņš* (arī *Vidzemes kumeliņi*), *melns kumeliņš* (arī *mells kumelins*), *mūsu kumeliņi*, *tāds kumeliņš*, kā arī toponīmi *Vidzeme* un *Kurzeme*. Etnonīms *polis* vai vārdkopa *poļu kumeliņš* konstatēta “Latvju dainu” 2493. dziesmas 6 variantos, no kuriem 3 fiksēti Krustpili, pa 1 variantam Līvānos un Tīrzā un 1 variants Kurzemē, Zemgalē vai Vidzemē bez tuvāk precizētas vietas norādes.

Latviešu folkloras krātuves fondos dziesmai *Apkaustīju kraukļam kājas* jau apzināti 38 varianti, kur figurē etnonīms *polis* (arī *poļi*) vai vārdkopa *poļu kumeliņš* (arī *poļu kumeliņi*, *poļa kumeliņš*). No tiem 36 varianti lokalizēti Latgalē (Daugavpils apriņķī – 19, Rēzeknes – 11, Ludzas – 1, Latgalē bez tuvāk precizētām vietu norādēm 5 varianti), Augšzemē (Jēkabpils apriņķī) – 2 varianti. Ieskatam kāds šīs dziesmas latgaliskais variants no Varakļāniem:

*Apkaustēju kraukļam kōjas,
Nūsabrauču Vōczemē;
Vōcas kungi breinōjōs,
Kaidš pūļam kumeleņš.*

LFK 740, 28 469

Citos citētās dziesmas variantos vēl reprezentēti etnonīmi *leiši* un *jūds*, vārdkopas: *leišu kumeliņi* (arī *leiša kumeliņš*), *vācu kumeliņi*, *Vidzemes kumeliņš*, *Kurzemes kumeliņš*, *āru kumeliņi*, *melns kumeliņš* (arī *melnie kumeliņi*), *bēris kumeliņš*, *daiļš kumeliņš* (arī *daiļlais kumeliņš*), *dižens kumeliņš*, *kalti kumeliņi*, *tāds kumeliņš* (arī *tādi kumeliņi*, *tāds zirgs*), kā arī toponīmi *Vidzeme* un *Kurzeme*.

Nosakot dziesmas *Apkaustīju kraukļam kājas* variantu ģeogrāfisko izvietojumu, tiklab to variantu, kas publicēti “Latvju dainās”, kā arī to, kas

konstatēti Latviešu folkloras krātuves fondos, vērojama kāda svarīga likumsakarība. Proti: tie varianti, kur funkcionē etnonīms *polis* vai vārdkopa *poļu kumeliņš*, kā arī *leiši* vai *leišu kumeliņi*, dzirdēti Latgalē (gandrīz visi varianti) vai Augšzemē (2 varianti), kurpretī varianti ar leksēmām *Vidzemes kumeliņš*, *Vidzeme* pierakstīti lielākoties Vidzemē, savukārt varianti ar leksēmām *Kurzemes kumeliņš*, *Kurzeme* nāk no Kurzemes. No tā nepārprotami secināms, ka dziesmas *Apkaustīju kraukļam kājas* varianti ar etnonīmu *polis* vai vārdkopu *poļu kumeliņš* cilmes vietas ziņā ir Latgales varianti, līdzīgi kā varianti ar leksēmām *Vidzemes kumeliņš*, *Vidzeme* kvalificējami par Vidzemes variantiem. Bez tam vēl piebilstams, ka no Latviešu folkloras krātuvē apzinātajiem 36 Latgales variantiem Daugavpils un Rēzeknes apriņķī pierakstīti 30 (19 + 11) varianti jeb 83,3%. Tātad iztīrājamās dziesmas Latgales varianti prāvā pārsvarā lokalizēti poļu kultūras intensīvākas ietekmes apvidū.

Kas tad varētu būt dziesmas *Apkaustīju kraukļam kājas* variantos daudzinātie *poļi*? Viens ir skaidrs: tie neapstrīdami ir Latgales iedzīvotāji, jo, kā liecina pats dziesmas konteksts, uz Vāczemi jā (brauc) no Latgales un savukārt vāczemnieki (Vācas kungi) apbrīno kumeļu, kas nācis tālu ceļu no Latgales. Turklāt dziesmas satura analīze un attiecīgo variantu salīdzinājums ar Vidzemes un Kurzemes variantiem apstiprina pieņēmumu, ka Latgales variantos apdziedāti nav vis Latgales poļi, bet gan vietējie pamatiedzīvotāji – Latgales latvieši respektīvi latgalieši. Uzrādītos apsvērumus rezumējot, jāatzīst, ka dziesmā *Apkaustīju kraukļam kājas* leksēma *poļi* un vārdkopa *poļu kumeliņi* lietota ar nozīmi ‘Latgales latvieši’ un ‘Latgales latviešu kumeliņi’.

Šis atzinums liek etniskā aspektā rūpīgāk pārbaudīt un izvērtēt arī citus poļu tematikas dziesmu tipus. Leksēma *polis* ‘Latgales latvieša’ nozīmē lietota nule aplūkotajam tipam nedaudz radniecīgajā dziesmā, ko K. Barons “Latvju dainās” arī ievietojis bērnu audzināšanai un izglītošanai domāto dziesmu nodaļā:

Ar biteiti Reigā brauču,
Treis zērņeiši vazumā.
Reigys kungi breiņējōs:
Kōds pūlam kumeļeņš!

LD 2461, 1 (I)

Dziesmas 2 varianti dzirdēti Līvānos.

Ne katrreiz uz tautasdziesmu dotumu pamata vien ir iespējams tik viegli noteikt leksēmas *poļi* semantisko saturu. Kā viens no pieturas punktiem izvirzāma poļu tematikas dziesmu eventuālo cilmes vietu un izplates areālu noteiksme. Ja dziesma vai tās attiecīgie varianti ar leksēmu *poļi* nāk no tās Vidzemes dienvidaustrumdaļas, kas atrodas netālu no Latgales vai arī robežojas ar to, tad var jau diezgan paticami spriest, ka dziesmā etnogrāfiskā *poļi* funkcionē ar nozīmi 'Latgales latvieši'. Pāris piemēru:

*Uz Poļiem, uz Poļiem
Mans vizuļu vainadziņš;
Uz Lubānu neatgriežu
Ni vaināga cekuliņ'.*

LD 10 635, 4 v.¹⁴

*Atkan iešu, atkan iešu
Apaļ-poļu zemītē:
I man bija zābacīni
Apaļpoļu šūdināti.*

LD 31 732¹⁵

*Poļos gāju, Leišos gāju,
Sev taujāju arājiņu:
Manu bēdu Vidzemē
Dēlu māte nomiruse.*

LD 10 532¹⁶

Visas trīs dziesmas dzirdētas Vidzemes dienvidaustrumdaļā – Lubānā, Mārcienā un Bērzaunē. Četrkrāsainā *Uz poļiem, uz Poļiem* variantos konstrukcija *uz Poļiem* aizstāta ar radniecīgām konstrukcijām: *uz Kurzemi, uz Vidzemi, uz Lauteri, uz Lubānu, uz Jumurdu*. Pie tam svarīgi konstatēt, ka visos dziesmas variantos abi nosauktie apgabali vai apdzīvotās vietas (pagasti) atrodas viena otrai kaimiņos (Kurzeme un Vidzeme; Lautere un Bērzaune; Lubāna un Meirāni; Jumurda un Ērgļi). No tā var netieši secināt, ka arī dziesmā daudzdzinātā *Poļu zeme*, t. i., *uz Poļiem*, nav nekas cits kā Vidzemes kaimiņapgabals – *Latgale*. Tāmdēļ "Latvju dainu" 10 635, 4. dziesmas variantā konstrukcija *uz Poļiem* nav semantiski skaidrojama 'uz Poļu zemi', t. i., 'uz Poliju', bet izprotama kā Latgales nosaukums ar nozīmi 'uz

Latgales latviešu zemi', t. i., 'uz Latgali'. Tas pats sakāms par trešo citēto dziesmu *Poļos gāju, Leišos gāju* (LD 10 532), kur konstrukcija *Poļos* lietota ar nozīmi 'Latgales latviešu zemē, Latgalē'. Otrā dziesmā (LD 31 732) apdziedāta *Apalpoļu zemīte*, līdzīgi kā kādā "Latvju dainās" nodrukātajā četrindē¹⁷ sastaptā vārdkopa *Inderpoļu zemīte*, liekas, ir kādreizējā Latgales poliskā nosaukuma *Inflanty Polskie* etimoloģizējums, sagrozījums tautas mutē. Piemināms, ka Milēnbaha un Endzelīna vārdnīcā tautasdziesmu leksēmas *apalpoļi* un *inderpoļi* nav reģistrētas.

Etnonīms *poļi* ar nozīmi 'Latgales latvieši, latgalieši' funkcionē vēl divi dziesmās, kas arī dzirdētas Madonas novadā – Bērzaunē un Lubānā:

*Trīsi, trīsi, apses lapa,
Vējiņš tevi trīsīnāj';
Tā trīsēja poļu puīši
Uz Vidzemes meitiņām.*

LFK 1730, 1420

*Biju, biju, atkal iešu
Atpakaļ Poļu zemi;
Tur bij manim labi ļaudis,
Labi mani pamieloja:
Sēņu zupu strēbināja
Ar sidraba karotēm.*

LFK 935, 5521

Šais piemēros vārdkopa *poļu puīši* uztverama ar nozīmi 'Latgales latviešu puīši, latgaliešu puīši', vārdkopa *Poļu zeme* – 'Latgales latviešu zeme, latgaliešu zeme, Latgale'.

Cita semantika leksēmai *poļi* piemīt tais tautasdziesmās, kuru cilme nosacīti saistāma ar tagadējo Kurzemi, īpaši Lejaskurzemi, piemēram:

*Nu pūta, nu pūta
Dažādi vēji;
Nu mums uzpūta
Dažādus ļaudis:
Gan poļus, gan leišus,
Gan vācu tautas.*

LFK 527, 15 606

Kalnā kāpu lūkoties,
Kas ar manu tēvu zemi:
Vai ar poļi, vai ar krievi,
Vai ar mani bālēliņi.

LFK 1805, 15 624

Zin', Dievini, kur lec saule,
Kur noieta vakarāi;
Zin', Dievini, kur ved tautas,
Kur mūžinu nodzīvošu,
Vai Poļosi, vai Leišosi,
Vai šē pati Kurzemē.

LD 9797, 1

Visas šīs dziesmas pierakstītas Liepājas apriņķī – Nicā, Bunkā un Gaviezē. Spriežot pēc dziesmu konteksta, etnonīms *poļi* šai gadījumā semantiski skaidrojams kā “isto” poļu, t. i., Polijas pamatiedzīvotāju nosaukums. Savukārt konstrukcija *Poļos* uztverama “istās” Poļu zemes, t. i., Polijas nozīmē. Tādā pašā semantiskā izpratnē konstrukcija *Poļos* lietota divos dziesmu variantos, kas nāk no Lielvārdes un Subates:

Dievs to zina, es nezinu,
Kur man citi bālēliņi;
Cits Poļos, cits Leišos,
Cits dziļai Vāczemē.

LD 3839 v.

To vietņu gan zināju,
Kur māmiņa šūpli kāra;
Tās vietņas gan nezinu,
Kur mūžiņu nodzīvošu:
Vai Poļos, vai Leišos,
Vai dziļā Krievijā.

LFK 1579, 287

Kāds cits leksēmas *poļi* semantiskā varianta noteiksmes kritērijs varētu būt pati dziesmu tematika, to idejiskais saturs. Tā, piemēram, kara tematikas dziesmās, kā arī sociālo attiecību dziesmās, sevišķi dziesmās par feodālajiem poļu kungiem (muižniekiem), etnonīms *poļi* palaikam figurē “isto” poļu, t. i., Polijas pamatiedzīvotāju vai Latvijā dzīvojošo poļu nozīmē. Pēdējie var būt arī polonizēti leiši vai vācieši, dažkārt arī polonizēti

latvieši. Leksēma *poļi* ar nozīmi 'Latgales latvieši, latgalieši' parasti funkcionē sadzīves dziesmās – jauniešu savstarpējo attiecību dziesmās, precību un kāzu dziesmās, kā arī humoristiski satīriskajās apdziedāšanās dziesmās.

Ka kādreiz senāk vidzemnieki savus tuvākos kaimiņus mēdza dēvēt par poļiem, par to tiešu liecību sniedz divi dziesmu fragmenti ar komentāriem, kas atrasti Latviešu folkloras krātuves fondos. Latgalieši apdzied vidzemniekus:

*Čyuli, čyuli, auzu sātu,
Jau dzid tova loksteigola!*

Vidzemnieki savukārt latgaliešiem atbild:

*Poli, poli, garvēderi,
Vāri putru čabatā!*

LFK Bdž 204, 21

Šie abi dziesmu fragmenti dzirdēti 1922. gadā uz Vidzemes un Latgales robežām un vēlāk nodoti Latviešu folkloras krātuvei. Dziesmu pierakstītāja (Rīgas 2. vidusskolas 1. klases skolniece E. Kalniņa) minētos fragmentus fiksējusi kā bērnu dziesmas. Taču šis fakts pats par sevi *poļa* vārda leksisko nozīmi un tā lietojumu šai konkrētajā gadījumā nemaina, jo bērni šīs dziesmas būs dzirdējuši un iemācījušies no pieaugušajiem.

Poļa vārds 'latgalieša' nozīmē uztverams arī kādā apdziedāšanās dziesmā, kas nodrukāta "Latvju dainu" IV sējumā nodaļā "Zemkopība":

*Poli, poli, auzu sētu,
Nu dzied tava lakstīgala;
Žagatiņa garastīte,
Tā bij tava lakstīgala.*

LD 28 161 v.

Četrpindes 3 varianti ar leksēmu *polis* reprezentēti Lubānā (2 varianti) un Apē (1 variants). Latviešu folkloras krātuves fondos apzināti šīs dziesmas 4 varianti ar *poļa* vārdu, kas lokalizēti Sarkaņos, Liepnā, Rugājos un Stirnienē. No tiem divi variantos ietverti dažī atšķirīgi motīvi un tēli, piemēram:

*Poli, poli, auzu sēt,
Nu dzied tava lakstīgala!
Dziedās meža zvirbulīts,
Tad tecēsi miežu sēt.*

LFK 72, 6335

*Poli, poli, garvēderi,
Nu dzied tava lakstīgala!
Purva kuce, zaļa vārna,
Tās bij poļu lakstīgalas.*

LFK 266, 2099

Iespējams, ka Latgalē šī dziesma nonākusi ar to vidzemnieku starpniecību, kas tur apmetušies uz dzīvi. No 3 Latgalē dzirdētajiem variantiem 2 pierakstīti literārajā valodā un, spriežot pēc teicēju uzvārdiem, varētu būt vidzemnieču teiktas dziesmas.

Tamlīdzīga ironiska rakstura apdziedāšanās dziesmās uz poļu nopēluma, negatīvā vērtējuma pamata arī pats *poļa* vārds respektīvi tā lietojums tautasdziesmās dažkārt ieguvis nievīgu ekspresīvo nokrāsu. Ka tautību nosaukumi – etnonīmi – ikdienas sarunvalodā nereti veic iesaukas jeb palamas funkcijas, tā ir zināma lieta. Ka dažādu novadu latvieši savstarpējā satiksmē nav iztikuši bez izsmējīga rakstura iesaukām, to liecina *čangaļa* un *čyuļa* vārds. *Čangalis* – vidzemnieku lietota latgaliešu palama; *čyulis* – latgaliešu lietota vidzemnieku palama. Dažos apdziedāšanās dziesmu tipos leksēma *polis* no lietojuma ekspresivitātes, emocionālā izteiksmīguma viedokļa vērtējama kā vidzemnieku izraudzīta latgaliešu iesauka ar ironiski nicīgu raksturu. Lai minam tādas tautasdziesmu izteikumus kā *poli, poli, garvēderi; skrandu poli; melnais poli; poļaciņ, duraciņ; poļaciņ, nabadziņ; poļu karčamnieks; poļu razbainieki; poļu sivēni; poļu tekuļi* u. tml. Šais gadījumos vērojams ironiskā aspektā tverts poļu nopaļājums, kura dēļ pats *poļa* vārds konteksta sakarā ieguvis izsmējīgi nievīgu nokrāsu. Tautasdziesmās *poļa* vārds pats par sevi parasti ir stilistiski un ekspresīvi neitrāls. Ekspresivitāti, t. i., tāda vai citāda rakstura izteiksmīgumu, *poļa* vārds iegūst kontekstā funkcijas sakarā. Līdz ar to *poļa* vārds kļūst funkcionāli ekspresīvs. Tai gadījumā *poļa* vārdam bez galvenā komponenta – jēdzieniskā satura nesēja – piemīt vēl kāds papildkomponents, kas reizē ir attiecīgās ekspresijas paudējs. Tātad dažās apdziedāšanās stila dziesmās *poļa* vārds funkcionē kā vidzemnieku lietota latgaliešu palama ar ironiski nievīgu ekspresīvo nokrāsu. Šais poļu tematikas apdziedāšanās dziesmās *poļa* vārda būtību nosaka ne tik daudz tā jēdzieniskais saturs (šai gadījumā tā leksiskā nozīme, kas apzīmē nosauktās personas etnisko piederību) kā šī vārda lietojuma emocionāli ekspresīvais raksturs, kas uztverams konteksta sakarā.

Leksēmas *poļi* lietojums tautasdziesmās ar nozīmi 'Latgales latvieši, latgalieši' ir vēsturiski nosacīts un hronoloģiskā ziņā samērā viegli datējams. Pēc Altmarkas pamiera (1629), ar ko noslēdzās poļu-zviedru karš (1600–1629), Polija zaudēja Pārdaugavas hercogistes latviešu daļu uz rietumiem no Aiviekstes, ko ieguva Zviedrija. Poļu rokās joprojām palika Aiviekstes kreisā krasta teritorija, kas bija Pārdaugavas hercogistes mazākā daļa. Tādējādi pirmoreiz tika mākslīgi sašķelti divi daļās līdz tam vēsturiski vienotais novads (senās latgaļu zemes) uz ziemeļiem no Daugavas. Vienlaikus tas bija arī sākums abu jaunradīto, zviedriem un poļiem pakļauto apgabalu pakāpeniskai politiskai, saimnieciskai un kultūras dzīves nošķirtībai, kas savukārt lika pamatus vēlākās Vidzemes un Latgales kultūrvēsturisko atšķirību izveidei.¹⁸

Poļi sev pakļauto Livonijas daļu oficiāli dēvēja par Poļu Inflantiju (*Inflanty Polskie*), t. i., Poļu Vidzemi, un turienes iedzīvotājus par inflantiešiem. XVII gs. zviedru varai pakļautās Vidzemes daļas (t. s. Zviedru Vidzemes) latvieši, īpaši tie, kas dzīvoja Poļu Inflantijas pierobežas apvidos, ar laiku sāka saukt arī Inflantijas latviešus par poļiem. Par to liecības sniedz arī vecās vārdnīcas. Tā, piemēram, K. Ulmaņa vārdnīcā "Lettisches Wörterbuch" (I, 1872) par vārdu *poliši* teikts, ka tā vidzemnieki dēvē Vitebskas zemniekus.¹⁹ Tolaik Latgale atradās cariskās Krievijas sastāvā kā Vitebskas guberņas daļa, kālab K. Ulmanis runā par Vitebskas zemniekiem, t. i., Latgales latviešiem, kurus vidzemnieki saukuši par *polišiem*. Tāds pats nozīmes skaidrojums *puolišu* vārdam dots Milenbaha un Endzelīna vārdnīcā,²⁰ bez tam vārdnīcas papildinājumos²¹ leksēmai *puoliene* kā vārdam, kas novecojis, reģistrēta nozīme 'Latgales latviete'.

Ka savlaik vidzemnieki Latgales latviešus respektīvi latgaliešus mēdza dēvēt par poļiem, tam pamatojums atrodams arī kultūrvēsturiskos aprakstos par Latgali. F. Kemps plašākā apcerē "Latgalieši" norādījis: "Latgalietis ir pašmīlīgs un viņam ir savs lepnums; ja vidzemietis, tāds pat zemnieks būdams, noskatās uz latgalieti uzpūtīgi, tad aizķertais savās jūtās latgalietis pagriež savam kaimiņam muguru un nosauc to ar palamas vārdu "čyulis". Vidzemietis nepaliek parādā un atbild ar nicinošu vārdu "polis". Latgalietis vispāri nemīl, kad viņu nosauc par "poli", un vidzemieši to ir maniējuši. Interesants tas fakts, ka starp krieviem un latgaliešiem nav nekādas pastāvīgas saukāšanās, kura daudz maz atgādinātu "čyulu" un "poļu" palamas vārdus."²² Šai konkrētajā gadījumā F. Kemps rakstījis par tiem

vidzemniekiem (baltiešu kolonistiem), kas ieceļojuši Latgalē un apmetušies tur uz dzīvi. Taču šis faktors negroza *poļa* vārda minētās leksiskās nozīmes un tā ekspresīvā lietojuma skaidrojumu arī attiecībā uz Vidzemes latviešiem vispār.

Pārpratumu novērses labad piebilstams, ka toponīms *Latgale* un tam atbilstošais iedzīvotāju nosaukums *latgalieši* ir relatīvi stipri jauni veidojumi, kas apzināti darināti tikai XX gs. pirmajā gadu desmitā. *Latgales* un *latgaliešu* pamatā ir seno *latgaļu* (arī *letgaļu*) etnonīms, kam atbilst senkrievu hronikās minētā *Лѣтъгола* jeb *Лотыгола*, Indriķa Livonijas hronikā – *Letthia* jeb *Letthigallia*, arī *universa Letthigallia*; tās iedzīvotāji – *Letthi* jeb *Letthigalli*. *Latgales* un *latgaliešu* nosaukumu šī gadsimta sākumā presē pirmais pasācis lietot latgaliešu publicists F. Kemps. Līdz tam latviešu publicistikā un zinātniskajā literatūrā rakstīja par *Inflantiešu zemi*, *Inflantiņu* jeb *Poļu Vidzemi*, tās iedzīvotājiem – *Inflantijas latviešiem*, *inflantiešiem* jeb *Poļu Vidzemes latviešiem*.²³ J. Endzelīns vēl 1913. gadā rakstā “Latvieši un latgalieši” ieteicis atmest jaundarināto *latgaliešu* vārdu un tā vietā arī turpmāk lietot polisko *inflantiešu* nosaukumu.²⁴

Pats fakts, ka kādreiz senāk vidzemnieki (sevišķi Latgales pierobežas apvidos) sarunvalodā saukuši Latgales latviešus, latgaliešus par poļiem, ļauj pamatoti izskaidrot relatīvi lielo poļu tematikas dziesmu variantu skaitu, šo dziesmu īpašo popularitāti Madonas apriņķī un samērā intensīvo lokalizāciju Vidzemē vispār, kā tas vērojams pēc K. Barona “Latvju dainu” dotumiem. Par to sīkāk tika runāts jau iepriekš.

Beidzot apskatu par leksēmas *poļi* semantiku, vēl aprādāms, ka dažās tautasdziesmās *poļi* funkcionē kā toponīms respektīvi mājvārds. Dziesmu piemēri:

Es iesviedu zelta naudu
Dižā Poļu sētīnā;
Lai tā spīda, lai tā mirdza
Kā tās Poļu jaunas meitas.
LFK 1198, 427

Kas Politi nezināja,
Šķita liela bagātība:
Kad pavēra klētes doris,
Peles vien paputēja.
LFK 1935, 4561

*Polis savu suni kāva,
Gārdū gaļu gribēdams;
Tas Drignis, rutku dūša,
Tas ar' grib līdzī tapt.*

LFK 72, 12 751

No 5 variantiem ar toponīmu *poļi* 3 varianti fiksēti Alsungā, 2 – Nīcā. Kā mājvārds *puoļi*, tāpat kā tais pašās dziesmās pieminētie *driguļi*, *kulpji* un *sniķeri*, reģistrēti arī Alsungas pagasta vietvārdu vākumos.²⁵ *Poļu* mājvārda pamatā ir etnonīms *poļi*, kas savukārt liecina, ka tai vietā kādreiz, iespējams, dzīvojuši *poļi*. Lejaskurzemē tie varēja būt ienācēji no Polijas. Vedas spriest, ka Alsungā lokalizētajām dziesmām ar toponīmu *poļi* piemīt kāda likumsakarība, kas sakņojas Alsungas novada vēsturē, tā ciešākos kontaktos ar Poliju XVII gs. pirmajā pusē.

Balstoties uz latviešu klasisko tautasdziesmu analīzi, secināms, ka leksēmas *poļi* semantiskā struktūra tautasdziesmu valodā ir sazarojusies vairākos leksiski semantiskajos variantos un katram no tiem piemīt savs funkcionālās nozīmes aspekts.

1. Tikai vienā *poļu* tematikas dziesmu daļā leksēma *poļi* lietota šī vārda vēsturiski sākotnējā nozīmē kā Polijas pamatiedzīvotāju etnonīms vai arī Latvijā dzīvojošo *poļu* nosaukums. Pašam *poļu* vārdam ir tiešs etimoloģisks sakars ar senās rietumslāvu cilts *poļāni* nosaukumu.

2. Turpretī daļā dziesmu, īpaši Vidzemes dziesmās, leksēma *poļi* nereti funkcionē ar nozīmi 'Latgales latvieši, latgalieši'²⁶. Šais *poļu* tematikas dziesmās leksēma *poļi* neapzīmē iedzīvotāju etnisko piederību, bet raksturo kādreizējo Latgales pakļautību Polijai. Salīdzinot ar pamatnozīmi, tas ir relatīvi jaunāks *poļu* vārda semantiskais variants.

3. Dažos apdziedāšanās stila dziesmu tipos leksēma *poļi* no emocionālā lietojuma viedokļa vērtējama kā vidzemnieku izraudzīta latgaliešu palama (iesauka) ar ironiski nievīgu ekspresīvo nokrāsu, kas uztverama konteksta sakarā.

4. Nedaudzos tautasdziesmu variantos leksēma *poļi* figurē kā toponīms respektīvi mājvārds, kam pamatā savukārt ir *poļu* etnonīms.

Latviešu tautasdziesmās reprezentētie *poļi* aplūkojami kultūrvēsturisko sakaru skatījumā diferencēti. *Poļu* tematikas dziesmās jānošķir "īstie"

poļi, t. i., poļi pēc viņu etniskās piederības, no tiem poļiem respektīvi Latgales latviešiem, kas savulaik dēvēti par poļiem vienīgi vārda pēc, vēsturisko apstākļu nosacīti. Dziesmas par “neīstajiem” poļiem pētniekiem nav ignorējamas. Tās noder salīdzinājumam ar dziesmām par “īstajiem” poļiem, kā arī sniedz liecības par poliskā elementa dziļāku sakņojumu tai vai citā Latvijas novadā.

- ¹ Raksta pamatā ir referāts, kas nolasīts akadēmiķa J. Endzelina 102. dzimšanas dienas atcerei veltītajā sanāksmē 1975. gada 21. februārī.
- ² Šai rakstā apzināti netiks iztirzāts latviešu un poļu kultūras, īpaši literatūras un mākslas sakaru jaunākais slānis, kas aizsākās XIX gs. otrajā pusē un intensīvāk turpinājās XX gs. Kā vēlāko laiku parādība šie kultūras sakari tautasdziesmās, kā zināms, nav atspoguļoti.
- ³ Juškevičs J. Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē. – Rīga, 1931. – 381., 382., 436.–440. lpp.; Latviešu konversācijas vārdnīca. – Rīga, 1927–1928. – 1. sēj. – 316. sl.; Ziedonis I. Kurzemīte. – Rīga, 1974. – 2. grām. – 140. lpp.
- ⁴ Slava M. Latviešu tautas tērpi // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1966. – 7. laid. – 114. lpp.
- ⁵ Latvijas PSR vēsture. – Rīga, 1953. – 1. sēj. – 206. lpp.; Latviešu konversācijas vārdnīca. – Rīga, 1934–1935. – 11. sēj. – 21 196. sl.; Skujenieks M. Latvija: Zeme un iedzīvotāji. – Rīga, 1927. – 303., 304. lpp.
- ⁶ Latviešu konversācijas vārdnīca. – Rīga, 1933–1934. – 10. sēj. – 20 437.–20 441. sl.; 11. sēj. – 21 196., 21 197. sl.
- ⁷ Latvijas PSR Mazā enciklopēdija. – Rīga, 1970. – 3. sēj. – 64. lpp.; Latvijas PSR tautas saimniecība 1970. gadā: Statistisko datu krājums. – Rīga, 1972. – 11. lpp.; Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года: Латвийская ССР. – Москва, 1962. – С. 92; Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года. – Москва, 1973. – Т. 4. – С. 14, 280.
- ⁸ Šai rakstā tautasdziesmu varianti ar etnonīmiem *poļi*, *poļaks* (arī *poļaciņš*, *poļāčka*), kā arī toponīmiem *Varšava*, *Polija*, *Polša* īsuma labad visai nosacīti tiek dēvēti par *poļu tematikas dziesmām*. Nosacīti tālab, ka attiecīgajos variantos leksēma *poļi* tādā vai citādā sakarā gan funkcionē, bet attiecīgo dziesmu saturs kopumā aptver stipri atšķirīgus tautasdziesmu tematiskos ciklus. Vairums dziesmu ar leksēmu *poļi* ietilpst jauniešu sadzīves, precību un kāzu, kā arī sociālo attiecību dziesmu funkcionālo paveidu tematiskajās grupās.
- ⁹ Sk. rakstu par igauņiem latviešu tautasdziesmās.
- ¹⁰ Sk. K. Barona “Latvju dainu” V sējumam pievienoto pārskatu par bijušajās Latvijas guberņās un apriņķos sakrāto tautasdziesmu skaitu.

- ¹¹ Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. — Москва, 1971. — Т. 3. — С. 307, 308, 321, 322; Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. — Warszawa, 1957. — S. 428, 429; Słownik staropolski. — Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1972. — Т. 6, з. 5. — S. 340–342, 350, 351.
- ¹² Большая Советская Энциклопедия. — Москва, 1955. — Т. 34. — С. 107, 108.
- ¹³ Barons K., Visendorfs H. Latvju dainas. — Jelgava, 1894. — 1. sēj. — 402. lpp.
- ¹⁴ Sal.: Uz Poļiem, uz Poļiem
Mans vizuļu vainadziņš;
Tur noskrēja trīs dzeguzes,
Ceturta glodenīte.
LFK 117, 73
- ¹⁵ Sal.: Jau es beju, atkal išu
Apalpūļu zemeitē;
Ni man sīvys, ni bērņiņa,
Apals puiss baravūs.
LD 5266, 2
- ¹⁶ Sal: Poļos gāju, Leišos gāju
Arājiņu lūkoties;
Jau Vidzemes dēlu mātes
Manis dēļ piekusušas.
LFK 1552, 29 806
- ¹⁷ LD 31 735.
- ¹⁸ Latvijas PSR vēsture. — 1. sēj. — 153. lpp.; Latvijas PSR Mazā enciklopēdija. — Rīga, 1967. — 1. sēj. — 56. lpp.
- ¹⁹ Ulmann C. Chr. Lettisches Wörterbuch. — Riga, 1872. — Erster Theil: Lettisch-deutsches Wörterbuch. — S. 209.
- ²⁰ ME III. — 456. lpp.
- ²¹ EH. — 2. sēj. — 346. lpp.
- ²² Kemps F. Latgalieši: Kultūr-vēsturiska skice. — Rīga, 1910. — 37. lpp.
- ²³ Latviešu konversācijas vārdnīca. — 10. sēj. — 20 107.–20 109. sl.
- ²⁴ Endzelīns J. Darbu izlase. — Rīga, 1974. — 2. sēj. — 477.–479. lpp.
- ²⁵ Endzelīns J. Latvijas vietu vārdi. — Rīga, 1925. — 2. sēj.: Kurzemes un Latgales vārdi. — 6. lpp.
- ²⁶ Leksēmas poļi semantikas skaidrojuma sakarā aprādāms, ka A. Ozola dienas zinātniskajā konferencē 1967. gadā poļu valodnieks S. F. Kolbuševskis tika izteicis domu, ka "Latvju dainu" 21 397, 3. dziesmā vārdkopā *puoļu karčamnieks* adjektīvs *puoļu*, iespējams, funkcionē ar nozīmi 'inflāntisch (=lettgallisch)' un pati vārdkopa *puoļu karčamnieks* — 'ein aus Lettgallen kommender Schlemmer'. (Kolbuszewski S. F. Zur le. Bezeichnung *puoļu karčamnieks* LD 21397, 3: Ein methodologischer Versuch // Artura Ozola diena: Zinātniska konference "Leksikoloģijas un leksikogrāfijas jautājumi": Referātu tēzes. — Rīga, 1967. — 31., 32. lpp.)

Tautasdziesmu liecības par latviešu un poļu kultūrvēsturiskajiem sakariem

1

Poļu tematikas dziesmas kultūrvēsturisko sakaru skatījumā sadalāmas divi grupās: pirmkārt, tās ir dziesmas, kas attēlo naidīgas attiecības starp latviešiem un poļiem; otrkārt, tās ir dziesmas, kas rāda draudzīgas, labvēlīgas attiecības abu tautu starpā. Vispirms par pirmās grupas dziesmām jeb poļu tematikas kara dziesmām.

Dažādos vēstures posmos, mainoties atšķirīgām politiskajām varām – vācu, poļu, zviedru un krievu –, tiešie noteicēji t. s. vācu, poļu, zviedru un krievu laikos par latviešu dzimtļaužu sūro likteni aizvien bija vācu muižnieki. Citādi tas bija Latgalē, kur kopš XVII gs. arvien lielāku īpatsvaru gan politiskajā, gan saimnieciskajā dzīvē ieguva poļu muižnieki (magnāti un šlahtiči) vai arī polonizēti vāciskas izcelsmes muižkungi.

Vidzemē un Kurzemē dzimtcilvēks, vērsdams savu dziļo naidu un ilgi slēptās dusmas pret vācu muižnieku, atriebes alkās slepus palaikam dziedāja:

*Es vācieti dancināju
Uz sarkanu ķieģelīti;
Jo vācietis augstu lēca,
Jo pakūru uguntiņu.*

LD 31 867¹

Latgalē šī pati četrinde, pielāgojoties turienes vēsturiskajiem apstākļiem, lokalizējusies šādi:

*Es poļaku dancynāju
Iz tō korsta akmistena;
Jo poļaks augši lēce,
Jo es guni kurynāju.*

LFK 931, 349²

Latgaliešu dziesmās sastopamais *poļaks* un tam etimoloģiski radniecīgās formas *poļaceņš*, *poļacka* ir tieši aizguvumi no krievu valodas (sal. kr. *поляк*). Tā kā "Latvju dainās" *poļaks* respektīvi *poļaciņš* konstatēts tikai vienas dziesmas variantā,³ turpretī Latviešu folkloras krātuves fondos reģistrēti jau 36 varianti, tad vedas domāt, ka rusicisms *poļaks* augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu runātāju leksikā ieviesies samērā vēlu – tikai pēc Latgales iekļāves Krievijas impērijas sastāvā, tātad pēc 1772. gada, kad Latgalē jūtami pastiprinājās tieši krievu valodas ietekme. To, starp citu, arī apstiprina šī aizguvuma fonētiski nepārveidotā forma. Senākas cilmes dziesmās visnotaļ sastopams latviskais *poļa* (dial. *pūļa*) vārds.

Poļi kā ienācēji, kas kāro iegūt svešas zemes, pieminēti kādā plaši izvērstā dziesmu tipā, kur citos variantos kā cittautieši parasti figurē leiši vai tatāri:⁴

*Kalnā kāpu lūkoties,
Kas ar manu tēvu zemi:
Vai ar poļi, vai ar krievi,
Vai ar mani bālēliņi.*

LFK 1805, 15 624

Līdzīga doma, tikai šoreiz ironiskā tvērumā, redzama kādā plašāk izplatītā dziesmu tipā, kur pamatā ir groteski dzejas tēli un stipri kariķēts izsmejamā objekta atveids:

*Poli, poli, leiti, leiti,
Ka tu nāci šai zemē?
Tava māte putru vāra,
Ķēves kāju maisīdama,
Ķēves kāju maisīdama,
Kuņas pienu pieliedama,
Kuņas pienu pieliedama,
Vārzu taukus damezdama.*

LD 21 017

Citos šīs dziesmas variantos vēl minēts *igaunis* respektīvi *igaunītis* un vācietis.⁵ Salīdzinājumam minamas arī šādas dziesmas:

*Poli, poli, leiti, leiti,
Tava sieva putru vāra,
Ķēves kāju maisīdam',
Ķēves kāju maisīdama,
Kuņas pienu pieliedama.*

LFK 166, 4115

Leiti, poli, garvēderi,
Vāri putru radziņā,
Ķēves pienu pieliedams,
Kuces kāju piejaukdams.

LFK 142, 2027

Poli, poli, leiti, leiti,
Kam tu nāci šai zemē?
Ne tev tavi gani gana,
Ne guļ tavi pieguļnieki.

LFK 739, 7565

Poli, poli, leiti, leiti,
Kā tu nāci šai zemē?
Tev nav rada gājumiņa
Ne cālīša lielumā.

LFK 861, 1206

Vēl kāds saturā atšķirīgs variants no Latgales:

Pūli, pūli, leiši, leiši,
Kō gōjati šai zemē?
Šai zemē sylta saule,
Pōrpleiss jyusu pūda golvas.

LFK 572, 328

Šais satīriskajās dziesmās poļi līdz ar leišiem kā citu zemju iekārotāji nepārprotami rādīti izsmējīgā gaismā kā nemīlami svešinieki, nevēlams svešķermenis savējo vidū. Tieši šī iemesla dēļ viņi sadzīvē arī kariķējami un nesaudzīgi nosodāmi.

Jākonstatē, ka tautasdziesmās ļoti reti apdziedāti poļu muižnieki jeb poļu kungi, tāpat pavisam maz tur pieminētas poļu muižas. Ieskatam kāda garāka dziesma, kur sastopami poļu kungi respektīvi poļu muižnieki:

Ko sēžati, ko gaidati,
Mūsu jaunas mamzelītes?
Vai gaidati poļu kungus
No pilsāta izjājam?
Izjāj poļu muižniecīnis
Mellajāmi drēbītēmi.
– Ko jūs sēžat, ko gaidati,
Smukas jaunas mamzelītes?

*Man pašami pilsētāi
Simtu jaunas mamzelītes.
Vienu ņemšu, to mīlēšu,
Tā būs mana līgaviņa.*

LD 33 624

Vēl kāda bērnu pasaciņu dziesma, kur arī apdziedāts poļu muižnieciņš ar saviem darbiniekiem:

*Es bij' poļu muižnieciņš,
Man bij seši darbenieki;
Dzilna mana govu gane,
Cielaviņa aitu gane,
Zaķīts mans skrīverīts,
Lapsa lasa grāmatiņas,
Gailīts mans staļļa puisis,
Vistiņ' dārza kopējiņa.*

LD 2667, 5 v.

Labi pazīstamas dziesmas "Krauklīts sēda kalniņā" versijā par poļu muižnieciņu nodēvēts melnais krauklis:

*Krauklīts sēda aiz galdiņa
Kā viens poļu muižnieciņš.
Tu, krauklīti, nezināji,
Kādi viesi kambarī:
Sirmu zirgu jājējiņi,
Mūs' māsiņas precinieki.
Sirmi zirgi, lepni segli,
Šimaroti mundieriņi.*

LD 15 695, 2

Izplatības areāla ziņā biežāk par poļu kungiem ironizēts kādā apdziedāšanās dziesmu tipā:

*Poļu kungi sakavās,
Sēņu bļodu dalīdami;
Mūs' kundziņi nekavās,
Siekiem naudu skaitīdami.*

LFK 1014, 5120⁶

Šīs dziesmas 6 varianti dzirdēti Kurzemē, 1 variants – Zemgalē, bet 2 variantiem pierakstes vieta nav zināma.

Nosacīti tas pats sakāms par poļu muižām, kas pieminētas kādā dziesmā, kas spilgtās hiperbolās atspoguļo bravūrīga tēva dēla dižmanību:

*Ekur puika, kam ir vara,
Kas ar varu lielījās:
Rīgu nesa saujiņā,
Pēterburgu padusē
Un tās citas poļu muižas
Aiz cepures aizspraudies.*

LFK Bb 38, 342

Piebilstams, ka dažos šīs dziesmas tipa variantos vārdkopa *poļu muiža* aizstāta ar *poļu zemi*:

*Ekur vīrs, kam bij vara,
Kas varēja lielīties:
Rīgu nešu saujiņā,
Pēterburgu padusē,
Poļu zemes nevarēju
Ne stūrīša kustināt.*

LFK 1730, 44 986

*Es bij' puika, man bij vara,
Es varēju lielīties:
Ar krūtīm kalnus gāzu,
Ar kājām rušināju,
Rīgu nesu saujiņai,
Liepājiņu padusē,
Jelgaviņu, mazpilsētu,
Aiz cepures aizspraudos.
Gana liela poļu zeme,
Vienu stūri kustināju.*

LFK 1772, 1768⁷

Ievēribas vērts ir kādas labi pazīstamas dziesmas variācija, kur pieminēts viens no Polijas karaļiem un Lietuvas lielkņaziem – Sigismunds, kā arī kādā citā dziesmā izcelts poļu augstmanis, kam galvā caunu cepure kā dižciltības zīme:

*Sveši ļaudis, dzīsmas dēļ
Īnaideņa naturit,
Dzīsmā muna, kai dzīdōta,
Ni tej muna paraksteita.*

*Bej kundzeņš, kas rakstēja
Lelajā grōmotā,
Lelajā grōmotā
Sigizmunda laiceņā.*

LFK 291, 15

*Kauna, kauna ķēniņam,
Poļam cauna cepurīte;
Kā nav kauna bāliņam,
Māsa valda tēva zemi.*

LD 3810, 2 v.

Pirmo nule citēto dziesmu 1926. gadā Dricēnos pierakstījis V. Mickāns, to teikusi A. Mickāne.

Poļi uz Livoniju atnāca XVI gs. otrā pusē ar karu un aizgāja no tās (t. i., Vidzemes) ar karu XVII gs. sākumā. Arī t. s. poļu laikos Livonijai pāri vēlās vairāki ilgi kari: poļu-zviedru karš (1600–1629), krievu, poļu un zviedru karš (1653–1667). Tie atnesa zemei daudz bēdu, nelaimes un posta. Visos šajos karos piedalījās arī poļu karaspēks. Tamdēļ arī gluži likumsakarīgi, ka viduslaiku cilmes kara tematikas dziesmās samērā bieži pieminēti poļi un leiši. Labi pazīstama ir šāda četrinde:

*Rūci, rūci, pārkonīti,
Skaldi tiltu Daugavā,
Lai nenāca poļi, leiši
Manā tēvu zemītē.*

LD 32 149

Šīs dziesmas sākotne, domājams, attiecināma uz Livonijas karu (1558–1583). Ka šādam pieņēmumam varētu būt dibināts pamatojums, to netieši apstiprina kāds šīs četrindes variants, kur Vidzeme respektīvi Livonija nosaukta par *Māras* (arī *Svētās Māras*) *zemīti*, vienā variantā par *Laimas zemīti*. Kā zināms, viduslaikos Romas katoļu baznīcas hierarhijas sistēmā Livonija (t. i., Vidzeme) bija viena no daudzajām Svētās Marijas (tautasdziesmās *Māras*) *zemēm*.

Kādas šīs dziesmas otras puses teksta krietni jaunāks pārfrāzējums, kas fiksēts 1934. gadā Abrenes Bērzpīlī vai Ludzas Nautrēnos, drīzāk attiecināms uz precību tematiku:

*Ryuci, ryuci, pārkyuneiti,
Školdi tyltu Daugovā,
Lai nanuoki pūli, leiši
Muna bruola sieteņā.*

LFK 1368, 678⁸

Par Livonijas kara notikumiem, liekas, liecina arī dažas tautasdziesmas, kur minēti poļi, leiši vai krievi:

*Poļi, leiši naudu skaita
Juglas tilta galiņā,
Dzīrās pīrkt Vidzemīti
Ar visām zeltenēm.*

LD 32 141⁹

*Poļi, leiši naudu skaita
Daugavas (-viņas) tiltgalā.
Dzīrās pīrkti Vidzemīti
Ar visāmi meitiņāmi.*

LFK 796, 5743

*Krievi, krievi, ko gaidat,
Leiši (arī: poļi) nāca šai zemē!
Trīnat piešus, aunat kājas,
Seglojat kumeliņus.*

LD 32 067

Jau daudz grūtāk identificēt un daudz maz precīzāk noteikt to kara dziesmu cilmes laiku, kur vēstīts gan par poļu zemes, gan poļu pils dedzināšanu:

*Zila zila diena ausa,
Jo sarkana saule lēca.
Vai tie mani bāleliņi
Poļu zemi dedzināja?*

LD 32 160, 6 v.

*Zila zaļa gaisma ausa,
Iesarkana saule lēca.
Vai tie mani bāleliņi
Krievu (arī: poļu; vācu; Rīgas) pili dedzināja?*

LD 32 160

*Tumšis bija, gaišis tapa,
 Vai uzlēca mēnestiņis?
 Vai tie mani bāleliņi
 Poļu pili dedzināja?
 Sadedzina poļu pili,
 Izjem naudas kalējiņu,
 Izjem naudas kalējiņu
 Ar visim āmarim,
 Ar visim āmarim,
 Ar tiem rakstu spiežamim.*

LD 32 160, 11¹⁰

Pēc satura un tēlu rakstura šīs dziesmas drīzāk attiecināmas uz t. s. sirojumu kariem, šo karu vēlāko posmu XIV un XV gadsimtā. Šādi sirojumu kari tolaik Livonijā bija parasta parādība, un tajos vācu kungu uzdevumā un vadībā vajadzēja piedalīties arī vietējiem iedzīvotājiem. Tādējādi latviešu zemnieks, kalpodams sev nevēlamajās kara kļaušās, varēja nokļūt svešās zemēs, tostarp arī poļu zemē. Taču vēsturiskā patiesība šai gadījumā liek minēto tautasdziesmu saturu netieši saistīt ar leišu zemi un leišu pili. No vēstures zināms, ka XIV gs. Livonijas ordenis un Rīgas pilsēta gandrīz nepārtraukti karoja ar Lietuvu. Šais sīkajos sirojumu karos Lietuvas karaspēks laupidams un postīdams bieži iebruka Livonijas zemēs. Par to nepāprotami liecina šāda četrinde:

*Celies agri, mūs' kundziņ(i),
 Sper kājiņu zābakā,
 Grib atņemt leišu kungi
 Mūs' raženu novadiņu.*

LD 32 207

Lietas patieso būtību šoreiz nemaina arī fakts, ka kādā šīs dziesmas variantā vienkopus minēti gan poļi, gan leiši (citviet – arī krievu kungs).

Kā sirojumu karu atspoguļotājas skatāmas arī dziesmas:

*Tam poļama, tam leišama,
 Tam ražena līgavina;
 Es, māmina, tavs dēlins,
 Kam man tādas nepārvedi?
 Man pārvedi vilka meitu
 Ar melliema uzačiem.*

LD 21 360, 1

*Es gribēju poļu zemi
Zilu guni dedzināt,
Tik vien vēl iedomāju,
Māsa poļu robežās.*

LFK 546, 1027

Otras dziesmas pamattekstā parasti pieminēta bāleliņa māsa, kas vergo leišu zemē. Tas savukārt vairāk arī atbilst vēsturiskai patiesībai.

Jāsecina, ka viduslaikos biežajos savstarpējos karos piedalījās vācieši, krievi, kā arī poļi un leiši. Tāpēc arī šīs tautas, kā iebrucēji un svešu zemju iekarotāji, bagātīgi pārstāvētas dažāda vecuma kara dziesmu slāņos neatkarīgi no tā, vai attiecīgajās cīņās tās vai citas tautas karavīri patiešām piedalījušies. Kā neparasts izņēmums šai sakarā minami vienīgi zviedri, kas nav sastopami nevienā kara tematikas dziesmā.

Jākonstatē, ka tādi etnonīmi kā *vāci, krievi, poļi un leiši* pieder pie tautsdziesmās tik parastiem t. s. ceļojošiem motīviem, kas brīvi un nesaistīti klejo pa visdažādākajiem kara dziesmu tekstiem, sākot ar tā dēvētajiem sirojumu kariem un beidzot ar jaunākas cilmes rekrūšu dziesmām. Tieši tāpēc šais kara dziesmās daudzīnātos poļus parasti nav iespējams identificēt un cik necik saistīt ar kādiem konkrētiem, vēstures avotos pieminētiem kariem vai kaujām, kurās poļi tiešām arī piedalījušies.

Vēl kāds ne mazāk svarīgs apsvērums. Proti: kara dziesmās, līdzīgi kā vēl dažos citas tematikas dziesmu ciklos (arī precību un kāzu dziesmās), parasti nostatīti blakus etnonīmi *poļi un leiši* (retāk *krievi un leiši*). Pie tam stingri noteiktā secīgumā: vispirms poļi, tad leiši; un kā rets izņēmums drīzāk minams otrāds grupējums: leiši un poļi.

No pirmā acu uzmetiena varētu likties, ka šāds secīgs poļu un leišu nostatījums blakus ir loģisks un vēsturiski pamatots. Pirmkārt, paturams prātā, ka kopš Ļubļinas ūnijas laikiem (1569) leiši apvienotajā Polijas un Lietuvas karaļvalstī bija cieši saistīti ar poļiem politiskās, saimnieciskās un kultūras dzīves nozarēs. Otrkārt, tā laika karos līdz ar poļiem aizvien piedalījās arī leiši. Treškārt, Livonijā uz dzīvi līdz ar poļiem apmetās arī leiši. Ceturtkārt, Polijas un Lietuvas valsts dzīves kardinālākajos iekšpolitikas un ārpolitikas jautājumos noteicēja loma palaikam bija poļiem, leiši pamazām arvien vairāk tika atstumti malā. Tas teorētiski liekas gluži pamatoti un it kā pareizi.

Taču tautasdziesmu valodas sistēmā konstrukcija *poļi, leiši* veic īpašas sintaktiskās un stilistiskās funkcijas. Sastatījums *poļi, leiši* pieder pie tautasdziesmām tik raksturīgajiem blīvējumiem, kur atsevišķie komponenti patur savu leksisko pamatnozīmi, kaut arī visam vārdu savienojumam piemīt jau kāda cita izsecināma abstrakta nozīme, t. i., virsjēdziens.¹¹ Blīvējumam *poļi, leiši* tāds piedomājams (izsecināms) virsjēdziens ir *cittautieši* jeb *sveštautieši* (sal. ar tautasdziesmu *svešām tautām* un *svešiem ļaudīm*).

Protams, praktiski nav iespējams noteikt, vai blīvējumā *poļi, leiši* viscaur saglabāta katra atsevišķā komponenta pamatnozīme vai arī laika gaitā pārsvaru guvusi virsjēdzienā ietvertā nozīme 'cittautieši, sveštautieši'. Vērojot, cik brīvi un nesaistīti viena dziesmas tipa ietvaros, tās variantos atsevišķie tautību nosaukumi mijas cits ar citu, vedas domāt, ka, attiecīgajai dziesmai ilgāku laiku funkcionējot tautas vidū un ejot no paaudzes uz paaudzi, blīvējuma komponenti var neierobežoti variēties, mainīties cits caur citu, saglabājot nemainīgu virsjēdziena abstrakto nozīmi. Tātad, attiecīgajai dziesmai funkcionējot un saglabājoties folkloras teicēju atmiņā, nav vairs svarīgi, lai sākotnējā blīvējumā *poļi, leiši* tiktu noteikti saglabāti šo tautību nosaukumi (tos var brīvi aizstāt ar citiem etnonīmiem, piemēram, krieviem, leišiem), bet nemainīga lai paliktu virsjēdziena abstraktā nozīme 'cittautieši, sveštautieši' respektīvi 'svešas tautas'.

Teiktā patiesību apstiprina plašais rekrūšu dziesmu cikls, kur dziesmu variantos reizumis sastopami arī *poļi, poļu ķēniņš, pūļu pans, poļu virsnieki* un *poļu robežas*. Taču tas vairs nav tik daudz realitātes, vēsturiskās patiesības atspoguļojums, bet drīzāk gan pašu tautas tradīciju, to specifikas nosacīts faktors. Tāpēc jau minēto apsvērumu dēļ šoreiz netiks sīkāk apskatītas šīs rekrūšu cikla dziesmas, jo tās nevar izmantot, lai ilustrētu tieši vai netieši latviešu un poļu kultūrvēsturiskos sakarus. Ieskata labad tikai daži šo dziesmu paraugi:

Sod', Dieviņi, ķeizariņu,
Kam ņem krievus Vidzemē!
Vai nav poļu, vai nav leišu,
Vai nav dziļu vāczemnieku?

LFK 828, 7019

Aiz kalniņa kupla liepa,
Apakš liepas avotiņis.

Tur sanāca jaunas meitas
Velēt zīda nēzdaudzīņus (arī: baltas villainītes).

Tur sajāja kara vīri
Dzirdīt savus kumeliņus.

– Velējati jūs, meitiņas,
No zaldāta nebēgat.

Zaldātami iss mūžiņis

Kā ūdeņa burbulim;

Zaldātami iss laiciņis,

Šodien te, rītu tur.

To vietīņu gan zināja,

Kur māmiņa kājas āva,

To vietīņu nezināja,

Kur mūžiņu nodzīvoja,

Vai poļosi, vai leišosi,

Vai Kurzemes robežās.

LD 31 922, 1

Lejiņai pie avota

Tur sanāca jaunas meitas,

Urā urā, žimfamfudiridi rā,

Urā urā, rallallā.

Tur sajāja kara vīri

Dzirdīt savus kumeliņus.

Velējat jūs, meitiņas,

Par zaldātu nebēdājat.

Zaldātam grūts mūžiņš,

Šodien te, rītu tur.

To vietīņu gan zināju,

Kur māmiņa man šūpoja,

To vietīņu nezināju,

Kur mūžiņu nodzīvošu,

Vai poļos, vai leišos,

Vai celiņa maliņā.

Ne poļos, ne leišos,

Ne celiņa maliņā,

Pašā kara lēģerī

Tur mūžiņu nodzīvošu.

LFK 804, 165

To vietīņu gan zināju,

Kur māmiņa šūpojusi,

To vietīņu nezināju,
Kur mūžiņu nodzīvošu,
Vai krievosi, vai poļosi,
Vai tālajā Turcijāi.
Ja krievosi vai poļosi,
Tad atnākšu atpakaļi,
Bet, ja tālā Turcijāi,
Tad mūžami neredzēsāt.

LFK 828, 21 604

Kungi mani karā sūta,
Kā tas var būt?
Kungi mani karā sūta,
Tas gan var notikt.
Raksta mani apakš plintes,
Kā tas var būt?
Raksta mani apakš plintes,
Tas gan var notikt.
Raud pēc manis tēvs, māmiņa,
Raud pēc manis brāļi, māsas,
Raud pēc manis sīki bērni,
Raud pēc manis līgaviņa.
Neraudat, tēvs, māmiņa,
Neraudat, brāļi, māsas,
Neraudat, sīki bērni,
Neraud', mana līgaviņa!
Nu man zobins tēvs, māmiņa,
Bruņas mani brāļi, māsas,
Skrotēs, lodes mani bērni,
Plinte mana līgaviņa.—
Aiz poļiem strauja upe,
Aiz tās upes lieli meži,
Aiz tiem mežiem augsti kalni,
Aiz tiem kalniem plaši lauki,
Aiz tiem laukiem zelta rasa,
Visapkārt sārtas rozes,
Rožu vidū balta gulta,
Uz tās gultas zīdes deķis.
Pie tās gultas dūkans bērīs,
Saseglots, sadeķots;
Gultā jauns kara vīrs,
Sašaudīts, sadurstīts.

LD 32 080

Līdzīgi vērtējamas arī tās kara tematikas dziesmas, kur māte bēdājas par karadienestā iesauktā dēla likteni, piemēram:

*Tā sacīja māmuliņe,
Man galviņu glaudīdama:
A, dēliņu, a, dēliņu,
Kur kriss tavis augumiņis?
Vai poļos, vai leišos,
Vai ūdeņu tīrumos?*

LD 32 179

*Ne māmiņa nezināja,
Kur dēliņa galva krita:
Vai poļos, vai leišos,
Vai dziļā Vāczemē?*

LFK 1730, 1683

Toties vairākās stipri jaunākas cilmes rekrūšu dziesmās saglabājušās dažas kultūrvēsturiski svarīgas liecības par poļu sacelšanos 1863. gadā. Šo poļu nesekmīgo atbrīvošanās mēģinājumu nežēlīgi apspieda cariskās Krievijas daudznacionālais karaspēks. Pēc dažu rekrūšu dziesmu tekstiem var diezgan paticami secināt, ka šai visai nepateicīgajā "poļu dumpja" sagrāvē varētu būt piedalījies arī dažs labs vidzemnieks vai kurzemnieks, kas tolaik bijis iesaukts obligātajā krievu karadienestā. Šo attiecīgo rekrūšu dziesmu piemēri:

*Man tiešām karā jāiet,
To esmu zvērējis.
Tur nogriež manus matus,
Tur mēro augumu;
Uz īsu laiku atlaiž
Ardievu atsacīt.
— Ardievu, tēvs un māte,
Ardievu, dzimtene,
Ardievu, brāļi, māsas,
Ardievu, mīlākā;
Jau Cēsu kungi gaida,
Kas mūsu rindā stāda,
Ar pirkstu ceļu rāda.
No Cēsīm mums uz Rīgu
Ar kājām jāražo;*

Tad liek iekš uguns mašin'
Un aizved Polijā.
Cukuri mums jāgrauž,
Uz nārām jāguļ mums.
Tad būs mans pēdīgs vārdiņš:
Ardievu, mīlākā!

LFK 1910, 5697

Kristīn, mana pirmā brūt,
Kā man tevis gaužām žēl!
Tra ra, lallalla,
Kā man tevis gaužām žēl!
Lai nu būtu, kas nu būtu,
Man jāieti uz Varšavu.
Tur gaid' poļu razbainieki
Mani, daiļu vidzemniek'.
Kristīn' mana pirmā brūte,
Ko par visām mīlēju.
Lodes, skrotes apkārt skrien,
Pulvers acis svilina.
Trīci, drebi, poļu tauta,
Krievu ķeizars pastāvēs!
Tra ra, lallalla,
Krievu ķeizars pastāvēs!
Kad ar "urrā" mājās nākšu,
Kristīn, kāzas taisīsim,
Tra ra, lallalla,
Kristīn, kāzas taisīsim!

LFK 1978, 718

Kristīn' mana pirmā brūt',
To par visām mīlēju,
Aijā, rālalā,
To par visām mīlēju.
Lai nu būtu, kā nu būt',
Man jāiet uz Varšavu,
Aijā, rālalā,
Man jāiet uz Varšavu.
Tur gaid' poļu razbainiek'
Mani, daiļu vidzemniek'.
Lodes, skrotis garām skrien,

Pulvers acis svilinā.

Trīci, drebi, poļu tauta,

Krievu vara pastāvēs.

LFK 1700, 3903¹²

Apskatot rekrūšu dziesmas, jāatgādina, ka šis ir tas retais gadījums, kad kādu tautasdziesmu tematisko ciklu var samērā droši hronologizēt, t. i., noteikt šo dziesmu vecumu. Vidzemē rekrūšus sāka ņemt kopš 1793. gada, Kurzemē – kopš 1797. gada. Rekrūšu ņemšana ilga līdz 1874. gadam. Ieviešot vispārējo karaklausību, Krievijā rekrutēšana tika atcelta. Uz šo laika posmu pamatos arī attiecināma savdabīgā rekrūšu dziesmu cilme un aktīvās funkcionēšanas laiks. Daža laba rekrūšu dziesma varēja rasties arī vēlāk uz atceres un atmiņu pamata, tāpat kā vecās rekrūšu dziesmas jaunos vēsturiskos apstākļos un situācijā varēja variēties, saturiski vairāk vai mazāk pārtapt. Taču lietas būtību tas negroza, jo šīs dziesmas tiešāk vai netiešāk attiecināmas uz šo rekrutēšanas laikmetu.

Neskaitāmos karos izpostītai zemei un bezgalīgi cietušai un mērdētai latviešu tautai visos laikos bijusi tikai viena neremdināma vēlme – *miers* kā jaunas dzīves sākums, visu cerību un ilgu piepildījums un labklājības pamats. Par to plašākā vispārinājumā vēstīts arī šais četrindēs:

Lai sader, kas sader,

Šī zemīte saderēja:

Poļi, leiši savas bruņas

Lemešos izkaluši.

LFK 1935, 946

Ai, Dieviņ, ai, Dieviņ,

Šī zemīte savienot:

Poļi, leiši savas bruņas

Lemešos izkaluši.

LFK 867, 4800

Saderam mēs, māsīņas,

Šīs zemītes savienot:

Poļi, leiši savas bruņas

Lemešos izkaluši.

LFK 880, 2980¹³

Turpmāk par poļu tematikas otras grupas dziesmām, kur attēlotas labas un draudzīgas attiecības starp latviešiem un poļiem. Otrās grupas pamatā ir jauniešu savstarpējo attiecību, kā arī precību tematikas dziesmu cikli, kur visspilgtāk atklājas abu tautu kultūrvēsturisko sakaru etniskais aspekts.

Poļi pieder pie tām tautām, ar kurām latvieši labprāt slēguši laulības. Tautasdziesmās samērā bieži daudzinātas tautu dēla vai tautu meitas precības ar poļiem. Par to plašā vispārinājumā teikts:

*Polīts ņēma man māsiņu,
Es apņēmu leišu meitu.
Gāj' poļos, gāj' leišos,
Visur znoti, radinieki.*

LD 3844 v.

Vai arī:

*Polam devu sav' māsiņu,
Pats paņēmu leiša meitu.
Ej' poļos, ej' leišos,
Visur radi, ģelavaiņi.*

LFK 51a, 382

*Pūli, pūli, leiši, leiši,
Vysi manim rodi, drougi.
Pūlam devu sov' mōsinu,
Leišu ņēmu leigavinu.*

LFK 1950, 4280

Šāda veida, kā agrāk mēdza teikt, tautu draudzības dziesmas ir sense-nas cilmes precību paražu atspoguļotājas. Precības senāk bija viena no galvenajām dažādu tautu etnisko sakaru formām; tās bija daudzu tautu labas gribas, draudzīgas sapratnes un mierīgu attiecību apliecinājums. Līdzīgs atzinums pausts arī četrindē:

*Bijām poļi, bijām krievi,
Bijām lieli naidenieki;
Palikām draugi, radi,
Nu māsiņu iedevām.*

LFK 459, 338

Latgalē, kā tolaik teica, Vitebskas guberņā, kur palaikam mājājuši dažādu tautību ļaudis – latvieši, krievi, baltkrievi, poļi, leiši, žīdi, igauņi u. c. etniskās grupas –, jauktas laulības, to skaitā arī ar poļiem, bijušas ierasta parādība. No turienes arī nākusi četrinde:

*Pūli, pūli, leiši, leiši,
Pameišomi dzeivojat:
Pūlūs dūta myus mōsina,
Leišūs jemta leigavina.*

LFK 929, 48 570

Jauktas ģimenes arī senāk bijusi parasta parādība:

*Polis manis tēvis bija,
Čigāniete māmuliņa,
Es meitiņa kā jumprava,
Man vajaga jauna kunga.*

LD 33 529, 2 v.

Analizējot tautasdziesmu saturu, attēloto vidi un apstākļus, noģiedams, ka latvieši labprāt gājuši sievas lūkot Poļu zemē, t. i., Polijā, savukārt poļi tādā pašā nolūkā nākuši uz Latviju. Šai ziņā etniski jauktās laulības, līdzīgi kā parasti jebkurš materiālās un garīgās kultūras sakaru izpausmes veids, ir abpusējas, t. i., divvirzienu, kur vienlīdz liela loma piekrīt abām pusēm. To apstiprina arī tautasdziesmās atainotās senās precību paražas ar poļiem:

*Beriet auzas, bāleliņi,
Bērajiem kumeļiem,
Lai tie tek tekumā
Dziļā poļu zemītē.*

LD 15 914

*No rītiņa priekš gaismiņas
Sedloj' savu kumeliņu.
Jāju, jāju poļu zemi
Poļu meitu lūkoties.
Uz tām poļu robežām
Poļu meita preti nāca,
Poļu meita preti nāca,
Viena sakte krūtiņās.*

LD 13 266, 1

*Celies agri, jauna meita,
Saglaud' savus garus matus,
Aiz Daugavas suņi rej,
Jās no poļiem preceņieki.*

LD 14 130, 7 v.

*Ni pi vīna es naišu,
Cykom sovu sagaideišu;
Muns atjōja nu Polaka
Ar palāku kumēļu.
Kurš zirdzeņš bārōkais,
Tys puiseits lobōkais.*

LFK 1471, 582

*Ni pi vīna es naišu,
Cykom sovu sagaideišu;
Muns atjōja nu Polaka
Ar palāku kumēļu.
Kurš zirdzeņš bārōkais,
Tys puiseits lobōkais.*

LFK 1471, 582

Tā kā tautasdziesmās par poļiem un Poļu zemi dēvēti arī Latgales latvieši, t. i., latgalieši, un Latgale, tad pēc precību dziesmu konteksta vien ne katrreiz iespējams noteikt, vai ar attiecīgajās dziesmās daudzinātiem poļiem un apdziedāto Poļu zemi domāta īstā "Poļu zeme", t. i., Polija, un turienes poļi kā šīs valsts pamatiedzīvotāji vai arī Latgale un Latgales latvieši (iespējams, arī Latgales poļi). Kā zināms pieturas punkts orientācijai dažkārt var it labi noderēt poļu tematikas dziesmu eventuālo cilmes vietu noteiksme, kā arī šo dziesmu pierakstes laiks un izplates areāls.

Tieši par Latgales poļiem, domājams, stāstīts ironiski kādā apdziedāšanās dziesmā, kuras 7 varianti pierakstīti dažādās Latgales vietās pagājušā gadsimta 20. un 30. gados:

*Polaceni, duraceni,
Sād pūreņa malenī.
Ka naauga rudzi, mīži,
Lai aug mozi polaceni.*

LFK 183, 34

Gluži tas pats attiecas arī uz dažām citām līdzīgas ievirzes dziesmām, kas dzirdētas arī tikai Latgalē, piemēram:

*Poļaks beja, poļaks beja,
Kas poļaka nazynōja;
Ka latviši olu dzēre,
Poļaks bikses trycynōja.*

LFK 931, 1742

*Ka latviši ortu gōja,
Poļeceni breinōjās;
Ka latviši olu dzēre,
Poļaks bikses trycynōja.*

LFK 509, 254

*Kod latviši zemi ora,
Poļaks biksis trycynōja;
Kod latviši maizi ēde,
Poļaks muti čāpstynōja.*

LFK 828, 18 241

*Lobi byutu poļacini,
Ka jim byutu sertucini;
Peles pūgas atādušas,
Dīgi vīni karynōja.*

LFK 363, 3207

Uz Latgales poļiem attiecināms arī šis četrindes saturs:

*Ai, Dieviņ, kas nu būs,
Kas nu mani mājās vess?
Poļu ļaudis sienu plāva
Pašā ceļa maliņā.*

LD 13 314

Atzīmējams, ka šo dziesmu XIX gs. beigās vai XX gs. sākumā Apē pie-
rakstījis pazīstamais folkloras vācējs, publicists un skolotājs D. Ozoliņš.

Pēc klasiskajām tautasdziesmām vērojams, ka poļi bijuši labprāt gaidīti
precinieki latviešu sētā, līdzīgi kā paši latvieši mīļuprāt atkal jājuši uz Poļu
zemi līgavas lūkoties. Taču it visas lietas un parādības pašas par sevi, kā arī
to uztvere, izpratne un vērtējums cilvēka apziņā ir dialektiskā pretrunu un
pretstatu vienībā. Kas vienam liekas labs un slavējams, tas citam atkal šķiet
slikts un peļams. Tāpat līdzīgā pretstatu vienībā skatāmas un izprotamas
arī tautasdziesmās atspoguļotās precības ar poļiem. Tamdēļ bez tām dzies-
mām, kur precības ar poļiem vērtētas par labām un vēlamām, nereti arī

sastopamas tādas dziesmas, kur tautu meita augstprātīgi atraida poļu preciniekus. Pa piemēram no katras dziesmu grupas:

*Patīk manim poļa josta,
Patīk poļa cepurīte;
I es būtu poļa sieva,
Ja māmiņa mani dotu.*

LD 9641, 8

*Precē mani pieci poļi,
Moļus bogu, es neiešu;
Precēs miežu arājiņš,
Pie tā iešu dziedādama.*

LD 10 538

Pirmās dziesmas daudzos variantos palaikam minēti krievi, bet poļi atrodami tikai vienā variantā. Kādā otras četrindes variantā minēts, ka baidināmā tautu meita drīzāk izies par sievu pie čigāna nekā pie poļa.

Dažreiz par baidinātās mātes meitas atteices iemeslu izrādījusies poļu valodas neprasme:

*Pi poļaka es naišu,
Nī īs muna mōsa,
Poļakami taida runa:
Tu dušēnka muna!*

LFK 740, 8397

*Es naišu pi poļaka
I naiš mōsa muna,
Poļakam taida runa:
Katoliski duška muna!*

LFK 1602, 4510

*Jas naišu pi poļaka,
Lai īt mōsa muna,
Poļakam taida runa:
Vys dušēnka muna!*

LFK 344, 1427

Šīs četrindes 7 varianti dzirdēti dažādās Latgales vietās XX gs. 20. un 30. gados.

Tautasdziesmas dažkārt arī rāda, ka poļu precinieki bijuši mazāk vē-
lami un gaidīti:

*Ko, meitiņa, tu gaidīji,
Ka negāji tautiņās?
Vai gaidīji poli, leiti
Vai melno čigāniņu?*

LFK 1575, 999

Līdzīgi kā netiklam latviešu tēva dēlam labprāt novēlēja Poļu zemē leišu
meita:

*Lustīgam man dzīvot,
Ciemā auga līgaviņa;
Kas kādam neliešam
Poļu zemē leišu meita.*

LD 12 409, 9 v.¹⁴

Precību dziesmu sakarā skatāmas arī tās dažas četrriņdes, kur apdzie-
dātas poļu precinieku šaurās kamanas un lepnam kāzu braucienam nepie-
mērotais iejūgs:

*Poli, poli, leiti, leiti,
Tavas šauras kamaniņas!
Kur būs sēdēt mūs' māsiņai,
Kur likt kuplos ielociņus?*

LFK 828, 10 391

*Poli, poli, leiti, leiti,
Neved mani Maskavā!
Augsti zirgi, zemi vārti,
Lauzīs manu vainadziņu.*

LFK 1730, 2165

*Krievi, krievi, leiši, leiši
Aizveda manu māsiņu.
Poļu zirgi, leišu segli,
Patarinska (Tatāriešu?) iemauktiņi.*

LFK 1311, 2784

Šķiet, ka Maskavas pieminējums otrā piemērā nav nejaušība, paturot
prātā, ka Polijas un Lietuvas karalistes slavenības laikmetā tās pakļautībā
esošas zemes sniegušas pat līdz Maskavai un Melnajai jūrai.

Kāda dziesma liek netieši apjaust, pēc kādām pazīmēm poļi izraudzījušies sev vēlamo latviešu līgavu:

Mōtei auga treis meitenis,
Kotra sova augumeņa:
Vīna auga šmuidra, gara,
Ūtra auga tymsa bryuna,
Treša auga zama, rasna.
Kura beja šmuidra, gara,
Tej bej loba poļakam;
Kura beja tymsa bryuna,
Tej bej loba čygonam;
Kura beja zama, rasna,
Tej bej loba zemnikam.
Poļaks sovu šmuidrū, garū
Ar ōbeli kairynō;
Čygons sovu timsū bryunū
Ar džyndžalu džyndžalō;
Zemniks sovu zamū, rasnū
Koč ar maizis gabaleņu.

LFK 1779, 529

Kura auga šmuidra, gara,
Tei izauga soldotam,
Kura auga zama, rasna,
Tei izauga orōjam,
Kura auga plotom acim,
Tei izauga poļakam,
Kura auga maļnim motim,
Tei izauga čygonam.
Soldots sovu šmuidru, garu
Kara ceļu maldynō;
Orōjs sovu zamu, rasnu
Ar maizeiti pabarō;
Poļaks sovu plotom acim
Ar sudrobu kairynō;
Čygons sovu maļnim motim
Pa pasauli maldynō.

LFK 530, 2904

Kādā no kāzu ieražu dziesmu cikliem iekļaujama arī četrinde, kur starp daudziem kāzu viesiem minēti gan poļi, gan leiši, gan vāci:

*Nu pūta, nu pūta
Dažādi vēji,
Nu mums uzpūta
Dažādus ļaudis:
Gan poļus, gan leišus,
Gan vācu tautas.*

LFK 527, 15 606¹⁵

Kādas ļoti daudzās versijās (pavisam to ir 40) un variācijās (kopskaitā 78) sazarotas dziesmas tekstā tiek atgādināta poļos izprecētās mātes meitas sūrā dzīve tautās. Pēc sena paraduma māšas īstais aizstāvis un sargs ir viņas brālis, kas pirms tam ir bijis arī māšas devējs tautās:

*Kur tu jāsi, bāleliņi,
Vakarāi kājas āvi?
Vakarāi kājas āvi?
Dzirdēj' tautas rūdinot.
Ne pie vērtu nepiejāju,
Tek māšiņa raudādama.
Cel, māšiņa, plati vārtus,
Lai tek manis kumeliņis,
Lai tek manis kumeliņis
Līdz tautieša namdurvīm.
Nāc ārāi, znota pūsli,
Kam māšiņu rūdināji?
Vai tu ēdi nevārītu,
Vai valkāji nemazgātu?
Cepta maize kambarī,
Balts kreklis mugurāi.
Tava galva, mana roka,
Mans tērauda zobentiņš!
Noskries tava poļa galva
Kā podziņa skanēdama.
Tikai vien apdomāju,
Kas māšai maizi dos.*

LD 13 730, 29 v.

Kultūrvēsturiskos sakarus starp latviešiem un poļiem apstiprina virkne dziesmu, kas sniedz vērtīgas liecības par poliskā elementa dziļāku

iesakņojumu latviešu tautas materiālajā kultūrā un sadzīvē. Tās ir dziesmas, kur daudzināts poļiem raksturīgais tautiskais apģērbs vai tā atsevišķas sastāvdaļas. Šais dziesmās sastopami tādi etnogrāfismi kā *poļu mice*, *poļa cepurīte*, *poļa josta*, *poļu kreklis*, *poļu lastaugi* (arī *poļu lēstaugi*), *poļu kažociņš*, *apaļpoļu zābaciņi*, *poļu lapčas*. Visi uzskaitītie objekti ir apģērba gabali vai apavi, kas darināti pēc "poļu modes", t. i., poļu tautas etnogrāfiskajām tradīcijām.

Īpaši izplatīti un iecienīti bijuši poļu melnie svārki:

*Jezupam malni svōrki
Kai cytim poļakim.
Mōte elkšņu pībraukuse,
Pušnōtini nūvōrej.*

LFK 1396, 335

*Malni svōrki Pīteram
Kai cytim poļakim.
Mōte elkšņu pīplāsuse,
Pušnōtini nūauduse.*

LFK 1779, 601

*Jezupam malnis drābis
Kei cytim poļakim.
Mōte elkšņu pīplāsuse,
Pusnōtini nūtaisēse.*

LFK 740, 31 769

Šīs četrindes 10 varianti ar mazām tekstuālām izmaiņām pierakstīti XX gs. 20.–60. gados dažādās Latgales vietās.

Kāzu dziesmās šis poļu tradicionālais apģērbs kā svešinieku apģērbs pēc sensena latviešiem raksturīga priekšnosacījuma tiek izsmiets un noliecināts, piemēram:

*Panāksnieku tēviņama
Leišu svārki mugurāja,
Leišu svārki mugurāja,
Poļu mice galviņāja,
Poļu mice galviņāja,
Teļu nagu zābaciņi.*

LD 20 595

Šitie puisi lielījās,
Pieci pāri zābaciņu.
Es redzēju baznīcā
Poļu lapčas kājiņā.

LD 20 638

Poļaks gāja pa ceļenu,
Es poļaku napazynu:
Cyukas soru surgateņš,
Baravikas capureite.

LFK 509, 1203

Īpaši iecienīti bijuši pēc poļu etnogrāfiskajām tradīcijām darinātie linu krekli, kurus latviešu mātes meita bija iecerējusi dāvināt savam nākamajam poļu zemes arājam:

Kad es būtu zinājuse
Poļu vīru arājiņu,
Es būt' savus pūra krekļus
Bez apkakles sašuvuse.

LD 22 464

Kā es būtu zinājusi
Poļu vīra arājiņu,
Es būt' savus linu krekļus
Pa poliski sašuvusi.

LFK 935, 18 538

Smalki vērpju, vēvers auda,
Pa kundziski šūdināju.
Dieviņš zina, es nezinu,
Kāds būs polis nēsātājs.

LD 7042 v.

Spriežot pēc dziesmu pierakstes vietām, savā laikā Vidzemē (Md Mārcienā un Vietalvā) un Augšzemē (Jēkabpilī) sevišķā godā bijuši poliskie vīriešu krekli ar īpaši izrotātiem uzplečiem:

Nemiet, puisi, manu meitu,
Mana meita lielbagāta:
Trīsdesmit linu krekļu
Ar tiem poļu lēstaugim.

LD 12 164

*Piecpadsmīt linu kreklu
Ar tiem poļu lastaugiem;
Cimdu, zeķu, to nevaida,
To negribas timerēt.*

LD 7346, 1¹⁶

Kāda četrinde varētu netieši liecināt par poļu etnogrāfiskajām tradīcijām raksturīgo zirga apseglojuma veidu, kas acīmredzot ir manāmi atšķiries no latviešiem pierastā jāšanas paņēmienu. Piemēram:

*Manis mellis kumelinis
Pa poliskus izjājams,
Pa poliskus izjājams,
Pa poliskis seglojams.*

LD 29 839

Kāds patiesībā bijis tieši poļiem īpatnējais zirga seglojuma veids, to pēc dziesmas konteksta nav iespējams secināt. Piebilstams, ka K. Barons minēto četrindi aizguvis no G. Bitnera sakrāto tautasdziesmu krājuma manuskripta.

Latviešu folkloras krātuves arhīvā saglabātajā Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas krājumā savukārt atrasta kāda ironiska satura un stila dziesma, kas arī var aplinkus liecināt par poļu zirga (dziesmā aizstāts ar *raibu kuņu*, taču lietas būtību tas nemaina) savdabīgo apseglojumu:

*Bija man, bija man
Treju kungu bagātība:
Bija man raiba kuņa
Pa poliski apseglota.*

LFK 1730, 37 498

Iztirzājot jauniešu sadzīves dziesmas latviešu un poļu kultūrvēsturisko sakaru aspektā, jākonstatē, ka vairumā šo dziesmu pamatā ir t. s. zīlējuma tēma, kad jaunas neprecētas mātes meitas aplinkus mēģina nogīst, uz kādu zemi viņas aizvedīs vēlami precinieki. Šai likteņa nolemtajā zemē viss turpmākais mūžs tiks nodzīvots. Šais dziesmās nereti pieminēta arī Poļu zeme vai Leišu zeme. Tā kā šo jauniešu sadzīves dziesmu saturs un izteiksmes veids ir stipri noturīgs, viendabīgs un nemainīgs, tad paraugam minami tikai daži piemēri:

Tumsināja, naksnināja
Grozū savu vainacinu;
Kur tas gaiši atspīdēja,
Tur mūžinu nodzīvošu.
Vai Poļosa, vai Leišosa,
Vai īstosa brālīšos.

LD 6179 v.

Tumsinā, naksninā
Grozū savu vainadzīnu,
Kur tas gaiši atspīdēja,
Tur mūžinu nodzīvošu.
Vai Poļosi, vai Leišosi,
Vai īstos brālīšos.
Nei Poļosi, nei Leišosi,
Nei īstosi brālīšos.
Atspīd tautu sētīnā,
Tur mūžinu nodzīvošu.

LFK 1198, 656

Zin', Dievini, kur lec saule,
Kur noiēti vakarāi;
Zin', Dievini, kur ved tautas,
Kur mūžinu nodzīvošu,
Vai Poļosi, vai Leišosi,
Vai šē pati Kurzēmē.

LD 9797, 1

Nu, māsiņas, padziedam
Nu vienā vietiņā.
Dievs to zin, citu gadu
Kur mēs katra dziedāsim:
Cit' Poļos, cit' Leišos,
Cit' dziļā Vāczemē.

LFK 145, 507

Latviešu un poļu kultūrvēsturisko sakaru aspektā nosacīti vērtējami arī tie jauniešu sadzīves dziesmas varianti, kur tēlots, ka tautu dēls, veikli izmantodams labi apgūto polisko dziedāšanas prasmi, mēģina samulsināt (respektīvi pievilt, izkrāpt) latviešu mātes meitu:

*Tautiem tāda mēle
Kā tam pora strazdiņam:
Dzied poliski, tatāriski,
Līdz pievīla mūs' māsiņu.*

LD 600, 5

Šis plaši variētās četrkrindes citos variantos bez adverbjiem *poliski, tatāriski* minēti vēl variējumi, kā *puriski* (arī *purviski, poriski, porisku*), *āriski* (arī *ārisku*), *vāciski, arājiski* (?).

Latviešu folkloras krātuves rokrakstu fondos pagaidām apzināti 15 minētās dziesmas varianti, kur funkcionē adverbji: *poliski* (arī *poliskis, poliskus*), *tatāriski* (arī *tatāriskis, tatāriskus*) (8 varianti), *poliski, leitiski* (3 varianti), *poliski, vāciski* (3 varianti), *poliski, latviski* (1 variants).

Dažas jauniešu sadzīves tematikas dziesmas nepārprotami rāda, ka poļi dzīvo turpat netālu aiz upes. Šais dziesmās acīmredzot tiek daudzīnāti Latgales poļi, piemēram:

*Līgojam divas vien,
Kur mēs trešo dabūsim?
Iesim pāri par upīti,
Tur mēs trešo dabūsim;
Vai būs polis, vai būs leitis,
Vai dižens tēva dēls.*

LD 32 873, 3¹⁷

*Bridīsim pār upīti,
Tur mēs puisī dabūsim:
Vai būs polis, vai būs leitis,
Vai dižens tēva dēls.*

LFK 102, 594

Vairākās apdziedāšanās dziesmās tiek izzoboti arī poļi, taču šādu ironisku attieksmi pret izsmejamo objektu šoreiz nosaka pati apdziedāšanās rituāla būtība, kas stingri sakņojas lietu un parādību stipri kariķētā uz-tverē un izpratnē. Turklāt šai konkrētajā gadījumā nav svarīgi, vai izsmieklam pakļautais objekts būtu poļi vai arī kādas citas tautības vai etniskās grupas pārstāvji. Šādas ievirzes dziesmās tā vai cita (parasti nepamatota) iemesla dēļ katrs dabū savu "tiesu".

Dziesmu piemēri, kur vairāk vai mazāk asprātīgi tiek izsmieti poļi:

Kas tur spīd, kas tur mirdz (arī: viz)
Jāņa kalna galiņā?
Polis gūsta leišu meitu
Mālaināmi biksītēm.

LD 34 820, 1 v.

Daņilam, nabagam,
Trijs celini par vādaru.
Pa vīnū krīvi brouca,
Pa ūtrū čigani,
Pa trešū malnīs poļs,
Kakariņus lasēdams.

LFK 929, 41 924

Ai, māšiņi, tavu vīru –
Kā tas poļu karčamnieks;
Būt' tu manu redzējusi –
Kā tas lauka ozoliņš.

LD 21 397, 3

Poļaciņ, duraciņ,
Tavu skaistu važošan':
Aizjūguši raibu cūku
Rakstītās kamanās.

LD 19 063 v.

Dasasēda spaņņa galva
Pie māšiņas dzeltanītes.
Man' māšiņa kā stārstiņa,
Tu kā pol's resnu galvu.

LD 21 420

Puisi, puisi, skrandu poli,
Nenāc meitu pulciņā!
Visas tavas skaras dreb,
Ar meitām(i) runājot.

LD 20 430, 6 v.

Atskrēja Līzīte
Pa dadžu dārzu,
Pilni svārki pielīda
Sikaju dadžu.
Apnika pieci poļi
Lasīdami;

*Suk, suk, nabagi,
Ar ērķelēm.*

LD 20 398¹(V)

Apskatu par latviešu un poļu kultūrvēsturisko sakaru atspoguļojumu tautasdziesmās būtu lietderīgi noslēgt ar kādu četrindi, kas cildeni raksturo latviešu tautas labvēlīgo un draudzīgo attieksmi pret kaimiņu zemēm un kaimiņu tautām:

*Kad man būtu pilns galdiņš
Sīku baltu biķerīšu,
Lei būt' poļi, lei būt' leiši,
Visi būtu bāleliņi.*

LD 19 677

Tātd poļu tematikas dziesmas kultūrvēsturisko sakaru skatījumā iespējams grupēt divi grupās: pirmkārt, tās ir dziesmas, kas atspoguļo naidīgas attiecības starp latviešiem un poļiem; otrkārt, tās ir dziesmas, kas rāda labas un draudzīgas attiecības abu tautu starpā. Pirmo grupu pamatā veido kara tematikas un sociālo attiecību ciklu dziesmas, otru – precību un kāzu, kā arī jauniešu sadzīves dziesmas. Šais otras grupas dziesmās visuzskatāmāk atklājas abu tautu kultūrvēsturisko sakaru etniskais aspekts. Šodienas skatījumā izceļamas būtu tās tautasdziesmas, kas attēlo labas un saskanīgas attiecības starp latviešiem un poļiem. Šīs dziesmas organiski iekļaujas latviešu klasiskajām tautasdziesmām raksturīgajā tēmā par tautu draudzību šī aplam deldētā un izkropļotā jēdziena labākajā nozīmē.

¹ Sal.: *Velns vācieti dancināja
Uz karstiemi akmiņiem;
Jo vācietis stāvu lēca,
Vēl pakūra uguntiņu.*

LD 31 867, 2 v.

² Sk. vēl šādas analogas četrindes par *poļaka dancināšanu*, kas dzirdētas Varakļānos, Vidusmuižā un Atašienē: LFK 819, 352; 931, 2876; 1422, 2893.

³ Sk.: LD 19 063 v.

⁴ Sk.: LD 3807, 12. Latviešu folkloras krātuves fondos apzināti pavisam 87 šīs dziesmas varianti, kur minēti leiši un tatāri. No tiem 45 varianti dzirdēti Kurzēmē, 28 – Zemgalē un 14 – Vidzemē, turpretī Latgalē nav pierakstīts neviens šīs četrindes variants. Interesanti atzīmēt, ka divos Kurzemes variantos un vienā Zemgales variantā sastopams krievs un leitīšs, kā arī vienā Vidzemes variantā leitīšs un vācietis, vienā Zemgales variantā polis un tatāris, vienā Zemgales variantā leitīšs un igauņis un četros Kurzemes variantos poļi un krievi.

⁵ Sk.: LD 21 017, 1; 31 858.

⁶ Sal.: *Poļu kungi sakāvās,
Sēņu zupu dalīdami;
Mūs' bajāri smiedamies
Pūriem naudu dalījās.*
LFK 1200, 3292

⁷ Sal.: LD 13 186, 4; 13 186, 5 v.

⁸ Sal.: *Rūci, rūci, pārkonīt,
Sajauc tiltu upītē,
Lai nenāca leišu dēli
Pēc manāmi māsīnām.*
LFK 929, 54 168

⁹ Četrindes variantā, kas dzirdēts Gaujienā, etnonīmus *poļi, leiši* aizstāj *krievi, leiši*.

¹⁰ Sal.: *Zila, zaļa gaisma ausa,
Zilsarkana saule lēce.
Vai tie mani bāleliņi
Poļu pili dedzināja?
Sadedzina poļu pili,
Izņem naudas kalējiņu,
Izņem naudas kalējiņu
Ar visiemi āmuriemi.
Ko tie mani jaunbrālīši
Poļu pili dedzināja?
Vai gribēja poļu naudas,
Poļu gara kažociņa?
Tie negriba poļu naudas,
Tie grib savu tēvu zemi,
Tie grib savu tēvu zemi,
Tēva bērns kumeļus.*

LFK 438, 347

¹¹ Sk.: Ozols A. Latviešu tautasdziesmu valoda. – Rīga, 1961. – 227.–254. lpp.

¹² Sk. vēl: LFK 23, 9464; 929, 21 993; 1955, 8329; 1955, 9339.

¹³ Citos šīs dziesmas tekstos blīvējuma *poļi, leiši* vietā palaikam funkcionē *krievi, leiši*.

Sal.: *Nu ir labi, nu ir labi,*

Nu ir miers mūs' zemē:

Krievi, leiši savus šķēpus

Sakaluši lemešos.

LFK 891, 5657

¹⁴ Sk. vēl: LFK Bb 17, 677; 53, 297.

¹⁵ Sal.: LD 19 001; 21 316.

¹⁶ Tautasdziesmās pieminētie *poļu lastaugi* jeb *poļu lēstaugi* ir uz kreklu pleciem uzšūti rakstaini uzpleči.

¹⁷ Sk. vēl: LD 258, 4; 32 873.

Leksēmas *krievi* cilme latviešu valodā un šīs leksēmas semantiskie varianti tautasdziesmās¹

Par leksēmas *krievi* cilmes laiku latviešu valodā, šīs leksēmas etimoloģiskajiem sakariem un semantisko struktūru

J. Endzelīns un viņa kolēģis leišu valodnieks K. Būga noskaidrojuši, ka etnonīma *krievi* (lei. *kriēvai*) pamātā ir austrumslāvu etniskā grupējuma kriviču (kr. *крѣвичи*) nosaukums. M. Fasmers *kriviču* nosaukuma sākotni saista ar šīs cilts nodibinātāja vārdu **Кривь*, kam etimoloģisks sakars ar kr. *кривой*, skr. *кривь* un radniecība ar lei. *kreīvas*, *krivis*, tālāka radniecība ar latv. *krēiss*, *kreīlis*, kā arī varbūtējs sakars ar lat. *curvus*, gr. *κυρτός*.²

Kriviči bija viens no daudziem austrumslāvu etniskajiem grupējumiem, kas no VI līdz X gs. (pēc arheologa V. Sedova domām, no VI līdz XIII gs.³) mājāja plašā teritorijā Dņepras, Daugavas un Volgas augšteces joslā, kā arī Peipusa ezera baseina dienviddaļā. Kriviču galvenie centri bija Smoļenska, Polocka, Izborska un, iespējams, Pleskava. Hronikās kriviči pirmoreiz pieminēti IX gs., pēdējoreiz – XII gs.

Kriviču, tāpat kā dregoviču, radimiču, vjatiču, slovēņu u. c. austrumslāvu grupējumu etnisko sastāvu līdz ar slāvu pamatelementiem veidojis arī lielāks vai mazāks baltu komponents.⁴ Krievu arheologs P. Tretjakovs ir uzsvēris, ka austrumslāvu grupējumi – slovēņi, vjatiči, kriviči u. c. – nav mūžseni veidojumi, slāvu ciltis vai cilšu grupas ar vienotu izcelsmi. Tās izveidojušās augšējā Piedņeprā apmēram I g. t. vidū. Turklāt šos grupējumus neveidoja vienīgi slāvi, bet arī asimilējušies vietējie balti.⁵ Autors secinājis, ka Piedņepras apkaimē slāvu Zarubincu un vietējo baltu pēcnācēji izveidojuši vēlāk pazīstamos grupējumus. Tās nebija pirmatnīgas ciltis, seni veidojumi ar kopīgu izcelsmi, kā dažkārt aplam tiek uzskatīts, bet gan politiski teritoriālas apvienības ar savām pārvaldēm – pat daļēji valstiski veidojumi. P. Tretjakovs norāda, ka krivičus, vjatičus, radimičus u. c. pareizāk būtu saukt nevis par austrumslāvu, bet gan par senkrievu grupējumiem, ko veido nelielas tautības. To apstiprina fakts, ka I g. t. trešajā

ceturksnī un vēlāk tie iemantoja savas etnogrāfiskās īpatnības, kas liecina par sastāva elementu konsolidāciju.⁶

Krievu vārda aizguves laika, tā vecuma noteiksmes pamatojuma labad ir svarīgi konstatēt, ka austrumbaltiem, precīzāk – latgaļiem, ar krivičiem izveidojās tieši sakari jau m. ē. VI gs. Līdz ar to sākās ciešāka savstarpēja ietekme materiālajā un garīgajā kultūrā. Teikto apstiprina arheoloģiskās liecības.

Senās latgaļu teritorijas austrumdaļā (Krāslavas, Balvu un Ludzas rajonā) konstatēti krivičiem raksturīgie iegareno, garo un apaļo uzkalniņu kapulauki ar savdabīgu apbedījuma veidu – mirušo sadedzināšanu, kas krasi atšķiras no latgaļu apbedīšanas tradīcijām un liecina par citu, baltiem nepiekritīgu etnisko kultūru. Tāmlīdzīgi uzkalniņu kapulauki konstatēti arī Daugavas kreisajā krastā (Janomoles uzkalniņu grupas) un Igaunijas dienvidaustrumos. Pēc arheologa V. Urtāna ziņām, Latgalē pētīti kādi 11 no šiem īpatnējiem kriviču kapulaukiem (daļa etniski jaukti), bet apzināti vismaz divreiz vairāk.⁷ Senākie iegareno un garo uzkalniņu kapulauki latgaļu teritorijā datējami ar m. ē. VI gs. Apaļie kapulauki ir relatīvi jaunāki. Piebilstams, ka Latgalē pagaidām nav atrasti tādi kapulauki, kur būtu tikai iegarenie vai garie uzkalniņi. Palaikam tie ir vienkopus ar apaļajiem.⁸ Kriviču zemju teritorijā izplatītajiem iegareno un garo uzkalniņu kapulaukiem hronoloģiskās robežas tiek lēstas no VI līdz X gs.⁹

Latgalē pētītajos iegareno, garo un apaļo uzkalniņu kapulaukos konstatēta abpusēja kriviču un latgaļu ietekme apbedīšanas paražās, senlietās, tērpos un rotās. Vairākos kapulaukos, domājams, apbedīti gan kriviči, gan latgaļi. Tas varētu liecināt par etniskajiem sakariem (jauktām laulībām) starp krivičiem un latgaļiem.

Nule aprādītos faktus vispārinot, secināms, ka austrumslāvu ekspansijas gaitā I g. t. otrā pusē kriviči bija pirmie, kas nonāca latgaļiem kaimiņos un izveidoja ar tiem vairāk vai mazāk plašu etnisko robežjoslu. Tādējādi kriviči bija tas austrumslāvu etniskais grupējums, ar ko latgaļi iepazinās vispirms.

Šis arheoloģiskā materiāla liecības par pašiem agrīnākajiem latgaļu un kriviču kultūrvēsturiskajiem sakariem paturamas redzeslokā, mēģinot noteikt leksēmas *krievi* eventuālo cilmes laiku latviešu respektīvi latgaļu valodā. V. Urtāns izvirzījis domu, ka "latgaļi un pēc tam arī pārējie latvieši

jau I g. t. otrajā pusē ar vārdu *krievi* sāka apzīmēt ne tikai kaimiņus krievīšus, bet arī pārējos slāvus”¹⁰.

J. Endzelīns 1899. gadā kādā no saviem pirmajiem pētījumiem par latviešu un slāvu valodu kontaktiem “Латышские заимствования из славянских языков” norādījis, ka vārdu *krievi* latvieši aizguvuši jau tolaik, kad indoeiropiešu diftongs *ei* slāviem vēl nebija pārvērties par monoftongu; tagadējā forma *krievi* ir cēlusies no senākas formas **kreivi*, kā, piemēram, *ziema* no **zeima* (gr. *χειμα*, kr. *зимá*).¹¹ Turpat J. Endzelīns arī skaidrojis leksēmas *krievi* iespējamo aizguvuma laiku, uzsverdams, ka, spriežot pēc hroniku ziņām, jau pirms vācu ienākšanas Baltijā krievi bijusi tuvāka saskare ar latviešiem, tāpat kā ar citām šī apgabala ciltīm. Taču daudz agrāku krievu iepazīni apstiprinot latviskais krievu nosaukums – vārds *krievi*, kas saistāms ar kr. *крѣвичи*. Kad īsti sākušies latviešu un krievu sakari, neesot zināms.¹²

Vēlāk citos darbos J. Endzelīns precizējis savu spriedumu par leksēmas *krievi* etimoloģiskajiem sakariem, atzīdams, ka nosaukumam *krievi* pamatā ir senkrievu vārds *крѣвичи*. Tas savukārt liecina, ka latviešiem bijuši sakari ar krievi jau tad, kad krievi senākā divskaņa *ei* vietā runāja *e* skaņu, no kā vēlāk radies tagadējais krievu *и* (*i*). Ar jautājuma zīmi atstāts agrākais minējums, ka *krievu* vārdā latviešu *ie* varbūt cēlies tieši no sākotnējā *ei* (bez *e* skaņas pastarpinājuma).¹³

Tā spriedis J. Endzelīns par leksēmas *krievi* cilmi latviešu valodā.

K. Būga, kas daudz interesējies un nereti rakstījis par baltu etnoģenēzes un etniskās vēstures jautājumiem, izteicis apsvērumu, ka indoeiropiešu diftongs *ei* senslāvu valodā vēl ilgi saglabājis neizmainīties. “Kad VI gs. kriviči un dregoviči no Aizpripetes pārcēlās uz baltu zemēm,” saka K. Būga, “senais diftongs *ei* vēl nebija kļuvis par monoftongu *i*. Slāvu *ei* pārvērties par *i*, tāpat kā latīņu valodā, caur starppakāpi *ee* > *ē*. Ka kriviču, dregoviču un slovēņu valodā *i* vietā senāk bijis *e*, to pierāda rietumsomu, latviešu un leišu valodu fakti.”¹⁴ Kā apstiprinājumu tam K. Būga starp citiem piemēriem minējis arī latviešu leksēmu *krievis*.

K. Būga arī restaurējis aizguvuma laika *крѣвич* vārda formu *krēv-* (*krēva-*, *krēvo-*), ko XI gs. slāvi jau izrunājuši ar *i* skaņu saknē – **кривь*, no kā *крѣвич*.¹⁵ No tā K. Būga savukārt secinājis, ka pats *krieva* vārds aizgūts jau pirms XI gs.¹⁶

Krievu valodnieks F. Fiļins grāmatā “Образование языка восточных славян” (1962) mēģinājis nospraust senslāvu valodas divskaņu *ou* (*au*), *eu*, *oi* (*ai*), *ei* monoftongizācijas hronoloģiskās robežas, norādot, ka šis diftongu saires process, domājam, sācies m. ē. I/II gs. Pie tam divskaņiem *ou* (*au*), *eu*, kas sastāv no vienādas rindas patskaņiem, tas norisējis īsākā laikā nekā divskaņiem *oi* (*ai*), *eu*.¹⁷

E. Blese “Latviešu konversācijas vārdnīcā”, rakstīdams par krievu valodas ietekmi latviešu valodā, izteicis pieņēmumu, ka kriviču dialektos izruna *ē* (no *ei*) varētu būt bijusi saglabājusies vēl tad, kad jau ticis runāts *ō* (no *au*, *ou*); tālab vārds *krievs* latviešu valodā var būt aizgūts arī vēlāk, apmēram IX gs., “kad sākās rosīgāki sakari ar k[riev]iem”¹⁸.

Tāču, zinot, ka latgaļiem jau kopš VI gs. bijusi ciešāka saskare ar austrumslāvu krivičiem, grūti ticēt, ka veselus trīs gadsimtus latgaļiem, kas, dzīvodami tuvu kaimiņos (vietumis arī etniski jauktos apvidos), būs pietiekami labi pazinuši krivičus, tomēr nav bijis tiem nosaukuma savā (t. i., latgaļu) valodā. Tāpat maz ticams, ka sākumā latgaļi krivičus būtu dēvējuši kādā citā vārdā, kaut tautību nosaukumu vēsturē tādi gadījumi nav nekas neparasts. Pats senākais etnonīmu slānis gan liecina, ka latvieši vismaz kaimiņu tautām centušies saglabāt viņu sākotnējos nosaukumus (piemēram: *leiši*, *igauņi*, *lībieši*, *vāci*).

Uz minēto apsvērumu pamata, paturot prātā arheoloģijas dotumus un salīdzināmās valodniecības atzinumus, varam diezgan ticami secināt, ka etnonīms *krievi* latgaļiem bijis pazīstams jau sākotnējā sakaru posmā ar krivičiem – tādat ap VI/VII gs. Turklāt jāapzinās, ka latgaļu valodā leksēma *krievi* sākumā funkcionējusi tikai kā kriviču nosaukums. Tā reizē ir arī *krievu* vārda vēsturiski sākotnējā nozīme respektīvi pirmnozīme. Vienīgi vēlāk uz krivičiem tuvās etnolingvistiskās radniecības pamata par *krieviem* sāka dēvēt arī citus austrumslāvu etniskos grupējumus, piemēram, Novgorodas slovēņus, kā arī Dņepras baseina radimičus, dregovičus un vjatičus, ar kuriem senlatviešiem (īpaši latgaļiem) pastāvēja tirdznieciskie sakari m. ē. I g. t. otrā pusē un II g. t. pirmajā trešdaļā (X–XIII gs.).

Kad Kijevas Krievzemes laikā (IX–XII gs. sākumā) uz austrumslāvu etnisko grupējumu bāzes konsolidējās senkrievu tautība, kam pašai bija savs nosaukums *русь*, kas tolaik tika lietots gan kā ģeogrāfisks, gan kā etniskais apzīmējums, senlatvieši arī uz viņiem attiecināja jau labi pierasto

krievu vārdu. Šai periodā aktivizējās un vērsās plašumā ekonomiskie sakari ar senkrievu zemēm, it sevišķi pa svarīgo Daugavas tirdzniecības ceļu, kas savienoja Baltijas jūru ar Melno jūru. Šo ūdensceļu "no varja-giem uz grieķiem" izmantoja kā skandināvu jūrasbraucēji un sirotāji, t. s. vikingi, tā arī senkrievu tirgotāji, braukdami tirgoties ar zvērādām, vasku, metāliem un amatniecības izstrādājumiem. Šais tirdznieciskajos darīju-mos tika iesaistīti arī senlatvieši, par ko liecina vecākais aizguvumu slānis no senkrievu (austrumslāvu) valodas, kas saistīts ar tirdzniecības jēdzie-niem (piemēram: *bezmēns, birkavs, puds, pods, muita, cena, rublis, kapeika* u. c.).

Šie abpusējie kontakti tiešāk vai netiešāk sekmēja austrumslāvu dzi-lāku iepazīni un pašas leksēmas *krievi* funkcionālo noturīgumu senlat-viešu vidē.

Bez tam agrajos viduslaikos (X–XII gs.) krievu vārda dzīvīgumu tieši latgaļu valodā veicināja cieši politiskie, ekonomiskie un kultūras sakari ar senām kriviču zemēm. Kā zināms, latgaļu valstiskie veidojumi Jersika un Koknese toreiz (domājams, kopš XI gs.¹⁹) atradās vasaļu atkarībā no Poloc-kas kņazistes, kas bija viens no spēcīgākajiem kriviču centriem. Jersika un Koknese maksāja meslus Polockas kņazam. Turpretī Tālava un Atzele kā meslu maksātājas bija zināmā politiskā atkarībā no Pleskavas kņazistes, kur arī dzīvoja kriviči. Iespējams, ka pirmie pareizticības izplatītāji latgaļu zemēs bijuši tieši kriviči. Šie vēstures fakti balsta atzinumu, ka latgaļiem saskare ar krivičiem bijusi ilga un noturīga, turpat visu laiku, kamēr kriviči pastāvēja kā atšķirīgs austrumslāvu etniskais grupējums. Tas nenolie-dzami sekmēja (kaut arī aplinkus) *krievu* vārda grodāku sakņojumu un plašāku izplatību tieši seno latgaļu valodā. Domājams, ka no latgaļiem šo etnonīmu diezgan drīz būs aizguvušas arī citas senlatviešu tautības, vis-pirms sēli un zemgaļi, kas atradās tuvāk lielajam Daugavas ūdensceļam, galvenajai sakaru artērijai ar austrumslāvu zemēm.

Par agrā feodālisma laika intensīviem kultūrvēsturiskajiem sakariem ar austrumslāviem liecina arī bagātais aizguvumu slānis, kas saistīts ar feo-dālo administrāciju un tieslietām (piemēram: *pagasts, pulks, goba, robeža, sods, soģis, sodīt, vēstīt, zizlis, slava* u. c.), ar sociālo diferenciāciju (piemē-ram: *bagāts, ubags, nabags, kalps, bajārs, smirds, kūms, dūša, žēlabas* u. c.), ar mājāsaimniecību un amatniecību (piemēram: *istaba, pagrabs, katls,*

kubls, bļoda, krāsa, kodeļa, kažoks, mētelis, zābaks, pīrāgs, siers u. c.), kā arī ar kristietības kultu (piemēram: *baznīca, krusts, kristīt, svēts, grēks, moka, gavēt, zvanīt, svece, nedēļa, grāmata* u. c.). Visas šīs leksēmas "latviešu valodas runātāji tagad vairs neizjūt kā aizguvumus. Bet tādēļ vien tos nevar uzlūkot arī par baltu un slāvu kopīgu piederumu, kam nav jāmeklē ne vārdu devējs, ne ņēmējs."²⁰

Krievzemes feodālās sadrumstalotības posmā (XII–XIV gs.) uz senkrievu tautības bāzes pamazām sāka veidoties trīs vēlākās stipri radniecīgās tagadējās austrumslāvu tautas – krievi, ukraiņi un baltkrievi – ar savām valodas, materiālās un garīgās kultūras, dzīvesveida un citām etniskām atšķirībām. Krievu, ukraiņu un baltkrievu tautības konsolidācijas process pamatos noslēdzās XV/XVI gs. Raksturīgi, ka latvieši šīs tautības tāpat joprojām dēvēja vecvecā vārdā par *krieviem*, pie kam ilgi vēl nediferencējot krievus, ukraiņus un baltkrievus. Tādējādi etnonīms *krievi* bija sava veida kopnosaukums visām trim austrumslāvu tautām – krieviem, ukraiņiem un baltkrieviem. Šādā vispārinātā nozīmē leksēma *krievi* latviešu sarunvalodā saglabājusies līdz pat XX gs. sākumam. Ne velti Milenbaha un Endzelīna vārdnīcā *ukraiņiem* un *baltkrieviem* nav šķirkļa.

Pārpratuma novērses labad precizējams, ka īpaša pētījuma uzdevums būtu noskaidrot, kopš kura laika latviešu zinātniskajā literatūrā, publicistikā un daiļliteratūrā leksēmas *ukraiņi* un *baltkrievi* funkcionē jau kā etnonīmi. Pagaidām iespējams tikai konstatēt, ka J. Endzelīns 1899. gadā krieviski sarakstītajā darbā par aizguvumiem no slāvu valodām lietojis vārdkopu *baltkrievu dialekts (наречие белорусов)*²¹. Turklāt aprādāms, ka senāk latvieši (vismaz dažos apvidos) baltkrievus dēvējuši par *gudiem*, līdzīgi kā to darijuši leiši. Par to ziņas sniedz K. Ulmaņa vārdnīca (1872)²², kā arī K. Ulmaņa un G. Bražes vārdnīca (1880)²³, kur leksēma *gudi* reģistrēta ar nozīmi 'Weissrussen'. Savukārt gadsimtu iepriekš J. Langes vārdnīcā (1772–1777)²⁴, kā arī Vecā Stendera vārdnīcas (1789) vāciski latviskajā daļā²⁵ leksēmai *guds* dota nozīme 'Ukrainer' un vārdkopai *Gudu zeme* – 'Ukraine'. Piebilstams, ka Stendera vārdnīcas latviski vāciskajā daļā²⁶ leksēmai *guds* turpreti uzrādītas divas nozīmes – 'ein Weissrussländer', 'Ukrainer', tāpat arī vārdkopai *Gudu zeme* – 'Weissrussland', 'Ukraine'.²⁷

Arī J. Alunāns vēl 1860. gadā grāmatā "Statistika no Krievu zemes" *gudu* vārdu attiecinājis uz ukraiņiem respektīvi mazkrieviem (*малороссіяне*),

kas "runā savādu krievu valodu"²⁸. Šai darbā J. Alunāns ukraiņus konsekventi gan saucis par *gudiem*, toties vārdkopai *Gudu zeme* kā ģeogrāfiskam apzīmējumam jau apzināti lietojis arī sinonīmu *Ukraina* ("Gudu zemē jeb Ukrainā")²⁹, ko nozīmes ziņā skaidrojis kā "robežu zemi"³⁰. Sniedzams statistiskas ziņas par Krievijas impērijas Eiropas daļas tautām, J. Alunāns nekur vēl nav pieminējis baltkrievis kā patstāvīgu etnisku vienību (acīmredzot etniskās piederības ziņā tie pielīdzināti krievi), kaut gan vietumis kā attiecīgās zemes nosaukumu jau lietojis vārdkopu *Balta krievu zeme* ("Baltā krievu zemē un poļos"; "Leišu guberņās un Baltā krievu zemē")³¹. Kā toponīms šī vārdkopa semantiski atbilst sākotnējam krieviskajam šīs zemes apzīmējumam *Белая Русь*, kas krievu vēstures avotos pazīstams kopš 1315. gada.³²

Pie teiktā vēl piebilstams, ka J. Dravnieka "Konversācijas vārdnīcā" XIX gs. 90. gados, kā arī Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas (vēlāk Derīgu grāmatu nodaļas) izdotajā "Konversācijas vārdnīcā" XX gs. sākumā *baltkrievu* vārds jau funkcionē kā etnonīms un paši baltkrievis atsevišķā šķīrkli etniski raksturoti kā vairāk vai mazāk atšķirīga, patstāvīga slāvu tauta.³³

Tāds, īsi ieskicēts un nosacīti izsecināts, varētu būt *krievu* vārda, kā arī dažu citu austrumslāvu etnonīmu izplates ceļš, leksiskās nozīmes paplašināšanās un diferencēšanās process latviešu valodā. Īsuma labad šai apskatā nekas netika bilsts par to, ka leksēma *krievi* ne vienmēr ir funkcionējusi kā etnonīms. Vārdam *krievi* piemīt vēl citi semantiskie varianti, par kuriem interesenti vajadzīgās ziņas atradīs Milēnbaha un Endzelīna vārdnīcā.³⁴ Tā paša iemesla dēļ netika analizēti relatīvi jaunāki pēc krievu valodas parauga darināti etnonīmiska rakstura nosaukumi, kā *lielkrievi* (кр. великороссы, великорусы) attiecībā uz krievi un *mazkrievi* (кр. малороссы, малороссияне, малорусы) – attiecībā uz ukraiņiem.³⁵ Latviešu valodā šie vārdi nav dziļāk iesakņojušies, kaut arī kā savlaik oficiāli pieņemti tautību apzīmējumi tie tika lietoti latviešu zinātniskajā literatūrā XIX gs. beigās un XX gs. sākumā.³⁶

Par leksēmas *krievi* izplates biežumu tautasdziesmās un šo dziesmu ģeogrāfisko izvietojumu

Krievi latviešu klasiskajā tautasdziesmās daudzināti visai bieži, par krieviem vairāk apdziedāta tikai viena tauta – vāci (vācieši).

K. Barona "Latvju dainās" pati leksēma *krievi*, kā arī atvasinājumi ar sakni *kriev-*, salikteņi un vārdkopas, kur viens no komponentiem ir *krievu* vārds, konstatētas pavisam 496 tautasdziesmu variantos (aptuveni kādos 110 dziesmu tipos). Pēc pierakstes vai iesūtes vietām šie 496 varianti, kas īsuma labad nosacīti saucami par *krievu tematikas dziesmām*, pa kultūrvēsturiskajiem apgabaliem sadalās šādi: Kurzemē iegūti 53 varianti (10,6% no kopējā variantu skaita), Zemgalē – 66 (13,3%), Vidzemē – 301 (60,6%), Latgalē – 27 (5,4%); Kurzemē, Zemgalē vai Vidzemē bez tuvāk precizētām vietu norādēm – 49 (9,8%) varianti.

Tātad, pamatojoties uz "Latvju dainās" apzināto variantu daudzumu, to koncentrācijas pakāpi un ģeogrāfisko izvietojumu, nosacīti secināms, ka krievu tematikas dziesmas bijušas izplatītas visā Latvijā, lielākoties – Vidzemē, stipri mazāk – Zemgalē un Kurzemē, bet visretāk – Latgalē, pie kam Zemgalē un Kurzemē savstarpēji puslīdz vienādās attiecībās.

Ka Kurzeme devusi samērā maz dziesmu par krieviem, tam pamatojums, šķiet, meklējams šī novada ģeogrāfiskajā situācijā un vēsturiskajos apstākļos. Pirmkārt, Kurzemei nav tiešu robežu ar austrumslāvu zemēm, tā atrodas tālāk no Krievijas nekā pārējie Latvijas kultūrvēsturiskie apgabali. Otrkārt, kopš seniem laikiem Kurzeme aizvien bijusi ciešāk saistīta ar rietum- un dienvidvirziena sakaru ceļiem (gan pa jūru, gan pa sauszemi), kas to vairāk tuvinājuši ģermāņu – sākumā Skandināvijas, vēlāk Rietumeiropas – kultūras strāvojumiem. Treškārt, austrumslāvu materiālās un garīgās kultūras elementiem, to skaitā arī etniskajam faktoram un valodai, Kurzemē bijis daudz mazāks īpatsvars un ietekme nekā citos Latvijas novados. Kurzemē nav pastāvīgi mājojuši kaut cik kompaktāki austrumslāvu etniskie grupējumi. Arī pēc Kurzemes iekļāves Krievijas impērijas sastāvā (1795) tur līdz pat XIX gs. 80. gadiem bija relatīvi mazāk iecelotāju no Krievijas apgabaliem.

Uz K. Barona "Latvju dainām" balstītā statistika liecina, ka Vidzeme ir krievu tematikas dziesmu izplates pamatareāls, tur vērojams pats lielākais

šo dziesmu izvietojuma blīvums (caurmērā 60,6% no variantu kopskaita). Turklāt interesanti konstatēt, ka pēc variantu absolūtā skaita pirmajā vietā atrodas bijušais Madonas apriņķis – 106 varianti jeb 35,2% no Vidzemē dzirdēto dziesmu daudzuma. Otrā vietā – Rīgas apriņķis ar 92 variantiem (30,5%). Madonas un Rīgas apriņķī kopā – 198 varianti jeb 39,9% no krievu tematikas dziesmu variantu kopskaita visā Latvijā.

Vai krievu tematikas dziesmu tik augstai koncentrācijas pakāpei Madonas apriņķī pamatā rodama kāda likumsakarība, vai arī minētā parādība skaidrojama ar šī novada tuvumu Latgalei – pašam prāvākajam un noturīgākajam austrumslāvu kultūras ietekmes centram Latvijā, tas pagaidām nav daudz maz argumentēti nosakāms. Drīzāk vedas domāt, ka arī šai parādībai tomēr piemīt sava cēloņsakarība, līdzīgi tai, kāda saskatāma poļu tematikas dziesmu sevišķai popularitātei Madonas apriņķī un par ko rakstīts leksēmas *poļi* semantikas noteiksmes sakarā.³⁷

Paturot prātā apsvērumu, ka Austrumlatvijā kopš seno latgaļu un krievu kontaktu laikmeta austrumslāvu ietekme, arī etniskās saskares un valodas ziņā, gadsimtiem ilgi bijusi stipri plašāka un dziļāka nekā citos Latvijas apvidos, varētu apriori pieņemt, ka arī krievu tematikas dziesmas savkārt visblīvāk lokalizētas tieši Latgalē, kur arī meklējams šo dziesmu izplates pamatareāls. Taču “Latvju dainās” apzinātā krievu tematikas dziesmu ģeogrāfiskā izplatība šādu iepriekšēju pieņēmumu nebalsta. Tā kā “Latvju dainās”, kā zināms, ir publicēts visai maz dziesmu no Latgales salīdzinājumā ar Vidzemi un Kurzemi, tad šis krājums nevar būt vienīgais eventuāli drošais avots, lai aplēstu krievu tematikas dziesmu daudzumu, noteiktu to funkcionēšanas intensitāti tuvākā vai tālākā pagātnē un nospraustu izplates robežas. Šo jautājumu pamatotākam iztīrījumam neatstverami izrādās Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuves fondu materiāli. Līdz raksta sagatavošanas brīdim tur apzināti 916 krievu tematikas dziesmu varianti, kur funkcionē leksēma *krievi*, kā arī atvasinājumi ar sakni *kriev-*, salikteņi un vārdkopas, kur viens no komponentiem ir *krievu* vārds. Pa kultūrvēsturiskajiem novadiem šie 916 krievu tematikas dziesmu varianti grupējas šādi: Kurzemē pierakstīti 212 varianti (23,1% no variantu kopskaita), Zemgalē – 91 (9,9%), Vidzemē – 236 (25,7%), Latgalē – 369 (40,2%); Kurzemē vai Vidzemē bez tuvāk precizētas vietas norādes – 1, Lietuvā – 2,

Krievijā – 1, bez pierakstes vietas norādes – 4 varianti. Tātad salīdzinājumā ar “Latvju dainām” vērojamas diezgan būtiskas izmaiņas. Vairākkārtīgi pieaudzis Latgalē dzirdēto krievu tematikas dziesmu skaits (27 : 369 jeb 5,4% : 40,2%), kurpretī Vidzemē manāmi samazināties (301 : 236 jeb 60,6% : 25,7%); krietni tas palielināties arī Kurzemē (53 : 212 jeb 10,6% : 23,1%), bet Zemgalē pēc variantu absolūtā daudzuma mazliet audzis (66 : 91), toties relatīvi (salīdzinājumā ar variantu kopējo skaitu) tas drusku sarucis (13,3% : 9,9%). Pamazināties arī Madonas un Rīgas apriņķī iegūto krievu tematikas dziesmu skaits (106 : 86 jeb 35,2% : 36,4%; 92 : 42 jeb 30,5% : 17,7%). Pēc variantu absolūtā skaita pirmajā vietā tagad izvirzījies Rēzeknes apriņķis – 123 varianti jeb 33,3% no Latgalē savākto dziesmu daudzuma. Otrā vietā – Liepājas apriņķis ar 90 variantiem (42,4%), trešajā – Ludzas apriņķis ar 89 variantiem (21,4%).

Spriežot pēc Latviešu folkloras krātuves fondu materiālu topogrāfiskās analīzes datiem, secināms, ka krievu tematikas dziesmas bijušas īpaši izplatītas tieši Latgalē, kur vērojama pati augstākā šo dziesmu koncentrācijas pakāpe (caurmērā 40,2% no variantu kopskaita). Citiem vārdiem, Latgale ir pats prāvākais un piesātinātākais krievu tematikas dziesmu izplates areāls Latvijā. Šo atzinumu balsta Latgales latviešu un austrumslāvu (krievu un baltkrievu) kultūrvēsturisko sakaru intensitāte, dziļums un noturīgums. Latgales latvieši un austrumslāvi senseis dzīvoja kaimiņos vai arī bieži etniski jauktos apvidos, tāpēc viņu kontaktiem bija visnotaļ stingrs vēsturiski nosacīts pamatojums. Šie savstarpējie kultūrvēsturiskie sakari aptvēra daudzas saimnieciskās un garīgās dzīves jomas, ieviešot virkni spilgtu slāvisku elementu Latgales latviešu tautas celtniecībā, iedzīves priekšmetos, darbarīkos, apģērbā, sadzīves paražās, kā arī folklorā. Tas savukārt tiešāk vai netiešāk veicināja krievu tematikas dziesmu grodāku sakņojumu, lielāku popularitāti un dzīvīgumu tieši Latgalē.

Par leksēmas *krievi* semantiskajiem variantiem tautasdziesmās

K. Barona “Latvju dainās” krievu tematikas sakarā ekscerpētas šādas leksēmas, to fonētiskie vai morfoloģiskie varianti: *krievs* (arī *krievis*, *krīvs*,

kriavi), *krieviete*, *krievenes*, *krieveniņš* (arī *krievaniņi*); vārdkopa *Rīgas krievi*; nominālās vārdkopas ar attiecīgu substantīvu kā centrālo komponentu un tautības nosaukumu kā atkarīgo komponentu atribūta lomā: *krievu sieva* (arī *krieva sieva*, *krīva sieva*), *krievu žena*, *krievu žanka*, *krievu mačka* (arī *krieva mačka*), *krievu končaunīca* (?), *krievu meita*, *krieva līgaviņa*, *krievu slakas līgaviņa*, *krievu dziedātājas*, *krieviņu kupšis*, *krievu ķeizars*, *krievu kungs* (arī *kriavu kungi*), *krievu kapteinis*, *krievu kaprālis*, *krievu zaldāts*, *krievu zirgi* (arī *krīvu zirgi*, *krīva zyrgs*), *krievu kumeli*, *krievu bērī kumeliņi*, *krievu ērzelis*, *krievu zeme* (arī *krīvu zeme*, *kriavu zeme*), *krievu zemīte*, *krievu mala*, *krievu maliņa*, *krievu robežas* (arī *krīvu rūbeži*), *krievu valstība*, *krievu pils*, *krīvu muiža*, *krievu lēģeris*, *krievu dienests*, *krievu bruņas*, *krīva kamaņeņas*, *krievu iemauktiņi*, *krīva peicka*, *krīvu zvonī*, *krievu vācele* (arī *krieva vācele*), *krievu nauda*, *krīva bōrda*, *krievu svārki* (arī *krieva svārki*), *krievu gari kažociņi*, *krievu lamziši*, *krievu krekliņi*, *krievu josta* (arī *krīva jūsta*), *krievu cepurīte* (arī *krieva cepurīte*, *krīva capureite*), *krievu cauņu cepurītes*, *krievu cimdi* (arī *krieva cimdi*), *krievu valodiņa* (arī *krīva volūdeņa*), *krīviskō volūdeņa*, *krīva lauļeibeņa*; frazeoloģiskā vārdkopa *ņemt krievus*; toponīmi: *Krievzeme* (arī *Krīvzeme*), *Krievzemīte*, *Krievmale* (arī *Krīvmale*, *Krievmala*), *Jaunkrieviņi*. Salikteņi *Krievzeme*, *Krievmale*, tāpat kā attiecīgās vārdkopas *krievu zeme*, *krievu mala*, nozīmes ziņā atbilst senkrievu toponīmiem *Русь*, *Русская земля*, un klasiskajās tautasdziesmās šīs leksēmas palaikam funkcionē ar nozīmi 'Krievija'.

Neatkārtojot "Latvju dainās" jau konstatētās leksēmas un vārdkopas, Latviešu folkloras krātuves arhīva fondos sastaptas vēl šādas leksēmas: *krievēls*, *krīvalāns* (arī *kryvalāns*), *krīviši*, *krievenīte*, *krieveniece*; vārdkopa *Rīgas vecie krievi*; nominālās vārdkopas: *krievu šamka* (?), *krievu māte*, *krīva bērni*, *krievu dēli*, *krieviņa meita*, *krievmaliešu meitiņa*, *krievu bārenītis*, *krīva ļaudaveņa*, *krievu tauta*, *krīvu ķēneņš*, *krievu augstmaņi*, *krievu virsnieki*, *krīva gūvs*, *krievu saule*, *krīvu nūmale*, *krievu robežiņa*, *krīva sāta*, *krievu zobens* (arī *krieva zobenis*), *krievu karodziņš*, *krievu barabans* (arī *krīva barabans*), *krieva gulta* (arī *krievu gulta*), *krieva augumīns*, *krievu deguntiņš*, *krievu drēbes*, *krieva sveita* (arī *krīva sveita*, *krīvu sveita*), *krīva kaptaniņš*, *krīva kažuks*, *krīva kažuceņš*, *krievu zābaciņi*, *krīva aušu capurīte*, *krievu zeķes*, *krieva brandaviņš* (arī *krieva brandavīns*, *krievu brandavīns*, *krieva brandevīns*, *krievu brandevīns*, *krieva brandantiņš*, *krieva*

brandiens, krīva brandaviņš, krīva brandiviņš, krīvu brandiviņš, krīva brandīveņš, krīva brandīniņš, krīva brandisneņš, krīva brandesneņš, krīva brandīneits, krīva brandineits, krīva brandīveits, krīva brandiveins, krīvu brandiveins, krīva brandisveins, krīva brandatiņš, krīva brandautiņš, krīva brandantiņš), krievu smaka, krievu mīla valodiņa; adjektīvs krīvisks; adverbs krieviski; verbālās vārdkopas ar attiecīgu verbu kā centrālo komponentu un etnonīmu kā atkarīgo komponentu adverbā vai adjektīva lomā: mācēt krieviski (arī krieviski nemācēt), sist krieviski (arī syst krīviski), syst krīvyskū; frazeoloģiskās vārdkopas: krievos ņemt, krievos iet; toponīmi: Krievija (arī Krīvija), Krievciems, Krievmuiža (arī Krievu muiža), Krievmuižnieks, Krīvbērznīki, Kalna krievis, Krievīņš.

Šī raksta uzdevums nav aplūkot visus leksēmas *krievi* lietojuma gadījumus funkcionālās nozīmes aspektā, iztīrāt *krievu* vārda semantisko struktūru kopumā, bet izteikt tikai dažus apsvērumus par tiem nozīmes variantiem, kas raksturīgi tieši tautasdziesmu valodai. Laika ritumā tautasdziesmas ir saglabājušas dažus tādus leksēmas *krievi* semantiskos variantus, kādi šodien latviešu valodā nav vairs konstatējami *krievu* vārda aktīvajā lietojumā. Jau sākumā uzsverams, ka *krievu* tematikas dziesmās leksēma *krievi* palaikam lietota kā Krievijas pamatiedzīvotāju vai arī Latvijā mitušo *krievu* nosaukums. Tautasdziesmās, tāpat kā latviešu valodā vispār, šī etniskā nozīme reizē ir arī *krievu* vārda pamatnozīme, visbiežāk lietotā, parastākā nozīme, bet ne vienīgais leksēmas *krievi* semantiskais saturs. Arī tautasdziesmu valodā *krievu* vārda semantiskajai struktūrai piemīt daudznazīmīgums, tā aptver vairākus leksiski semantiskos variantus. Tautasdziesmās *krievu* vārdam, līdzīgi kā vairākiem citiem etnonīmiem (piemēram, *leišiem, poļiem, vāciem, čigāniem* u. c.), piemīt polisēmisks raksturs.

Leksēmas *krievi* etniskais lietojums latviešu klasiskajās tautasdziesmās nozīmes (ne cilmes!) ziņā parasti atbilst krieviskajam *krievu* tautības nosaukumam *русские*, senākajam *руссы, россы, россияне*. Lai nerastos pārpratumi, lieku reizi atgādināms, ka nule pieminētā leksēmas *krievi* pamatnozīme nav šī vārda vēsturiski sākotnējā nozīme respektīvi pirmnozīme. Kā jau iepriekš tika aprādīts, latgaļi no saviem austrumkaimiņiem aizgūto *krievu* vārdu sākotnēji lietojuši kā kriviču etnonīmu.

Leksēmas *krievi* lietojums tautasdziesmās etniskās nozīmes aspektā parasti samērā viegli uztverams un pareizi izprotams, kālab par šo *krievu*

vārda semantikas pusi pašlaik nebūtu īpaši ko diskutēt. Ieskatam vienīgi daži tautasdziesmu paraugi:

*Krievis, krievis tautu dēls,
Aizved mani Krievmalā;
Augsti zirgi, zemi vārti,
Noraun manu vainadziņu.*

LD 22 466

*Dod, dieviņ, lielai augt,
Es būš' krieva līgaviņa:
Laikā man krievu svārki,
Laikā krievu cepurīte.*

LD 9641, 1

*Tā sacīja bāleliņš,
Krievam māsas nedošot;
Nu atdeva krieviņam,
Pašam krievu kapteiņam.*

LD 17 625

*Gaidu, gaidu, ko es gaidu?
Gaidu krieva atnākam;
Atnāks krievis šai zemē,
Būs man miežu arājiņš.*

LD 9899

*Krievi, krievi, ko gaidat,
Leiši (arī: Poļi) nāca šai zemē!
Trinat piešus, aunat kājas,
Seglojat kumeliņus.*

LD 32 067

Krievu vārda etniskās nozīmes dziļākas interpretācijas labad svarīgi apzināties, ka tautasdziesmas nepazīst austrumslāvu šķirumu krievos, ukraiņos un baltkrievos. Dziesmās nav reprezentēts *ukraiņu* un *baltkrievu* vārds, tajās aizvien figurē tikai leksēma *krievi*. Zinot, ka vēl nesenā pagātnē arī latviešu valodā etnonīms *krievi* bija sava veida kopnosaukums visām trim austrumslāvu tautībām, varētu domāt, ka vienā otrā tautasdziesmā aiz krieva, tā teikt, paslēpts kāds baltkrievs vai ukraīnis. Šādam gluži teorētiskam spriedumam pašā tautasdziesmu materiāla analizē nav praktiskas nozīmes, jo uz dziesmu dotumu pamata vien nav iespējams eventuālos

baltkrievus vai ukraiņus identificēt ar kādu no biežajiem leksēmas *krievi* lietojuma gadījumiem. Tautasdziesmu etnonīmu apskatā ukraiņus varētu atstāt ārpus redzesloka vispār, jo senatnē latviešiem ar tiem sanāca ļoti reti saskarties. Turklāt ukraiņu etniskajam elementam senāk bijusi pavisam niecīga loma Latvijas iedzīvotāju nacionālā sastāva noteiksmē. Tā, pēc 1930. gada skaitīšanas datiem, Latvijā dzīvojuši tikai 1629 ukraiņi.³⁸ Sarežģītāka lieta ar baltkrieviem, kas ir latviešu kaimiņi, pie kam Latgalē (īpaši Daugavpils un Ludzas apriņķī) un Augšzemē (Ilūkstes un Jēkabpils apriņķī) baltkrievi ir seni iedzīvotāji, kas dažviet (bijušajā Istras, Piedruja, Pustiņas un Kaplavas pagastā) mājojuši vienkopus lielākās grupās. Pēc 1930. gada skaitīšanas datiem, Latvijā dzīvojuši 36 029 baltkrievi.³⁹

Leksēmas *baltkrievi* sakarā atgādināms, ka agrāk Latvijā baltkrieviem bez vispārinātā krievu vārda bijuši vēl citi lokāli nosaukumi, piemēram, *gudi*, *gudiņi*. Par to sīkāk jau tika runāts šī raksta sākumdaļā. Vēl tikai piemetināms, ka Milenbaha un Endzelīna vārdnīcā⁴⁰ leksēmai *guds*, *gudiņš* (*gudinis*) divas uzrādītās nozīmes attiecas uz baltkrieviem ‘ein Weissrusse’; ‘ein weissrussischer Flösser’; trešajai nozīmei ‘ein umherreisender Kleinkrämer’ gan nav tieša sakara ar baltkrievu etnonīmu. Tautasdziesmās *gudi*, *gudiņi* nav minēti, tāpat kā tur nav sastopams arī kādreizējais ukraiņu tautības nosaukuma ekvivalents *mazkrievi*.

Balstoties uz J. Endzelīna vietvārdu vākumiem, vedas domāt, ka etnonīms *baltkrievi* nav bijis pazīstams arī Latvijas toponīmikā. Toties *krievi* tajā reprezentēti stipri bieži, daudzkārt vairāk nekā jebkurš cits etnonīms. J. Endzelīna darbā “Latvijas PSR vietvārdi”⁴¹ reģistrēti 409 toponimizēti etnonīmi, kam pamatā ir *krievu* vārds. No tiem Kurzemē lokalizēti 89, Zemgalē – 112, Vidzemē – 175, Latgalē – 33 vietvārdi, kas atvasināti no saknes *kriev-*. D. Zemzare kādā rakstā⁴² gan uzrādījusi toponīmu *Baltkrievi* netālu no Kuldīgas, kas datēts ar 1748. gadu. Taču nav skaidrs, vai šajā gadījumā vietvārds *Baltkrievi* ģenētiski saistāms ar baltkrievu etnonīmu. Ka tomēr viens otrs baltkrievs arī varēja nokļūt līdz Kurzemes vidienei, to netieši apstiprina Vidzemes 1638. gada arklu revīzijas dokumenti, kur minēts kāds Rencēnu pagastā apmeties baltkrievs (“Jurg. Ballwatz, ein WeissReusse, hat vor 10 Jahren 1 haken land angenommen”)⁴³.

Paturot prātā apsvērumu, ka no sākuma (m. ē. I g. t. otrā pusē) latgaļi par *krieviem* saukuši krivičus, rodas dibināts jautājums: vai tautasdziesmās

nav saglabājušās kādas liecības no šī tāltālā latgaļu un kriviču sakaru laikmeta? Apstiprinoši atbildēt uz to nav iespējams, vismaz pagaidām, pašreizējā tautasdziesmu vēsturiskās vielas izpētes pakāpē. Tikai norādāms, ka tamlīdzīgas liecības būtu meklējamas pirmām kārtām t. s. sirojumu jeb laupīšanas karu dziesmās. Šādu varbūtējo liecību konstatējums savukārt netieši apstiprinātu paša *krievu* vārda lietojuma pirmatnēji funkcionālo nozīmi.

Sirojumu kari pastāvēja jau pirmatnējā kopienā, bet sevišķi tie aktivizējās V–XII gs., kad, nostiprinoties privātīpašumam un pieaugot sociālajai diferenciācijai, bruņotas sadursmes un kari kļuva par regulāru parādību, sava veida sabiedrisku funkciju. Sirojumu kari kļuva aizvien organizētāki, to darbības sfēra teritoriāli paplašinājās, tie norisinājās jau atsevišķu cilšu, vēlāk tautību starpā. Vietējo dižciltīgo virsslānim biežie laupīšanas iebrukumi kaimiņzemēs bija svarīgs varas, sociālā stāvokļa nostipres un bagātību pieauguma avots.

Jau pirms vācu agresijas sākuma Austrumbaltijā kuršu, zemgaļu, sēļu un latgaļu vecākajiem jeb virsaišiem bijušas savas pastāvīgas bruņotas kara draudzes, kas piedalījās arī sirojumu karos. Vēstures fakti apstiprina, ka kurši, būdami veikli jūrasbraucēji, sirojuši skandināvu zemēs, zemgaļi un latgaļi – leišu, igauņu un krievu zemēs. Savukārt arheoloģijas dotumi apliecina, ka latgaļi sirojuši arī kriviču zemēs un kriviči – latgaļu zemēs. Ar šādām savstarpējām cīņām daļēji arī izskaidrojams nocietinātu pilskalnu skaita pieaugums m. ē. I g. t. otrā pusē tagadējā Dienvidaustrumlatgalē tai joslā, kas tolaik robežojās ar kriviču apdzīvoto teritoriju. Arheologu atsegtais nodegušo celtnu paliekas, degumu slāņi un apdegušie akmeņi stāsta par stipri nemierīgu vēstures periodu. Turklāt ne pirms tam, ne pēc tam latgaļu vīriešu kapos nav dots līdzīgs daudz ieroču kā tieši laikā no V līdz IX gs., tas apstiprina domu, ka starp latgaļiem un krivičiem nav bijuši tikai draudzīgu sakaru un mierīgas sadzīves posmi, bet nereti arī naidīgas sadursmes un cīņas.⁴⁴

Arī tautasdziesmas liecina ne vien par labu un draudzīgu satiksmi ar krieviem, bet arī par savstarpējām cīņām. Dziesmu piemēri, kas vēstī par sirojumiem Krievzemē:

Rakstu rakstus izrakstīju

Pa zobina galiņam;

To noriežu Krievmalē
Jaunajam bāliņam.

LD 32 145

Šķitu rīta ausekliņu
Vakarā uzlecām:
Bāliņš savu zobeniņu
Krievmalē balināja.

LD 32 155

Man māmiņa maltu cēla,
Es balīnu zobentiņu:
Man krieviete maizi cepa,
Astru sietu sijādama.

LD 32 111

Ko bij man tam darīt,
Kas jau bija padarīts:
Krievu kaltas dzirnaviņas,
Leišu meita malējiņa.

LD 3843

Zila zaļa gaisma ausa,
Vēl sarkana saule lēca.
Vai tie mani bāleliņi
Krievu pili dedzināja?

LD 32 160, 1 (V)

Piebilstams, ka pāris citētajās dziesmās (LD 32 111; 32 155) daudzi-
nātās zobena balināšanas jēga īsti uztverama tikai tad, ja verbu *balināt*
saista ar šī vārda pirmnozīmi 'asināt'. Rakstīto avotu pieminēkļos verbam
balināt sākotnējā nozīme nav konstatēta. Milēnbaha un Endzelīna vārd-
nīcā⁴⁵ šim semantiskajam variantam doti vienīgi tautasdziesmu piemēri
ar norādi, ka tur verbs *balināt* 'asināt' nozīmē plaši izplatīts.

Sirojumu karu dziesmu vecākais slānis retrospektīvi attiecināms uz
laikmetu pirms vācu krustnešu iebrukuma Baltijā. Šais dziesmās nosacīti
varētu būt saglabājušās tālākas atbalsis no latgaļu un kriviču senāko sakaru
posma, apzinoties, ka tobrīd latgaļiem ar krivičiem kontakti bija daudz
ciešāki un intensīvāki nekā ar citiem austrumslāvu etniskajiem grupēju-
miem. Nosacīti tālab, ka pētnieku rīcībā nav kaut cik drošāku pieturas
punktu, kas ļautu spriest, ka līdz mūsdienām tautas atmiņā saglabātajām

sirojumu karu dziesmām pamati būtu likti jau pirms XIII gs. Var tikai netieši, salīdzinot dziesmās attēlotās lietas, parādības un notikumus ar citu avotu ziņām, rekonstruēt kādu vecāku slāni, kas liek domāt, ka dažās tautasdziesmās patvēries nedaudz liecību par tiem sirojumu kariem, kas bija raksturīgi līdz kuršu, zemgaļu, sēļu un latgaļu nonācei vācu iekarotāju jūgā.

Uzsverams, ka latviešu tautasdziesmās leksēma *krievi* nav visur un vienmēr lietota kā etnonīms. Dziesmās konstatējami daži tādi semantiskie varianti, kam nav vairs tieša funkcionālā sakara ar *krievu* vārda pamatnozīmi, t. i., krievu tautības nosaukumu. Tāpat kā latviešu valodā vispār, arī dziesmās *krievu* vārds reizumis var nebūt etnonīms. Tais gadījumos leksēmai *krievi* parasti piemīt apelatīva nozīme. Šī *krievu* vārda apelatīvzācījas tendence visskaidrāk saskatāma kara dziesmu ciklos.

Vispirms par kara dziesmu jaunāko slāni – t. s. rekrūšu dziesmām. Tajās deetnonimizētā leksēma *krievi* nereti funkcionē kā karadienestā iesau-camo jaunekļu nosaukums ar šauri specifiku nozīmi 'rekrūši'. No šī vārda arī attiecīgais kara dziesmu cikls dabūjis savu apzīmējumu *rekrūšu dziesmas*. Šīs dziesmas ir samērā viegli hronologizēt. Vidzemē rekrūšus sāka ņemt (sākumā ķēra, vēlāk lozēja) kopš 1793. gada, Kurzemē – kopš 1797. gada (cariskajā Krievijā – jau kopš 1699. gada). Rekrūšu ņemšana ilga līdz 1874. gadam, kad, ieviešot vispārējo karaklausību, Krievijā rekrutēšana tika likvidēta.⁴⁶ Uz šo laika posmu pamatos arī attiecināma gan savdabīgā rekrūšu dziesmu cikla, gan arī minētās *krievu* vārda leksiskās nozīmes cilme. Tas ir rets gadījums, kad kādam no leksēmas *krievi* semantiskajiem variantiem iespējams tik precīzi noteikt sākotnes laiku.

Tautasdziesmu teksti, kur *krievu* vārds funkcionē ar nozīmi 'rekrūši':

Dievs, nosodi lielus kungus,
Kas ņem krievus no Kurzemes!
Daža māte dēlu raud,
Daža māsa bāleliņu,
Daža jauna līgaviņa
Noraud savu arājiņu.

LD 31 951

Vai, Dieviņi, vai, Dieviņi,
Nu ņem (arī: ved) krievus šai zemē,
Nu būs kari, nu būs kari,
Nu jāiet bāliņiem.

*Es grib' pate pirmā būt
Kara vīra līgaviņa,
Es grib' ēst kara maizi,
Barot kara kumeliņu.*

LD 31 905

*Dievs sodīja kara kungus,
Kas ņem krievus šai zemē!
Aiziet mūsu bāleliņi,
Kā gailiši dziedādami,
Kā gailiši dziedādami,
Kā puķītes ziedēdami.*

LD 31 952

*Sod', Dieviņi, ķeizariņu,
Kam ņem krievus Vidzemē!
Vai nav poļu, vai nav leišu,
Vai nav dziļu vāczemnieku?*

LFK 828, 7019

*Dievs sodīja ķeizariņu,
Kam ņēm' krievus Vidzemē (šai zemē);
Vidzemīte, mazzemīte,
Asarāsi izmirkusi.*

LFK 36, 15

Citētajos piemēros frazeoloģiskā vārdkopa *ņemt krievus* funkcionē ar nozīmi 'ņemt rekrūšus'. Tautasdziesmas nepazīst no krievu valodas aizgūto *rekrūšu* vārdu (kr. *рекрут*, tam pamatā ir fr. *recrue*); tā vietā kara dziesmās figurē leksēma *krievi*, arī senākais *karavīru* vai vēlāk patapinātais *zaldātu* vārds.

Krievu vārda semantiskā satura noteiksmes sakarā aprādāms, ka *rekrūšu* dziesmās, tāpat arī citos kara dziesmu tematiskajos ciklos, leksēma *krievi* dažkārt lietota ne vien šauri specifiskā 'rekrūšu' nozīmē, bet jau jēguma plašākā izpratnē attiecināta uz *zaldātiem*, *karavīriem* vispār, piemēram:

*Ak tu, Dievs, debess tēvs,
Atved krievus šai zemē;
Es pirmā pate būtu
Kara vīra līgaviņa.*

LD 9330

Krievi jāja, zirgi zviedza,
Meitas muka eglienā.
Nemūkati jūs, meitiņas,
Tie jūs' pašu bāleliņi,
Tie jūs' pašu bāleliņi,
Ko nodeva pērrudeni.

LFK 1711, 1101⁴⁷

No kalniņa krievi jāja,
Meitas nieka nebēdāja,
Meitas nieka nebēdāja,
Tie mūs' pašu bāleliņi.

LFK 1690, 10 007⁴⁸

Skataties, kurzemnieki,
Kur tie krievi pulkiem jā(j):
Sirmi zīrgiem, melliem sedliem,
Spožiem stangu iemauktiem.

LFK 929, 38 023⁴⁹

Spriežot pēc konteksta un izteiksmes stila, domājams, ka leksēma *krievi* lietota 'zaldātu, karavīru' nozīmē arī tāda veida dziesmās kā:

Vai, Dieviņi, vai, Dieviņi,
Krievi nāk šai zemē;
Daža laba mātes meita
Būs krievam līgaviņa.

LD 31 904 v.

Dod, māmiņa, man meitiņu,
Kur tu liksi nedevisi?
Atnāks krievi, aizvedīs,
Nebūs tev, nebūs man.

LD 14 713⁵⁰

Tas pats sakāms par populārā dziesmu tipa *Es būt' laba krieva sieva*⁵¹ saturā atšķirīgu versiju, kur vārdkopa *krieva sieva* figurē ar nozīmi 'zaldāta sieva, karavīra sieva':

Es būt' laba krieva sieva,
Kaut māmiņa mani dotu:
Šinelīti aptinuse,
Es gulētu lēģerī.

LFK Bb 19, 3125

Ka tautasdziesmās *krievu* vārds dažviet funkcionē ar nozīmi 'zaldāti, karavīri', to netieši apstiprina kāda četrrinde:

Krieviņam, zaldātam,

Jāguļ ceļa maliņā;

Uz akmens galvu liku,

Zoben' klāju palagā.

LFK 1730, 43 189

Šīs dziesmas konstrukcijā *krieviņam, zaldātam* leksēma *zaldāts* kā paskaidrotājs pielikums apzīmē respektīvi nosauc raksturojamā objekta (šai gadījumā *krieviņa*) sabiedrisko stāvokli, t. i., zināmas sociālās grupas piederību. Līdz ar to pats paskaidrotājs pielikums *zaldāts* attieksmē pret raksturojamo objektu *krieviņš* palīdz atsegt šīs leksēmas semantisko saturu, t. i., *krieviņa* respektīvi *krieva* vārda leksisko nozīmi 'zaldāts, karavīrs'.

Svarīgi apzināties, ka iztīrātājās dziesmās leksēma *krievi* tik daudz neapzīmē *krieva* vārdā nosauktās personas etnisko piederību, bet vairāk raksturo viņa sociālo stāvokli. Šādā skatījumā krievu tematikas kara dziesmas analizējamas diferencēti. Ir dziesmas (LD 14 713; 31 904; LFK 142, 127; 821, 96; 929, 48 573 u. c.), pēc kuru satura var diezgan ticami spriest, ka leksēma *krievi* attiecināta tieši uz *krievu zaldātiem, krievu karavīriem*. Tais gadījumos *krieva* vārds vienlaikus apzīmē gan etnisko piederību, gan raksturo attiecīgās personas sociālo stāvokli. Tātad šais dziesmās leksēma *krievi* figurē ar nozīmi 'krievu zaldāti, krievu karavīri'. Taču lāgiem pats dziesmu (LD 31 956, 10; 31 956, 13; LFK 102, 354; 1690, 10 007; 1711, 1101 u. c.) saturs nepārprotami liecina, ka leksēma *krievi* attiecināta tieši uz *latviešu zaldātiem, latviešu karavīriem*. Tais gadījumos *krieva* vārds vairs neapzīmē etnisko piederību, bet tikai raksturo attiecīgās personas sociālo stāvokli. Tātad šais dziesmās leksēma *krievi* funkcionē ar nozīmi 'latviešu zaldāti, latviešu karavīri'. Tas labi redzams arī savulaik iecienītās kara romances *Div' bāliņi karā jāja* kādas versijas fragmentā:

--- Šai zemē laba dzīve,

Jaunas meitas gultu taisa.

Kas tais' krievu zaldātam

Vidū krievu lēģeram?

Galvu lika uz akmiņa,

Kājas mirka Daugavā.

LD 31 956, 10⁵²

Pēc konteksta skaidri jaušams, ka dziesmā daudzīnātie *krievu zaldāti* nav nekas cits kā pašu latviešu jaunekļi, kam jādien krievu armijā. Citos šī dziesmu tipa variantos attiecīgā rinda skan: *Kas taisīja zaldātam* (parasti); *Kas tais' kara zaldātam* (reti). Ne vienmēr pēc dziesmu (LD 9330; LFK Bb 19, 256; Bb 19, 3125) satura ir iespējams tik droši noteikt, vai *krievu* vārds attiecināts uz *krievu* vai *latviešu zaldātiem*, *krievu* vai *latviešu karavīriem*. Piebilstams, ka *krievu* vārda lietojums 'latviešu zaldātu, latviešu karavīru' nozīmē ir raksturīgs kara dziesmu jaunākajiem slāņojumiem, kuru cilme retrospektīvi atvedināma uz XIX gs., kad arī latviešiem bija jāiet karadienestā (kā dziesmās teikts: *jādien krievu ķeizaram*) un jāpiedalās tā laika karos.

Leksēma *krievi* ar nozīmi 'die Soldaten; der Militärdienst' reģistrēta arī Mīlenbaha un Endzelīna vārdnīcā.⁵³ Agrāk šāds *krievu* vārda nozīmes lietojums latviešu valodā bija visai ierasts. Lai minam dažus frazeoloģismus, kuru jēga, semantiskais saturs dzimtam latviešu valodas runātājam vēl šodien viegli uztverams: *jāiet krievos* 'jāiet zaldātos, jāiet karadienestā'; *jādien krievos* 'jādien zaldātos, jādien karadienestā'; *izkulties no krieviem* 'izkulties no zaldātiem, izkulties no karadienesta'; *pārnāk krievi* 'pārnāk zaldāti, pārnāk karavīri' u. tml. konstrukcijas ar *krievu* vārdu kā pamatkomponentu.

Šī raksta kompetencē nav aplūkot tos faktorus, kas sekmējuši *krievu* vārda attiecinājumu uz *latviešu rekrūšiem* un *latviešu zaldātiem*, *latviešu karavīriem*, no vienas puses, un minēto šī vārda semantisko variantu iesakņojumu kara dziesmu ciklos, no otras puses. Pagaidām jāapmierinās ar konstatējumu, ka abām parādībām ir dziļš un stingrs pamatojums latviešu tautas vēsturē, viņas ciešajos un noturīgajos kontaktos ar austrumkaimiņiem.

Jāmin vēl kāds leksēmas *krievi* nozīmes variants, kam tiešs sakars ar iepriekš teikto. Kara dziesmās *krievu* vārds vietumis lietots ar karu saistītu reāliju un parādību apzīmējumam. Tā, piemēram, tādās vārdkopās kā *krievu josta*, *krievu bruņas*, *krievu barabans* (arī *krīva barabans*), *krievu dienests*, *krievu lēģeris* u. c. pirmais komponents *krievu* funkcionē ar nozīmi 'kara', tātad – 'kara josta', 'kara bruņas', 'kara bungas', 'karadienests', 'kara lēģeris'.

Māte savu vienu dēlu
Kara vīru audzināja.
Māte ada zīda zeķes,
Tēvs šūdina zābaciņus;

Māte joza krievu jostu,
Tēvs aizsprauda zobeniņu

LD 32 109, 2

Palaizdama pavaicāju:
Kad pārnāksi no kariņa?
– Tec, māsiņa, nevaicā,
Atnes manu krievu jostu.
Jau atnesu krievu jostu:
Kur tu jāsi, bāleliņ?
– Tec, māsiņa, nevaicā,
Atnes manu zobentiņ’

LFK 929, 10 351

Skaties, mana līgaviņa,
Kuru pulku es aizjāšu.
– Aizjāj bērī, aizjāj sirmi,
Tevis vien neredzēju.
Mans pulciņis pakaļ jāja,
Visiem melli kumeliņi,
Visiem melli kumeliņi,
Visiem baltas krievu jostas,
Visiem baltas krievu jostas,
Visiem pušķi aiz cepures

LFK 527, 40 952⁵⁴

Dziesmās vārdkopas *krievu josta* semantiskais saturs kļūst skaidrs tikai tad, ja to nozīmes aspektā identificē ar vārdkopu *kara josta* līdzīgas tematikas sešrindē:

Lustīgs puika es uzaugu,
Lustīgs kara gājējīņš;
Māte ada kara jostu,
Tēvs kaļ kara zobentiņu,
Māsa mana jaunākā
Rakst’ man kara karodziņu.

LD 32 105

Tādējādi sastatot, redzams, ka abas vārdkopas *krievu josta* un *kara josta* leksiskās nozīmes ziņā ir adekvātas. Vārdkopa *kara josta* strukturāli iekļaujas kara dziesmu valodai tik raksturīgo nominālo vārdkopu grupā ar leksēmu *kara* kā atkarīgo komponentu: *kara kreklis, kara zeķes, kara zābaciņi, kara cepurīte, kara zobentiņš, kara karodziņš, kara nauda, kara maize, kara segli, kara kumeliņš* u. c.

*Es būt' laba krieva sieva,
Kaut māmiņa man' devusi;
Pieder man krievu bruņas,
Pieder krievu cepurīt'.*

LD 9641, 4

Šai konkrētajā četrīrindē vārdkopa *krievu bruņas* laikam gan lietota ar nozīmi 'kara bruņas'.⁵⁵ Līdzīgi skaidrojama vārdkopa *krievu lēģeris*, kas dažās kara dziesmās funkcionē 'kara lēģera' nozīmē:

*Vai, dēliņi, mīļ' dēliņi,
Kādu grēku nodarīji?
— Es nošāvu sav' brālīti
Vidū krievu lēģerī*

LFK 1935, 7920

*Dienēt kara ķeizaram,
Bungāt krievu lēģerē.*

LFK 654, 232

*Kas tais' krievu zaldātam
Vidū krievu lēģeram?*

LD 31 956, 10⁵⁶

Kādā "Latvju dainu" rekrūšu dziesmā vārdkopa *krievu dienests* lietota ar nozīmi 'karadienests':

*Nu ar Dievu, zaļa zāle, zaļa zāle,
Vairs es tevi nemīnāšu,
Man ir jāiet kariņā, kariņā,
Jāiet krievu dienestā.*

Nu ar dievu, bērzu birze, bērzu birze,
Vairs es tevi necirtīšu,
Man ir jāiet kariņā, kariņā,
Jādien krievu ķeizaram

LD 32 130⁵⁷

Dziesma pierakstīta XIX gs. 70. gados Lejaskurzemē. Interesanti piebilst, ka šīs rekrūšu dziesmas teksts nedaudz reducētā veidā⁵⁸ iegūts folkloristu ekspedīcijā 1961. gadā Liepājas rajonā, Papes ciemā. Dziesmu teikusi 81 gadu vecā Kristīne Kaula, kas to dzirdējusi no sava tēva.

Šādā nule apskatīto vārdkopu sakarā šķiet, ka arī *krievu kungi* reizumis funkcionē 'kara kungu' nozīmē, piemēram, dziesmās:

Augstu skrēja vanadziņš,
Zemu spārnus lidināja;
Augstu jāja krievu kungi,
Zemu joze zobeniņ'.

LD 31 938 v.

Garām jāja krieva kungi,
Neviens vārda nesacīja;
Viens tik vārdu pasacīja:
Ko, māsiņa, jūs dariet?
— Kur, brālīši, jūs jājat?
Jājam kara dienestā.

LFK 804, 3963

Kupla liepa, zaļa zāle,
Apakš liepas avotiņš.
Tur sajāja krievu kungi,
Kumeliņus didīdam';
Tur sanāca jaunas meitas
Mazgāt savus nēzdodziņus.

LFK 759, 8610⁵⁹

Meklējot pamatojumu *krievu* vārda izplates biežumam tieši kara dziesmu ciklos, der atcerēties, ka krievi kopš XIII gs. piedalījušies turpat visos lielākajos karos Latvijā. Krievu karaspēks izcīnījis vairākas vēsturiskas uzvaras, kas kļuva par pagrieziena punktu latviešu tautas likteņgaitās. Jau sensenis krievi tikuši atzīti par varonīgiem karotājiem. Arī latviešiem

viens no leksēmas *krievi* nozīmes variantiem ir 'drosmīgs, bezbailīgs cilvēks' (sal. ar teicienu *tam gan ir krievu dūša*).⁶⁰ Kara laikos (dažreiz tie ilga desmitiem gadu) Latvijas teritorijā tika ierīkotas krievu karaspēka nometnes. Ar tām daļēji izskaidrojama *krievu* vārda neparasti lielā popularitāte Latvijas toponīmikā. Kara gadu latviešu paaudzes tuvāk iepazīna krievu tautu, tās dzīvesveidu un paražas ar krievu karavīru starpniecību. Tādējādi latviešiem priekšstatu pasaule par karu vairāk vai mazāk asociējās ar krieviem, ar viņu māku labi karot. Tas savukārt netieši sekmēja leksēmas *krievi* ieviesumu ar karu saistīto reāliju un parādību lokā.

Nobeigumā minams vēl kāds leksēmas *krievi* lietojuma semantiskais variants tautasdziesmās. No vēstures ir zināms, ka Bauskas novadā XV gs. vidū nometinātie Baltijas somugru voti pēc viņu agrākās dzīvesvietas Krievijā tika dēvēti par *krieviņiem*. Šis fakts apliecina, ka senāk par *krieviem* varēja tikt nosaukti no Krievijas ieceļojušie nekrievi, tātad jebkuri ienācēji no Krievijas neatkarīgi no viņu etniskās piederības. Uz šo leksēmas *krievi* semantisko aspektu vietvārdu sakarā norādījis arī J. Endzelīns.⁶¹

Tautasdziesmās šādus varbūtējos nekrievus nav iespējams noteikt, t. i., saistīt ar kādu no leksēmas *krievi* lietojuma gadījumiem. Ka tomēr šādi nekrievi arī tautasdziesmās varēja tikt dēvēti par *krieviem*, to netieši apstiprina kāda četrinde, kur paši latvieši nosaukti par *krieviem* tikai tamdēļ, ka viņi atrodas (dzīvo) Krievzemē:

Krievi, krievi, leiši, leiši

Mani balti bāleliņi:

Cits krievos, cits leišos,

Cits dziļai Vāczemē.

LD 3845⁶²

Vērojama raksturīga parādība, ka "tautību" noteica pēc dzīvesvietas, nodarbes veida vai kādas citas neetniskas pazīmes, piemēram, ticības.

Konstatēts vēl kāds līdzīgs *krievu* vārda leksiskās nozīmes lietojuma veids dziesmu tipā, kur par *krieviem* saukti tie latvieši, kas gērbjas vai dzīvo pēc krievu modes:

Krievi, krievi, leiši, leiši

Mani balti bāleliņi:

Citam bija krieva svārki,

Citam leiša cepurīte.

LD 20 467⁶³

Tāda pati funkcija tautasdziesmās piemīt retumis arī *leišu*, biežāk *vāciešu* vārdam.

Tautasdziesmās leksēma *krievi* vietumis funkcionē arī kā toponīms respektīvi mājvārds, piemēram:

Tik vien bija skaistu meitu
Koknesiešu pagastā;
Urgas saule, Rasas zvaigzne,
Jaun-krieviņu gaigaliņa.
LD 12 967

Zvejniekos saule lēca,
Šmitinās mēnesnīca;
Krieviņam, nabagam,
Ķipīts koras galiņā.
LFK 313, 265

Krievmuižai cauri gāju,
Ratiem streņģes neredzēju;
Puiši streņģes noēduši,
Par reņģēmi domādami.
LFK 1575, 3401⁶⁴

Deetnonimizēto toponīmu, kas atvasināti no saknes *kriev-*, tautasdziesmās ir gauži maz salīdzinājumā ar *krievu* vārda izplates biežumu Latvijas toponīmikā vispār. Šai sakarā nav ignorējama pati tautasdziesmu specifika. Mālvārdi, arī tie, kam pamatā ir tautību nosaukumi, figurē lielākoties īpašā apdziedāšanās dziesmu grupā. Šais humoristiskā stila dziesmās kaimiņnovadu, kaimiņpagastu, kaimiņciemu vai kaimiņmāju ļaudis zobgalīgi apdzied cits citu.

Secinājumi

Etnonīma *krievi* (lei. *kriēvai*) pamatā ir austrumslāvu etniskā grupējuma kriviču (kr. *крѣвичи*) nosaukums. Arheoloģijas dotumi un salīdzināmās valodniecības atzinumi balsta diezgan drošu apsvērumu, ka etnonīms *krievi* latgaļiem bijis pazīstams jau sākotnējā sakaru posmā ar krivičiem – ap VI/VII gs. Domājams, ka latgaļu valodā leksēma *krievi* sākumā funkcionējusi tikai kā kriviču nosaukums. Tā ir arī *krievu* vārda

vēsturiski sākotnējā nozīme respektīvi pirmnozīme. Vienīgi vēlāk uz krivičiem tuvās etnolingvistiskās radniecības pamata par *krieviem* senlatvieši sāka dēvēt arī citus austrumslāvu etniskos grupējumus (slovēņus, radimičus, dregovičus, vjatičus), kā arī kopš Kijeva Krievzemes laikiem senkrievu tautību vispār. Šai periodā aktivizējās un vērsās plašumā ekonomiskie un kultūras sakari ar senkrievu zemēm, it sevišķi pa svarīgo Daugavas tirdzniecības ceļu. Kad Krievzemes feodālās sadrumstalotības posmā uz senkrievu tautības bāzes pamazām konsolidējās trīs tagadējās visai radniecīgās austrumslāvu tautas – krievi, ukraiņi un baltkrievi –, arī uz tām nediferencēti tika attiecināts vecvecais, jau labi pierastais *krievu* vārds. Tādējādi latviešu sarunvalodā līdz pat XX gs. sākumam etnonīms *krievi* bija sava veida kopnosaukums visām trim austrumslāvu tautām – krieviem, ukraiņiem un baltkrieviem. Pati leksēma *krievi* latviešu valodā ne vienmēr ir funkcionējusi kā etnonīms. Vārdam *krievi* piemīt vēl citi semantiskie varianti.

Latviešu tautasdziesmās leksēmas *krievi* semantiskajai struktūrai ir polisēmisks raksturs, tā aptver vairākus šī vārda leksiskās nozīmes variantus. Krievu tematikas dziesmās leksēma *krievi* palaikam lietota kā Krievijas pamatiedzīvotāju etnonīms vai arī Latvijā mitušo krievu nosaukums. Tautasdziesmās, tāpat kā latviešu valodā vispār, šī etniskā nozīme reizē ir arī *krievu* vārda pamatnozīme, visbiežāk lietotā, parastākā nozīme. Arī tautasdziesmas nepazīst austrumslāvu šķirumu krievos, ukraiņos un baltkrievos. Dziesmās nav reprezentēts *ukraiņu* un *baltkrievu* vārds, tajās visnotaļ figurē tikai leksēma *krievi*. Uz tautasdziesmu pamata vien nav iespējams eventuālos baltkrievus vai ukraiņus identificēt ar kādu no biežajiem leksēmām *krievi* lietojuma gadījumiem.

Sirojumu jeb laupīšanas karu dziesmu vecākajā slānī, kura cilme retrospektīvi attiecināma uz laikmetu pirms vācu krustnešu iebrukuma Baltijā, nosacīti varētu būt saglabājušās tālākas atbalsis no latgaļu un kriviču senāko sakaru posma. Šīs dziesmas savukārt varētu sniegt netiešas liecības par leksēmas *krievi* pirmatnēji funkcionālo nozīmi, paturot prātā, ka latgaļi no saviem austrumkaimiņiem aizgūto *krievu* vārdu sākotnē lietojuši kā kriviču etnonīmu.

Tautasdziesmās konstatējami daži tādi leksēmas *krievi* semantiskie varianti, kam nav vairs tieša sakara ar šī vārda pamatnozīmi, t. i., krievu tautības nosaukumu. Kara dziesmu jaunākajā slānī – t. s. rekrūšu dziesmās –

deetnonimizētā leksēma *krievi* nereti funkcionē kā karadienestā iesaucamo jaunekļu nosaukums ar šauri specifisku nozīmi 'rekrūši'. Tautasdziesmās frazeoloģiskā vārdkopa *ņemt krievus* figurē ar nozīmi 'ņemt rekrūšus'.

Kara dziesmu tematiskajos ciklos leksēma *krievi* dažkārt lietota ne vien specifiskā 'rekrūšu' nozīmē, bet jau jēguma plašākā izpratnē attiecināta uz *zaldātiem, karavīriem* vispār. Šī tipa kara dziesmas *krievu* vārda semantikas noteiksmes sakarā analizējamās diferencēti. Daļā dziesmu leksēma *krievi* funkcionē ar nozīmi 'krievu zaldāti, krievu karavīri'. Tais gadījumos *krieva* vārds vienlaikus apzīmē gan etnisko piederību, gan raksturo attiecīgās personas sociālo stāvokli. Turpretī reizumis pats konteksts liecina, ka daļā kara dziesmu leksēma *krievi* lietota ar nozīmi 'latviešu zaldāti, latviešu karavīri'. Tais gadījumos *krieva* vārds vairs neapzīmē etnisko piederību, bet tikai raksturo attiecīgās personas sociālo stāvokli.

Kara dziesmās leksēma *krievi* vietumis lietota ar karu saistītu reāliju un parādību apzīmējumam. Tādās vārdkopās kā *krievu josta, krievu bruņas, krievu barabans, krievu dienests, krievu lēģeris* pirmais komponents *krievu* funkcionē ar nozīmi 'kara', tātad – 'kara josta', 'kara bruņas', 'kara bungas', 'karadienests', 'kara lēģeris'.

Kādā tautasdziesmu tipā leksēma *krievi* figurē ar nozīmi 'latvieši, kas dzīvo (atrodas) Krievijā'. Savukārt citā dziesmu tipā leksēma *krievi* lietota ar nozīmi 'latvieši, kas ģērbjas vai dzīvo pēc krievu modes (krievu etnogrāfiskajām tradīcijām)'.

Tautasdziesmu leksēma *krievi* dažreiz funkcionē arī kā toponīms respektīvi mājvārds, kam pamatā ir krievu etnonīms.

Laika ritumā tautasdziesmas ir saglabājušas dažus tādus leksēmas *krievi* semantiskos variantus, kādi šodien latviešu valodā nav vairs konstatējami *krievu* vārda aktīvajā lietojumā.

¹ Raksta pamatā ir referāts, kas nolasīts akadēmiķa J. Endzelīna 103. dzimšanas dienas atcerei veltītajā sanāksmē 1976. gada 20. februārī.

² Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. — Москва, 1967. — Т. 11. — С. 375, 376.

³ Седов В. В. Смоленская земля // Древнерусские княжества X—XIII вв. — Москва, 1975. — С. 242; Седов В. В. Кривичи // Советская археология. — 1960. — № 1. — С. 48, 60—62.

- ⁴ *Третьяков П. Н.* У истоков древнерусской народности. — Ленинград, 1970. — С. 61–71, 104; *Третьяков П. Н.* Восточнославянские племена. — Москва, 1953. — С. 217–245.
- ⁵ *Третьяков П. Н.* У истоков древнерусской народности. — С. 69, 70.
- ⁶ Turpat. — 104. lpp.
- ⁷ *Urtāns V.* Latvijas iedzīvotāju sakari ar slāviem I g. t. otrajā pusē // *Arheoloģija un etnogrāfija*. — Rīga, 1968. — 8. laid. — 67. lpp.; *Urtāns V.* Etniskās atšķirības apbedīšanas tradīcijās un kapu inventārā Latvijā 5.–9. gs. // *Arheoloģija un etnogrāfija*. — Rīga, 1970. — 9. laid. — 81. lpp.
Piebilstams, ka arheologu kopdarbā “Latvijas PSR arheoloģija” apskatītie iegareno, garo un apaļo uzkalniņu kapulauki laikam piesardzības labad nav raksturoti tieši kā kriviču kultūrai piekritīgi relikti, bet attiecināti uz slāviem (t. i., austrumslāviem) vispār. Šie slāviskie uzkalniņu kapulauki, kas atšķiras no latgaļu kolektīvajiem uzkalniņiem, “liecina par slāvu cilšu virzīšanos uz ziemeļiem”. (Latvijas PSR arheoloģija. — Rīga, 1974. — 151. lpp.; sk. arī 171. lpp.)
- ⁸ *Urtāns V.* Latvijas iedzīvotāju sakari ar slāviem I g. t. otrajā pusē. — 67. lpp.
- ⁹ *Седов В. В.* Длинные курганы кривичей // *Археология СССР: Свод археологических источников*. — Москва, 1974. — Т. EI-8. — С. 26–35.
- ¹⁰ *Urtāns V.* Etniskās atšķirības apbedīšanas tradīcijās un kapu inventārā Latvijā 5.–9. gs. — 83. lpp.
- ¹¹ *Эндзелин Я.* Латышские заимствования из славянских языков // *Endzelīns J.* Darbu izlase. — Rīga, 1971. — 1. sēj. — 81. lpp.
- ¹² Turpat.
- ¹³ *Эндзелин Я. М.* Древнейшие славяно-балтийские языковые связи // *Труды ин-та языка и литературы АН ЛатвССР*. — Рига, 1953. — Т. 11. — С. 81; ME. — 2. sēj. — 285. lpp.
- ¹⁴ *Būga K.* Rinktiniai raštai. — Vilnius, 1961. — 3 t. — P. 502, 503; sal. 882. lpp.
- ¹⁵ Turpat. — 503., 557. lpp.
- ¹⁶ Turpat. — 497. lpp.
- ¹⁷ *Филин Ф. П.* Образование языка восточных славян. — Москва; Ленинград, 1962. — С. 107, 108.
- ¹⁸ *Latviešu konversācijas vārdnīca*. — Rīga, 1933–1934. — 10. sēj. — 18 452. sl.
- ¹⁹ *Latvijas PSR arheoloģija*. — 277. lpp.
- ²⁰ *Ozols A.* Latviešu tautasdziesmu valoda. — Rīga, 1961. — 57. lpp.
- ²¹ *Эндзелин Я.* Латышские заимствования из славянских языков // *Endzelīns J.* Darbu izlase. — 1. sēj. — 82. lpp. Paskaidrojams, ka XIX gs. otrā pusē un XX gs. sākumā krievu valodnieku aprindās bija izplatīts uzskats, ka baltkrievu (arī ukraiņu) valoda nav patstāvīga austrumslāvu valoda, bet ir viens no krievu (lielkrievu) valodas dialektiem.
- ²² *Ulmann C. Chr.* Lettisches Wörterbuch. — Riga, 1872. — Erster Theil: Lettisch-deutsches Wörterbuch. — S. 82.

- ²³ *Ulmann C. Chr., Brasche G.* Lettisches Wörterbuch. – Riga; Leipzig, 1880. – Zweiter Theil: Deutsch-lettisches Wörterbuch. – S. 760.
- ²⁴ *Lange J.* Vollständiges Lettisches Lexicon. – Ober-Pahlen, 1772. – S. 547; *Lange J.* Lettisch Deutscher Theil des vollständigen Lettischen Lexici. – Ober-Pahlen, 1773. – S. 125.
- ²⁵ *Stender G. Fr.* Lettisches Lexicon. – Mitau, [1789]. – Zweyter Theil: Deutschlettisches Wörter-Lexicon. – S. 609.
- ²⁶ *Stender G. Fr.* Lettisches Lexicon. – Mitau, [1789]. – Erster Theil: Lettisches Wörter-Lexicon. – S. 377.
- ²⁷ Precizējams, ka leksēmai *guds* un vārdkopai *Gudu zeme* minētās divas nozīmes reģistrētas arī Stendera vārdnīcas vāciski latviskāajā daļā personvārdu, vietvārdu, dzīvnieku un augu nosaukumu leksikonā (sk. 745. lpp.).
- ²⁸ Sēta, daba un pasaule. – Tērbata, 1860. – Otra grāmata. – 25. lpp.; sk. arī 26., 35. lpp.
- ²⁹ Turpat. – 75. lpp.; sk. arī 69., 76., 119. lpp.
- ³⁰ Turpat. – 26. lpp.
- Austrumslāvu etnonīmu vēstures izpētes sakarā nav lieki atgādināt, ka J. Alunāna dotais Ukrainas nosaukuma semantiskais skaidrojums atbilst šīs leksēmas sākotnējai nozīmei 'область на краю государства; пограничная область; окраина'; tai pamatā ir sens krievu vārds *україна, укpaйна*. Kā ģeogrāfisks apzīmējums respektīvi toponīms *Украина (Украйна)* krievu hronikās sastopams kopš 1187. gada. (*Даль Вл.* Толковый словарь живого великорусского языка. – Санкт-Петербург, Москва, 1909. – Т. 4. – Стб. 989; Словарь современного русского литературного языка. – Москва; Ленинград, 1964. – Т. 16. – Стб. 484, 485; Советская историческая энциклопедия. – Москва, 1973. – Т. 14. – Стб. 718.)
- ³¹ Sēta, daba un pasaule. – Otra grāmata. – 78., 91. lpp.; sk. arī 71. lpp.
- ³² Языки народов СССР. – Москва, 1966. – Т. 1: Индоевропейские языки. – С. 154, 155.
- ³³ *Dravnieks J.* Konversācijas vārdnīca. – Jelgava, 1891–1893. – 1. sēj. – 184. lpp.; Konversācijas vārdnīca. – Rīga, 1906. – 1. sēj. – 296., 297. lpp.
- ³⁴ ME. – 2. sēj. – 284., 285. lpp.; EH. – 1. sēj. – 658. lpp.
- ³⁵ Toponīmiskās vārdkopas *Великая Русь* un *Малая Русь* krievu vēstures avotos pazīstamas kopš XIV gs. Kā tautību nosaukumi leksēmas *великороссы* un *малороссы* cariskajā Krievijā oficiāli noteiktas un ieviestas XVII gs. vidū.
- ³⁶ Tā, piemēram, Rīgas Latviešu biedrības "Konversācijas vārdnīcā" leksēmas *Mazkrievija* un *Ukraine* (pēdējā ar nozīmi 'robežu jeb nomalu apgabals') kā ģeogrāfiski nosaukumi skaidroti atsevišķos šķirkljos. Turpretī uz pašiem ukrainiem viscaur attiecināts tolaik oficiālais *mazkrievu* vārds (sk. šķirkljus *mazkrievi*, *mazkrievu literatūra* un *mazkrievu valoda*), kaut gan šķirklja *Ukraine* tekstā kādviet sastopama vārdkopa *ukraiņu valoda un rakstniecība*. (Konversācijas vārdnīca. – Rīga, 1911. – 3. sēj. – 2655., 2656. lpp.; Konversācijas vārdnīca. – Rīga, 1921. – 4. sēj. – 4353. lpp.) Tai pašā vārdnīcā šķirklī *lielkrievi* sniegtas ziņas par lielkrievu respektīvi krievu etnisko

vēsturi, viņu dzīvesveidu un materiālo kultūru, kā arī atsevišķā šķirkli skaidrots toponīms *Lielkrievija*. Toties vārdnīcas citā sējumā plaši rakstīts par *Krieviju* 'Krievu ķeizara valsts' nozīmē, *krievu literatūru, krievu mākslu, krievu mūziku, krievu valodu un krievu iespaidu* (sk. attiecīgus šķirkļus). (Konversācijas vārdnīca. – Rīga, 1908–1913. – 2. sēj. – 1987. lpp.; Konversācijas vārdnīca. – 3. sēj. – 2403., 2404. lpp.) Arī Milēnbaha un Endzelīna vārdnīcā reģistrētas leksēmas *Lielkrievija, lielkrievisks, lielkrievs, Mazkrievija un mazkrievs*. (ME. – 2. sēj. – 499., 573. lpp.)

³⁷ Sk. rakstu par leksēmas *poļi* semantiku latviešu tautasdziesmās.

³⁸ Latviešu konversācijas vārdnīca. – Rīga, 1934–1935. – 11. sēj. – 21 194. sl.

³⁹ Latviešu konversācijas vārdnīca. – Rīga, 1933–1934. – 10. sēj. – 20 437., 20 438. sl.; Latviešu konversācijas vārdnīca. – 11. sēj. – 21 187., 21 194.–21 196. sl.

⁴⁰ ME. – 1. sēj. – 675. lpp.; EH. – 1. sēj. – 415. lpp.

Dažādus zinātnieku viedokļus par leksēmas *gudi* iespējamo cilmi un semantiskajiem sakariem atreferējis K. Ancītis un A. Jansons pētījumā "Vidzemes etniskās vēstures jautājumi" (Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1963. – 5. laid. – 60., 61. lpp.).

⁴¹ Endzelīns J. Latvijas PSR vietvārdi. – Rīga, 1961. – 1. d., 2. sēj. – 142.–146. lpp.

⁴² Zemzare D. XVIII gs. leksikografa J. Langes atzīmes par latviešu toponīmiku // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1957. – Nr. 1. – 27. lpp. (sk. vietu nosaukumu karti).

⁴³ Dunsdorfs E. Vidzemes 1638. gada arklu revīzija // Latvijas vēstures avoti. – Rīga, 1940. – 4. sēj., 2. burtn. – 564. lpp.

⁴⁴ Urtāns V. Latvijas iedzīvotāju sakari ar slāviem I g. t. otrajā pusē // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1968. – 8. laid. – 73. lpp.

⁴⁵ ME. – 1. sēj. – 254. lpp.

⁴⁶ Latviešu konversācijas vārdnīca. – Rīga, 1938–1939. – 18. sēj. – 35 288.–35 292. sl.; Latvijas PSR Mazā enciklopēdija. – Rīga, 1970. – 3. sēj. – 149. lpp.

⁴⁷ Sal.: *Bēgat, meitas, kā bēgat,*

No zaldāta nebēgat!

Zaldātiņš, jūs' brālītis,

Nāk no kara sētiņā.

LFK Bb 22, 2108

⁴⁸ Sal.: *Apakš liepas avotiņš,*

Tur meitiņas velējās,

Tur zaldāti zirgus dzirda.

Pār kalniņu krievi jāja,

Meitas nieku nebēdā'.

Ko mēs nieku bēdāsim:

Tie mūs' pašu bālelin',

Ko pārdeva zaldātos.

LFK 102, 354

⁴⁹ Sal.: *Skataities jūs, kurzemnieki,*

Kur zaldāti pulkiem jā'.

Bēriem zirgiem, melniem sedliem,
Spožiem stangu iemauktiem.
Nāc, māmiņa, sniedz rociņu,
Nu es kara kumeļāji.

LFK 9, 5, 59

⁵⁰ Sk. arī šī dziesmu tipa citus variantus.

⁵¹ LD 9641.

⁵² Sk. arī LD 31 956, 13; LFK Bb 15, 4247; Bb 20, 317.

⁵³ ME. – 2. sēj. – 285. lpp.

⁵⁴ Sk. vēl LFK 116, 21 180; 554, 8; 527, 17 501; 527, 25 401.

⁵⁵ Sal.: -----

Mans dēliņis kara vīrs,
Kara bruņu nēsātājs.

LD 32 106

Kas var karja bruņas nest
Un zobenu vēcināt.

LD 32 180

⁵⁶ Sal.: Es redzēju sav' bāliņu
Vidē kara lēģerī...

LD 32 010

Es pazinu sav' bāliņu
Lielā kara lēģerī...

LD 32 004 v.

⁵⁷ Sal.: Apsegloju sirmu zirgu,
Jāju kara dienestā.

LD 31 930

Viens pat man bāleliņš,
Tas pats kara dienestā.

LD 32 195

⁵⁸ LFK 1955, 8463.

⁵⁹ Sk. vēl LFK Bb 19, 256; 191, 4328; 170, 256; 1084, 6056; 1108, 277; 1476, 85. Sal.:

Augsti skrēja vanadzīņš,
Zemu spārnus lidināja;
Augsti jāja kara kungi,
Zemu nesa zobentiņus.

LD 31 938

Aiz kalniņa kupla liepa,
 Apakš liepas avotiņis.
 Tur sanāca jaunas meitas
 Velēt zīda nēzdaudziņus (arī: baltas villainītes),
 Tur sajāja kara vīri
 Dzirdīt savus kumeliņus

LD 31 922, 1

⁶⁰ ME. – 2. sēj. – 285. lpp.

⁶¹ Endzelīns J. Latvijas PSR vietvārdi. – 1. d., 2. sēj. – 146. lpp.

⁶² Sal. LD 3839.

⁶³ Sk. vēl LD 20 467 v.; LFK 804, 6260; 1110, 17; 1680, 2952; 1960, 4000.

⁶⁴ Sk. vēl LFK 929, 36 605; 935, 22 332; 1341, 8473; 1600, 26 099; 1703, 5081; 1685, 2259.

Lībieši klasiskajās latviešu tautasdziesmās¹

Ievadam

Tā kā mums joprojām nav vispārīga latviešu tautas etniskās vēstures apskata un nav arī nekādu cerību, ka tas tik drīz parādīsies, tad, pagaidām veicot priekšdarbus, ir nepieciešami un svarīgi detalizēti izpētīt atsevišķas sīkākas etnisko sakaru un latviešu etnoģenēzes problēmas. Ka tieši šai nozarē ir daudz neatrisinātu, neskaidru un stipri strīdīgu jautājumu, uzskatāmi liecina ļoti saturīgais un vērtīgais K. Ancīša un A. Jansona pētījums "Vidzemes etniskās vēstures jautājumi"². Kaut arī šai monogrāfijā sastopama vesela virkne hipotētisku spriedumu, apstrīdamu minējumu un nepierādāmu pieņēmumu, tomēr tas pagaidām ir pats plašākais un nopietnākais pētījums par svarīgas latviešu tautas daļas etnisko vēsturi. Ja līdzīgas ievirzes un rakstura darbi turpmāk tiktu veikti arī par pārējo Latvijas kultūrvēsturisko apgabalu – Latgales, Kurzemes, Zemgales un Sēlijas jeb Sēļu zemes – etnisko vēsturi, tad tas jau būtu stingrs un drošs pamats, lai izstrādātu latviešu tautas sinkrētisku etniskās vēstures apskatu.

Tāpat kā etnisko piederību nevar noteikt pēc kādas vienas atsevišķas iezīmes, bet tikai pēc zināmu pazīmju kopuma, tā arī etniskās vēstures jautājumi pētījami kompleksā veidā, saskaņoti un mērķtiecīgi izmantojot antropologu, arheologu, vēsturnieku, etnogrāfu un valodnieku atzinumus. Visnotaļ pieņemts, ka etniskās vēstures un etnoģenēzes jautājumos ikviens spriedums iegūst neapstrīdama pierādījuma spēku vienīgi tad, ja to apstiprina vairāku – vismaz divu – humanitāro nozaru zinātnu atzinumi.

Līdz šim etnisko sakaru un etnoģenēzes problēmu risinājumā šāds kopdarbs vislabāk veicies arheologiem un valodniekiem un arī tad lielākoties tais gadījumos, kad arheologs juties pietiekami zinīgs valodniecības lietās, un otrādi, ja savukārt valodnieks izrādījies lietprātis arī arheoloģijas jautājumos. Piemēra dēļ te var minēt H. Mooras, P. Tretjakova, V. Toporova, O. Trubačova, V. Sedova, V. Meksejeva u. c. darbus, kur samērā plaši

aplūkotas arī baltu etnoģenēzes problēmas. Kā labs un noderīgs paraugs, kur prasmīgi izmantota etniskās vēstures kompleksās izpētes metode, minams mūsu ziemeļkaimiņu zinātnieku kopdarbs "Igauņu tautas etniskās vēstures jautājumi" ("Вопросы этнической истории эстонского народа"³).

Maz vai tikpat kā nemaz latviešu tautas etniskās vēstures studijās pagaidām nav izmantotas folkloras materiālos atrodamās liecības, kā arī pašas folkloristikas atzinumi. Līdz šim galvenais šķērslis tam ir bijis noteiktas, daudz maz vienotas metodoloģijas trūkums folkloras kā savdabīga vēstures avota izpratnē un izpētē vispār un folkloras kā etniskās vēstures avota interpretācijā un izpētē it īpaši. Lai šos tīri metodoloģiskas dabas strīdus izšķirtu par labu tam vai citam viedoklim, vajadzīgi konkrēti pētījumi.

Vērtīgas, dažkārt pat neatsveramas liecības etniskās vēstures un etnoģenēzes studijām sniedz latviešu folklorā. Viens šāds jautājumu loks aptver etniskos sakarus un etniskos mijiedarbes procesus. Tos uz folkloras dotumu pamata var risināt divos visai atšķirīgos aspektos. Latviešu folkloristi līdz šim pārsvarā vairāk interesējušies par latviešu un cittautu folkloras kopīgiem vai tuvu radniecīgiem sacerējumiem, to sižetiem, kā arī par atsevišķu variantu, motīvu un tēlu idejiski tematisko vai māksliniecisko līdzīgumu. Daudz retāk uzmanība pievērsta etnisko procesu un kultūrvēsturisko sakaru otram, ne mazāk svarīgam aspektam. Proti: ko pati folklorā liecina, vēstī par tām etniskajām grupām un tautībām, ar kurām dažādos vēstures posmos gan ciešāk, gan vājāk saaudušās latviešu tautas likteņgaitas. Šādā pavērsienā izmantojot folkloras materiālus, īpaši noderīgas izrādās tieši latviešu klasiskās tautasdziesmas. Kā tālākas pagātnes liecinieces tās saglabājušas senāka kultūrvēsturiskā slāņa reminiscences nekā vairums rakstīto avotu. Šai ziņā tautasdziesmas var nosacīti salīdzināt ar arheoloģiskiem atradumiem, kas lieti noder agrīno sabiedriski ekonomisko formāciju saimnieciskās dzīves un netieši arī sociālo apstākļu rekonstrukcijai.

Viens tāds svarīgs un nozīmīgs etniskās vēstures avots etnisko procesu izpētes sakarā ir tautasdziesmās sastopamie etnonīmi – dažādu etnisko grupu un tautību nosaukumi. Etnonīmi, kā jau visi vārdi, leksiskas vienības, no vienas puses, pakļauti valodas likumībām un līdz ar to ir lingvistiskas izpētes objekts. No otras puses, etnonīmi kā tautas vēstures liecinieki no to cilmes, semantisko un etimoloģisko sakaru viedokļa savukārt ir

noderīgi etnisko problēmu risinājumam, dažādu etnisko procesu labākai izpratnei.

Latviešu klasiskajās tautasdziesmās minēta vesela rinda ģeogrāfiskā izvietojuma ziņā tuvāku vai tālāku tautību respektīvi tautu un etnisko grupu, ar kurām latviešiem gan senākos, gan jaunākos vēstures periodos bijuši vairāk vai mazāk cieši un ilgi ekonomiskie, politiskie un kultūrdzīves sakari. Šīs tautas alfabētiskā secībā ir šādas: angļi (tautasdziesmās – *englenderi*), čigāni, ebreji (tautasdziesmās – *žīdi*, retumis arī *jūdi*), franči (*spranči*), holandieši (tautasdziesmās – *olenderi*), igauņi, *kazāki*, krievi, kurši (kursi, korsi), latvieši, libieši (*līv(j)i*), lietuvieši (tautasdziesmās ar ļoti retiem izņēmumiem sastopams tikai kursisms *leiši*), poļi, prūši, sakši, sāmi, somi (tautasdziesmās – *piņņi*), tatāri, turki, vācieši (vāci) un zviedri.

No šīm tautām dziesmās visbiežāk apdziedāti vācieši, tad krievi, leiši un prūši, nereti arī poļi un igauņi. Ka dziesmās visvairāk daudzinātas tieši šīs tautas, tas ir labi saprotams, ievērojot attiecīgo tautu apdzīvoto zemju ģeogrāfisko stāvokli (krievi, leiši, prūši, igauņi un poļi jau izsenis bijuši latviešu tuvākie kaimiņi), kā arī paturot prātā gadsimtiem, pat gadu tūkstošiem ilgos saimnieciskos, politiskos un kultūrvēsturiskos sakarus (kā tas bijis ar krieviem, vāciešiem, leišiem, poļiem un igauņiem). Jau krietni retāk tautasdziesmās figurē turki (parasti rekrūšu dziesmās), zviedri, franči un tatāri. Tikai kādā dziesmā vai pāris dziesmu variantos pieminēti holandieši, sakši, sāmi, somi un angļi.

Daudzām no nule aprādītajām tautām (etniskajām grupām un tautībām) bijusi lielāka vai mazāka loma tais etniskajos procesos, kas Latvijas teritorijā norisinājušies vairāku tūkstošu gadu garumā.

Tagadējās Latvijas teritorijā kopš II g. t. p. m. ē. tieši divu prāvāku etnisku grupu respektīvi substrātu – baltu un Baltijas somugru – saskare un mijiedarbe lielā mērā ir noteikusi daudzas turpmākās etniskās norises, sākotnēji – ģinšu, cilšu un cilšu apvienību, vēlāk – atsevišķu tautību izveidi, etnisko teritoriju noformēšanos, to izmaiņas laika tecējumā u. c. etniskos procesus. Tālab nav iespējams kaut cik pareizi izprast un daudz maz zinātniski pamatot virkni latviešu tautas etniskās vēstures un latviešu etnoģenēzes jautājumu bez stingrākas Baltijas somugrisko komponentu īpatsvara konstatācijas un dziļākas izpētes itin visās materiālās un garīgās kultūras nozarēs, itin visās tās attīstības pakāpēs.

Paturot prātā un zinot, ka lībieši, būdami seno Baltijas somugru tiešie pēcnācēji, kopš mūsu ēras sākuma mājojuši kaimiņos latgaļiem, sēļiem, zemgaļiem un kuršiem, pie kam nereti dzīvojuši ar tiem jaukti, varētu gaidīt, ka lībieši arī latviešu tautasdziesmās reprezentēti samērā bieži. Tūdaļ jāteic, ka tas tā nav un tas ir sava veida izņēmums. Lībieši tautasdziesmās daudzīnāti stipri retāk nekā to tuvākie radinieki, latviešu ziemeļkaimiņi igauņi. K. Barona "Latvju dainās" leksēma *igauņi* konstatēta kādos 65 dziesmu variantos (nosacīti 18 dziesmu tipos)⁴, turpretī dziesmas respektīvi dziesmu varianti par lībiešiem saskaitāmi uz abu roku pirkstiem.

No Baltijas somugriem latviešu klasiskajās tautasdziesmās biežāk pieminēti igauņi, stipri retāk lībieši, piņņi ar nozīmi 'somi' un dažos dziesmu variantos arī sāmi.

Domājot par lībiešiem, var rasties dibināts jautājums: kāpēc viņi salīdzinājumā ar citām kaimiņtautām tik maz tomēr daudzīnāti tautasdziesmās? Varbūt tā ir nejaušība, kādu arī klasiskajās tautasdziesmās ir ne mazums. Pamazām tam ir tikai viens daudz maz pamatots izskaidrojums. Proti: tā saucamajā tautasdziesmu ziedu laikmetā (pēc P. Šmita pieņēmuma – no XIII līdz XVI gs.) tiklab ziemeļrietumu Kurzemē, bet it īpaši Vidzemes rietumdaļā lībieši daļēji bija jau pārlatvināti un līdz ar to zaudējuši savu nacionālo identitāti. Tolaik lībieši labi prata latviešu valodu un arī pēc sadzīves tradīcijām maz atšķīrās no latviešiem. Tieši tāpēc viņus latvieši arī neuzskatīja par svešiniekiem, kam būtu jāpievērš sevišķa uzmanība.

1

Pati populārākā dziesma, kur sastopams etnonīms *lībieši* respektīvi *lībji*, ir vairākās versijās un daudzās variācijās sazaļusies četrinde:

*Es izgāju Lību zemi,
Smilgām šūti zābaciņi;
Cikreiz mani Lību meitas
Par kundziņu nepasauca.*

LD 26 387, 1

Šo 26 387. dziesmas tipu K. Barons "Latvju dainās" ierindojis starp pānāksnieku dziesmām, kas "stāsta par piedzīvojumiem svešumā". Starp

citētās dziesmas četrām versijām un 28 variācijām etnonīms *lībji* (arī *līvji*) attiecīgās vārdkopās prezentēts pavisam četras reizes, t. i., atrodams dziesmas četros variantos (1 versijā un 3 variācijās). Citos variantos bez *Lību* (arī *Lības*, *Līvu*) zemes un *lību* (arī *lības*, *līvu*) meitām minētas vēl šādas vārdkopas: *Prūšu zeme* un *prūšu meitas*, *Leišu zeme* un *leišu meitas*, *Sāmu zeme* un *sāmu meitas*, *Vību zeme* un *vību meitas*, *Cēsu zeme* un *Cēsu meitas* (arī *kungi*), *Rīgas meitas* (arī *kungi*, *mamzelītes*), *Ciesu zeme* (arī *ciems*) un *ciesu meitas*, *Dēļu zeme* un *dēļu meitas*, *sveša zeme* un *svešas meitas*, kādā variantā pat *Sēņu birze* un *sēņu meitas*; saliktenis *Līberzeme* un iedzīvotāju nosaukums *liberieši*, kā arī toponīms *Rīga*. Pārrunājamā temata sakarā mūs šoreiz interesē tieši vārdkopas *Lību* (arī *Lības*, *Līvu*) *zeme* un *lību* (arī *lības*, *līvu*) *meitas*. Vārdkopa *Lību zeme* darināta pēc tautasdziesmās parasto nominālo vārdkopu parauga ar substantīvu *zeme* kā centrālo un attiecīgās tautības nosaukumu, t. i., etnonīmu kā atkarīgo komponentu, piemēram: *Krievu zeme*, *Leišu zeme*, *Prūšu zeme*, *Poļu zeme*, *Vācu zeme*, *Sakšu zeme*, *Sāmu zeme*, *Zviedru zeme*, *Turku zeme*, *Spranču zeme*. Tautasdziesmās tamlīdzīgas vārdkopas ar tautības nosaukumu respektīvi etnonīmu atribūta lomā palaikam lietotas kā zināmas teritoriālas vienības (novada, zemes, arī valsts) apzīmējums. Vārdkopa *lību meitas* veidota pēc tiem pašiem principiem kā *Lību zeme*.

Tā kā dziesmas *Es izgāju Lību zemi* citos variantos figurē *Prūšu zeme*, *Leišu zeme* un *Sāmu zeme*, tad līdzīgas konstrukcijas vārdkopa *Lību zeme* būtu skaidrojama kā lībjiem (lībiešiem) piederīga zeme, novads, ko paši lībji (lībieši) arī apdzīvo.

Par vārdkopām *Lības zeme* un *lības meitas*, kas reģistrētas dziesmas *Es izgāju Lību zemi* vienā variantā (*Es izgāju Lības zemi*; *Cikreiz mani Lības meitas*), jārunā atsevišķi. Konstrukcijas ziņā *Lības zeme* salīdzināma ar tādiem toponīmiem kā “*lība*” – kalns netālu no Siguldas (to tagad parasts saukt par *līb(j)u* vai *lībiešu* kalnu,⁵ bet vecākos avotos pazīstama arī forma *lība*⁶); *lība* tirelis Misā; “*lihba*” pļava Veselavā (“Atbalss kalendārs”, 1892, 56. lpp.). Aiz šīs pēdējās formas “*lihba*” J. Endzelīns “Latvijas PSR vietvārdos” licis jautājuma zīmi ar norādi uz iespējamo vienskaitļa nominatīva un ģenitīva formu.⁷ Tīri gramatiski *lība* varētu būt vienskaitļa ģenitīva forma bez *j* no nominatīva *lībīs*, līdzīgi kā vārdkopā *lību-valķs*² (Rendā); daudzskaitļa ģenitīva formu *lību* izloksnēs izrunā bez *j* mīkstinājuma. *Lība* kā iespējams vienskaitļa ģenitīvs salīdzināms ar radnieciskas konstrukcijas

vārdkopām: *vāca rati*, *vāca baznīcas kungs* (G. Mancelis). *Lībis* kā mājvārds pazīstams Bunkā, Nīgrandē, Priekulē; nozīmes ziņā tas atbilst kādam citam mājvārdam, arī vienskaitļa nominatīva formā, *lībietis*, kas reģistrēts Lēdurgā, Trikātā, Veselavā, Smiltēnē, Mežotnē, Gaiķos.

Ja vārdkopā "*lihba*" pļava, kas konstatēta Veselavā, "*lihba*" savukārt būtu vienskaitļa nominatīvs, kas teorētiski iespējams, tad tā konstruktīvi un semantiski varētu atbilst Ērgļos pazīstamam pļavas nosaukumam *lībiete*², skatīt arī *lībene* pļava Bātā; *lībenes-kakts* pļava Kastrānē. Bez tam *lība* tālāk salīdzināma ar *lībe*, kā saukta kāda muiža Vandzenē (pēc J. Plāķa ziņām, *lībs-muiž*); "*lībe*" upīte Sarkaņos; *lībes-muiža* Lubezerē; *lībes-ciems*² Gaujienā; *lībs-pļava* Popē. Formu *lībe* J. Endzelīns etimoloģiski skaidrojis respektīvi pielīdzinājis formai *lība*, gan ar jautājuma zīmi.⁸ *Lība* un *lībe* drīzāk uzlūkojamas par vienādas nozīmes paralēlformām, t. i., fonētiskiem variantiem. Tos var salīdzināt ar radnieciskas konstrukcijas paralēlformām *vāca*//*vāce*//*vācs*⁹; sal.: *Lata*//*Late*¹⁰.

Tautasdziesmu vārdkopai *Lības zeme* iespējama arī kāda cita etimoloģija, ko zināmu apsvērumu dēļ gribas īpaši izcelt.

Konstrukcijas *Lības zeme* pirmā komponenta pamatā var būt arī toponīms, t. i., zemes nosaukums *Lība*. Te vietā salīdzinājums ar Vāczemes nosaukuma senāko formu *Vāca*, ko J. Endzelīns sakās esam sastapis kādā latgaliešu dziesmā Vārkavas pusē tādās vārdkopās kā *vōcys kungi* (tātad *vācas kungi*) un *vōcys zemeitī* (tātad *vācas zemītē*). Arī kādā "Latvju dainu" 2493. dziesmas variantā atrodama radnieciska vārdkopa *vācas kumeliņi* (*Poļu kungi brīnējās, Kādi Vācas kumeliņi*). Toponīmam *Vāca* kā zemes nosaukumam atbilst leišu *Vókia* (*Vōķa*) ar nozīmi 'Vāczeme'. Toponīms *Vāca* bijis zināms arī leksikogrāfam J. Langem. Pēc J. Endzelīna liecībām, Bērzaunē bijis pazīstams *vācas*² *gals*, Galgauskā – *vāces*² *istaba*, kā dēvējuši kroga labāko un tīrāko, vācu kungiem domāto galu vai istabu; Vecpiebalgā Kaudzītēm – *kruogi ar viņu "vācu" un "zemnieku" staduliem*; Kaldabruņā – *vāces*² *kapi*; turpat – *vāces*² *mācītājs*; Alūksnē – *vācs mēle*; Sunākstē – *vācs klase*.¹¹ Visu šo vārdkopu pirmā komponenta *vācas*//*vāces*//*vācs* pamatā ir substantīvs respektīvi toponīms *Vāca* ar nozīmi 'Vāczeme', 'Vācas zeme'. Līdz ar to savukārt etnonīms **vācis* (lei. *vókis*), dsk. *vāci* (tie reprezentēti arī tautasdziesmās) etimoloģiski saistāms ar kādas senas zemes nosaukumu *Vāca*.¹²

Uz šīs paralēles pamata varētu spriest, ka tautasdziesmu vārdkopā *Lības zeme* pirmais komponents *Lības* ir vienskaitļa ģenitīva forma, kas ģenētiski atvedināma no kādas senākas vienskaitļa nominatīva formas **Lība* ar nozīmi 'Lībju zeme', 'Lības zeme', tātad zeme, ko apdzīvo lībji, t. i., lībieši. Tādējādi etnonīma *lībis*, *lībji* pamatā ir iespējams kāds senākas lībju apdzīvotas zemes vai novada nosaukums *Lība*. Līdzīgi kā *latvis*, *latvietis*, domājams, savu nosaukumu dabūjis no kāda sena hidronīma – upes vārda *Lata*, *Late* (arī *Latava*, *Latuve*); lei. *Latà*, *Latavà*, *Lātuva*, *Letà*, *Letanka*; po. *Łota*.

"Latvju dainu" 26 387. dziesmas 1. versijas variants ar vārdkopām *Lības zeme* un *Lības meitas* dzirdēts Rg Stukmaņos (Pļaviņās). Tā gan nav sena lībiešu zeme, bet par *Lības zemi* var būt dēvēts Aizkraukles lībiešu apdzīvotais novads, kas atrodas kaimiņos Pļaviņām. Balstoties uz arheoloģisko atradumu liecībām, secināms, ka Aizkrauklē pirms vācu krustnešu iebrukuma Baltijā lībieši mājājuši jaukti ar latgaļiem, iespējams, arī ar sēļiem. Tas tomēr nenozīmē, ka tur kādreiz agrāk nevarēt būt dzīvojuši lībieši vieni paši.

Šis pārspriedums par tautasdziesmu toponīma *Lības zeme* šādu iespējamo etimoloģiju pagaidām ir tikai hipotētisks minējums, kura grodākam pamatojumam turpmāk meklējami vēl citi papildargumenti.¹³

Ka konstrukcijām *Lības zeme* un *Lības meitas* tautasdziesmās nav lokāla gadījuma raksturs, to netieši apstiprina kāda cita "Latvju dainu" dziesma:

Es tev lūdzu, stūrmanīti,

Stūrē Lības saliņā!

Viena meita Lībiņai,

Otra Doles vagaram.

LD 13 260

Pēc K. Barona interpretācijas, tā ir senākas cilmes precību dziesma par tautu dēlu, kas dodas precībās tālu svešumā. Tā kā dziesma pierakstīta Zasā (Jk), tā varētu būt drosmīgo, bezbailīgo Daugavas laivinieku dziesma par braucienu precību nolūkā uz Rīgu. Iespējams, ka *Lības sala* ir kāds senāks tagadējās *Lībiešu salas* nosaukums. Tā ir viena no Daugavas salām Rīgas teritorijā, Latgales priekšpilsētā.¹⁴ Arheoloģiskie dotumi, kā arī rakstīto avotu ziņas apstiprina, ka jau sen pirms vācu krustnešu oficiāli

dibinātās Rīgas (1201) tur atradusies lielāka osta un tirdzniecības apmetne, kur jaukti dzīvojuši balti ar Baltijas somugriem, t. i., lībiešiem. Acīmredzot arī šai Daugavas salā kādreiz mājājuši lībieši, lībji, no kā sala dabūjusi savu nosaukumu – sākotnēji *Lības sala*, vēlāk *Lībiešu sala*. Toponīms *Lības sala* kā vārdkopa veidots pēc tiem pašiem principiem kā *Lības zeme*. Tālab *Lības salai* iespējams tāds pats etimoloģizējuma variants kā pirms tam iztīrztajai vārdkopai *Lības zeme*. Turklāt citētās tautasdziesmas deminutīvs *Libiņa* (no kā pamatforma *Lība*) varētu pastiprināt pieņēmumu, ka *Lības zemes* un *Lības salas* pamatā iespējama kāda senāka substantīva forma *Lība*, kas lietota arī kā toponīms.

Tā kā, spriežot pēc tautasdziesmām, toponīmi *Lības zeme* un *Lības sala* pazīstami plašākā teritorijā gar Daugavu, tad iespējams, ka *Lība* ir bijis sākotnējais Daugavas lībiešu apdzīvotās zemes vai novada nosaukums. Kā formas, tā nozīmes ziņā *Lība* atbilst Nestora hronikā “Pagājušo laiku stāsts” (“Повесть временных лет”) fiksētajam etnonīmam *либь*. Hronikā lībji minēti kā meslu maksātāji Polockas kņazam. Ne mazāk svarīgs ir vēl kāds cits faktors. Proti: Nestora hronikā sastopamie Baltijas tautību nosaukumi, kā *чюдь*, *литва*, *зимигола*, *корсь*, *либь*, *льтогла*, vienlaikus ir gan etnonīmi, gan toponīmi, kas lietoti gan tautības, gan etniskās teritorijas nozīmē. Iespējams, ka šai pēdējai nozīmei saskatāma kāda paralēle starp krievu *Либь* un latviešu tautasdziesmu toponīmiem *Lības zeme* un *Lības sala*, arī *Lība*. Turklāt no vēstures zināms, ka tieši Daugavas lībji (lībieši) devuši meslus Polockas kņazam.

Kā šai sīkāk iztīrztajā, tā arī citās dziesmās pamīšus sastopamas abas etnonīma *lībieši* paralēlformas, gan ar vārda saknes līdzskani *b*, gan ar *v*. Aplam ir atzīt par vienīgo pareizo etnonīma *lībieši* formu tikai tos variantus, kam vārda saknē ir līdzskanis *v*, kā *līvs*, *līvi*, *līvu* u. tml. Tāpēc šai gadījumā nebūtu lieki vērīgi ieklausīties dažos somugristikas lietpratēja T. Karmas atzinumos, kas izklāstīti viņa rakstā “Lībieši vai līvi?”. Autors saka:

“Kā senie lībieši sevi saukuši savā valodā, mēs nezinām, mums trūkst ziņu pat par to, kāda vispār bijusi Daugavas un Gaujas lībiešu valoda. Vecākie valodnieku konstatētie lībiešu pašnosaukumi ir tikai no 1846. gada. (Tie publicēti A. J. Šēgrēna un F. J. Vīdemaņa lībiešu vārdnīcā Pēterburgā 1861. gadā.) Lībieši tanī laikā vēl dzīvoja gan Vidzemē, gan Kurzemē. — — —

Kurzemes lībiešu visvairāk izplatītie pašnosaukumi *rāndali* un *rāndakēļ* mūsdienās ir kļuvuši par poētismiem, tāpat kā radu tautas igauņu un viņu valodas kādreizējie pašapzīmējumi *maarahvas* “zemes tauta” un *maakeel* “zemes valoda”. — — —

Etnonīmiem (tautas nosaukumiem) *rāndalist*, *kalāmī'ed* un *rāndakurālist* nav vajadzīgs īpašs skaidrojums. Pārējo izcelsme nav zināma, un diez vai to kādreiz uzzināsim. Nav arī skaidrs, vai tiem pamatā ir kādreizējais lībiešu pašu nosaukums vai citu tautu dots apzīmējums, kā igauņu tagadējam pašnosaukumam *eestlased*. — — —

Kā jau teikts, etnonīma saknes *līb-* / *līv-* etimoloģija nav skaidra. Nav arī īsti skaidrs, kurš ir vecāks variants — ar *b* vai ar *v*. Spriežot pēc līdz šim izklāstītā, šķiet, ka vecāks varētu būt pirmais (ar *b*) un ka otrs variants (ar *v*) ir sekundārs. Skaņu *b* un *v* (arī *f*) mija dažādās valodās ir visai parasta. Un, ja nu šis etnonīms vācu valodā parādījies tieši *v* variantā, tad izskaidrojums var būt tas, ka vācieši, kas pirmie te ieradās, runāja lejasvācu valodā, kur *b* vietā mēdz būt *v* (piem., augšvācu *leben* vietā *leven* ‘dzīvot’; sal. arī angļu *live* ‘dzīvot’ un *life* ‘dzīve’!). — — —

Latviešu literārajā valodā Latvijas otra pamattauta saukta trejādi: *lībieši*, *līvi* un *līv(j)i*. Pārējiem apzīmējumiem ir gadījuma raksturs, tiem pamatā mēdz būt kāda izlokšnes forma, piem., *lībats* (RPI studentu sastādītajā vārdnīcā 1914. g.) vai *lībiets* (K. Valdemāra vārdnīcā 1890. g.). Dundagas izloksnē dzirdēti *zveiniks* un *lībets*. — — —

Pirmajā konversācijas vārdnīcā (1911. g.) ir *lībieši jeb lībi* (t. i., *lībji*), bet lielajā konversācijas vārdnīcā (1935. g.) — *lībji*, *lībieši*. Vēlākajās enciklopēdijās ir *lībieši*. Zinātniskajā un mācību literatūrā vienmēr bijis *lībieši*.

Var teikt, ka latviešu literārajā valodā visos laikos dominējuši *lībieši* kā neitrāla stila vārds.

Blakus tam latviešu literārajā valodā sastopams arī variants ar *v* — *līvi* (vai, ja vsk. nom. ir *līvis*, tad dsk. nom. *līvji*). — — —

Tas, kādu etnonīma variantu kādā valodā izvēlēties, ir šīs valodas runātājas tautas kompetence, nevis tās tautas kompetence, ko etnonīms apzīmē. Vai izvēlēties etnonīmu *lībieši* vai *līvi*, ir latviešu, nevis lībiešu valodas jautājums. Jāsaka, abi vārdi ir pareizi. Jautājums ir tikai, kādu kurā gadījumā lietot. Domāju, ka latviešiem nav pamata atnest ne tradicionālo *neitrālā stila* vārdu *lībieši*, ne arī *poētismu* *līvi*, tāpat kā nav pamata

atmest kādu no stilistiski analogiskiem vārdiem *latvieši* un *latvji*. Katrs ir savā vietā neaizstājams. — — —

Man nav īsti skaidrs, ko iegūtu latviešu valoda vai arī lībieši, ja viņus latviski sāktu saukt tikai par *līviem*. Tādā gadījumā būtu jāmaina arī atvasinājumi: *lībieta*, *lībisks*, *lībiski*, *lībisms* vietā tad būtu jālieto *līve* vai *līvieta*, *līvisks*, *līviski*, *līvisms*. Un vai ar tradīcijas laušanu mēs nekaitēsim dzejai un dziesmai?”¹⁵

Kuru no etnonīma *lībieši* formām (ar *b* vai *v* vārda saknē) uzskatīt par “pareizāko”, tas lai paliek katra lasītāja ziņā. Tomēr jāatzīst, ka somugrista T. Karmas apsvērumi ir visnotaļ zinātniski pamatoti.

2

Tālāk īsi par pārējām lībiešu tematikas tautasdziesmām. Vispirms par pāris apdziedāšanās dziesmām. Pēc senas tradīcijas apdziedāšanās dziesmās visas lietas un parādības tiek atainotas no komiskās, neparastās puses, tajās dominē spilgtas, spēcīgas hiperbolas, improvizēti, groteski dzejas tēli un asi, negaidīti salīdzinājumi, kariķēts izsmejamā objekta ārējā un iekšējā tēla atveids. Apdziedāšanās dziesmās ikviens, gan savējais, gan svešinieks, dabū savu “tiesu” pēc ierasta principa: jo trakāk, jo labāk. Tālab apdziedāšanās dziesmu saturs nav uztverams, saprotams tieši. Tas pats sakāms par tām divi dziesmām, kur groteskā tēlojumā aprakstīti *lībenieki*:

*Lībenieki badakāši
Kuņu kāra kārklienā.
Nebij kuņa puspuvusi,
Tek tauciņus slapināt;
Cits ar bīšķi, cits ar kruķi,
Cits ar maizes garoziņu.
Kas gribēja vairumiņu,
Tas ar vecu tupelīti.*

LD 12 825 v.

Otra dziesma ir līdzīga stila četrinde:

*Zūreniekus arklā jūdzu,
Užavniekus ecēšos;*

Tos nabagus lībeniekus

Paturēju plēsumos.

LD 12 684, 3

Abām dziesmām ir daudz variantu, kur figurē dažādu novadu, pagastu vai apdzīvotu vietu iemītnieki. Citētie varianti nāk no Ventspils, tos pierakstījis Krišus Dinsbergs. Tā kā vienā no aprādītajām dziesmām lībenieki minēti kopā ar zūreniekiem un užavniekiem, tad lībeniekiem, domājams, vajadzētu mājot netālu kaimiņos zūreniekiem un užavniekiem. Pēc toponīmas liecībām, Užavas pagastā atrodas kāds *lībciems*, kur kādreiz acīmredzot dzīvojuši lībji, lībieši. Tātad "Latvju dainu" divi dziesmās respektīvi variantos apdziedātos *lībeniekus* varētu identificēt ar šī Užavas *lībciema* iedzīvotājiem. Ziemeļkurzemes vietvārdos *lībciems* reģistrēts vēl Zirās un Ventspils Sarkanmuižā; savukārt mājvārds *lībnieki* bijis Ēdolē.

Užava ir sensena Kurzemes lībiešu zeme. Turienes toponīmikā etnonīms *lībji*, *lībieši* varēja ieviesties tad, kad lībieši jau bija pamatos asimilējušies (kuronizēti vai pārlatināti). Nebija jēgas nosaukt kādas mājas vai apdzīvotu vietu par *lībiešiem* vai *lībciemu*, kad turpat kaimiņos arī dzīvoja lībieši. Vienīgi tad, kad, kuršiem pamazām virzoties uz ziemeļiem, lībieši savā senajā teritorijā bija palikuši vairs atsevišķu salu vai saliņu veidā kuršu vidū, etnonīms *lībji*, *lībieši* varēja kļūt par toponīmu.

Vēl kādā citā "Latvju dainu" dziesmas variantā etnonīms *lībieši* arī interpretējams toponīma nozīmē:

Kā gulbiši man bāliņi,

Kā tauriši kumeliņi,

Tikko pāri nepārskrēja

Pār Lībiešu būdiņām.

LD 19 037 v.

Dziesma dzirdēta Gatartā, to pierakstījis M. Dandens. "Latvju tautas daiņās", kuras rediģējis J. Endzelīns, pie šī paša varianta sastopama rediģētāja piezīme, ka *Lībieši* ir mājvārds Gatartā.¹⁶ Toponīmas dati *lībiešus* Gatartā kā mājvārdu arī apstiprina. Gatarta ietilpst seno latgaļu teritorijā, kālab lībieši tur var būt vēlāki ienācēji no Vidzemes lībiešu apgabaliem, kā vērojams pēc 1638. gada Vidzemes arklū revīzijas materiāliem, vietumis diezgan sena cēluma.

Interesanti atzīmēt, ka 1945. gadā Gatartā pierakstīta četrinde, kur arī apdziedāti Lībiešu mājas iedzīvotāji:

*Visapkārt gaiļi dzied,
Lībiešos nedziedāja;
Kā dziedās Lībiešos,
Putraimīna nedabūši.*

LFK 1758, 24

Pierakstītajam paskaidrots, ka *Lībieši* esot Gatartā labi pazīstams mājvārds.

Kā toponīms respektīvi mājvārds lietots arī nosaukums *Kolla Līves* (*Kalna Līves*), kas atrasts kādā četrindē, kuru pagājušā gadsimta 30. gados Dūrē (Vlk) pierakstījusi filoloģe M. Putniņa:

*Kolla Līvu druviņas
Driķīšiem noziedeis';
Kolla Līvēs vacas meitas
Driķu putras ēdājiņas.*

LFK 527, 19 996

Kādā apdziedāšanās dziesmā, kuru 1953. gadā Cēsīs dzirdējusi folkloriste V. Greble, vārdkopa *Līvu muiža* funkcionē kā toponīms. Senāk netālu no Cēsīm atradies *Līvu* pagasts, kur it kā “esot dzīvojuši lībieši”¹⁷. *Līvu* pagasts 1935. gadā pievienots pie Cēsu pagasta.¹⁸ Šai kādreizējā *Līvu* pagastā varēja būt arī kāda *Līvu muiža*:

*Līvu muižai cauri gāju,
Lāga meitu neredzēju:
Cita kliba, cita greiza,
Citai kupris mugurā.*

LFK 1900, 1612

K. Ancītis un A. Jansons izvirzījuši hipotētisku minējumu, ka vietumis Vidzemes lībiešiem varētu būt kāds ģenētisks sakars ar Lejasciemā pazīstamajiem *līviem* (*leiviem*), kādu senāku Baltijas somugru, iespējams, arī lībiešu etnisko grupējumu. “Ja “leivus” ir kāds pamats turēt par seniem iedzīvotājiem,” raksta autori, “tad jādomā, ka arī šur tur citur būs bijuši šādi “līvi”. Tie var būt sen pārlatināti, bet līvu vārds tiem var būt palicis, un uz tā pamata latvieši tos varēja saukt par lībiešiem.”¹⁹ Kaut arī

Lejasciema *līvu* (*leivu*) etniskā piederība nav droši noskaidrota, tomēr dibinātāks pagaidām šķietas uzskats, ka tie ir igauņi, kas dzimtniecības laikos tur ieceļojuši no Dienvidigaunijas.

Šķiet, ka etnonīma nozīmē būtu skaidrojams dažās dziesmās apdziedātās *līvenieces* (vienā dziesmas tekstā arī *līvenieku*) vārds. Šīs dziesmas dzirdētas Strutelē, kur tās XX gs. 30. gados pierakstījusi Jelgavas Skolotāju institūta audzēkne A. Matveja:

*Es paņēmu līvenieci,
Kad man pašam smieklī nāca:
Šķelti priekšu, puspelēku,
Pūkainām kājiņām.*

LFK 929, 35 671

*Ko lielas, līvenieci,
Kas jau tevi nepazīna:
Šorīt tevi saimnieks kūla,
Pie matiem turēdams.*

929, 35 665

*Ak tu, skaista līveniece,
Tavu skaistu dziedāšan'!
Man iztrūka bikšam pogas,
Tavu dziesmu klausoties.²⁰*

LFK 929, 35 667

*Līvenieki, šurp braukdami,
Gribēj' dziesmas padziedāt;
Cits dziedāja teļa balsi,
Cits pērnā sivēntiņa.*

LFK 929, 35 666

Kādā dziesmā par dziedāšanu, kur pieminēti lībieši, saglabātas dažas Kurzemes lībiskajām jeb tāmnieku izloksnēm raksturīgas valodas pazīmes:

*Kas tie man's lab's dziesams,
Tās divreiz pārkalē;
Kas tie tād's šņips-šņaps,
Tos atdev' Līb'sem.*

LD 1004

Ka citam atvēl mazāk vērtīgo, sev nederīgo un nevajadzīgo, tā ir diezgan parasta parādība, pat vispārcilvēciska rakstura īpašība, par ko nebūtu

ko brīnīties. Sliktāk jau tad, ja kāda negatīva iezīme gūst pārsvaru. Kā apstiprina dzīves pieredze un pati folklorā, latvieši palaikam ir bijuši stipri nenovīdīgi un skaudīgi. Iespējams, ka nule citētajā tautasdziesmā saskatāma kāda netieša, dzejas gleznās paslēpta liecība, kas varētu aplinkus raksturot latviešu attieksmi pret lībiešiem kopumā.

Tagad mēdz sacīt, ka lībiešu un to priekšteču Baltijas somugru asimilācija, kas Latvijas teritorijā sākusies līdz ar mūsu ēru un kas šaurā Kurzemes ziemeļu un ziemeļrietumu piekrastes joslā vēl turpinās pašlaik, ir bijusi vēsturiski nosacīts process, kas norisējis lielākoties mierīgā ceļā. Tiešām, senlatvieši ar lībiešiem savstarpēji karojuši nav, izņemot līdz XIII gs. raksturīgos sirojumus jeb laupījumu karus, bet to nolūks nebija pakļaut svešas zemes un pārtautot iedzīvotājus. Runājot par vācu feodālās verdzības gadsimtiem, kā galvenais lībiešu izmīres un straujākas asimilācijas faktors tiek uzrādītas stihiskas nelaimes, piemēram, mēra epidēmijas, kā arī daudzie kari (īpaši abi pasaules kari), baltvācu muižnieku un mācītāju pret lībiešiem apzināti vērstie spaidi. Toties nekas noteiktāks netiek bilsts par pašu latviešu (Kurzemē sākotnēji kuršu, Vidzemē – latgaļu) lomu lībiešu asimilācijā un par latviešu attieksmi pret lībiešiem dažādos vēstures posmos. Vai šī nostāja vienmēr bijusi tikai laba, pozitīvi vērtējama? Ir saglabātas dokumentāras liecības arī par cita veida attieksmi pret lībiešiem. No jaunākiem laikiem ziņas par to sniedzis O. Loorits lībiešu tautasdziesmu krājuma ievadā ("Volkslieder der Liven", 1936). Taču tas jau ir citas, plašākas apceres temats.

Un beidzot – divi dziesmas, kur raksturotas tieši lībiešu un vāciešu attiecības:

Lībiešam, vāciešam

Sūdu vezmis apgāzās.

Sauc strādniekus, sauc sulaiņus,

Lai uzceļ sūdu vezmu.

LD 31 879

Otrai četrindei piemīt atšķirīgs nobeigums:

Lībiešam, vāciešam

Sūdu vāgi apgāzās.

Lībiets saka: cel augšā!

Vāciets saka: lai paliek!²¹

LD 31 880

Tās abas ir tipiskas dzimtbūtniecības laiku dziesmas, kad lībiešiem, tāpat kā latviešiem, nācās kalpot vācu kungiem muižās klaušu darbos.

Šīs četrriņdes apstiprina, ka lībiešiem kā pakļautās un apspiestās tautības pārstāvjiem dzimtniecības garajos gadsimtos nav bijušas labas un draudzīgas attiecības ar iekarotājiem un paverdzinātājiem – baltvācu muižniekiem. Pagaidām nav izdevies rast kaut cik dibinātu izskaidrojumu, kāpēc šai kontekstā vācieši minēti kopsakarā ar lībiešiem.

Minama vēl kāda četrriņde, kur arī lībieši apdziedāti kopā ar vāciešiem:

*Vāciešam, lībiešam
Suns izkoda perdamo.
Nu jāiet pie kalēja,
Lai kaļ jaunu perdamo.*

LFK 542, 1289

Tas tad arī viss, kas pagaidām apzināts un izlobīts par lībiešiem latviešu tautasdziesmās. Maz. Taču arī šai mazumā atrodamas dažas vērtīgas liecības latviešu tautas etniskajai vēsturei un latviešu valodniecībai.

Secinājumi

Noslēgumā secinājumu veidā vēl izsakāmi daži vispārīgas ievirzes apsvērumi par lībiešu etnonīmiem lībiešu, latviešu u. c. valodās un šo dažādo nosaukumu ģenētiski etimoloģiskajiem sakariem.

Kurzemes lībieši (īpaši piekrastes ziemeļrietumu daļā) tagad parasti dēvē sevi par “jūrmalniekiem” – *rāndali* (dsk. *rāndalist*) vai (sevišķi piekrastes ziemeļaustrumu daļā) par “zvejniekiem” – *kalāmīez* (dsk. *kalāmi'ed*), vai arī par “kuršiem” – *kurāli* (dsk. *kurālist*). Savukārt Sāmsalas igaunī, kam ar Kurzemes lībiešiem izsenis pastāvējuši cieši un noturīgi kultūrvēsturiskie sakari, lībiešus sauc par “kuršiem” – *kuralased* vai “jūrmalniekiem” jeb “jūrmalas tautu” – *rāndlased* jeb *rannarahvas* – un viņu valodu par “jūrmalnieku valodu” – *rannakeel*. Igaunų literārajā valodā lībieši saucas *liivlased*.

Balstoties uz šiem novērojumiem, L. Ketunens spriež, ka Vidzemes respektīvi Salacas lībiešiem pazīstamais nosaukums *lib*, *lībe* (dsk. *libist*) un

Kurzemes lībiešu lietotais *līve* un *lībe* neesot nemaz pašu lībiešu izraudzīts nosaukums, t. i., lībiskas cilmes pašnosaukums. *Lībe* esot aizgūts no latviešiem, turpreti *līve* – no igauņiem.²² Jau krietni pirms L. Ketunena līdzīgu domu bija izteicis F. J. Videmanis, norādīdams, ka lībiešus, tāpat kā pārējās somu tautas, nesauc tai vārdā, kādu tie paši sev devuši.²³

Šai sakarā izsakāmi daži apsvērumi. Pirmkārt, tagadējais Kurzemes lībiešu parasti lietotais nosaukums *jūrmalnieki* vai *zvejnieki* ir relatīvi stipri jaunāka parādība nekā latviešiem un citām tautām pazīstamais *lībju*, *lībiešu* vai *līvju* (*līvu*) vārds. Sākotnēji lībieši apdzīvoja daudz lielāku un plašāku teritoriju, viņu aizņemtās zemes iesniedzās patālu Kurzemes un Vidzemes iekšienē. Citiem vārdiem: XIII gs. un agrāk lībieši nedzīvoja tikai samērā šaurā un neauglīgā zemes joslā gar Kurzemes un Vidzemes jūrmalu. Tāpēc arī tolaik nebija nekāda pamata, reāla priekšnosacījuma lībiešiem sevi dēvēt par jūrmalniekiem (vismaz tiem, kas mājāja tālāk no jūras zemes iekšienē). Tāpat sākumā lībieši nodarbojās ne vien ar zvejnniecību, bet arī ar lopkopību uz zemkopību (īpaši tie, kas dzīvoja dziļāk zemes iekšienē). Lopkopības un zemkopības nodarbi lībieši cītīgi apguva no saviem kaimiņiem – kuršiem un latgaļiem. Tieši tādēļ tolaik nebija lielas jēgas lībiešiem sevi saukt par zvejniekiem (kaut vai tiem, kam pamatnodarbe bija lopkopība vai zemkopība).

Vienīgi tad, kad, asimilācijas procesam pastiprinoties, lībieši aizvien vairāk tika pārlatināti un pamazām padzīti no savām agrākajām dzīvesvietām dziļāk zemes iekšienē, un norobežoti samērā šaurā joslā gar jūru Vidzemes rietumos un Kurzemes ziemeļos un ziemeļrietumos, radās arī pamats lībiešiem sevi dēvēt par jūrmalniekiem, t. i., jūrmalas iedzīvotājiem. Līdzīgi kā tad, kad, dzīvojot neauglīgajos, smilšainajos piejūras apvidos, lībiešiem par galveno, nereti arī vienīgo arodu kļuva zvejnniecība, līdz ar to arī radās jēga lībiešiem sevi saukt par zvejniekiem. Taču tas varēja notikt samērā vēlu, krietni pēc XIII gs., tātad vairākus gadsimtus pēc tam, kad skandināviem, krievi, vāciešiem, latviešiem un igauņiem lībiešu etnonīms jau sen bija labi pazīstams. Tādējādi tagadējais Kurzemes lībiešu nosaukums *jūrmalnieki* vai *zvejnieki* gan apstiprina, kā lībieši sevi dēvē jaunākos laikos, bet nekā neliecina par to, kā lībieši saukušies sākotnēji, t. i., kāds varētu būt bijis viņu pašnosaukums. Turklāt nav nekādu ziņu, vai Vidzemes lībieši arī sevi dēvējuši par jūrmalniekiem vai zvejniekiem.

Otrkārt, tagadējais Kurzemes lībiešu nosaukums *jūrmalnieki* vai *zvejnieki* nekā neliecina par iedzīvotāju etnisko piederību, bet raksturo tos vienīgi pēc dzīvesvietas vai nodarbes pamatveida. Šo nosaukumu lietojumam lībiešu valodā acīmredzot piemīt tāds pats neetniskais raksturs kā vārdiem *zemes ļaudis* vai *arāji*, kā lībieši savukārt mēdza dēvēt tos kurzemiešus, kas dzīvoja dziļāk zemes iekšienē un nodarbojās lielākoties ar zemkopību.

Treškārt, tā kā latvieši vēlāk vispārināto *igauņu* nosaukumu aizguvuši no kādas dienvidigauņu cilts un tās apdzīvotā novada apzīmējuma *ugauni*, *Ugaunia*, etnonīmu *krievi* – no austrumslāvu cilšu apvienības nosaukuma *кривичи* un *vācu*, *vāciešu* vārdu – no kādas senākas ziemeļģermāņu cilts nosaukuma Zviedrijas dienvidaustrumos, tāpat arī lībiešu etnonīmu latvieši respektīvi latgaļi, domājams, drīzāk gan būs aizguvuši no pašiem lībiešiem, t. i., no kādas lībiešu etniskās vienības nosaukuma. Ka vismaz Vidzemes lībiešiem jau XII gs. bijuši vairāki atšķirīgi etniskie grupējumi, to apstiprina no vēstures avotiem mums zināmās četras Vidzemes lībiešu zemes jeb novadi: 1) Daugavas lībieši, 2) Turaída (*Thoreida*), 3) Metsepole un 4) Idumeja (*Ydumeja*). Idumeja aptver tagadējo Straupes novadu, un tur lībieši dzīvoja jaukti ar latgaļiem. Par varbūtējām Kurzemes lībiešu etniskajām grupām un turienes lībiešu zemēm jeb novadiem līdz šim zināmie rakstītie vēstures avoti klusē.

Sakarā ar rosīgi izmantoto Daugavas ūdensceļu skandināvi, iespējams, jau vikingu varenības laikmetā iepazinās ar Daugavas novada lībiešiem. Arī krieviem respektīvi krīvičiem pastāvēja ciešāki ekonomiskie sakari tieši ar Daugavas lībiešiem. Domājams, ka Kijevas Pečoru lielklostera mūka Nestora hronikā “Pagājušo laiku stāsts” (“Повесть временных лет”), kas sarakstīta XII gs. sākumā, minētais lībiešu etnonīms *либь//любь* arī attiecināms uz Daugavas lībiešiem. Pirmie, kurus pie Daugavas satapa vācu misionāri, bija turienes lībieši. Vācieši sākumā pat centās apgūt lībiešu valodu, jo pirmie kristietības sludinātāji (piemēram, Meinhards) sprediķoja lībiski. Tas mudina domāt, ka etnonīmu *lībieši* visas šīs minētās tautas būs aizguvušas tieši no Daugavas lībiešiem.

Ceturtkārt, ir diezgan drošs pamats spriest, ka skandināvi, krievi, vācieši un latvieši neatkarīgi cits no cita analogiski nosaukuši lībiešus. Tas varēja notikt tikai tad, ja šiem nosaukumiem bijis viens kopīgs avots.

Citiem vārdiem: visas pieminētās tautas šo etnonīmu laikam būs dzirdējušas no pašiem lībiešiem kā viņu pašnosaukumu.

Šie vairāk vai mazāk pamatotie apsvērumi nepārprotami runā par labu pieņēmumam, ka Vidzemes un Kurzemes lībiešiem pazīstamais *līb*, *lībe*, kaut arī jaunākos laikos mazāk populārs, tomēr cilmes ziņā ir autentisks lībiešu valodas vārds, ko jau sākotnēji lībieši (vismaz kāds no viņu etniskajiem grupējumiem) lietojuši kā pašizraudzītu etniskās piederības apzīmējumu respektīvi etnonīmu. Tātad latviešu *lībji*, *lībieši*, senkrievu *либь*, vācu *liven*, viduslaiku latīņu *livi*, *livones* etimoloģiski būtu saistāmi un skaidrojami ar lībiešu *līb*, *lībe*.

Daži šeit nosauktie apsvērumi var arī dot zināmus pieturas punktus tautasdziesmās sastopamā etnonīma *līb(j)i*, *lībieši*, *līv(j)i* etimoloģiski genētiskai analīzei.

¹ Raksta pamatā ir referāts, kas nolasīts akadēmiķa J. Endzelīna 99. dzimšanas dienas atcerei veltītajā sanāksmē 1972. gada 22. februārī.

² *Ancītis K., Jansons A.* Vidzemes etniskās vēstures jautājumi // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1963. – 5. laid. – 25.–68. lpp.

³ Вопросы этнической истории эстонского народа. – Таллин, 1956.

⁴ Sk. rakstu par igauņiem latviešu tautasdziesmās.

⁵ *Salnais V., Maldups A.* Pagastu apraksti. (Pēc 1935. gada tautas skaitīšanas materiāliem.) – Rīga, 1935. – 59. lpp.

⁶ Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas Rakstu krājums. – Jelgava, 1888. – 4. sēj. – 112. lpp.

⁷ *Endzelīns J.* Latvijas PSR vietvārdi. – Rīga, 1961. – 1. sēj. – 313. lpp.

⁸ Turpat. – 314. lpp.

⁹ ME. – 4. sēj. – 490. lpp.

¹⁰ *Endzelīns J.* Latvijas PSR vietvārdi. – 1. sēj. – 266. lpp.

¹¹ ME. – 4. sēj. – 490. lpp.

¹² Tuvākas ziņas par senformu *Vāca* un tās iespējamo etimoloģiju atrodamas trīs J. Endzelīna rakstos: “Valodas sūkumi” (Dzimtenes Vēstnesis. – 1911. – Nr. 43); “Kā cēlies “vāciešu” vārds?” (Latvis. – 1922. – Nr. 210); “Zviedrija un Vāca” (Burtnieks. – 1929. – Nr. 7), kā arī K. Milenbaha un J. Endzelīna vārdnīcā (ME. – 4. sēj. – 490. lpp.).

¹³ Šo hipotēzi pirmoreiz esmu izvirzījis jau 1972. gadā. Diemžēl līdz pat šim laikam nekādas citas papildu argumentus neesmu atradis.

¹⁴ “*Lībiešu sala* – viena no Daugavas salām Rīgā, Maskavas rajonā. No labā krasta to atdala pa daļai aizbērtais Kojusalas grāvis. Salas D smaili ar upes labo krastu savieno

Stadiona dambis, viena no vecākajām hidrotehn. būvēm Rīgā (XVIII gs.). — — —
V. Apsītis." (Latvijas PSR Mazā enciklopēdija. — Rīga, 1968. — 2. sēj. — 337. lpp.; sk. arī:
Latviešu konversācijas vārdnīca. — Rīga, 1935. — 12. sēj. — 23 273. sl.)

¹⁵ Karma T. Lībieši vai līvi? // Labrīt. — 1994. — 26. janv.

¹⁶ Latvju tautas daiņas / Rediģējis prof. J. Endzelīns, sakārtojis R. Klaustiņš. — Rīga,
1928. — 2. sēj. — 52. lpp. Sk. arī: Endzelīns J. Latvijas PSR vietvārdi. — 1. sēj. — 313. lpp.

¹⁷ Endzelīns J. Latvijas PSR vietvārdi. — 1. sēj. — 324. lpp.

¹⁸ Latviešu konversācijas vārdnīca. — 12. sēj. — 23 917. sl.

¹⁹ Ancītis K., Jansons A. Vidzemes etniskās vēstures jautājumi. — 43. lpp.

²⁰ Sal.: LD 382, 6; 382, 7.

²¹ Sal.: *Vācietim, libietim*

Mēslu vezums apgāzies.

Vāciets saka: celsim augšā!

Libiets saka: parauj velns!

LFK 168, 16

Latviešu folkloras krātuves fondos apzināti 5 šīs dziesmas varianti, kas dzirdēti
XX gs. 20. un 30. gados (Vlm — 2, C — 2, Kurzemē — 1 variants).

²² Kettunen L. Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung. — Helsinki, 1938. —
S. 199.

²³ Joh. Andreas Sjögren's Livische Grammatik nebst Sprachproben: Bearbeitet und mit
einer historisc-etnographischen Einleitung versehen von Ferdinand Joh. Wiede-
mann. — St. Petersburg, 1861. — S. XIX.

Igauņi latviešu tautasdziesmās kultūrvēsturisko sakaru skatījumā¹

1

K. Barona "Latvju dainās" etnonīms *igauņi* konstatēts 65 tautasdziesmu variantos (nosacīti kādos 18 dziesmu tipos). Šais dziesmās respektīvi variantos sastopamas šādas leksēmas: *igaunis* (arī *igonis*), *igaunītis* (arī *igonītis*), *igauniete*, *igaunīca*; nominālās vārdkopas ar attiecīgu substantīvu kā centrālo komponentu ar tautības nosaukumu respektīvi etnonīmu kā atkarīgo komponentu atribūta lomā: *igauņu māmiņa* (arī *igauņu māmuliņa*), *igauniņa māmiņa*, *igaunīšu māmiņa*, *igauniešu māmiņa*, *igauņu meitiņas*, *igauņa līgaviņa*, *igoņu lakstīgala*, *igauņu tīrums* (arī *igauņu tīrumiņš*, *igauņa tīrumiņš*), *igauniešu zemīte*, *igauniska valodiņa* (arī *igauniskō volūdeņa*); verbālās vārdkopas ar attiecīgu verbu kā centrālo komponentu un etnonīmu kā atkarīgo komponentu adverba lomā: *igauniski dziedāt*, *igauniski gaviļēt*.

Bez tam latviešu un igauņu kultūrvēsturisko sakaru izpētei ir noderīgas tautasdziesmas, kur pieminēti Igaunijas toponīmi. "Latvju dainās" reprezentēti Igaunijas trīs lielāko pilsētu nosaukumi – *Rēvele*, *Tērbata* un *Pērnavā*. Toponīms *Rēvele* un tās iedzīvotāji *rēvelieši* (arī *rēvelnieki*) pieminēti 23 tautasdziesmu variantos (nosacīti 6 dziesmu tipos). Šais variantos figurē arī šādas nominālās vārdkopas: *rēvelnieku māmuliņe*, *rēvelnieku kumeliņi*, *Rēveles vezumiņš* (arī *Rēveļu vezumiņš*)². Toponīms *Tērbata* (arī *Tērpata*) sastopams 24 tautasdziesmu variantos (nosacīti 9 dziesmu tipos), *Pērnavā* – 4 variantos (nosacīti 3 dziesmu tipos). Dziesmu varianti ar etnonīmu *igauņi* un toponīmiem *Rēvele*, *Tērbata* un *Pērnavā* turpmāk īsuma labad nosacīti tiks dēvēti par *igauņu tematikas dziesmām*. Tātad "Latvju dainās" konstatēti pavisam 116 igauņu tematikas dziesmu varianti (nosacīti 36 dziesmu tipi).

Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviesu folkloras krātuves manuskriptu fondos pagaidām izdevies atrast

128 tautasdziesmu variantus (nosacīti 28 dziesmu tipus), kur reprezentēts etnonīms *igauņi*, kā arī 14 variantus (nosacīti 5 dziesmu tipus) ar *Rēveli* un tās iedzīvotājiem *rēveliešiem* (arī *rēvelniekiem*), 5 variantus (nosacīti 3 dziesmu tipus) ar *Tērbatu* (arī *Tērpātu*), *Tērbatiņu* un 23 variantus (nosacīti 2 dziesmu tipus) ar *Pērnavu*. Tātad Latviešu folkloras krātuves manuskriptu fondos līdz šim apzināti pavisam 170 igauņu tematikas dziesmu varianti (nosacīti 38 dziesmu tipi).

Pēc pierakstes vai iesūtes vietām šie "Latvju dainu" 116 igauņu tematikas dziesmu varianti pa kultūrvēsturiskajiem apgabaliem sadalās šādi: Kurzemē iegūti 2 varianti (1,7% no kopējā variantu skaita), Zemgalē – 13 (11%), Vidzemē – 90 (77%), Latgalē – 4 (3,5%), Kurzemē, Zemgalē vai Vidzemē bez tuvāk precizētām vietu norādēm – 7 (6%) varianti. Tātad, pamatojoties uz variantu daudzumu, to koncentrācijas pakāpi un ģeogrāfisko izvietojumu, nosacīti secināms, ka igauņu tematikas dziesmas vairāk pazīstamas Vidzemē un ka tās var uzskatīt lielākoties par vidzemnieku sacerētām dziesmām.

Ka igauņu tematikas dziesmu izplates pamatmateriāls atrodas tieši Vidzemē, tam meklējams likumsakarīgs izskaidrojums. To nosaka: a) Vidzemes ģeogrāfiskais stāvoklis (ziemeļos tai ir gara teritoriālā robeža ar Dienvid-igauniju, kā arī abpusējā etniskā robežjosla); b) vēsturiskie apstākļi (dažādos vēstures posmos, mainoties politiskajām virsvārām – vācu, poļu, zviedru un krievu –, Vidzeme gan administratīvi, gan ekonomiski aizvien bijusi ciešāk saistīta ar Igauniju, īpaši tās dienviddaļu, nekā pārējie Latvijas kultūrvēsturiskie novadi); c) etniskie procesi (Ziemeļvidzemē, Ziemeļaustrumvidzemē un Dienvidaustrumvidzemē, kā arī Vidzemes vidienē vairāk vai mazāk kompakti dzīvojis lielāks skaits igauņu, kas, pamazām asimilējoties, atstājuši turienes materiālajā un garīgajā kultūrā somugriskas iezīmes; daļa igauņu, tāpat kā lībieši, pieder pie Vidzemes senajiem iedzīvotājiem; igauņu ienācēji Vidzemē konstatējami līdz pēdējam laikam)³.

No "Latvju dainām" atšķirīgi rezultāti iegūti, kartografējot Latviešu folkloras krātuves manuskriptu fondos atrastos 170 igauņu tematikas dziesmu variantus. Pa kultūrvēsturiskajiem apgabaliem tie grupējas šādi: Kurzemē pierakstīti 33 varianti (19% no variantu kopskaita), Zemgalē – 20 (12%), Vidzemē – 71 (42%), Latgalē – 46 (27%) varianti. Absolūti un relatīvi samazinājies Vidzemē fiksēto variantu skaits (90 : 71 jeb 77% : 42%),

toties krietni pieaudzis no Kurzemes un Latgales iesūtīto igauņu tematikas dziesmu daudzums (attiecīgi 2 : 33 jeb 1,7% : 19%; 4 : 46 jeb 3,5% : 27%); Zemgalē, nosacīti ņemot, tas palicis bezmaz nemainīgs (13 : 20 jeb 11% : 12%).

Kurzemē un Zemgalē variantu skaits palielinājies visvairāk uz divu dziesmu tipu rēķina: a) *Igauniski strazdiņš dzied Rīgas torņa galiņā* (LD 2537); b) *Ar vērsīti Rīgā braucu, Ar vērsīti Pērnavā* (LD 29 215). Pirmā no tām "Latvju dainās" reģistrēta 5 variantos, no kuriem 4 dzirdēti Vidzemē, 1 – Kurzemē, Zemgalē vai Vidzemē. Turpretī Latviešu folkloras krātuves fondos apzināts 31 šīs dziesmas pieraksts respektīvi variants: Kurzemē – 6, Zemgalē – 13, Vidzemē – 9, Latgalē – 3. Otra dziesma "Latvju dainās" nodrukāta tikai 1 variantā (no Rūjienas), bet krātuves fondos konstatēti jau 22 varianti: Kurzemē – 19, Vidzemē – 2, Latgalē – 1.

Izņemot 2 Vidzemes un 2 Latgales variantus, pārējie nule aprādīto dziesmu varianti ir skolēnu pieraksti (ar nedaudziem nelieliem tekstuāliem variējumiem), kas piesūtīti Latviešu folkloras krātuvei pagājušā gadsimta 20.–40. gados. Stingri vērtējot, tie nevar būt visai autentisks materiāls, lai pēc tā kaut cik ticami noteiktu kādas tautā noklausītas dziesmas respektīvi tās attiecīgā varianta pierakstes vietu un laiku. Tas tamdēļ, ka skolēni tautasdziesmas nereti vienkārši norakstījuši cits no cita vai arī aizguvuši no publicētajiem avotiem (folkloras krājumiem, mācību grāmatām, periodikas u. tml.). Tālab arī statistiskām aplēsēm skolēnu savāktā folklorā izmantojama stipri kritiski un piesardzīgi.

Drošāk par kāda dziesmas tipa vai tā atsevišķa varianta eventuālo cilmes vietu iespējams spriest pēc "Latvju dainām". Balstoties uz tur apzināto liecību pamata, dibināts liekas pieņēmums, ka abas apskatītās četrindes (LD 2537; 29 215) sākotnēji bijušas pazīstamas laikam vienīgi Vidzemē un citos novados tās izplatījušās jaunākā laikā ne tik daudz mutvārdu tradīcijā (kas ir pirmsmūsdienu, dabiskais, senāk arī vienīgais folkloras funkcionēšanas veids tautā) kā ar folkloras publicējumu starpniecību. Izvērstākas argumentācijas labad pētījumi šai virzienā vēl turpināmi.

Pats dziesmas *Ar vērsīti Rīgā braucu* saturs, tajā saglabātie kādreizējā dzīvesveida relikti runā par labu uzskatam, ka cilmes ziņā tā drīzāk ir Vidzemes dziesma. Kultūrvēstures pētnieki atzīst, ka Austrumeiropā vērsi kā vilcējspēks lauku apstrādei izmantoti jau pirms mūsu ēras, kopš pašiem zemkopības sākumiem. Tāpat noskaidrots, ka vērsu kā vilcējspēka izmantojuma

senākā zona aptvērusi Igauniju, Dienvidrietumsomiju un Ziemeļkurzemi (lībiešu kādreiz apdzīvotos novadus), tātad Baltijas somugru teritoriju.⁴ Diskutējams ir jautājums, no kura laika un cik plašā apmērā vērši kā darba lopu bijuši pazīstami baltiem (senprūšiem, leišiem un latviešiem).

Pēc J. Jurgina domām, vērši Lietuvā lauksaimniecības darbos lietoti jau XIII gs., plašāk tur ieviesušies XV–XVI gs.⁵ Pret to iebildis A. Vīress, norādīdams, ka, spriežot gan pēc senākā arheoloģiskā, gan vēlākā etnogrāfiskā iejūga tipa, vērši, mazākais, Rietumlietuvā un Kurzemē, bijuši sākotnējais zemes apstrādes vilcējspēks.⁶ Vēršu izmantojuma intensitātes straujšais pieaugums Lietuvā XVI–XVIII gs. saistāms ar jauna, daudz smagāka arkla ieviesi. Šo divlemešu spīļarklu (lei. *žāgrē*) vilcis nevis viens vērsis, bet jau pāris.⁷ Rakstīto avotu ziņas savukārt liecina, ka Latvijā vērši darbam lietoti samērā reti, biežāk – Vidzemē.⁸ Tas pamatos atbilst arī tautasdziesmu dotumiem. Salīdzinājumā ar zirgu respektīvi kumelju vērši kā darba lopu dziesmās pieminēti gaužām maz. Dziesmas par vēršiem kā arkla vai ratu vilcējiem dzirdētas pārsvarā Vidzemē. Iespējams, ka šim faktam skaidrojums meklējams baltu un somugru kultūrvēsturisko sakaru plāksnē. Pirmkārt, Igaunijā vērši zemes apstrādei un transportam izmantoti līdz pat XX gs. sākumam, pie kam daudz plašāk un intensīvāk nekā Latvijā. Otrkārt, nav nejaušība, ka ig. *hārg*, s. *hārkā*, līb. *ārga* ‘vērsis’ etimoloģiski saistāms ar latv. *zīrgs*, lei. *žīrgas*, pr. *sīrgis* ‘ērzelis’. Treškārt, vērši kā darba lopu bijuši izplatīti vairāk tieši Vidzemē.

Pieminētie apsvērumi kaut daļēji balsta pieņēmumu, ka “Latvju dainu” 29 215. dziesma varētu būt radusies Vidzemē, precīzāk, Ziemeļvidzemē, kur tā pirmoreiz arī pierakstīta. Bez tam paturams prātā, ka dzimtniecības un kļaušu laikos zemnieki brauca tiklab uz Rīgu vai Pērnavu, ja tas bija vienlīdz izdevīgi, t. i., ja šīs pilsētas atradās daudzmazviendādā attālumā no braucēju dzīvesvietām. Nav domājams, ka, piemēram, no Lejaskurzemes (no turienes Latviešu folkloras krātuvei iesūtīts visvairāk dziesmas *Ar vēršīti Rīgā braucu* variantu – 11 no 22) dzimtļaudis brauktu garām Rīgai uz Pērnavu. Par Kurzemei piekritīgiem gan varētu uzskatīt divus šīs četrkrundes pierakstus (LFK 796, 9509 – Zvārdē; 1816, 2311 – Asītē), kur Pērnavas vietā figurē Jelgava.

Nosakot variantu ģeogrāfiskās izplates robežas, par vidzemnieku dziesmām cilmes ziņā iespējams kvalificēt vēl vairākas citas “Latvju dainu”

igauņu tematikas dziesmas. Tā dziesmai *Ko tu saki, vecais brāl, Es grib' ņemt igaunieti* (LD 626) publicēti 11 varianti. Vidzemē – 9, Latgalē – 1, Kurzemē, Zemgalē vai Vidzemē – 1. Folkloras krātuves fondos apzināti 10 varianti: Vidzemē – 8, Zemgalē – 1, Latgalē – 1. Dziesmai *Dod, māmiņa, kam dodama, Nedod manis igauņam* (LD 9515) – 2 varianti no Vidzemes (Gaujienas un Mazsalacas). Folkloras krātuves fondos – 3 varianti: Vidzemē – 2 (Gaujienā un Jaunburtniekos), Kurzemē – 1 (Alsungā). Dziesmai *Igaunītis mans vīriņš, Es igauņa līgaviņa* (LD 33 488) – 1 variants no Vidzemes (Vecates). Folkloras krātuves fondos – 2 varianti no Vidzemes (Vitrupe un Rīgas apkaimes).

Igauņu tematikas dziesmu variantu skaita, to eventuālās cilmes vietu un izplates areāla noteiksmē ļauj daudz maz pamatotāk spriest par tautasdziesmās atspoguļoto kultūrvēsturisko sakaru ceļiem (virzieniem), kā arī apzināt šo sakaru intensitāti (dinamiku). Tas savukārt ļauj kaut aptuveni nospraust to apvidu robežas, kur latviešiem un igauņiem bijuši ilgāki un ciešāki kontakti. Pāris piemēru. Vērtējot pēc “Latvju dainām”, prāvs skaits igauņu tematikas dziesmu variantu iesūtīts no bijušā Madonas apriņķa – pavisam 35 varianti (39% no Vidzemē pierakstīto variantu daudzuma). Šis fakts it kā balstītu (kaut netieši) A. Bilenšteina spriedumu, ka ap Mārcienu kādreiz dzīvojuši igauņi, kas saukti par *čūdiem* (sal. ar kr. *чудь*).⁹ No Mārcienas vai tās kaimiņpagastiem (Bērzaunes, Grostonas, Lazdonas un Kalsnavas) “Latvju dainās” publicēti 10 varianti par igauņiem. Starp citu, etnonīms *igauņi* reprezentēts arī četros Madonas novada vietvārdos, no kuriem divi atrodas tuvu Mārcienai – Grostonā un Kalsnavā. Izteikti arī divi citi pretēji viedokļi: a) analizējot turienes materiālās kultūras elementus, secināts, ka tie drīzāk bijuši lībieši;¹⁰ b) tie nav bijuši somugri vispār, bet balti (latgaļi), jo Mārcienas toponīmikā tikpat kā neesot drošu somugrismu.¹¹ Tautasdziesmu dotumi tomēr liecina par labu igauņiem.

Turpmāk pētāms jautājums, vai arī Jēkabpils apriņķī nav senāk mājujuši igauņi. No turienes “Latvju dainās” reģistrēti kādi 10 igauņu tematikas dziesmu varianti (4 no Seces, 2 no Sēlpils, pa 1 no Neretas, Jaunjelgavas, Elkšņiem un Zasas). Jēkabpils apriņķa vietvārdos konstatēti arī *igauņi* (Daudzesē un Ābeļos, kur bez mājvārda *igauņkalēji* minēts vēl *igauņu gals* (novads)).

Daudz noteiktāk cilmes vieta identificējama četrindei:

*Mōcēja muna mēleite
Krīvuskū i latuskū;
Nyule grybu vuicētīs
Igauniskū volūdeņu.*

LFK 935, 23 171

"Latvju dainās" nodrukāts viens šīs dziesmas variants (LD 34 256) no Ludzas, ko pierakstījis pazīstamais latgaliešu tautasdziesmu vācējs F. B. Laižāns XIX gs. 90. gados vai XX gs. sākumā. Ka apmēram ap to pašu laiku Latgalē (Varakļānos) dzirdēts vēl kāds cits apskatāmās četrindes variants ar atšķirīgu dziesmas pirmo pusi (*Maņi mēleite kai spēleite, Mōk krīvysku I latvysku*), apstiprina P. Smeltera pierakstītais teksts, kas atrasts P. Šmita sakrātajos folkloras materiālos (LFK 527, 22 883). Latviešu folkloras krātuves fondos apzināti 29 šīs četrindes varianti. Latgalē iegūti 27 pieraksti, kas sīkāk pa apriņķiem sadalās šādi: Ludzā – 15, Rēzeknē – 7, Daugavpilī – 2, Abrenē – 1, bet 2 Latgales variantiem tuvāka vieta nav zināma. Dienvidaustrumvidzemē (Lubānā un Sarkanos) dzirdēti 2 varianti. Atskaitot 3 variantus, pārējie teksti iesūtīti Latviešu folkloras krātuvei XX gs. 20. un 30. gados. Šai gadījumā vairumu variantu pierakstījuši ne skolēni, bet Rēzeknes un Daugavpils skolotāju institūta un Latvijas Universitātes studenti (kopskaitā 8 varianti), kā arī uzticami folkloras vācēji (A. Aizsils, A. Dūmiņš, K. Kemzāns, V. Apšs, A. Punāns, V. Urtāns, J. Rudzītis u. c. – pavisam 14 variantu), kālab pieraksti vietas un laika ziņā liekas pietiekami autentiski.

Tā kā Ludzas apriņķī vien fiksēts 15 variantu (55% no Latgalē iegūto variantu daudzuma), var apgalvot, ka dziesma *Mōcēja muna mēleite* pēc savas cilmes vietas ir tipiska turienes dziesma un ka tai savukārt ir tiešs un nepārprotams sakars ar Ludzas igauņiem. Citiem vārdiem, šai četrindē saglabātas liecības par latgaliešu un Ludzas igauņu kultūrvēsturiskajiem kontaktiem.

Kopš XIX gs. 70. gadiem Ludzas igauņu valodu, viņu materiālo un garīgo kultūru pētījuši lielākoties igauņu un somu zinātnieki (M. Veske, O. Kallass, P. Voolaine, A. Sangs, H. Moora, P. Ariste, S. Nigols u. c.). Turpretī latviešu valodnieki un folkloristi par Ludzas igauņiem interesējušies maz (jaunākā laikā – A. Jansons¹² un A. Breidaks¹³). Detalizētāka Ludzas igauņu vēstures izpēte varētu sniegt vērtīgus atzinumus tiklab Latgales

iedzīvotāju etnoģenēzes jautājumu risinājumā vispār, kā arī baltu un Baltijas somugru etnisko sakaru skaidrojumā. Joprojām nav izšķirta problēma, kad un no kurienes igauņi ieceļojuši Ludzas novadā. H. Moora izvirzījis pieņēmumu, ka Ludzas igauņi nav vis vēlāki ienācēji no Igaunijas, kā sprieda agrāk, bet tie varētu būt kāds ļoti sens somugru etniskais grupējums, kas dzīvojis uz vietas.¹⁴ No teiktā secināms, ka tieši Ludzas somugri ilgākā vēstures periodā bijuši neparasti noturīgi pret asimilāciju. Tas būtu it kā sava veida izņēmums, kas neatbilst tiem vispārīgajiem baltu un somugru savstarpējiem etniskajiem procesiem, kas norisinājušies Latgalē. P. Ariste atzīst, ka daļa igauņu apmetusies Ludzas apkaimē stipri sen, bet vairums, domājams, XVII gs.¹⁵ Vēstures avotu ziņām, kā arī Ludzas igauņu valodas un folkloras dotumiem pagaidām vairāk atbilst uzskats, ka Ludzas novadā igauņi ieceļojuši no Dienvidigaunijas ne agrāk par XVII gs. (t. i., katolicisma beigu posmā).

Pamatojoties uz dziesmas *Mōcēja muna mēleite* satura un struktūras analīzi, izsakāmi daži apsvērumi par labu šim pēdējam viedoklim. Tie būtu: a) priekšstats par latvisku respektīvi latviešu valodu Latgalē; jēdzieni *latvieši, latviski, latviešu valoda* tautasdziesmu leksikā ir samērā jaunas parādības, arī pavisam reti sastopamas; b) dziesmas 1. rindā nav ievērots cežūras likums: dipodijas beigām jāsakrīt ar vārda beigām, nedrīkst pārnest vārdu no vienas dipodijas otrā (tā ir klasisko tautasdziesmu pantmēra pamatprasība), turpretī iztirzājamās dziesmas pierakstu vairumam (20 gadījumos jeb 69%) 1. rindā konstatējama augšzemniekiem raksturīgā pārvelkamā zilbe: *Mōcēja mu-na mēleite*; c) dziesmas 2. un 4. rindā (18 variantos jeb 62%) ignorēts t. s. ceturtās zilbes likums: četrzilbīgas trohaja dipodijas galazilbei jābūt īsai; tās abas – pārvelkamā zilbe un zilbju kvantitātes likuma pārkāpums – pieņemts uzskatīt (pagaidām gan bez stingrākas argumentācijas)¹⁶ par relatīvi jaunākām parādībām, atkāpēm no latviešu klasisko tautasdziesmu struktūras senākā standarttipa. Tātad četrtrinde *Mōcēja muna mēleite* daļēji satura, vairāk formas ziņā (vismaz tādā veidā, kādā šī dziesma pazīstama pēc neseniem pierakstiem) piešķaitāma pie klasisko tautasdziesmu jaunākā slāņa, kura vecums nav lielāks par diviem trim gadsimtiem. Šī pieņēmuma grodākam pamatojumam turpmāk meklējami vēl citi papildargumenti.

Uz Ludzas igauņiem laikam attiecināma arī četrtrinde:

*Igaunīši, valna lauds,
Myusu dīvam naticē:
Pārkiuņs spēre, krusa byra,
Jī ar dasu kristējās.*

LFK 548, 4929

Tā pierakstīta Mērdzenē pagājušā gadsimta 20. gadu beigās. Dziesmā no katolicisma pozīcijām izsmieti luterticīgie igauņi kā citas konfesijas piekritēji. Tas varētu atbilst vēstures patiesībai, jo Mērdzenes igauņi pretēji Pilgas, Brigu un Raipoles igauņiem sākumā bijuši luterāņi.¹⁷ Dokumentārās liecības apstiprina, ka senākie igauņu ienācēji Ludzas novadā bijuši katoļticīgi (nevēlēšanās pāriet luterticībā pēc Igaunijas pakļāves Zviedrijai XVII gs. 20. gados bija viens no igauņu izceļošanas iemesliem). Tāpat noskaidrots, ka izceļošana vai piespiedu pārvietošana varēja notikt arī vēlāk, kad igauņi jau bija pieņēmuši luterānismu. Vēlāki ienācēji, iespējams, bijuši arī luterticīgie Mērdzenes igauņi.

Ar Ludzas vai vismaz Latgales igauņiem saistāmas vēl dažas citas augšzemnieku dziesmas, ko tuvāk aplūkosim mazliet vēlāk. Tautasdziesmās saglabātās ziņas par Ludzas igauņiem, viņu sakariem un attieksmēm ar Latgales latviešiem ir lieti noderīgas Latgales etniskās vēstures izpētei.

2

Latviešu un igauņu kultūrvēsturiskie sakari tautasdziesmu tēlojumā iztīrājami četros vairāk vai mazāk cieši saistītos aspektos: a) etnisko sakaru aspektā; b) ekonomisko sakaru aspektā; c) valodu sakaru aspektā; d) sadzīves tradīciju un savstarpējo attieksmju aspektā. Turpmāk nedaudz sīkāk par katru no šiem kultūrvēsturisko sakaru izpausmes veidiem.

Vistiešāk etniskie sakari tautasdziesmās atspoguļoti precību tematikas dziesmu ciklos. Etniski jauktas laulības nav mūslaikiem vien raksturīga parādība, tām ir tāltāla sākotne. Dziesmās bieži daudzinātas tautu dēla vai tautu meitas precības ar prūšiem, leišiem, krieviem, vāczemniekiem, poļiem, igauņiem, zviedriem u. c. tautībām vai etniskajām grupām. Precības senāk bija viena no galvenajām tautu etnisko kontaktu formām, dažādu tautu sadraudzības veidiem, tās bija kaimiņtautu labu un mierīgu attiecību

apliecinājums. Par to tautasdziesmās plašā filozofiskas ievirzes vispārīnājumā teikts:

*Krievi, krievi, leiši, leiši,
Visi manim draugi, radi.
Krievam devu sav' māsiņu,
Pats es ņēmu leišu meitu,
Iem' krievos, iem' leišos,
Visur manim znoti, radi.*

LD 3844, 2

Vai arī:

*Lai nāk krievi, lai nāk leiši,
Es to daudzi nebēdāju:
Krievos man īsta māsa,
Leišos īsti bāleliņi.*

LD 3847

Šīs, tā teikt, tautu draudzības dziesmas ir senenas cilmes precību paražu atspoguļotājas.

Kāpēc prec vienas vai otras tautības piederīgos, tam dziesmās dots savs pamatojums. Igaunņu meitas izraugās parasti divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, igauņu jaunavas ir pievilcīgas, visai skaistas: — — Igaunīšu māmiņai *Daiļas auga zeltainītes* (LD 13 288 v.); — — Igauniešu māmiņai *Skaistas meitas malējiņas* (LD 13 371). Otrkārt, igauņietes ir teicamas dziedātājas, apveltītas ar koši skanīgām balsīm: — — Igauniete *skaisti dzied, Ar vēršiem ecēdama* (LD 626);

*Eima, brāļi, igauņos,
Eima sievu lūkoties:
Igaunietes daiļas meitas,
Vidžināt vidžināja.*

LFK 1900, 2613

Tautasdziesmu tēlojumā dziedāšanas sakarā tiek izcelta igauņu valodas labskaņa, valodas lokanums. Skanīgumā igauņu valoda tiek pielīdzināta strazda virtuozajiem tralliem: *Igauniski strazdiņš dzied Rīgas torņa galiņā* — — (LD 2537);

*Šķitu strazdu triksķīnam
Aiz upītes līcītie;
Mana paša līgaviņa
Igauniski trallināja.*

LFK 1600, 14 335

Analizējot tautasdziesmu saturu, attēloto vidi un apstākļus, noģiedams, ka latvieši (spriežot pēc dziesmu variantu pierakstes vai iesūtes vietām, tie bijuši lielākoties vidzemnieki) gājuši sievas ņemt Igaunu zemē, savukārt igauņi tādā pašā nolūkā nākuši uz Latviju, precīzāk – Vidzemi. Šai ziņā etniski jauktas laulības, līdzīgi kā parasti jebkurš materiālās un garīgās kultūras sakaru izpausmes veids, ir abpusējas respektīvi divvirzienu, kur vienlīdz liela loma piekrīt abām kontaktu tautām. To apstiprina arī tautasdziesmas: *Eima, brāļi, igauņos, Eima sievu lūkoties* – – – (LFK 1900, 2613);

*Braucin brauca rēvelieši,
Zviedzin zviedza kumeliņi.
Ai, Vidzemes māmuliņa,
Sargi savas zeltenītes.*

LD 13 370

– – – *Vai tādēļ man atjāja No Tērpatas preceņieki?* (LD 5509, 2); – – – *Rīgā pirk kumeliņu, Tērbatāi līgaviņu* (LD 13 182). Pirmā dziesma (LFK 1900, 2613) pierakstīta Alūksnē, otras četrindes 4 varianti dzirdēti Carnikavā, Pēterupē (pie Saulkrastiem), Drustos un Dūres pagastā. Tādējādi abu dziesmu 2 varianti nāk no Ziemeļvidzemes un Ziemeļaustrumvidzemes, bet 2 – lokalizēti gar seno satiksmes ceļu Rīga–Pērnavā–Rēvele. Divu pēdējo dziesmu (LD 5509, 2; 13 182) pierakstes vieta tuvāk nav zināma. Ka vidzemnieki mēdza dažkārt pārvest mājās līgavas no Igaunijas, par to stāsta arī kāds populārās romances *Līgo, laiva, uz ūdeņa* variants no Dzērbenes:

*Līgo, mana oša laiva,
Simtu jūdžu tālumā;
Simtu jūdžu tālumā,
Igauniešu zemītē.
Igauniešu māmiņai
Trīs meitiņas zeltenītes.
Viena ada, otra vērpa,
Trešā zīdu šķeterē.
Dod, māmiņa, to meitiņu,
Kura zīdu šķeterē.
Ja nedosi to meitiņu,
Es nomiršu žēlabās.*

LD 13 250, 32

Kāds plašāk sazarojies tautasdziesmas tips nosacīti varētu liecināt, ka līgavas lūkotas ne tikai Igaunų zemē, bet arī tais Latvijas novados, kur lielākos vai mazākos kompaktos grupējumos kādreiz mājājuši igauņi. Kāds no šīs dziesmas daudzajiem variantiem:

*Teci, bērī, ģeņģeriski
Par Igaunų tīrumiņu,
Redz' Igaunų māmiņai
Skaistu meitu malējiņu.*

LD 13 288, 1 v.

“Latvju dainās” šai dziesmai nodrukāti 15 varianti: no Madonas apriņķa – 9, no Cēsu – 1, no Valmieras – 1, no Rīgas – 1, no Jēkabpils – 3. Pēc variantu daudzuma un koncentrācijas pakāpes var pieņemt, ka dziesma, domājams, radusies Madonas novadā. Tas runātu arī par labu uzskatam, ka tur savā laikā dzīvojuši igauņi, par ko tika jau runāts iepriekš. A. Augstkalns norādījis, ka, pirmkārt, “Latvju dainu” 13 288, 1. dziesmas Valmieras variants (ar šifru 64a), kas ņemts no A. Bīlenšteina krājuma, patiesībā nācis no Liezēres vai Lubejas. Otrkārt, *igauņi* šai dziesmā figurē kā mājvārds. A. Augstkalns vēl piebildis, ka, “saprotams, nebūtu nekāds pārsteigums atrast šo dziesmu citētu kādā rakstā par “igauņiem latvju tautas dziesmās””.¹⁸ Šis brīdinājums apskatāmās dziesmas būtību, tās interpretējumu radikāli negroza, vienīgi precizē. Pirmkārt, arī *igauņu* mājvārda pamatā taču ir etnonīms *igauņi*, kas liecina, ka tai vietā kādreiz, domājams, dzīvojuši igauņi. Otrkārt, pati dziesma vēlāk acīmredzot ieguvusi plašāku vispārinājumu, dziedātājiem vairs neuztverot leksēmu *igauņi* kā toponīmu respektīvi mājvārdu, bet gan kā tautības apzīmējumu – etnonīmu. Vēl aprādāms, ka vārdkopa *Igaunų tīrums* pēcāk varēja tikt saprasta ar nozīmi ‘Igaunų zeme’, kas tautasdziesmu valodā būtu *Igaunijas* sinonīms (sal. ar *Prūšu zemi*, *Leišu zemi*, *Krievu zemi*, *Vācu zemi*, *Poļu zemi* u. tml. tautasdziesmās parastām konstrukcijām). Iztirzājamo dziesmas tipu tā izpratis arī K. Barons, ievietodams to precību dziesmu nodaļā “Tautu dēls dodas precības nolūkā svešumā”. Ka dziesma jaunākos laikos tā arī saprasta, netieši apstiprina variantu plašais izplates areāls (starp citu, dziesmas pieraksti iesūtīti arī no tādām vietām, kur toponīms *igauņi* nav konstatēts).

Igauņu tematikas dziesmu izpētes sakarā minami vēl daži tautasdziesmu tipi, kas arī vēsti par etniski jauktām laulībām, precizāk, etniski jauktām ģimenēm, piemēram:

*Čigāns manis tēvis bija,
Igauniete māmuliņa,
Es meitiņa kā jumprava,
Kunga dēla vien vajaga.*

LD 33 529, 2

*Tēvs man bija igauņits,
Māte mana čigāniete,
Es meitiņa kā liepiņa,
Man deviņi brūtģāņiņi.*

LD 33 509

*Tēvs man bija igauņits,
Māte bija čigāniete,
Es dēliņš kā kundziņš
Sarkaniem matiņiem.*

LD 33 527, 1

Šīs dziesmas K. Barons kopā ar citām t. s. čigānu dziesmām publicējis starp gadskārtu ieražu dziesmām Ziemassvētku dziesmu nodalījumā “Budēļu, ķekatu, čigānu dziesmas”. Tā tas darīts tālab, ka dažos Latvijas novados par čigāniem dēvēti *budēļi, ķekatas, mārīņbērni*. Tomēr daļai čigānu dziesmu nav saskatāms tiešāks sakars ar gadskārtu respektīvi ķekatu ieražām, un šais dziesmās tad arī leksēma *čigāni* nebūtu kvalificējama kā *budēļu, ķekatu* sinonīms, bet uztverama kā etnonīms – tautības nosaukums. Tas pats sakāms par tikko citētajām dziesmām, kur vienam etnonīmam *čigāni* blakus reprezentēts otrs – *igauņi*. “Latvju dainu” 33 529, 2. dziesmas variantos *igaunieti* (māti) aizstāj *lateviete* (t. i., *latviete*, jo *e* iespraudums radies ritma prasību dēļ) vai *čigāniete*, bet *čigānu* (tēvu) – *polis*. Dziesmai pazīstami arī varianti (LD 33 529; 33 529, 3), kur abi vecāki ir *čigāni*. To dziesmu tipu varianti (pavisam 9), kur minēta *igauniete* (māte) vai *igauņitis* (tēvs), lokalizēti Vidzemē: Valkas apriņķī – 3 varianti, Valmieras – 1, Cēsu – 2, Rīgas – 3. Interesanti, ka viens no šiem variantiem dzirdēts Lejasciema pagastā, kur agrāk kompakti dzīvojuši somugri, kas saukti par *līvjiem* (turienes izrunā par *leivim, leivenišim*). Lejasciemā atrodas arī

Līves (*Leives*) ciems, un novada toponīmikā apzināts prāvs skaits somugrismu.¹⁹

Vairums zinātnieku atzīst, ka Lejasciema līvji, spriežot pēc viņu valodas, ir senāki ieceļotāji no Dienvidigaunijas. Citi (F. J. Vīdemanis,²⁰ H. Brakelis,²¹ M. Stepermanis²²) atkal uzskata, ka tas esot kāds lībiešu atzars, kas nelielas “saliņas” veidā ilgi saglabāties neskarts starp latviešiem mežainajā un purvainajā apvidū, kas bijis reti apdzīvots. Turpreti P. Ariste domā, ka tā varētu būt bijusi kāda sākotnēja dienvidigaunu cilts, kuras pēdējie pārstāvji mituši atsevišķos ciemos joslā starp Apī un Lejasciemu.²³ Arī H. Moora raksta, ka tie esot senseni somu cilts piederīgie, kas, latgaļiem pakāpeniski virzoties uz ziemeļiem, palikuši dzīvot uz vietas. Šādu somu cilšu iedzīvotāju “saliņu” XI un XII gs. Ziemeļlatvijā bijis daudz vairāk.²⁴ Kaut arī Lejasciema *līvju* (*leivu*) etniskā piederība (igauni vai lībieši?) pagaidām nav droši un negrozāmi nosakāma, tomēr dibinātāks liekas atzinums, ka tie bijuši igauņi, kas dzimtniecības laikos (iespējams, kopš XVI–XVII gs.) ienākuši no Dienvidigaunijas. Šai ziņā Lejasciema *līvjiem* ir vēsturiska sakrite, t. i., paralēle, ar Ludzas igauņiem. Tagadējo Lejasciema novada iedzīvotāju materiālajā kultūrā konstatētās somugriskās iezīmes nebūtu tik noteikti pasludināmas par lībiskām (kā to darījis M. Stepermanis,²⁵ daļēji arī M. Slava²⁶ un A. Krastiņa²⁷), bet uzlūkojamas drīzāk par tādām, kas raksturīgas Baltijas somugriem vispār, tātad arī dienvidigauniem. Lejasciema līvju valodas, dzīvesveida un materiālās kultūras tuvo radniecību ar dienvidigauniem plašāk apskatījis P. Ariste rakstā “Moni sona leivudest”, sniedzot arī šī jautājuma historiogrāfisku novērtējumu.²⁸

Ka arī Latgalē bijušas pazīstamas etniski jauktas ģimenes, kur viens no vecākiem igaunis, to netieši apliecina kāda dziesma no Varakļāniem:

*Leišūs muns tāvs beja,
Igaunīte mōmuleņa;
Nu dīveņa laime lykta,
Es latvīša leigaveņa.*

LFK 1600, 3736

Cits šīs četrriņdes variants dzirdēts Tilžā.

Ekonomiskie sakari starp latviešiem un igauņiem tautasdziesmu atspoguļojumā parādās tirdzniecisku darījumu formā. Kā tirdzniecības centri, kas pazīstami arī latviešu zemniekam, dziesmās reprezentēta Rēvele (Tallina), Tērbata (Tartu) un Pērnavā (Pernu). Viduslaikos Rēvele tūlīņ aiz Rīgas bija otrs lielākais un spēcīgākais tirdzniecības un amatniecības (arī administratīvais) centrs Livonijā. Nereti šīs abas tipiskās viduslaiku pilsētas konkurences dēļ cīnījās savā starpā par ietekmes sfērām tranzītirtzniecības laukā. Latviešu tautas dzīvē īpaši svarīga loma piekritusi Tērbatai kā nozīmīgam izglītības un kultūras centram, kur savā laikā mācījusies latviešu vecākās inteliģences plejāde. Šis tautas apgaismes moments kā jau stipri jaunāka parādība nav dziesmās dokumentēts. Savukārt Pērnavā bija cieši saistīta ar Rīgu dažādos jūras iekšējās un ārējās tirdzniecības pasākumos. Arī tas nav radis tiešu atspulgu tautasdziesmās.

Līdzīgi kā uz Rīgu, arī uz Rēveli, spriežot pēc tautasdziesmām, tikai daudz retāk, dzimtniecības laikos latviešu zemnieks brauca kunga uzdevumā kā šķūtnieks vai arī dažkārt pats uz savu roku, lai izdevīgāk pārdotu savus ražojumus. Ceļš bija tāls un grūts, kālab dziesmām, kas runā par Rēveles braucienu, piemīt skumīgs skanējums:

*Grūši pūta kumeliņš,
Uz Rēveli tecēdams:
Augsti kalni, dziļas upes,
Smags Rēveles vezumiņš.*

LD 31 763, 1

Vai arī:

*Grūti pūta kumeliņš,
Uz Rēveli tecēdams:
Smags vezums, slikts celiņš,
Nava auzu kumeļam.*

LD 31 763, 3

Dažos šīs dziesmas variantos Rēveles vietā figurē Rīga, bet vairākos citos – brauciena galamērķis nav vārdā nosaukts. Varianti ("Latvju dainās" to ir 14), kur pieminēta Rēvele, lokalizēti Vidzemē – 8, no tiem Madonas apriņķī – 7, Valmieras – 1; Zemgalē – 5, no tiem Jēkabpils apriņķī – 4,

Bauskas – 1; Latgalē – 1 variants no Krustpils. Norādāms, ka vairākiem variantiem no Madonas novada dziesmas 3. rindā tiek runāts par *Gaujas kalniem*. Šis konkretizējums tad arī ir vienīgais pieturas punkts, kas varētu palīdzēt noteikt tautasdziesmās daudzīnātā Rēveles ceļa topogrāfiju Dienvidaustrumvidzemē, kā arī Vidzemes vidienē. Otrs sauszemes satiksmes ceļš caur Vidzemi uz Rēveli gāja gar jūrmalu. Par šo Vidzemes jūrmalas ceļu dziesmā sacīts:

*Zviedzin zviedza kumeliņi,
Uz Rēveli tecēdami,
Ne tie ēda jūras zāles,
Ne dzēr' jūras ūdentiņa.*

LD 31 833

Četrtrinde dzirdēta Cēsu Liepas pagastā. Pārējos šīs dziesmas variantos (tie visi nāk no Vidzemes – Madonas un Cēsu novada) Rēveles vietā stāstīts par *jūras malu* (arī *jūras krastu*) vai *Gaujas malu*.

Ka viduslaikos latviešu zemniekam reizumis nācās mērot ceļu arī uz Tērbatu, netieši liecina vairākas saturā tuvu radniecīgas četrtrindes ar labi pazīstamo ievadmotīvu *Ķēvīt, mana svilpastīte*:

*Ķēvīt, mana svilpastīte,
Tu zin' Rīgu, tu Tērbatu;
Līgaviņa nezināja
Svētdien iet baznīcā.*

LD 27 152

*Ķēvīt, mana kuplastīte,
Tu zin' Rīgu, Tērbatiņu;
Sieviņ', mana sirdspukīte,
I baznīcas nezināja.*

LD 27 152, 2

Jau būtiskāk variētas dziesmas teksts:

*Teci, manis kumeliņis,
Tu zin' Rīgu, tu Tērbatu;
Mana jauna līgaviņa
Maltuvītes nezināja.*

LD 22 570

Cita tipa dziesmās, kam arī līdzīgs ievadmotīvs *Ķēvīt, mana svilpastīte*, Tērbata aizstāta parasti ar Jelgavu.

Pēc kādas apdziedāšanās dziesmas var noskārst, ka arī uz Tērbatu zemnieki braukuši tirgoties:

Ēdi, ēdi, tu, NN,
Ceļam tevi barojam:
Rīt jābrauc uz Tērbatu
Ar to gaļas vezumiņu.
Kur bij kalni, kur ielejas,
Satur' savu kumeliņu;
Ja tur kāda skāde nāks,
Gan jau dārgi aizmaksāsi.

LD 19 248, 1

Liecības par Pērnavas braucienu saglabātas četrriņdē, kas citā sakarā jau apskatīta iepriekš:

Ar vērsīti Rīgā braucu,
Ar vērsīti Pērnavā;
Visus ceļus izstaigāju,
Nu ieliku bļodiņā.

LD 29 215

Salīdzinājumā ar Rīgu tikai nedaudzās tautasdziesmās daudzīnātas Igaunijas pilsētās iegādātās preces un rotaslietas. Vienīgi pieminēts, ka Pērnavā nopērkama tabaka (LD 34 283) un Tērbatā vai Rēvelē – kreklis ar dimanta pogām (LD 5852 v.; LFK 1576, 1451). Jāpiebilst, ka dažās dziesmās Tērbata, tāpat kā Rīga, uztverama kā metaforiska dzejas glezna, lai pamatotu kādas neredzēti skaistas lietas, brīnumaina priekšmeta izcilo vērtību. Dzimtcilvēka acīs itin viss, kas ienāca lauku dzīvē no pilsētas vai kādas tālākas, nepazīstamas zemes (tautasdziesmās palaikam tā ir teiksmainā Vāczeme), šķita vērtīgāks un skaistāks nekā paša mājās ražotais. Šāda rakstura dziesmās vispirms nosaukta Rīga, tai seko parasti Jelgava vai kāda cita Latvijas pilsēta, bet visbiežāk – Vāczeme. Šo dziesmu pamatā nav reālās dzīves skatījuma, bet vēlamais, idealizētais, fantāzijā iztēlotais lietu un parādību uztvēruma, kas atbilst tautas priekšstatam par labāku un skaistāku dzīvi. Ieskatam pāris dziesmu paraugu, kur šādā metaforiskā nozīmē izprotama Tērbata:

Rīgā pirkū melnu zirgu,
Tērbatā kaldināju,
Tērbatā kaldināju
Ar tērauda pakaviem.
Sudrabiņa loku liecu,
Zelta lēju kamaniņas,
Lai brauc mana ligaviņa,
Kā rozīte ziedēdama,
Kā rozīte ziedēdama,
Kā saulīte vizēdama.

LD 15 953, 1

Es noviju (arī: nopinu) vainadziņu
No deviņi zemnājiem;
Kad uzliku galviņā,
Atspīd visa Rīgas pils.
Vaicā visi Rīgas kungi:
Kur auguse tā meitiņa?
Rīgā tai tēvs, māmiņa,
Vācēmē bāleliņi;
Rīgā tai pirti kūra,
Vācēmē slotu sēja,
No jūriņas ūden' nesa
Ar sudraba biķerīti,
Tērbatā kreklū šuva
Ar dimanta podziņām.

LD 5852 v.

Lai pie šī jautājuma nebūtu lieku reizi jāatgriežas, aprādāms, ka līdz ar citām pilsētām Tērbata kā metaforisks dzejas tēls uztverama arī sešrindē:

Es bij' puika, man bij vara,
Es varēju lielīties:
Rīgu nešu saujiņā,
Tērbatiņu padusē;
Maskaviņu lielpilsētu
Aiz cepures aizspraužos.

LD 13 186, 8v.

Runājot par Igaunijas trīs lielāko pilsētu pieminējumu tautasdziesmās, atzīmējams vēl kāds fakts, kam tiešs sakars ar patiesiem vēstures notikumiem. Viduslaikos bija populārs teiciens: *Pilsētas gaiss dara brīvu*. Aizvien

pastiprinoties dzimtniecības jūgam, zemnieki nereti bēga uz pilsētām, sevišķi uz Rīgu. No 1581. gada Rīgā bija spēkā likums, kas noteica, ka aizbēgušos dzimtļaudis, kas Rīgā nodzīvojuši ilgāk par diviem gadiem un vienu dienu, pilsēta vairs neizdod. Līdzīgs noteikums (tikai ar īsāku noilguma laiku – viens gads un viena diena) kopš 1515. gada bija pazīstams arī Rēvelē. Ka dažs labs Vidzemes zemnieks, bēgdams no sava kunga varas spaidiem, būs nokļuvis līdz Rēvelei, par to tēlaini stāstīts kādā tautasdziesmā no Rūjienas:

*Uz Rēvel, uz Rēvel!
Rēvelē laba dzīve:
Rēvelē tīras auzas,
Šķērsām tek kumeliņ',
Puiši gāje spēlēdami,
Kumeliņi dancodami;
Zobeniņu vien nenes',
Kungam kaunu nedarij'.*

LD 31 840

Piebilstams, ka dziesma pirmoreiz publicēta jau G. Bergmaņa sakopoto un izdoto tautasdziesmu otrā krājumā (1808). Radniecīgi motīvi par labāku un brīvāku dzīvi pilsētā ieskanas arī Rīgas tematikas dziesmās (LD 31 746; 31 747; 31 785 u. c.)

4

Pirms apskatīt latviešu un igauņu valodas sakarus uz tautasdziesmu dotumu pamata, jānorobežo pētījumā viela. Netiks iztirzāti Baltijas somugru cilmes aizguvumi respektīvi somugrismi tautasdziesmu leksikā kopumā. Šimbrīžam temata sakarā tiks aplūkotas vienīgi igauņu tematikas dziesmās saglabātās liecības par latviešu un igauņu valodu kontaktiem. Valodu savstarpējie sakari vistiešāk un rezultatīvāk parādās vienas vai otras svešvalodas apgūvē, tās praktiskajā lietojumā. Arī senāk, tautasdziesmu intensīvas funkcionēšanas laikos, bijuši cieņā daudzvalodu pratēji, tā teikt, sava veida poliglotti, kas bez skolu un mācību grāmatu starpniecības apguvuši vairākas svešvalodas. Par tiem pati dziesma saka:

*Man mēlīte kā spolīte,
Man spēlīšu nevajaga:
Sīt krieviski, sīt latviski,
Tik vāciski nevarēja.*

LTdz II 738

*Uz robeža dzīvodama,
Trejād' loku valodiņu;
Kādi ļaudis bīdināja,
Tādu laidu valodiņu.*

LD 13 224

Tautasdziesmās vēl runāts par vācu, leišu, poļu, zviedru un pat franču valodas prasmī. Pēc tautasdziesmām arī vērojams, ka auglīgāka svešvalodu apguve notikusi pierobežas joslā, kā arī tais apvidos, kur izsenis mājājuši dažādu tautību ļaudis, īpaši Latgalē. Tas savukārt atbilst konstatējumam par relatīvi lielāku kaimiņvalodu ietekmi šo novadu izloksnēs.

Līdzīgā kārtā tautasdziesmās uzsvērtā vēlme un griba izmācīties igauņu valodu:

*Igauniski strazdiņš dzied
Liela ceļa maliņā;
Es ar gribu mācīties (arī: Kad varēju iejēmties)
Igaunisku valodiņu.*

LD 2537 v.

*Mēlīt' mana, i mēlīt'
Māk krieviski i vāciski;
Nule gribu mācīties
Igaunišu mēlītē.*

LFK 137, 492

Patiesības labad tomēr jāatzīst, ka latvieši palaikam bijuši daudz kūrāki igauņu valodas apguvē nekā igauņi latviešu valodas prasmē. (To nācies novērot šā raksta autoram pašam, bērna gadus un jaunību pavadot Ziemeļvidzemē, netālu no Igaunijas robežas.) Arī kādā citētās dziesmas (LD 2537) variantā no Valkas Jērcēniem vaļsirdīgi pateikts:

*Igauniski strazdiņš dzied
Rīgas torņa galiņā;
Es ar' gribu mācīties
Igauniski gavilēt –*

Divas vien man dziesmiņas

Kā tam vācu ubagam.

LTdz II 741 (sal. LD I 913, 1)

Latvietim ir samērā grūti ielauzīties fonētiski un strukturāli stipri atšķirīgajā igauņu valodā. Ka šīs valodas neprasme dažkārt dzīvē bijusi par šķērslī ciešāku sakaru izveidei abu tautu starpā, tas netieši izlobāms arī no tautasdziesmu konteksta, piemēram:

Dod, māmiņa, kam dodama,

Nedod manis igauņam:

Igauns saka: kurrad, kurradi,

Es kurradi nemācēju.

LD 9515

Dziesma dzirdēta Gaujienā. Igaunismu ziņā ne mazāk interesanta ir šīs dziesmas Mazsalacas varianta leksika:

Do, māmī, kam dodama,

Igoņam vie nedo:

Igonīts kurratāja,

Es kurrata nemācēju.

LD 9515 v.

Dziesmās pieminētā *kurradi*, *kurrata* pamatā ir ig. *kurat* (ģen. *kuradi*) 'velns'. Tāda pati etimoloģija ir tautasdziesmās, kā arī dažās Ziemeļvidzemes izloksnēs lietotajam vārdam *kurratāt* 'runājot (parasti baroties vai lamājoties) piesaukt velnu'. Arī par tiem, kas runā igauņu valodā, mēdz teikt, ka viņi *kurratā*.²⁹ Tādējādi latviešu tautasdziesmās ietverts zīmīgs novērojums, proti: tautas sarunvalodā respektīvi vienkāršrunā igauņi ļoti bieži iesprauž vārdu *kurat*. Tāpat daudzos idiomatiskajos izteicienos un frazeoloģismos viens no komponentiem ir *kurat*: *kurat vōtaks!* 'velns parauj!'; *mis kuradi pārast!* 'kāda velna pēc!'; *kāi kuradile!* 'ej pie velna!'; *mitte kuraditki!* 'ne velna!'; *kuradi poiss!* 'velna puika!'; *kuradi kaval* 'velnišķīgi viltīgs, viltīgs kā velns' u. c. Tā kā satiksmē ar igauņiem *kurat* vārdu nācās bieži dzirdēt, tad to arī visātrāk un stingrāk iegaumēja, izmantojot šo vārdu³⁰ tautasdziesmās kā igauņu valodas raksturotājelementu.

Ciešāka saskare un dziļāka igauņu valodas iepazīne ikdienā varēja notikt etniski jauktās ģimenēs, kur vīrs vai sieva bija igauņu tautības

piederīgais. Par šo svešvalodas apguves labvēlīgo priekšnoteikumu zina stāstīt arī tautasdziesmas ar zīmīgu sākummotīvu *Igaunītis mans vīriņš*:

Igaunītis mans vīriņš,

Es igauņa līgaviņa.

Igauns mani izmācīja

Kuratāt, peratāt

LD 33 488

Četrinde pierakstīta Vecatē. Verbu *peratāt* 'runāt nesaprotamā (parasti igauņu) valodā; nesaprotami, neskaidri runāt' J. Endzelīns (ME III. – 201. lpp.) etimoloģiski sastata (gan tikai varbūtēji) ar ig. *pāratu* 'milzīgs, neparasti liels; milzīgi (adv.)'. Iespējams arī cits etimoloģiskais skaidrojums. Kā zināms, igauņu vienkāršā sarunvalodā nereti mēdz lietot frazeoloģismu *mis kuradi pārast!* 'kāda velna pēcl', kālab verba *peratāt* pamatā varētu būt ig. *pārast* 'pēc (prep., postp.); dēļ (postp.); pēc tam, pēcāk, vēlāk (adv.)'. Šo pieņēmumu balsta divi faktori. Pirmkārt, tautasdziesmās *peratāt* sastopams vienkopus ar *kuratāt* tādā pašā secīgumā, kādā attiecīgie vārdi tika dzirdēti teicienā *mis kuradi pārast!* Otrkārt, Ērgemes izloksnē³¹ konstatēta verbam *peratāt* paralēlforma *perastāt*, kas fonētiski atbilst vairāk ig. *pārast* nekā *pāratu*.

Latviešu folkloras krātuves fondos apzināti vēl divi tematiski radniecīgi varianti ar ievadmotīvu *Igaunītis mans vīriņš*:

Igaunīts mans vīriņš,

Es igauņa līgaviņa;

Igaunītis perģelēja,

Es ar' līdzī verģelēju.

LFK 17, 22, 77

Igaunītis mans vīriņš,

Es igauņa līgaviņ';

Igauns mani: ķerratāj!

Es igauņi: perratāj!

LFK 1765, 2693

Pirmais variants iegūts Rīgas apkaimē (Šampēterī), otrs – Vittrupē. Milenbaha un Endzelīna vārdnīcā (ME III. – 201. lpp.) verbam *perģelēt* 'runāt lauzītā (kroplā) valodā; ātri mēļot', *perģelīt* 'plāpāt, mēļot' etimoloģija nav dota. Tāpat etimoloģija nav dota Dundagā reģistrētajam verbam

pergāt 'nesaprotami runāt; runāt libiešu valodā' (zvejnieki, libieši *pergā: pīrgu, pergu*). D. Zemzare saista *pergelēt* (Lejasciema "melnajā galā" ļaudis agrāk *igauniski vien pergelēja*) ar *pergāt*, ko nosacīti atvedina no ig. *põrgu* 'elle, pekle'.³² Ja *pergāt* pamatā varētu būt ig. *põrgu*, tad savukārt *pergelēt* drīzāk sastatāms ar ig. *pärgel* 'velns, jods'. Tādā gadījumā *pergelēt*, tāpat kā *kurratāt*, nozīmētu 'runājot (parasti baroties vai lamājoties) piesaukt velnu (jodu)'. Tātad verbiem *pergāt* un *pergelēt* iespējama katram sava atšķirīga etimoloģija.

Pagaidām tikai vienā tautasdziesmā (LFK 17, 22, 77) konstatētais verbs *vergelēt* Milenbaha un Endzelīna vārdnīcā nav reģistrēts. Acīmredzot tas būs tišs sagudrojums vai arī kāda vārda sagrozījums (tautasdziesmās tādu ir daudz)³³ atskaņu labad – *pergelēt* – *vergelēt*. Tamlīdzīgas vārdu kombinācijas respektīvi atskaņu kopas konstruktīvi un funkcionāli atbilst humoristiskajās tautasdziesmās ierastām vārdu spēlēm.³⁴ Tīri fonētiski *vergelēt* gan saskan ar Milenbaha un Endzelīna vārdnīcā (ME IV 539) uzrādīto substantīvu *vergele, verdze* 'gara rinda, virkne'. Tas pats sakāms par citētajā dziesmas variantā (LFK 1765, 2693) minēto "nomen agentis" *ķerratājs*, kas arī, liekas, radīts vienīgi atskaņu dēļ – *ķerratājs* – *perratājs*. Šī vārda ārējam līdzīgumam ar *ķerru* šai gadījumā ir nejaušības raksturs. DarītāJVārda *pererratājs* pamatā ir verbs *pererratāt*.

Tādi ir daži apsvērumi, kas radušies, iztīrējot valodu sakaru aspektā igauņu tematikas dziesmās saglabātās kultūrvēsturiskās liecības.

5

Apcerot uz tautasdziesmās ietverto liecību pamata latviešu un igauņu kultūrvēsturiskos sakarus sadzīves tradīciju un savstarpējo attieksmju aspektā, izdalāmas vairākas dziesmu tematiskās grupas. Vienā no tām abu kaimiņtautu attiecības parādās uz zemnieka darba dzīves fona:

Trīs rītiņus maltu gāju
Ar igauņu meitiņām;
Man izbira kviešu milti,
Viņām auzu sēnaliņas.

LD 8022 v.

Pāris dziesmas variantos igauņu meitu vietā apdziedāta bāliņa līgaviņa. Dziesmas varianti (kopskaitā 8), kur pieminētas igauņu meitas, iesūtīti no dažādiem Latvijas novadiem: no Rīgas vai Cēsu apriņķa – 1, no Madonas – 1, no Daugavpils – 1, no Jēkabpils – 1, no Bauskas – 2, no Kuldīgas – 2 varianti. Latviešu folkloras krātuves fondos izdevies atrast tikai vienu šīs dziesmas variantu, kas dzirdēts Jaunburtņiekos. Šis ir viens no tiem gadījumiem, kad pēc variantu daudzuma, to pierakstes vai iesūtes vietām vien nav nosakāma dziesmas cilmes vieta respektīvi tās piederība tam vai citam kultūrvēsturiskajam apgabalam. Jādomā, ka “Latvju dainu” 8022. dziesmai sākotne meklējama kādā no tiem apvidiem, kur senāk latviešiem kaimiņos dzīvojuši igauņi, vismaz viena vai dažas ģimenes. Tikai dzīvojot tuvu kaimiņos, latvieši arī varēja satikties ar igauņiem ikdienas darbā, ko vēstī apskatāmā tautasdziesma. Sazarojies variantos, šīs dziesmas tips vēlāk mutvārdu ceļā nonācis arī tais novados, kur, spriežot pēc toponīmikas datiem un metriku grāmatu ziņām, ieceļotāji no Igaunijas nav mājojuši (piemēram, ap Kuldīgu).

Gluži etnogrāfiska rakstura pazīmes atspoguļotas dziesmā, kas aprāda krāsu atšķirību latviešu un igauņu tērpos:

Aizej, lietņ, rūkdams, kaukdams

Uz tiem melniem igauņiem;

Atnāc, saulīt, līgodama

Uz tiem baltiem latviešiem.

Igauņiem melnas drēbes,

Tiem lietņa vajadzēja;

Latviešiem baltas drēbes,

Tiem lietņa nevajaga.

LD 2851

(Šo dziesmu der salīdzināt ar citu dainu (LD 2850), kur runāts par melniem ļaudīm viņpus jūras.) Dziesma dzirdēta Veclaicēnē, bet Latviešu folkloras krātuves fondos apzinātie 23 šī dziesmas tipa varianti, kur figurē igauņi, pierakstīti Vidzemē – 16, Zemgalē – 4, Kurzemē – 3. Dziesmas pirmā puse īstenībā ir ritmizētā dzejas formā ietērpti buramvārdi (t. s. lietūs vārdi)³⁵. To senākais pamats sakņojas ticībā vārda noslēpumainajam spēkam. Kas dziesmā teikts par latviešu un igauņu tērpiem, tas atbilst patiesībai, jo vecos laikos latvieši mēdza vairāk valkāt gaišas krāsas, t. i.,

pelēkas drānas, kurpretī igauņu ģērbam pārsvarā bija tumšākas krāsas. Arī D. Zemzare norādījusi, ka Lejasciema "melnaiss gals", kur tagad dzīvo igauņu pēcteči, savu nosaukumu dabūjis no turienes seno iedzīvotāju savādāka apģērba, kur laikam dominēja melnā krāsa.³⁶

Kādā citā dziesmā no Naukšēniem, salīdzinot latviešu un igauņu augumus, sacīts:

Igaunīši zemi, resni,

Tā kā zemes stampātāji;

Latvie[tī]ši tievi, gari,

Tie varēja jūra brist.

LFK 212, 84

(2. rindā: *Labi zemes stampātāji –*

LFK 212, 286)

Kaut arī šai četrīndē paustais uzskats par igauņu un latviešu augumu caurmēra garumu neatbilst patiesajiem antropoloģisko pētījumu rezultātiem, taču tas raksturo dziesmas sacerētāju ironiski izsmējīgo nostāju šai jautājumā, apzināti izceļot latviešu (tātad – savējo) auguma pārkumu pār igauņiem. Trīs variantu pierakstos no Valmieras apriņķa (Vecates, Sēļiem un Bauņiem) pazīstama četrīnde, kas arī netieši atspoguļo igauņu antropoloģiskajam tipam raksturīgu iezīmi:

Igaunīti, tatārīti,

Ko tu vedi vezmiņā?

– Sieviņ' vedu vezmiņā,

Pats tecēju kājiņām.

LFK 1459, 2214 (sal. LD 27 241)

Šai tautasdziesmā igauņa epitets *tatārītis* laikam būs izraudzīts tālab, ka igauņiem atšķirā no latviešiem parasti ir tumšāka sejas, matu un acu krāsa. Uz šīs īpatnības pamata tad arī varēja igauņus pielīdzināt vēl tumšākas pigmentācijas tatāriem.

Vērtējot latviešu un igauņu savstarpējās attieksmes tautasdziesmu tēlojumā, vispirms konstatējams, ka igauņu tematikas dziesmās nav saglabātas daudz maz drošas liecības par senajiem sirojumu kariem. Varbūt vienīgi pāris precību dziesmu tipos (LD 13 370; LFK 375, 4069) uz zināmu asociāciju pamata ar citām līdzīga rakstura dziesmām varētu samantīt kādas tālākas atmiņas no tiem laikiem, kad vēl pastāvēja līgavu laupīšanas

paradums. Sievu ieguve laupīšanas ceļā bija viens no galvenajiem sirojumu nolūkiem. Ka senlatvieši nereti devušies sirojumos uz Leišmali vai Krievmali, dažreiz pat uz senprūšu zemēm, par to vēstī arī tautasdziesmas. Turpreti par senlatviešu sirojumiem igauņu zemēs tautasdziesmas nerunā. Tāpat dziesmās nav neapstrīdamu ziņu par igauņu sirojumiem senlatviešu zemēs. Šādas ziņas par abpusējiem sirojumu kariem gan atrodamas hronikās un citos vēstures avotos.

Atbalsis no senajiem sirojumu kariem diez vai būtu saklausāmas kādā satīriskā apdziedāšanās dziesmā, kur valda groteski dzejas tēli un stipri kariķēts izsmejama objekta atveids, piemēram:

*Igaunīti, vella bērns,
Kam tu nāci šai zemē?
Tava māte putru vāra,
Ķēves kāju maisīdama,
Ķēves kāju maisīdama,
Kuņas pienu klāt liedama.*

LD 21 017, 1 v.

Dziesmas citos variantos bez igauņiem izsmieti vēl poļi, leiši un vācieši (LD 31 858; sal. 31 859). "Latvju dainās" nodrukāti 3 varianti par igauņiem dzirdēti Apē un Vecatē, bet 1 variantam pierakstes vieta tuvāk nav zināma. Latviešu folkloras krātuves fondos atrasti 14 varianti, kas, atskaitot pa 1 variantam no Cēsu Gatartas un Kuldīgas Pampāļiem, iesūtīti no Ziemeļvidzemes – Valmieras, Rūjienas un Valkas novada. K. Barons tos dziesmas variantus, kur izzoboti igauņi, poļi un leiši, ievietojis kāzu apdziedāšanās un dziesmu kara nodaļā, kurpretī variantus par vāciešiem – starp dziesmām, kas raksturo latviešu un vāciešu savstarpējās attiecības. Tā kā dziesmas varianti par igauņiem lokalizēti lielākoties tieši Ziemeļvidzemē, tad tos varētu attiecināt uz tiem igauņiem, kas ieceļojuši Vidzemē jau vācu feodālās kundzības gadsimtos. Tādā gadījumā šie igauņu tematikas dziesmas varianti cilmes ziņā būtu relatīvi jaunāki nekā dziesmas par sirojumu karu senāko posmu, kas nosacīti attiecināms uz laikmetu pirms vācu krustnešu ekspansijas Baltijā. Ka diskutējamais dziesmas tips izprotams arī precību ieražu sakarā, netieši apstiprina Vecates variants ar atšķirīgu sākumu: *Igaunīti, vella bērns, Vai es tava līgavīna?* – – (LD 21 017, 1 v.).

Nekāda sakara ar sirojumu kariem, domājams, nav arī četrindei, kas piesūtīta Latviešu folkloras krātuvei no Iecavas:

*Igaunīši, bāleliši,
Nenāciet šai zemē!
Mums zobeni spoži, asi,
Mirdzēt mirdz saulītē.*

LFK 231, 6717

Dziesmu pierakstījusi Iecavas 1. pamatskolas 5. klases skolniece pagājušā gadsimta 30. gadu beigās (dziesmas teicējs nav uzrādīts). Piebilstams, ka dziesmas ievadmotīvs daļēji atgādina populārās rindas no Ausekļa "Beveriņas dziedoņa": *Igaunīši, bāleņīši, Naidu cēla Latvijā*. Pagaidām vedas pieņemt, ka tikai vienā pierakstā konstatētais Iecavas variants nav autentiska tautasdziesma, bet drīzāk tautasdziesmu manierē veidots individuāls sacerējums, kas tautā nav bijis plašāk pazīstams.

Problemātiska izrādās arī kāda kara dziesma, kur reprezentēta Rēvele:

*Visi vīri tīrumā,
Mana vīra vien nava;
Mans vīriņš Rēvelē
Vara bungas ribināja.*

LD 32 205

Kaut gan vara bingu motīvam vairākos tautasdziesmu tematiskajos ciklos saskatāma visai sena cilme, tomēr šai konkrētajā gadījumā pats dziesmas saturs liecina, ka tā ir rekrūšu laiku dziesma. Tātad četrinde nevar būt radusies agrāk par XVIII gs. beigām, kad Latvijā (Vidzemē kopš 1793., Kurzemē – kopš 1797. gada)³⁷ sāka ņemt respektīvi ķert rekrūšus.

Izbeidzoties sirojumu kariem, kuru nolūks nebija iegūt svešas zemes, varmācīgi pakļaut un asimilēt citas tautas, latvieši un igauņi turpmāk vairs nav karojuši savā starpā. Arī tautasdziesmas apstiprina, ka latviešiem ar igauņiem pārsvarā bijušas labas un draudzīgas attiecības. Tas tomēr nenozīmē, ka abām tautām nav bijis nekādu savstarpēju ķildu un nesaskaņu. Labais un ļaunais dzīvē ir dialektiski saistītas parādības. Dzīvojot tuvu kaimiņos vai jaukti, īpaši robežnovados, kā arī dažos attālākos Vidzemes un Latgales apvidos, igauņiem un latviešiem reizumis bija kārtojami savi "rēķini". Par šādu sadzīves rakstura konfliktu arī stāsta dziesma, kas dzirdēta Ludzas Šķaunē:

*Igauņ, igauņ, kūka čuksts,
Atstāj munu teirumeņu!
As tev dūšu rudzu garci
Ar vysom sēnolām.*

LFK 1558, 281

Liekas, ka četrindes saturam pamatā likts kāds konkrēts notikums, iespējams, strīds, kas izcēlies starp kaimiņsādžu iedzīvotājiem, pārdaļot apstrādājamās zemes gabalus pēc Latgalei zīmīgās “šporu” sistēmas.

Latviešu un igauņu savstarpējo attiecību lokā iekļaujas arī dažas igauņu tematikas dziesmas, kam tēlu sistēma, valodas stils, itin visi satura un formas elementi cieši sakņojas apdziedāšanās tradīcijā. Apdziedāšanās dziesmās visas lietas un parādības tiek uztvertas un atainotas no komiskā redzespunkta, no smieklīgās puses, tāpēc dziesmās dominē spilgtas, spēcīgas hiperbolas, improvizēti notikumi, deformēti tēli, kariķētas izdarības, asi kontrasti un neparasti salīdzinājumi. Apdziedāšanās dziesmu būtību nosaka princips: jo trakāk, jo labāk. Tālab arī apdziedāšanās dziesmu saturs nav saprotams tieši.

Šis apdziedāšanās dziesmu satura un stila izpratnes atšifrējums patu-rams prātā, arī aplūkojot dziesmas, kur par izsmiekla objektu izraudzīti igauņi. Ieskatam pāris piemēru:

*Igaunīts vella bērns,
Kuci kāra ābelē;
Kuces gaļas paēdies,
Kaulus lika kulītē.*

LD 12 825, 3

Dziesma bijusi pazīstama Jaunlaicēnē. Šī dziesmas tipa citos variantos izzoboti dažādu Latvijas novadu iedzīvotāji – nīceniēki, libeniēki, pēterniēki, zuteniēki, luterniēki, ciekaušniēki, valgalniēki, kādā variantā minēti arī panāksniēki. Saturā atšķirīgs ir folkloras krātuves manuskriptu fondos atrastais variants, kas dzirdēts Rūjienas apkārtnē (Jeros):

*Igoinītis, velna bērns,
Kaķi kāra ozolā;
Būt igonis to zinājis,
Kur kaķīšam salda gaļ’:
Kaķīšam salda gaļ’
Pašā astes galiņā.*

LFK Bb 11, 475 a

Apdziedāšanās dziesmām raksturīgas iezīmes piemīt arī "Latvju dainu" 28 161. dziesmai, kuru K. Barons, ievietodams zemkopības nodaļā, kvalificējis kā pavasara sējas laika ieražu dziesmu. Tās divi variantos no Mazsalacas ironizēts par igauņiem:

*Ej, igoni, auzu sētu,
Nu dzied tava lakstīgala:
Melnā pati, balti spārni,
Tā igonu lakstīgala.*

LD 28 161, 1 v.

Dziesmas pārējos variantos izsmieti poļi un vācieši, kā arī vairāku Latvijas apvidu iedzīvotāji ar iesaukām – *čūli, kūli, kūgi, ļūli*. Dažos variantos apdziedāti arī puīši. Pazīstot apdziedāšanās dziesmu dabu un zinot to sabiedriskās funkcijas, saprotams, ka pēc šīm dziesmām vien nekādi nevar spriest par latviešu un igauņu attiecībām, viņu savstarpējām "simpātijām". Par kaut ko vērā liekamu igauņu tematikas apdziedāšanās dziesmas tomēr liecina: proti, arī igauņi, līdzīgi kā citas kaimiņtautas (izņēmums šai ziņā ir varbūt vienīgi tautasdziesmu senprūši), nav bijuši pasargāti no latviešu zobgalībām.

No teiktā secināms, pirmkārt, latviešu un igauņu kultūrvēsturisko sakaru pētniekiem būtu vairāk jāizmanto tautasdziesmās (un folklorā vispār) saglabātās liecības par šo sakaru veidiem, to intensitāti dažādos Latvijas novados, kā arī izplātes ceļiem un virzieniem. Otrkārt, igauņu tematikas tautasdziesmas sniedz vērtīgas ziņas Latvijas, īpaši Vidzemes un Latgales iedzīvotāju etniskās vēstures jautājumumu izpētei. Treškārt, turpmāk uz daudz plašāka tautasdziesmu materiāla pamata (ievērojot arī materiālās kultūras reālijas un tautasdziesmu valodas dotumus) vēsturiskā aspektā būtu iztīrājami baltu un somugru etniskie sakari, kontrolei un argumentācijai izmantojot vēstures avotu liecības, arheoloģijas, etnogrāfijas, valodniecības un folkloristikas atzinumus.

¹ Raksta pamatā ir referāts, kas nolasīts akadēmiķa J. Endzelīna simt gadu atcerei veltītajā konferencē 1973. gada 22. februārī.

² Kādā "Latvju dainu" 31 763. dziesmas 1. versijas variantā ir lasāma leksēma *Ravele* un vārdkopa *Raveļu vezumiņš*. K. Barons pats ir šaubījies par šīs formas pareizumu

un tāpēc aiz tās līcis jautājuma zīmi. Variants ar leksēmu *Ravele* ir ņemts no A. Bilenšteina savākto tautasdziesmu rokrakstu krājuma; dziesmu iesūtījis A. Peitāns no Lubānas. Nodrukātais varianta teksts ir salīdzināts ar oriģināla norakstu, kas glabājas K. Barona Dainu skapī. Izņemot dziesmas otro rindu, kur *uz* vietā oriģinālā ir *iz*, kā arī to, ka rokrakstā *Ravele* un *Raveļu vezumiņš* transkribēts ar mazo *r*, citu tekstuālu atšķirību šai variantā nav. Šķiet, ka *Ravele* ir *Rēveles* vārda sagrozījums tautas mutē vai arī dziesmas pierakstītāja pārklaušanās kļūda. Tas pats sakāms par Latviešu folkloras krātuves fondos atrasto šīs dziesmas variantu (LFK Bb 23, 1610 – dzirdēts Cīravā), kur arī nepareizi rakstīts (vai teikts) *rovere, rūļu kalni, rieveru vezumiņš*.

³ Pēc A. Ritiha sniegtajām ziņām, 1867. gadā Valmieras apriņķī dzīvojis 4361 igauņis, Valkas – 10 296 igauņi. (*Ритих Ф. Материалы для этнографии России. Прибалтийский край.* – Санкт-Петербург, 1873. Sk. grāmatai pievienoto statistisko tabulu par Vidzemes guberņas iedzīvotāju nacionālo sastāvu.) 1930. gadā Latvijā dzīvojuši pavisam 7708 igauņi; no tiem Rīgā – 2443, Vidzemē – 4336, Kurzemē – 372, Zemgalē – 162, Latgalē – 395. (Latviešu konversācijas vārdnīca. – Rīga, 1933–1934. – 10. sēj. – 20 437., 20 438. sl.) Pēc 1959. gada skaitīšanas datiem, Latvijas PSR konstatēti 4610 igauņi, vairums no tiem – 3797 jeb 88% – dzīvo Salacgrīvā, Ainažos, Rūjienā, Valkā, Alūksnē un šo pilsētu apkārtnē. (Latvijas PSR Mazā enciklopēdija. – Rīga, 1967. – 1. sēj. – 647. lpp.)

⁴ Вийрес А. О. Традиционный сельскохозяйственный транспорт народов Прибалтики (к вопросу об историко-культурных взаимосвязях). – Москва, 1964. – С. 2.

⁵ Юргинис Ю. М. Земледелие и техника сельского хозяйства Латвии в XIII–XV веках // Lietuvos TSR Mokslų akademijos Darbai. – Vilnius, 1955. – Serija A, 1 t. – P. 62–74; Jurginis J. Baudžiaivos į sigalėjimas Lietuvoje. – Vilnius, 1962. – P. 51 (un nākamās lpp.).

⁶ Вийрес А. О. Традиционный сельскохозяйственный транспорт народов Прибалтики (к вопросу об историко-культурных взаимосвязях). – С. 2.

⁷ Юргинис Ю. М. Земледелие и техника сельского хозяйства Латвии в XIII–XV веках // Lietuvos TSR Mokslų akademijos Darbai. – P. 63.

⁸ Zalts K. Kumeliņš latviešu tautas dziesmās // Latvju tautas dainas / Rediģējis J. Endzelīns, sakārtojis R. Klaustiņš. – Rīga, 1928. – 2. sēj. – 529.–536. lpp.

⁹ Bielenstein A. Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert: Ein Beitrag zur ethnologischen Geographie und Geschichte Russlands. – St. Petersburg, 1892. – S. 20.

¹⁰ Latviešu etnogrāfija. – Rīga, 1969. – 253. lpp.

¹¹ Ancītis K., Jansons A. Vidzemes etniskās vēstures jautājumi // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1963. – 5. laid. – 45. lpp.

¹² Jansons A. Ludzas igauņi // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1968. – Nr. 4. – 19.–28. lpp.

¹³ Брейдак А. Влияние прибалтийскофинских языков на латгальские говоры Лудзенского района Латвийской ССР // Взаимосвязи балтов и прибалтийских

- финнов. — Рига, 1970. — С. 157—164; *Breidaks A.* Par Baltijas somu un latgaļu etniskajiem sakariem // *Dzimtenes Balss*. — 1972. — Nr. 34, 35.
- ¹⁴ *Moora X. A.* Вопросы сложения эстонского народа и некоторых соседних народов в свете данных археологии // Вопросы этнической истории эстонского народа. — Таллин, 1956. — С. 124.
- ¹⁵ *Аристэ П.* Случаи языкового контакта в Латгалии // *Lietuvi kalbotyros klausimai*. — Vilnius, 1963. — 6 t. — P. 137.
- ¹⁶ *Ancītis K.* Cezūra tautas dziesmās // *Latvju Mēnešraksts*. — 1943. — Nr. 9. — 158.— 554. lpp.; *Graubiņš J.* Dainu metrikas jautājumi // *Turpat*. — 1942. — Nr. 12. — 1096.—1103. lpp.
- ¹⁷ *Breidaks A.* Par Baltijas somu un latgaļu etniskajiem sakariem // *Dzimtenes Balss*. — 1972. — Nr. 35.
- ¹⁸ *Augstkalns A.* Sīki novērojumi: VII // *Filologu biedrības raksti*. — Rīga, 1937. — 17. sēj. — 99. lpp.
- ¹⁹ *Zemzare D.* Valodas liecības par Lejasciema novadu. — Rīga, 1940.
- ²⁰ *Wiedemann F. J.* Die Ehsteninseln in den lettischen Kirchspielen Marienburg und Schwaneburg in Livland // *Bulletin de l' Académie Impériale des Sciences de St. Pétersbourg*. — St.- Pétersbourg, 1869. — V. 13.— P. 497—524.
- ²¹ *Brackel H.* Nachtrag zu dem Aufsatz "zur Kenntniss der Alterthümer besonders aus Bronze, die in den Ostsee-Provinzen Russlands aus der Erde gegraben werden // *Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurlands*. — Riga und Leipzig, 1841. — Bd. 2, Heft 2. — S. 375—378.
- ²² *Степерманис М.* Некоторые итоги последних экспедиций этнографов Академии наук Латвийской ССР в северном Видземе // *Etnograafia Muuseumi aastaraamat*. — Tartu, 1960. — K. 17. — Lk. 225—233.
- ²³ *Аристэ П.* К вопросу о развитии ливского языка // *Труды Института языкознания*. — Москва, 1954. — Вып. 4. — С. 259, 260.
- ²⁴ *Moora H.* Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. — Rīga, 1952. — 162. lpp.
- ²⁵ *Степерманис М.* Некоторые итоги последних экспедиций этнографов Академии наук Латвийской ССР в северном Видземе // *Etnograafia Muuseumi aastaraamat*. — K. 17. — Lk. 229—233.
- ²⁶ *Slava M.* Zemnieku apgērbs Gulbenes rajonā // *Arheoloģija un etnogrāfija*. — Rīga, 1962. — 4. laid. — 114., 119. lpp.
- ²⁷ *Krastiņa A.* Lauku celtniecības veidošanās Gulbenes rajonā // *Turpat*. — 78., 109. lpp.
- ²⁸ *Ariste P.* Moni sona leivudest // *Etnograafia Muuseumi aastaraamat*. — Tartu, 1962. — K. 18. — Lk. 266.—275.
- ²⁹ *Kagainē E.* Ērģemes izloksnē sastopamo rietumsomu cilmes vārdu tematiskās grupas // *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. — 1971. — Nr. 1. — 96. lpp.
- ³⁰ "Tautas dzeja savā reizē raksturojuma dēļ jau arī pieļauj lietot svešu valodu elementus, tā, piem., igaunis ir raksturots — proti, — ar kurratāt un peratāt." (*Bērziņš L.* Refrēns

latviešu tautas dziesmās // Rīgas Latviešu biedrības Zinātņu komitejas Rakstu krājums. – Rīga, 1940. – 23. sēj.: A. Humanitāri raksti. – 58. lpp.)

³¹ *Kagaine E.* Ērģemes izloksnē sastopamo rietumsomu cilmes vārdu tematiskās grupas. – 99. lpp.

³² *Zemzare D.* Valodas liecības par Lejasciema novadu. – 4. lpp.; sk. arī 4. par.

³³ *Šmidts P.* Kas ir ģeņķi un triķi mūsu tautas dziesmā? // Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas Rakstu krājums. – Rīga, 1914. – 17. sēj. – 22.–24. lpp.

³⁴ *Bērziņš L.* Latviešu tautas dziesmas // Latviešu literatūras vēsture. – Rīga, 1935. – 1. sēj. – 207.–209. lpp.

³⁵ *Straubergs K.* Latviešu buramie vārdi // Rīgas Latviešu biedrības Zinātņu komitejas Rakstu krājums. – Rīga, 1940. – 23. sēj.: A. Humanitāri raksti. – 113. lpp.

³⁶ *Zemzare D.* Valodas liecības par Lejasciema novadu. – 3., 4. lpp.

³⁷ *Svarāne M.* Rekrūši // Latvijas PSR Mazā enciklopēdija. – Rīga, 1970. – 3. sēj. – 149. lpp.

Jānis Rozenbergs pie sava rakstāmgalda
1961. gadā

Jānis Rozenbergs (no labās)
ar māti Bertu Rozenbergu, māsu Elzu un brāli Arvīdu
dzimtajās mājās Jeru pagasta Vecumos

Ar dzīvesbiedri etnogrāfi Veltu Rozenbergu

Ar dēlu Māri

Latviešu folkloristi Tallinas Domkalnā 1959. gadā:
(no kr.) Jānis Rozenbergs, Vilma Greble, Mirdza Berzinska

Tautasdziesmu kārtošanas talka Folkloras sektorā 20. gs. 60. gados:
(no kr.) Mirdza Asare, Jānis Rozenbergs, Ojārs Ambainis,
Rita Drīzule, Maigone Beitiņa

Jānis Rozenbergs pie izcilās teicējas Katrīnas Čirkšes
Nīcā 1961. gadā

Jānis Rozenbergs ar teicēju Margaritu Spunteli
Otaņķos 1961. gadā

ZA Valodas un literatūras institūta vadība
un Folkloras sektora darbinieki 1966. gadā: (1. r. no kr.) Jānis Kalniņš,
Jānis Alberts Jansons, Alma Ancelāne, Ēvalds Sokols, Vilma Greble;
(2. r.) Mirdza Asare, Jānis Rozenbergs, Rita Drīzule

Jānis Rozenbergs ar teicējām Minnu Cēberi un Annu Derumu
Matīšos 1966. gadā

Jānis Rozenbergs pie komponista un
kokļu spēles meistara Artūra Salaka Valmierā 1966. gadā

Lasot referātu folkloristu 20. ekspedīcijas zinātniskajā sesijā
Mazsalacā 1966. gadā

Ekspedīcijas dalībnieki viesos pie Bertas Rozenbergas
Jeru pagasta Vecumos 1966. gadā: (no kr.) Kārlis Arājs,
Jadviga Darbiniece, Berta Rozenberga, Ruta Skudra, Anita Stelle,
Jānis Rozenbergs, Laimdots Ceplītis

Jānis Rozenbergs pieraksta folkloru no teicējas Leontīnes Lāces
Alojā 1966. gadā

1980. gadā Rūjienā satiekas kādreizējie novadnieki:
(no kr.) Dainis Rožkalns, Censonis Šķiņķis, Jānis Rozenbergs,
skolotāja Sprince, Irma Matisone, Harijs Liepiņš, skolotāja Vēliņa

LZA ekspedīcijas dalībnieki Baškīrijā 1985. gadā:
(no kr.) Jānis Rozenbergs, Alberts Sarkanis,
Bakaldinas ciema priekšsēdis, Vilis Bendorfs, Aina Blinkena,
Benita Laumane, Anna Vulāne

Pie Ernas Aizsīlas Lubānā 1986. gadā:
(no kr.) Erna Aizsila, Aija Pāvule, Baiba Krogzeme, Jānis Rozenbergs

K. Barona dienas tautas mūzikas koncertā LZA zālē 1986. gadā –
Jānis Rozenbergs un teicēji Elza un Augusts Cimdiņi

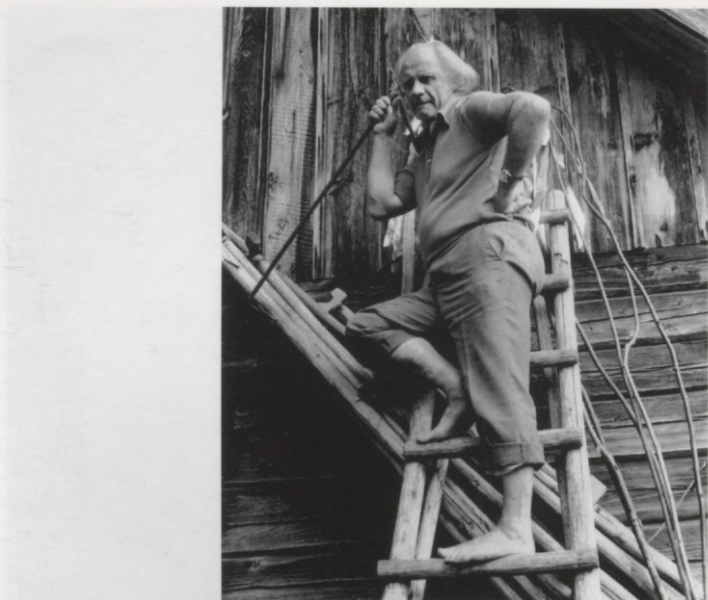
Jānis Rozenbergs un Bronislava Martuževa
Lubānā 1986. gadā

Jānis Rozenbergs un Mērdzenes etnogrāfiskais ansamblis
rotaļā "Kaza un vilks" Mērdzenē 1987. gadā

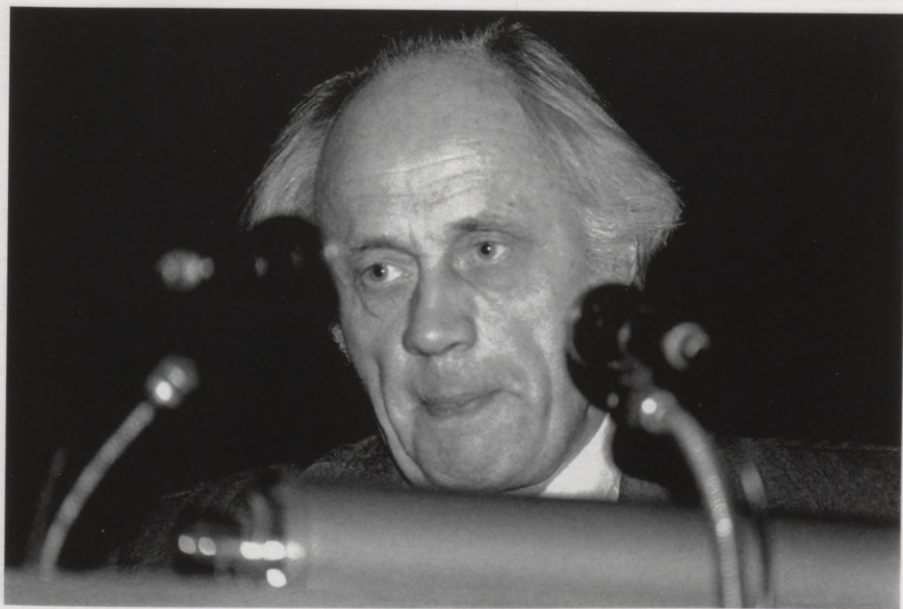
Ekspedīcijā pie Viļakas etnogrāfiskā ansambļa
1987. gadā: (1. r. no kr.) Jānis Rozenbergs, Benedikta Mežale,
Mārtiņš Baumanis, Beatrise Reidzāne, Ernests Spīčs

Jānis Rozenbergs folkloras ekspedīcijā Saikavā
1988. gadā

Viesos pie Cimdiņu dzimtas Vecpiebalgā 1989. gadā

Latviešu folkloras krātuves darbinieki 1993. gadā:
 (1. r. no kr.) Jānis Rozenbergs, Rita Drīzule, Elga Melne, Baiba Meistere,
 Jadviga Darbiniece, Helēna Erdmane; (2. r.) Guntis Pakalns, Aldis Pūtelis,
 Harijs Sūna, Beatrise Reidzāne, Dace Bula, Silvija Kokina, Zaiga Sneibe,
 Mārīte Viksna, Kārlis Arājs, Edīte Olupe, Vilis Bendorfs, Iveta Politere

Jānis Rozenbergs referē K. Barona dienas konferencē
 LZA zālē 1996. gadā

Teicēja Eleonora Tutāne dāvina Jānim Rozenbergam meduspodu
F. Trasuna muzejā "Kolnasāta" 1997. gadā

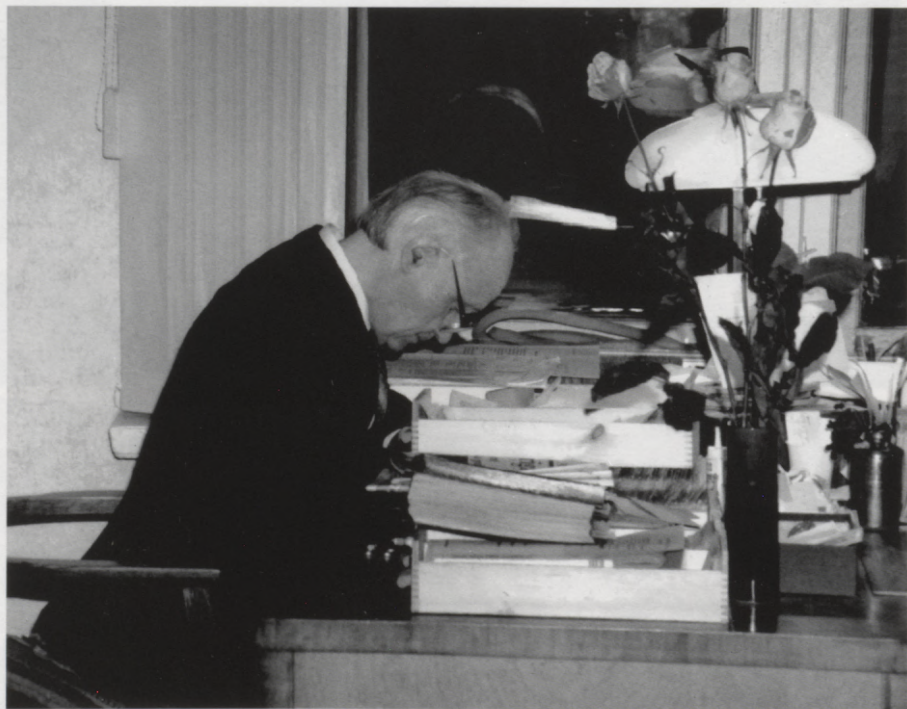

Jānis Rozenbergs 70 gadu jubilejā
1997. gada 17. decembrī savā dzīvoklī

Jānis Rozenbergs 70 gadu jubilejā
kopā ar Rīgas Latviešu biedrības kori

75 gadu jubilejā 2002. gada 17. decembrī Jāni Rozenbergu sveic:
(no labās) Dainis Stalts, Edgars Mucenieks, Liāna Ose, Andris Kapusts u.c.

Jānis Rozenbergs 75. dzimšanas dienas rītā
pie sava galda Latviešu folkloras krātuvē

Sāmi latviešu tautasdziesmās

1

K. Barona "Latvju dainās" pāris dziesmu tipos sastopams etnonīms *sāmi*. Pēc K. Barona klasifikācijas tās abas ir kāzu dziesmas. Pirmā no tām ievietota nodaļā "Miklu dziesmas laika kavēklim dažos kāzu brīžos":

*Atminiet, sveši ļaud's,
Kādas zemes mēs ļautiņi.
Sāmu zemes mēs ļautiņi,
Prūšu zemes kumeliņi.*

LD 26 034

Šim dziesmas tipam atzīmēta vēl viena sīkumos atšķirīga variācija (4. rindā *Teterīša kumeliņi*) un kāda tekstuāli tuva versija:

*Atminiet, sveši ļaud's,
Kādas zemes šie ļautiņi.
– Prūšu zemes šie ļautiņi,
Sāmu zemes kumeliņi.*

LD 26 034, 1

Otro dziesmas tipu K. Barons ierindojis starp panāksnieku dziesmām, kas "stāsta par piedzīvojumiem svešumā":

*Izstaigāju Sāmu zemi,
Smilgām šūti zābaciņi;
Tīkkai mani Sāmu meitas
Par kundziņu nenosauca.*

LD 26 387 v.

Starp 26 387. dziesmas 4 versijām un 28 variācijām etnonīms *sāmi* reprezentēts pavisam sešas reizes, t. i., atrodams sešās variācijās. Citos variantos bez *Sāmu zemes* un *sāmu meitām* minētas vēl šādas vārdkopas: *Prūšu zeme* un *prūšu meitas*, *Leišu zeme* un *leišu meitas*, *Lību* (arī *Lības*, *Līvu*) *zeme* un *lību* (arī *lības*, *līvu*) *meitas*, *Vību zeme* un *vību meitas*, *Cēsu zeme*

un Cēsu meitas (arī kungi), Rīgas meitas (arī kungi, mamzelītes), Ciesu zeme (arī ciems) un ciesu meitas, Dēļu zeme un dēļu meitas, sveša zeme un svešas meitas, kādā variantā pat Sēņu birze un sēņu meitas; saliktenis *Liberzeme* un *liberieši*, kā arī substantīvs *Rīga*.

Sāmu problēmas izpētes sakarā mūs interesē tieši vārdkopas *Sāmu zeme* un *sāmu meitas*. Vārdkopa *Sāmu zeme* darināta pēc tautasdziesmās parasto nominālo vārdkopu parauga ar substantīvu *zeme* kā centrālo un attiecīgas tautas nosaukumu kā atkarīgo komponentu, piemēram: *Krievu zeme*, *Leišu zeme*, *Prūšu zeme*, *Poļu zeme*, *Vācu zeme*, *Sakšu zeme*, *Turku zeme*, *Spranču zeme*. Tā kā tautasdziesmā tamlīdzīgas vārdkopas ar tautības nosaukumu respektīvi etnonīmu atribūta lomā palaikam lietotas kā zināmas teritoriālas vienības (arī valsts) apzīmējums, tad tās rakstāmas ar lielo sākumburtu. Vārdkopa *sāmu meitas* veidota pēc tiem pašiem principiem kā *Sāmu zeme*.

Kas tad ir šī *Sāmu zeme*, un kāda varētu būt etnonīma *sāmi* leksiskā nozīme tautasdziesmās? No pirmā acu uzmetiena liekas, ka jautājums drīzāk retoriskas dabas un ka atbilde skaidra un vienkārša: *Sāmu zeme* ir Sāmu salas, Sāmsalas (Sāremā) nosaukuma viens variants, tātad sinonīms. Pats etnonīms *sāmi* līdz ar to ir Sāmsalas iedzīvotāju respektīvi sāmsaliešu nosaukums, kas attiecināms uz Sāmsalas igauniem. Tādā gadījumā vārdkopa *Sāmu zeme* tautasdziesmās būtu lietota Sāmu salas, Sāmsalas nozīmē un savukārt *sāmu meitas* būtu sāmsalietes, t. i., Sāmsalas igaunietes. Patiesībā jautājums izrādās daudz sarežģītāks, un argumentēti uz to atbildēt ir stipri grūti. Zinātnieki nav vienisprātis sāmu etnogenēzes jautājumā, arī līdzšinējie sāmu vārda etimoloģizējumi nav pietiekami pamatoti, visai droši un neapstrīdami. Tālab lieti var noderēt detalizētāks ieskats sāmu problēmas vēsturē, reizē mēģinot izcelt sāmu vārda etimoloģiskajā skaidrojumā dažus tādus momentus, kam pagaidām pievērsts maz uzmanības.

2

Latviešu valodnieciskajā literatūrā jautājumā par sāmu vārda semantiku un etimoloģiskajiem sakariem sastopami divi atšķirīgi uzskati. Vienu viedokli pārstāv J. Endzelīns, otru – E. Blese, daļēji – arī K. Ancītis un A. Jansons.

“K. Milēnbaha Latviešu valodas vārdnīcā” J. Endzelīns, par pamatu ņemot K. Ulmaņa vārdnīcā¹ (1872) atrodamās ziņas, vārdam *sāms* (arī *sāmelnieks*, *sāmītis*) devis divas nozīmes. Pirmā no tām ir ‘soms’ (“ein Finne”). Līdz ar to *Sāmu zeme* nozīmē ‘Somija’ (“Finnland”). Te der atcerēties J. Alunāna proponēto *Sāmu zemi* nelatviskās *Piņņu zemes* vietā. Otra nozīme vārdam *sāms* ir ‘sāmsalietis, sāmsalnieks’ (“ein Oesulaner”), ‘Sāmsalas iedzīvotājs’ (“Bewohner der Insel Oesel”). Šai gadījumā *Sāmu zeme* nozīmē ‘Sāmu sala, Sāmsala’ (“Die Insel Oesel”).²

Atšķirībā no K. Ulmaņa vārdnīcas J. Endzelīns sniedzis arī etimoloģisku skaidrojumu, saistot ģenētiski vārdu *sāms* ar lībiešu *Sārmā* (*Saar-maa*) vai igauņu *Sāre-mā* (*Saaremaa*), latviski ‘Sāmu sala, Sāmsala’. *Sāmu* vārdā *r* skaņas zudums saknē aiz gara patskaņa tiek skaidrots kā dialektāla parādība, kas sevišķi izplatīta Kurzemes un Zemgales izloksnēs.

Šo J. Endzelīna etimoloģiju stingrāk balsta divi argumenti, kurus atzīmējis arī K. Ancītis un A. Jansons.³ Vispirms te mināms Kurzemes jūrmalas zvejniekiem pazīstamais ziemeļrietumu vēja nosaukums *sāmenis* (arī *sāminis*), tātad jūras vējš, kas pūš no *Sāmu zemes* respektīvi *Sāmsalas* puses. Šo abu vārdu starpā etimoloģiski ģenētisks sakars ir acīm redzams un tālab īpašus pierādījumus neprasa.⁴

Lai pie šī jautājums nebūtu lieku reizi jāatgriežas, piebilstams, ka *sāmenis* respektīvi *sāmelis*⁵ vēja nozīmē atrasts arī kādā K. Barona “Latvju dainu” variantā:

*Ziemelima, sāmelima,
Tam aug dēli junkarini;
Austrenīma raiba muiža,
Tam aug dailas jumpravīnas.*

LD 31 825

Forma *sāmelima* te patiesībā ir substantīva *sāmelis* datīvs, kur vārda beigu patskanis *a* savukārt ir nīcenieku dziesmām raksturīgais ritma jeb lāpāmais vokālis citos novados parastākā *i* (retāk arī *e* un *u*) vietā. Cik vērojams, K. Barons pats nav īsti uztvēris un izpratis šīs dziesmas saturu un dzejas tēlus, tāpēc četrindi aplam ievietojis starp dziesmām par feodālo kungu, muižu un dzimtļaudīm. Pēc K. Barona izstrādātajiem tautasdziesmu klasifikācijas principiem pareizāk būtu bijis minēto četrindi publicēt mītoģisko dziesmu ciklā.

Otrkārt, un tas liekas pats svarīgākais pamatojuma faktors, jau agrāk konstatēts,⁶ ka *sāmi* toponīmikā visvairāk reprezentēti tieši Kurzemē, stipri mazāk Zemgalē, turpretī Vidzemē un Latgalē līdzšinējos vietvārdu fiksējumos *sāmi* nav droši zināmi vai arī turienes toponīmikā līdz mūsu dienām nav saglabājušies. Drīzāk kā izņēmums vērtējams P. Šmita norādījums, ka Raunā senāk bijis pazīstams kāds *Sāmu baznīcas pagasts*, "lai gan par pašiem sāmiem vēsture tur nav uzglabājusi nekādas liecības"⁷. Neparasti centīgais leišu valodnieks K. Būga⁸ atradis šai P. Šmita liecībai arī apstiprinājumu vēstures avotos – H. Bruīninga izdotajā dokumentu krājuma "Livländische Güterkunden" otrā sējumā (1923). Attiecīgais dokuments ir no 1508. gada.

Arī K. Ancītis un A. Jansons⁹ ekscerpējis no Vidzemes 1638. gada arklu revīzijas dokumentiem dažus vietvārdus, kam it kā varētu būt semantisks sakars ar *sāmiem*, piemēram, *Sameth Zematt* (Ādažos), *Samischen* (Alūksnē) un *Samitzan* (Koknesē).¹⁰ Tā kā šiem vārdiem saknes patskaņa *a* kvantitāti nevar noteikt, tad to etimoloģija nav visai droša un tie neder kā neapstrīdams pierādījums, lai izšķirtu jautājumu par *sāmiem* Vidzemes toponīmikā.

Tas pats sakāms par dažiem Latgales vietvārdiem, piemēram, *somugols* (*samugals*)¹¹, kura etimoloģizējumā savā laikā kļūdījies K. Būga.¹² Literārajā izrunā salikteņa pirmajā zīlē ir īss *a*, tātad toponīma pamatā ir nevis *sāmi*, bet gan *sami* (zivju nosaukums). Līdzīgi tam Bērzpilī satopams kāds ciems *somi* (*sami*), *somu* (*samu*) atvars (Ičas upē, kur esot laba samu zvejas vieta), *somu* (*samu*) kalns. Skaistā atrodas ezers *soms* (*sams*). K. Ancītis un A. Jansons domā, ka "kaut kādu iemeslu dēļ sāmu vārds Latgalē ir sen zudis un vietvārdi, kur tas bija, kļuvuši nesaprotami. Somugals varbūt ir *Sāmugala tautetimoloģisks pārveidojums."¹³ Teorētiski to tā varētu izsecināt, bet te paturams prātā, ka arī citu Latvijas kultūrvēsturisko novadu toponīmikā reprezentēti *sami* (ar īsu *a*), kas etimoloģiski saistāmi ar upēs un ezeros satopamās lielākās mūsu saldūdeņu zivs apzīmējumu *sams* (*Silurus glanis*).

Spriežot pēc savāktajiem vietvārdu materiāliem, var apgalvot, ka Latvijas teritorijā pagaidām konstatēts ap 40 dažādu objektu respektīvi vietu (māju, pļavu, ganību, lauku, kalnu, mežu, taku u. c.) nosaukumu, kam pamatā ir etnonīms *sāmi*.¹⁴ No šiem sāmu nozīmes toponīmiem 32 jeb

80% pieder Kurzemei, bet Zemgalei – tikai astoņi. Tātad vietvārdos *sāmi* reprezentēti lielākoties tai novadā, kas Sāmsalai vistuvāk. Fakti ir nepiekāpīgi, tādēļ arī vedas domāt, ka šai parādībai meklējams kāds likumsakarīgs izskaidrojums, bet par to nedaudz vēlāk citā sakarā.

Latviešu valodniecībā sāmu vārda etimoloģiju savādāk mēģinājis skaidrot E. Blese. Pamatojoties uz K. Būgas¹⁵ domām, E. Blese uzskata, ka latviešu *sāms* varētu būt sens aizguvums no somu (t. i., somugru) valodām, “pieņemot, ka somu *uo* cēlies no veca gara *ā*, no kura latv. *ā*”¹⁶. Netieši to apstiprinot “no baltu valodām pie somiem pārgājušie vārdi ar baltu *ā*: s. *suola*, latv. *sāls*; s. *touhi*, latv. *tāss*; s. *vouhi*, latv. *āzis*, kas tad būtu aizgūti somu v-ā vēl tad, kad tur pastāvējis *ā*, kurš vēlāk kļuvis *ō > uo*”¹⁷. E. Blese tad nu secina: “– – – tā kā *sāms*, kas laikam ir vecu vecais latv. tautiskais nosaukums somiem – – –, izplatīts visvairāk tikai Kurzēmē, tad gan arī Kuršos meklējama šā vārda rašanās. Atliek domāt tikai divējādi: 1) vai nu *sāma* vārds tiešām uzglabājis veco pirmsomu valodas nosaukumu ar *ā* saknē – – –, vai arī 2), ka somu vārds ne tieši, bet ar kādas citas v-as starpniecību nokļuvis pie kuršiem.”¹⁸ Nepārliecina gan E. Bleses pieņēmums, ka kuršu valodā sāmu vārds ienācis no senprūšiem, bet uz šāda uzskata nepamatotību pareizi jau aizrādījis K. Ancītis un A. Jansons.¹⁹

E. Blese arī iebildis J. Endzelīnam sāmu vārda etimoloģijas jautājumā. Šai sakarā E. Blese izteicis vairākus apsvērumus. Pirmkārt, A. J. Šegrēns²⁰ un V. Tomsens²¹ formu “*Sārmā* sniedz tikai no Vidzemes līb. izloksnēm, bet Kurzemei aizrāda izrunu *Sōrmō*, kurpretī *r* izzušana šādos gadījumos sastopama taisni R.-Kurzēmē”²². Otrkārt, ja pieņemtu, ka aizguvuma pamatā būtu Sāmsalas lībiskais vai igaunisakais nosaukums, “tad sagaidītum pirmā kārtā **Sāma*, **Sāmas sala*, kas nekur nav sastopama – – –. Arī Kolka lībiešu no latv. aizņemtais *Sāme-ma* (*mō*) rāda, ka nekādu etimoloģisku sakaru ar savu *Sārmā*, resp. *Sōrmō* lībieši sajutuši nav, kas pa daļai jau pats par sevi var aizrādīt, ka latv. *sāma* vārds no lībiešu valodas aizņemts nav.”²³ Treškārt, kā spriež E. Blese, “grūti iedomāties, ka kādas tuvas zemes vārds izrunā tā būtu sabojāts: Kurzemes r-os kurši ar lībiešiem dzīvoja kopā, vieni otru valodu prata un šīs svešās zemes nosaukumu būtu izrunājuši pareizi”²⁴. Turpmāk etnonīma *sāmi* etimoloģiskās analīzes detalizētākā apskatā valodniekiem redzeslokā būtu paturams E. Bleses atzinums, “ka papriekšu mums radies tautas nos. *sāmi*”²⁵. Tas savukārt

nozīmē, ka latviešu valodā etnonīmam *sāmi* varētu būt senāka sākotne nekā Sāmsalas nosaukumam.

K. Ancītis un A. Jansons gan atzīst, ka J. Endzelīna "etimoloģija ir pilnīgi ticama", tomēr paši no savas puses min dažus argumentus, kas šo etimoloģiju vairs nebalsta: "— — — pirmkārt, *r* aiz gara patskaņa zūd tikai zināmās izlokšņu grupās; citur tas saglabājas, tāpēc latviešu valodā ir ļoti maz vārdu, kur forma bez *r* iekļuvusi literārajā valodā. Vārdus *sāmi* 'sāmsalieši' un *Sāmsala* turpretim nekur nerunā ar *r*, *r* nav arī vārdā *sāmenis*. Otrkārt, starp J. Endzelīna norādītajiem piemēriem, kur *r* zudis, ir arī no vācu valodas aizgūti vārdi, no kā var secināt, ka *r* zudums nav sevišķi vecs. Vārds *sāmenis* turpretim ir aizgūts arī lietuvju valodā (*somenis*), un *ā* vietā tajā ir (garš) *o*, tātad vārds aizgūts diezgan sen, kad lietuvju valodā *ā* vēl nebija pārvērties par *o*. Beidzot, sāmu vārds senāk, kā var spriest no citētajiem 17. gs. vietvārdiem, ir bijis populārāks nekā tagad; tāpēc jādomā, ka pagātnē arī jēdziens bijis populārāks. Tikai šis jēdziens tad nebūs bijis 'sāmsalieši', jo Sāmsala arī mūsu dienās nav tālāk, kā bijusi, bet etnonīms, kas pamazām zuda, tāpēc ka runātāji arvien skaidrāk uzzināja, ka viņu dēvētie "sāmi" īstenībā jau sen saucas citādi."²⁶

Meklēdami sāmu vārdā vēl kādu citu senāku komponentu, K. Ancītis un A. Jansons etnonīmu *sāmi* etimoloģiski sastata "ar *Suomi* 'Somija', *suomalainen* 'soms' u. c."²⁷. Uz šo iespējamo etimoloģisko sakaru starp vārdiem *sāms* un *soms* respektīvi *Suomi* bija savā laikā jau aizrādījis V. Tomsens,²⁸ arī J. Míkola²⁹ un M. Fasmers³⁰.

Izvirzīdami domu, ka *sāmi* var būt tagadējo Baltijas somugru tautu kādreizējo kopējo senču sākotnējais nosaukums, kas latviešu valodā saglabājies līdz mūsu dienām, K. Ancītis un A. Jansons īpaši pasvītro etnonīma *sāmi* cilmes stipri lielo senumu. Autori savu viedokli pamato šādi: "Tā kā baltismi, kas sastopami lībiešu, igauņu, somu u. c. *sāmu* ("Baltijas somu") valodās, sākas ar II g. t. pirms m. ē. pirmo pusi, latv. vārds *sāmi* var būt aizgūts ap to pašu laiku. Šai vārdā tad nevarēja saukt ne lībiešus, ne igauņus, ne kādu citu vēlāku laiku cilti vai tautību, jo to vēl nebija. Sāmu vārdā tad droši vien saucās visu to etnisko vienību senči, ar ko iepazinās balti, nonākuši Baltijā. Kad I g. t. pirms m. ē. sāka veidoties vēsturē pazīstamās tautības, sāmu vārds pamazām kļuva lieks, jo tām radās savi nosaukumi, ko pārņēma arī latviešu senči."³¹ Tālāk autori norāda uz tiem faktoriem,

kas ļāva sāmu vārdam tik ilgi saglabāties latviešu valodā. Vismaz daļēji solidarizēdamies ar J. Endzelīna uzskatu, arī K. Ancītis un A. Jansons atzīst, ka “no paša Sāmsalas nosaukuma vienā latviešu izlokšņu daļā radās vārds, kas saskanēja ar vārdu *sāmi*. Abi vārdi viens otru ietekmēja: etnonīms *sāmi* palīdzēja nostiprināties *r* zudumam, bet kādreizējie **sārmi* savukārt sašaurināja sāmu vārda agrāk daudz plašāko nozīmi, piesaistot to galvenokārt Sāmsalas iedzīvotājiem.”³² Tas ir mēģinājums it kā satuvināt abus viedokļus jautājumā par sāmu vārda etimoloģiskajiem sakariem, saskatot katrā no šiem uzskatiem savu patiesības graudu.

Nobeigumā K. Ancītis un A. Jansons tomēr paškritiski atzīst, ka viņu izteikumiem par etnonīma *sāmi* etimoloģiju, šī vārda senso cilmī latviešu valodā vairāk vai mazāk piemīt grūti pierādāma pieņēmuma raksturs, jo “neviens cita zinātne etnonīmu *sāmi* jau II g. t. p. m. ē. sākuma apliecināt nevar, tad šeit sacītais vienmēr būs tikai hipotēze, taču tāda, kas visumā saskan ar daudzu valodnieku uzskatu”³³.

Pie teiktā vēl norādāms, ka J. Alunāns, cik pagaidām izdevies noskaidrot, ir pirmais, kas latviešu zinātniskajā literatūrā etnonīmu *sāmi* pasācis lietot somu, kā arī somugru apzīmēšanai vispār. Ka J. Alunāns sāmu vārdu lietojis gan šaurākā (t. i., kā somu, tolaik piņņu sinonīmu), gan plašākā nozīmē (kā kopnosaukumu somugru valodu saimei piekritīgajām tautām, arī tām, kas mājo ārpus Baltijas jūras baseina), to nepārprotami apstiprina viņa darbs “Statistika no krievu zemes”, kas publicēts almanaha “Sēta, daba un pasaule” otrā grāmatā (1860). Tur, sniedzot informāciju par tām tautām, kas apdzīvo cariskās Krievijas impērijas Eiropas daļu, J. Alunāns pie sāmu tautām bez sāmiem jeb piņņiem (respektīvi somiem) pieskaita vēl igauņus, karēļus, zirjāņus (komiešus), votjakus (udmurtus), čeremisus (mariešus), mordviešus, samojedus (samodiešus) un lapus (sāmus). “Šīs šie pieminētās tautas,” raksta J. Alunāns, “ja nav visai ar krieviem samaisījušās, runā savu īpašu valodu, kas sāmu jeb piņņu valodai tuvinās.”³⁴

Ka tieši J. Alunāns būs bijis pirmais, kas nosaukumu *sāmi* lietojis tolaik literatūrā populārā ģermānisma *piņņi* vietā, to netieši apliecina arī K. Ulmaņa vārdnīca, kur etnonīma *sāms* tulkojumam “ein Finne” kā avots atzīmēts J. Alunāns. Kad, kur, kādā sakarā un nozīmē J. Alunāns pats konstatējis (dzirdējis tautas sarunvalodā vai atradis rakstītajos avotos) sāmu vārdu, nav vairs kaut cik droši nosakāms.

K. Ancītis un A. Jansons gan apšaubā *sāmus* kā kādas konkrētas tautas (šai gadījumā – somu) apzīmējumu. Viņu abu iebildums: “Tā kā literatūrā sauc somus barbarismā par piņņiem, Alunāns varēja viņam kādā citā nozīmē pazīstamo *sāmu* lietot ar nozīmi ‘soms’.”³⁵ Tāpat K. Ancītis un A. Jansons par nedrošu uzlūko K. Ulmaņa vārdnīcā pēc A. Bilenšteina liecībām fiksēto norādi, ka Kurzemē *sāms* nozīmējot gan somu, gan samsalieti: “— — — tais laikos latviešiem vēl reti gadījās runāt par somiem, bet, ja gadījās, sāmu vārdu varēja lietot ne tāpēc, ka tam būtu divas nozīmes, bet tāpēc, ka somus noturēja par tiem pašiem sāmiem, t. i., samsaliešiem.”³⁶ Taisnības labad jāteic, ka tamlīdzīgā formulējumā šiem iebildumiem trūkst grodāka pamatojuma, lielāka pārliecinājuma spēka un tādēļ tiem tāpat piemīt vienīgi hipotētisku minējumu svars.

Savukārt P. Šmits ir pirmais, kas valodnieciskajā literatūrā mēģinājis ieviest etnonīmu *sāmi* kā seno somugru senču kopapzīmējumu, attiecinot sāmu nosaukumu uz tiem somugriskās cilmes iemītniekiem, kas dzīvojuši Baltijā pirms baltu ienākšanas. P. Šmits šāda termina nozīmē sāmus pirmoreiz minējis recenzijā³⁷ par J. Endzelīna “Latvijas vietu vārdu” pirmo daļu (1922). Vairākus gadus vēlāk grāmatā “Ievads baltu filoloģijā” (1936) P. Šmits tāpat interpretējis sāmu vārdu seno Baltijas somugru nozīmē, bet šoreiz tas darīts jau noteiktāk un ar etimoloģiskas ievirzes pamatojumu. Starp citu, P. Šmits arī konstatē: “Fakts paliek tas, ka Sāmu zeme latviešu valodā ir vecs vārds, kas tiešā tulkojumā apzīmē sāmu apdzīvotu zemi. Tagad gan šo salu apdzīvo igauņi, bet tālākā senatnē igauņi ar somiem sastādīja vienu tautu. Tā ka nu igauņu vārds pie mums jau sen ir nodibinājies, tad par sāmiem varam saukt augšā minēto pirmtautu, no kuras ir cēlušies somi, igauņi un libieši. Jā nu arī sāmiem nebūtu etimoloģiska sakara ar *suomalainen*, tad tomēr nevaram pierādīt, ka sāmu vārds būtu jauns un zīmētos tikai uz tagadējiem igauņiem.”³⁸

Arī K. Ancītis un A. Jansons iesaka etnonīmu *sāmi* lietot zinātniskajā literatūrā kā sākotnējo Baltijas somugru kopnosaukumu, “jo tas ir īss un no tā ērti darināms atvasinājums *sāmisms*, ar ko apzīmēt Baltijas somugru jeb sāmu cilmes vārdus”³⁹.

Šī pagārā historiogrāfiski lingvistiskā uzziņa par aizgūtā sāmu vārda iespējamo cilmi latviešu valodā un tā etimoloģiskajiem sakariem ar Baltijas somugru valodām apstiprina atzinumu, ka šī problēma salīdzināmajā

valodniecībā nav daudz maz droši, neapstrīdami noskaidrota, nav līdz galam atrisināta. Apsverot visus “par” un “pret”, jākonstatē, ka tā īsti nepārliecina nedz sāmu vārda latviskās formas *sāms* etimoloģiskais sastatījums ar Sāmsalas lībisko (*Saarmaa*) vai igaunisko (*Saaremaa*) nosaukumu, nedz etnonīma *sāmi* etimoloģiskais salīdzinājums ar *Suomi* un *suomalainen*, kaut arī katrā no šīm etimoloģijām saskatāmi savi valodiskas saskares komponenti, tīri fonētiskas sakrītes momenti, kas dod zināmu pamatojumu kā vienam, tā otram viedoklim sāmu vārda etimoloģizējumā.

Atstājot etnonīma *sāmi* turpmāko iztīrījumu valodnieku ziņā, atzīmējams, ka šis uzdevums sekmīgi paveicams somugru un baltu valodu speciālistu ciešā kopdarbā vai arī tas būtu pa spēkam tādām valodniekam, kas vienlīdz labi orientējas un dziļi pārzina gan somugru, gan baltu valodas. Tāpat redzams, ka valodniekiem jautājumā par sāmiem vēl meklējami jauni papildargumenti, izmantojot arī citu humanitāro zinātņu nozaru (arheologu, antropologu, etnogrāfu un folkloristu) pašreizējos atzinumus pētījumos par Baltijas somugru un baltu etnisko vēsturi.

3

Līdzšinējos pārspriedumos par etnonīma *sāmi* ģenētiskajiem sakariem ir gan mēģināts šo vārdu semantiski saistīt ar kādu sāmu (lapu) nosaukuma variantu pašā sāmu valodā *sabme* (dsk. *samek*), toties nav pamanīts kāds cits dialektāls sāmu apzīmējums *saaml'a*, *saamgiš*, *saamjinč*, ko somugru valodnieki⁴⁰ kvalificē kā sāmu pašizraudzītu nosaukumu. Šī pēdējā forma būtu paturama prātā, jo sāmu valodas vārdam *saaml'a* piemīt nepārprotams fonētisks līdzīgums ar latviešu *sāms*, īpaši, ja vēl respektējam saknes patskaņa *a* garumu abos vārdos. Ja etnonīmam *saaml'a* tiktu pierādīta visai sena sākotne jau kopš protosāmu laikmeta, tad varētu domāt, ka kādreizējie baltu senči šo vārdu aizguvuši no pirmatnējās saskares laikiem ar Baltijas somu priekštečiem, t. i., II g. t. p. m. ē.

Kā norādījis P. Ariste,⁴¹ visās Baltijas somugru valodās sastopams prāvs skaits leksisku aizguvumu no baltu valodām. Tie konstatējami pat Baltijas somugru valodu izplatības areāla ziemeļos – karēļu un vepsu valodā. Tas

liecina, ka jaunie ienācēji Baltijā, kas runāja t. s. baltu pirmvalodā un pārstāvēja auklas keramikas jeb kaujas cirvju kultūru, pamazām nokļuva gandrīz visās tais vietās, kur tolaik mājāja Baltijas somugru senči. Tādējādi arī vecākais baltismu slānis vairāk vai mazāk vienmērīgi izplatījies visās Baltijas somugru valodās. No otras puses, sāmu valodā atrodama virkne baltismu (kopskaitā ap 20)⁴², kas pieder pašam senākajam aizguvumu slānim un kas sastopami arī Baltijas somugru valodās. Šie aizguvumi hronoloģiski attiecināmi uz laikmetu, kad protosāmi vēl nebija pieņēmuši Baltijas somugru valodu.⁴³ Pie protosāmiem Baltijas somugru valoda iesakņojusies pakāpeniski, šis process ildzis vairākus gadsimtus un noslēdzies ne vēlāk par I g. t. p. m. ē. sākumu.⁴⁴

Nav pagaidām iespējams uz baltu un somugru valodu dotumu pamata vien noteikt semantiski etimoloģisku sakaru starp vārdiem *sāms* un *saaml'a*, kā arī precizēt sāmu vārda aizguves hronoloģiskās robežas latviešu valodā un rekonstruēt etnonīma *sāmi* izplates ceļus un virzienus. Tas būtu īpaša pētījuma uzdevums. Vienīgi aprādīsim, ka Kolas pussalas sāmu valodas pētnieks G. Kerts⁴⁵ sāmu nosaukumu *saaml'a*, *saamgiš*, *saamginč* etimoloģiski atvedina no somu *hāme*, ko Baltijas somugri savukārt aizguvuši no leišu-latviešu (t. i., baltu) *žēmē* 'zeme'. Piezīmējams, ka Baltijas somugru valodās *h < s* (š), bet sāmu valodā aizguvumos no baltu valodām šis sākotnējais *s* saglabājies. P. Ariste⁴⁶ atzīst par pareizu uzskatu, pēc kura *hāme* ir to somugrisko cilšu apzīmējums, kas mājājušas tagadējās Somijas rietumu un dienvidu daļā un kam krievu hronikās atbilst nosaukums *эмь* (*ям, гам*).

Šie atzinumi par baltismiem somugru valodās un to hronoloģijas senāko robežu dod zināmus pieturas punktus arī somugrismu datējumam latviešu valodā. Tā kā leksiskie aizguvumi somugru un baltu valodās jau sākotnēji bija abpusēji, tad somugrismu vecākais pamats latviešu valodā būtu attiecināms uz krietni agrāku laika periodu (iespējams, uz II g. t. p. m. ē.), nekā tas darīts līdz šim.

Sāmu problēmas izpētes sakarā minams vēl kāds mazāk ievērots faktors, kas saistīts ar vārda *sāms* nozīmes vēsturisko mainīgumu. Zinot, ka vārda nozīme ir pats nenoturīgākais valodas elements un ka vārdam parasti piemīt noteikts leksiski semantisko variantu kopums, kas attīstās un bagātinās (vai arī notiek pretējais process), vērojams, ka arī vārdam

sāms tā ilgajā eksistences laikā mainījusies nozīme, tā gan paplašinājusies, gan sašaurinājusies. Joprojām neskaidra respektīvi nezināma paliek sāmu vārda sākotnējā nozīme, t. i., pirmnozīme.

Atzīstot par iespējamu, ka etnonīms *sāmi* aizgūts kopš somugru pirmvalodas laikmeta, tomēr negribas ticēt K. Ancītim un A. Jansonam, ka sāmu vārdā sākotnēji saukti visi Baltijas somugru senči, tātad *sāmi* būtu senais Baltijas somugru kopnosaukums. Drīzāk gan jādomā, ka baltu priekšteči par sāmiem sākumā dēvējuši kādu konkrētu Baltijas somugru etnisko vienību, ar ko pastāvēja ilgāki un ciešāki sakari. Analogijai te der salīdzinājums ar vēlāk vispārināto igauņu nosaukumu, kura pamatā ir dienvidigauņu cilts un tās apdzīvotā novada apzīmējums *ugauni*, *Ugaunia*. Līdzīgi noticis ar etnonīmu *krievi*, kas cēlies no austrumslāvu cilšu apvienības nosaukuma *кривичи*. Tas pats sakāms par vācieša vārdu. Šiem etnonīmiem ir stipri jaunāka cilme nekā vārdam *sāms*, taču lietas būtību šis fakts negroza. Kad baltu priekšteči nonāca Baltijā (ap II g. t. p. m. ē. sākumu), tad viņi tur atrada jau etniski vairāk vai mazāk atšķirīgus somugriskos grupējumus. Tā P. Ariste⁴⁷ uzskata, ka II, iespējams, pat III g. t. p. m. ē. Baltijas somugru pirmvalodai piemītušas tādas dialektālas atšķirības, uz kuru pamata izveidojušās vēlākās Baltijas somugru valodas. Protams, pastāv iespēja, ka ar laiku sāmu vārds attiecināts arī uz citām radniecīgām Baltijas somugru etniskajām grupām un līdz ar to pats etnonīms *sāmi* ieguvis kopnosaukuma raksturu. Tomēr tie ir tikai hipotētiski minējumi, kam trūkst kaut cik drošākas argumentācijas.

Relatīvi krietni jaunāka ir sāmu vārda nozīme 'sāmsalietis, sāmsalnieks, Sāmsalas iedzīvotājs'. Tā ir vārda *sāms* nozīmes tālākas attīstības stadija, nozīmes maiņa, kas saistīta ar sāmu sākotnējā jēguma un paša sāmu vārda pirmnozīmes zudumu. Kad no atsevišķām Baltijas somugru senču etniskajām vienībām pamazām izveidojās vēsturē pazīstamās somugru ciltis un tautības, tām radās savi nosaukumi. Tādējādi sāmu vārdam vairs nebija reāla pamata un tas neizbēgami zaudēja savu pirmatnējā lietojuma leksisko nozīmi. Tā kā tām Baltijas somugru tautībām (kā lībiešiem un igauņiem), kas mājāja senlatviešiem tieši kaimiņos, jau bija savi atšķirīgi nosaukumi, tad par sāmiem varēja sākt dēvēt tālāk atrodošās Sāmsalas iedzīvotājus. No tiem savukārt arī pati sala dabūja latvisko apzīmējumu *Sāmsala* (senāk *Sāmu sala*, arī *Sāmu zeme*).

Iespējams, ka sāmu vārda piesaisti Sāmsalas igauņiem veicinājis vēl kāds faktors. Kā atzīts, Sāmsalas igauņi etniskā ziņā jau sensenī manāmi atšķirušies no cietzemes igauņiem, kālab sāmsaliešus arī varēja uzlūkot par īpašu etnisku grupējumu un uz tiem attiecināt senākas cilmes etnonīmu *sāmi*. Šī jaunākā nozīme vārdam *sāms* latviešu valodā ir saglabājusies līdz mūsu dienām, jo ar *sāmiem* tagad gluži neviļus asociējas *sāmsalieši*, *sāmsalnieki*, *Sāmsalas iedzīvotāji*. Citas šī vārda nozīmes un to nianšes var vairs tikai teorētiski izsecināt. Tātad *Sāmsala* (*Sāmu sala*, arī *Sāmu zeme*) skaidrojama kā sala (arī zeme), ko apdzīvo sāmi. Šo apsvērumu dēļ pamatotāks liekas uzskats, ka vispirms mums bijis pazīstams etnonīms *sāmi*, kas jau stipri vien vēlāk, zūdot sāmu vārda pirmnozīmei, ticis attiecināts uz Sāmsalu un tās iedzīvotājiem. Tādā gadījumā latviešu valodā vārdiem *sāms* un *Sāmsala* (*Sāmu sala*, arī *Sāmu zeme*) nav ne semantiska, ne ģenētiska sakara ar lībiešu *Saarmaa* vai igauņu *Saaremaa*⁴⁸. Vārdam *sāms* nevar būt etimoloģiska sakara ar Sāmsalas lībisko vai igauņisko nosaukumu jau tālab vien, ka etnonīmam *sāmi* latviešu valodā datējama daudz senāka sākotne nekā Sāmsalas nosaukumam.

Mēģinot skaidrot Sāmsalas nosaukuma iespējamo cilmi latviešu valodā, pie reizes jāatbild uz jautājumu, kāpēc Kurzemes novada toponīmikā tik bagātīgi reprezentēts etnonīms *sāmi*. Tieši Sāmsalas tuvums un ciešāku kontaktu noturīgums starp sāmsaliešiem un kurzemniekiem (īpaši Kurzemes jūrmalas zvejniekiem) bija tas faktors, kas sekmēja etnonīma *sāmi* ieviesi un izplati Kurzemes vietvārdos. Domājams, ka Kurzemes toponīmikā reprezentētie *sāmi* cilmes ziņā saistāmi ar Sāmsalas un tās iedzīvotāju latvisko nosaukumu un ka Kurzemes *sāmiem* nav tieša ģenētiska sakara ar sāmu vārda senāko pamatu respektīvi pirmnozīmi.

Kā liecina lībiešu valodas pētnieks L. Ketunens,⁴⁹ tad nabadzīgākie sāmsalieši kopš neatminamiem laikiem ik gadus lielākā skaitā brukuši peļņā pie Kurzemes lībiešiem un dažkārt arī saradojušies ar turienes zvejniekiem. Šāda veida sakari turpinājušies līdz pat Pirmajam pasaules karam. Šo kontaktu momentu ar sāmsaliešiem L. Ketunens min kā vienu no pamatnosacījumiem, kas veicinājis Kurzemes lībiešu kā etniskas vienības un viņu valodas saglabi. Sāmsalas igauņu ietekme lībiešu kultūrā, viņu valodā bijusi tik dziļa, ka sāmsaliešu lībiskais nosaukums *sõrlist* (livW *sārlist*, sal. *sārlist*) attiecināts agrāk arī uz igauņiem vispār, tāpat

kā pats Sāmsalas nosaukums attiecināts etnogrāfiskā izpratnē uz visu Igauniju.⁵⁰

Diskutējams ir jautājums par vārda *sāms* lietojumu ar nozīmi 'soms'. Varbūt šai nozīmei piemīt gadījuma raksturs un valodnieciskajā literatūrā tā ieviesusies, pamatojoties vienīgi uz J. Alunāna un A. Bilenšteina norādījumu, kas vispirms fiksēts K. Ulmaņa vārdnīcā, no kurienes to vēlāk pārņēmis V. Tomsens un J. Endzelīns, bet M. Fasmers savukārt atsaucies uz K. Milēnbaha un J. Endzelīna vārdnīcu. J. Alunānam nolūks bijis nepārprotams: etnonīmu *sāmi* ar nozīmi 'somi' viņš gribējis ieviest rakstu valodā tautas mutē sakropļotā vācu vārda *piñni* vietā. Tikai nav zināms, kur un kādā leksiskā nozīmē J. Alunāns sastapis *sāmus* un vai tas ir tautas sarunvalodā noklausīts vārds. Iespējams, ka J. Alunāns kādā citā sakarā atrastajiem *sāmiem* piešķīris nozīmi 'somi' jau aprādītā nodoma dēļ.

Nav pagaidām iemesla apstrīdēt A. Bilenšteina liecību, ka Kurzemē ar vārdu *sāms* apzīmēts gan sāmsalietis, gan soms. Taču šai sakarā, apsverot nozīmi 'soms', var domāt, ka tai bijis šauri lokāls raksturs un ārpus Kurzemes tā nav bijusi pazīstama. Varētu arī būt, ka vārdi *sāms* un *soms* uz fonētiskā līdzīguma pamata tautas sarunvalodā semantiski nav šķirti un kā sava veida leksiski sinonīmi lietoti ar vienu nozīmi 'sāms' respektīvi 'sāmsalietis'.

Klasiskajās tautasdziesmās saglabāties vēl kāds etnonīma *sāmi* nozīmes aspekts, par ko jārūnā īpaši.

4

Vispirms noskaidrojama to "Latvju dainu" dziesmu variantu topogrāfija, kur reprezentētas vārdkopas *Sāmu zeme* un *sāmu meitas*, t. i., ģeogrāfiskās izplates robežas, kā arī nosakāma šo dziesmu varbūtējā cilmes vieta. Zinot, ka etnonīms *sāmi* lielākoties sastopams tieši Kurzemes toponīmikā un ka sāmu vārda nozīmes jaunākā attīstības un diferenciācijas stadijā *sāmi* tautas uztverē tiek vienādoti ar Sāmsalas igauņiem respektīvi sāmsaliešiem, varētu sagaidīt, ka dziesmas par Sāmu zemi un sāmu meitām pirmām kārtām pazīstamas Kurzemē un ka tur arī meklējama šo dziesmu sākotne. Taču "Latvju dainās" publicētie dziesmu varianti šo pieņēmumu neapstiprina.

No "Latvju dainu" 26 034. dziesmas trim variantiem, kur pieminēta Sāmu zeme, divi dzirdēti Vidzemē (vienu pierakstījis J. Neumans Liezērē; otrs variants, kas fiksēts Valmierā, ņemts no A. Bilenšteina manuskriptu krājuma). Vienam variantam, ko iesūtījuši kādreizējie Rīgas semināristi (t. i., Baltijas skolotāju semināra Rīgā audzēkņi), pierakstes vieta nav tuvāk zināma, un tas var būt iegūts Vidzemē, Kurzemē vai Zemgalē. Dažu faktoru dēļ šis variants iztirzājams plašāk.

Precizitātes labad atzīmējams, ka, salīdzinot šī variantā tekstu ar oriģinālu, kas atrodams Dainu skapī,⁵¹ vērojamas leksiskas atšķirības:

*Atminiet, sveši ļaud's,
Kādas zemes mēs ļautiņi?
Sāmu zemes mēs ļautiņi,
Teterīša kumeliņi.*

LD 26 034 v.

*Atminiet, sveši ļaud's,
Kādas zemes mēs esam?
Mēs bijām Sāmu zemes,
Teterīša kumeliņ.*

1913. Rīgas semināristu
Dainu skapja oriģināls

Vēlāk, sagatavojot "Latvju dainu" attiecīgā sējuma (III³) manuskriptu, K. Barons uz atsevišķas maza formāta zīmītes pārrakstītā (tas ir viņa paša rokraksts) variantā tekstā ar zīmuli veicis šādus rediģējumus: otrā rindā vārds *esam* ielikts apaļiekavās un tam blakus pierakstīts *ļautiņi*, bet trešās un ceturtās rindas teksts pasvītrots, jo tas daļēji atšķiras no izraudzītās pamatdziesmas trešās un ceturtās rindas teksta. Taču, kvalificējot šo variantu kā variāciju un pielīdzinot to 26 034. pamatdziesmai, K. Barons variāciju sistēmā vairs nav uzrādījis trešās rindas tekstuālās atšķirības un vārdu secīguma maiņu, kaut gan ceturtās rindas leksiskās izmaiņas respektētas. Tā visa rezultātā K. Barona izrediģētais un "Latvju dainās" publicētais variants samanāmi atšķiras no tautā dzirdētās dziesmas teksta.

Bez tam Latviešu folkloras krātuves arhīvā glabājas Rīgas semināristu savākto tautasdziesmu manuskripts, ko krātuvei nodevusi Kuldīgas vidusskola 1931. gadā. Pēc tā⁵² redzams, ka nule pārspriežamās dziesmas variantā noraksts, kas atrodas Dainu skapī, ir samērā precīzs. Vienīgi manuskripta

oriģinālā, izņemot punktu četrīndes beigās, nav liktas pieturzīmes un nav atzīmēti apostrofējumi, arī ortogrāfijas sistēma ir cita. Balstoties uz dažām hronoloģiskajām atzīmēm pašā manuskriptā, secināms, ka Rīgas semināristi tautasdziesmas vākuši XIX gs. 70. gadu beigās un 80. gadu sākumā. Dziesmu noraksti piesūtīti F. Brīvzemniekam Maskavā. Minēto variantu (LFK 166, 4286) par Sāmu zemi pierakstījis seminārists J. Zonne, bet dzirdēšanas vieta nav atzīmēta. Arī pārējos viņa fiksētajos dziesmu tekstos nav nekādu drošāku pieturas punktu, kas palīdzētu noteikt šo sacerējumu varbūtējo piederību zināmam kultūrvēsturiskajam novadam.

Tādējādi, pamatojoties uz divu variantu topogrāfisko izvietojumu, varētu nosacīti pieņemt, ka "Latvju dainu" 26 034. dziesma pēc savas cilmes ir vidzemnieku dziesma. Nosacīti tālab, ka, stingri ņemot, pēc pierakstes vai iesūtes vietām vien nav nosakāma dziesmu piederība tam vai citam novadam. Tomēr, trūkstot citiem kritērijiem, pierakstes vai iesūtes vieta nereti ir vienīgais arguments kādas dziesmas respektīvi varianta cilmes vietas noteiksmē.

Arī no "Latvju dainu" 26 387. dziesmas sešiem variantiem par Sāmu zemi un sāmu meitām pieci nāk no Vidzemes (divi no tiem, kas dzirdēti Palsmanē, pārdrukāti no G. Bitnera⁵³ krājuma (1884) un A. Bilenšteina⁵⁴ sakārtotā un Latviešu literārās (draugu) biedrības publicētā divsējuma izdevuma (I–II, 1874–1875); pa vienam variantam pierakstījis J. Bajārs Zaubē, Meņģelē vai Plāterē un J. Rundels Nītaurē, bet viens variants, kas ņemts no A. Bilenšteina izdevuma pirmā sējuma, dzirdēts Ērgļos). Vienam variantam no Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas krājuma pierakstītājs nav zināms un iesūtes vieta nav tuvāk precizēta, un tāvad variants var būt iegūts Vidzemē, Kurzemē vai Zemgalē. Atzīmējams, ka arī no pārējiem 26 387. dziesmas 28 variantiem, kur Sāmu zemes vietā figurē Prūšu, Leišu, Libu (arī Līvu, Liberzeme), Cēsu un vēl dažas citas zemes, vairums (kopskaitā 18 variantu) nāk no Vidzemes, 4 – no Kurzemes, 2 – no Zemgales, 1 – no Latgales. Kopumā no visiem 26 387. dziesmas 34 (28 + 6) variantiem 23 (apmēram 68%) devusi Vidzeme. Tālab arī "Latvju dainu" 26 387. dziesmu, īpaši variantus par Sāmu zemi un sāmu meitām, var pamatos uzskatīt par vidzemnieku sacerētu.

Tikko iztīrīto dziesmu variantu ģeogrāfiskās izplates robežas liek ne-
daudz paplašināt Latviešu folkloras krātuves rokrakstu fondos līdz šim

apzinātie teksti par Sāmu zemi un sāmu meitām. Tā, piemēram, četr-
rindes *Atminiet, sveši ļaud's* (sal. LD 26 034 v.) kāds variants⁵⁵ iesūtīts Lat-
viešu folkloras krātuvei no Kurzemes, kur to Īvandē pierakstījis M. Biksons
XX gs. 20. gados. Taču šī varianta autentiskums ir stipri problemātisks.
Izrādās, ka M. Biksona pierakstos atkārtojas vesela virkne dziesmu, kas
tekstuāli mats matā sakrīt ar attiecīgajām Rīgas semināristu manuskripta
dziesmām. Tāpēc ir zināms pamats apšaubīt vismaz daļu M. Biksona iesū-
tīto dziesmu autentiskumu. Domājams, ka M. Biksona rokā kaut kādā ceļā
nonācis Rīgas semināristu savākto tautasdziesmu manuskripts un viņš no
tā daļu dziesmu izrakstījis savos materiālos. Zīmīgi, ka šādās reizēs M. Bik-
sons nav arī uzrādījis konkrētus teicējus, kā to citkārt darījis, bet izlīdzējis
ar nenoteikta rakstura piebildi, ka dziesmas dzirdētas Īvandē un tās ap-
kaimē no dažādām teicējām laikā no 1920. līdz 1928. gadam. Starp citu,
M. Biksons arī ir īvandnieks.

Teiktais attiecas arī uz četr-
rindes *Atminiet, sveši ļaud's* variantu, ko
iesūtījis M. Biksons. Tas ir pilnīgi identisks ar to variantu, ko pierakstījis
Rīgas seminārists J. Zonne un ko izredīgētā veidā, kā jau norādīts, pub-
licējis K. Barons "Latvju dainās". Skaidrības labad abu variantu tekstuāls
salīdzinājums:

*Atmineet sweschi ļauds
Kahdas zemes mehs esam
Mehs bijahm sahmu zemes
Teterischa kumeliņ.*

Rīgas semināristu manuskripta variants
(LFK 166, 4286)

*Atminiet, sveši ļaudis,
Kādas zemes mēs esam?
Mēs bijām Sāmu zemes,
Teteriša kumeliņ'.*

M. Biksona manuskripta variants
(LFK 668, 6668)

Tā kā M. Biksona materiālos sagrozītā secīgumā atkārtojas arī citas
J. Zonnes pierakstītās dziesmas,⁵⁶ tad nav šaubu, ka te konstatējama folk-
loras vākšanas praksē sastopama parādība, kas kvalificējama kā plāgiātisms.
Līdz ar to pats jautājums par Kurzemi kā četr-
rindes *Atminiet, sveši ļaud's*

varbūtējo pierakstes vietu uz Latviešu folkloras krātuvē apzināto materiālu pamata pagaidām atkrīt.

Dziesmai *Izstaigāju Sāmu zemi* (sal. LD 26 387 v.) kāds variants⁵⁷ dzirdēts arī Latgalē. Tas savulaik atrasts Krievijas Zinātņu akadēmijas Krievu literatūras institūta (Puškina nama) arhīvā Sanktpēterburgā, E. Voltera fondā⁵⁸. Variants pierakstīts XIX gs. 80. gados, kad E. Volters Latgalē pats vāca folkloras un etnogrāfijas materiālus. Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu dziesmu tekstu fonētiskie pieraksti E. Voltera fondā ir zemas kvalitātes, dažkārt pat grūti atšifrējami. Arī variantā par Sāmu zemi kļūdaini rakstīts: *cams zemi*, *com meitas*. Šie sāmu vārdu sakropļojumi,⁵⁹ liekas, radušies vienkārša pārpratuma dēļ, teicējam vai pierakstītājam neuztverot un neizprotot etnonīma *sāmi* jēdzienisko saturu.

Tātad, spriežot pēc Latviešu folkloras krātuves fondos līdz šim atrasto variantu pierakstes vai iesūtes vietām, secināms, ka dziesma *Izstaigāju Sāmu zemi* savulaik bijusi pazīstama arī Latgalē. Tur dzirdēts gan tikai viens vienīgs variants, kam var būt arī nejauša gadījuma raksturs. No dziesmas⁶⁰ sešiem variantiem (te nav ieskaitīti tie varianti, kas jau publicēti "Latvju dainās"), ko izdevies konstatēt folkloras krātuves arhīvā, pieci dzirdēti Vidzemē (divi pierakstīti Ērgļos, divi – Kosā un viens – Valkas Annā). Tamdēļ spēkā paliek uz "Latvju dainu" pamata balstītais apsvērums, ka dziesmai *Izstaigāju Sāmu zemi* ticamākā cilmes vieta varētu būt Vidzeme. Pastāv gan iespēja, ka šai dziesmai sākotne meklējama citā kultūrvēsturiskajā novadā (piemēram, Kurzemē), no kurienes tā pamazām izplatījusies pa visu Latviju, bet kādu mums nezināmu faktoru dēļ līdz jaunākajiem laikiem saglabājusies tieši Vidzemē. Šāda veida pieņēmumam gan pamaz ticamības, to nevar kaut cik stingrāk pamatot.

Atzīstot uz variantu ģeogrāfiskās izplatības areāla balstītā sprieduma pareizumu, ka tautasdziesmas par Sāmu zemi un sāmu meitām cilmes ziņā var būt vidzemnieku dziesmas, rodas iespēja pamatot vēl kādu vārdkopas *Sāmu zeme*, kā arī etnonīma *sāmi* leksiskās nozīmes niansi, kas latviešu leksikogrāfijā nav dokumentēta. Protams, tīri abstrakti var izsecināt, ka tautasdziesmu *Sāmu zeme* nav nekas cits kā Sāmu salas, Sāmsalas (Sāremā) nosaukuma sinonīms un ka etnonīms *sāmi* attiecināms uz sāmsaliešiem respektīvi Sāmsalas igauņiem. Taču tādā gadījumā tautasdziesmām

par Sāmu zemi un sāmu meitām vajadzētu būt pazīstāmām tieši Kurzēm, jo tā atrodas Sāmsalai vistuvāk un starp kurzemniekiem (īpaši Kurzemes jūrmalas lībiešiem) un sāmsaliešiem pastāvēja arī ciešāki un noturīgāki kultūrvēsturiskie sakari. Ka šiem faktoriem bijusi sava ietekme, liecina Kurzemes vietvārdos plaši pārstāvētais etnonīms *sāmi*, kas turienes toponīmikā ģenētiski saistāms ar Sāmsalas un tās iedzīvotāju latvisko nosaukumu. Fakts, ka tautasdziesmas par Sāmu zemi un sāmu meitām, izņemot vienu Latgalē fiksētu variantu, dzirdētas tikai Vidzemē, liek meklēt citu sāmu vārda leksiskās nozīmes skaidrojuma aspektu.

Uz dažu apsvērumu pamata vedas domāt, ka tautasdziesmu *Sāmu zeme* drīzāk identificējama ar kādu tālāku Igaunijas novadu, kas sasniedzams pa sauszemi. Kādi argumenti balsta šādu pieņēmumu? Kā noskaidrots, par igauņiem sākotnēji dēvēti tikai kādas dienvidigauņu ciltis piederīgie, kas mīta Vidzemes latgaļiem tieši kaimiņos. Savukārt uz tām igauņu ciltīm, kas dzīvoja Igaunijas vidienē un tālāk uz ziemeļiem un ar kurām kontakti bija retāki un ne tik noturīgi kā ar kaimiņciltīm, Vidzemes latgaļi varēja attiecināt mazāk pazīstamo sāmu vārdu, kas savu pirmatnējo lietojuma nozīmi jau sen bija zaudējis, bet runātāju apziņā kā leksiska vienība vēl saglabājusies. Nav izslēgta, ka šādam sāmu vārda jaunam lietojumam, t. i., nozīmes maiņai, ir bijis kāds ģenētisks sakars ar etnonīma *sāmi* pirmnozīmi, kaut arī uz latviešu valodas un tautasdziesmu dotumu pamata vien to vairs nav iespējams konstatēt. Pieņemot, ka baltu senči etnonīmu *sāmi* aizguvuši no pirmatnējās saskares laikiem ar Baltijas somugru priekštečiem, varbūt bija tā, ka sākotnēji par sāmiem dēvēta kāda Baltijas somugru etniskā vienība, uz kuras pamata vēlāk izveidojās ziemeļigauņu cilšu grupējums. Ja starp Vidzemes latgaļiem varēja saglabāties sāmu vārds līdz ar priekšstatu par sāmiem kā ļaudīm, kas mājo kaut kur tālu ziemeļos, tad arī ziemeļigauņu ciltis atšķirā no dienvidigauņu ciltīm (tām jau bija savs kopapzīmējums – *igauņi*) sāka saukt par *sāmiem*. Pagaidām tas ir tikai hipotētisks minējums, ko netieši balsta kāda līdz jaunākajiem laikiem patvērusies liecība vidzemnieku leksikā.

Kā atzīmējis K. Ancītis un A. Jansons, tad “ap 1900. gadu veci cilvēki Bauņos, ap Limbažiem un Lēdurgas apkārtnē par “igoņiem” saukuši vienīgi igauņus Latvijas pierobežā. Igaunus, kas dzīvojuši dziļāk Igaunijā, aiz “igoņiem”, saukuši par sāmiem. Vēl senāk no minētajām Vidzemes

vietām puiši dažkārt braukuši uz šiem sāmiem sievas ņemt.”⁶¹ Ja vien šīs ziņas ir autentiskas (diemžēl autori nav uzrādījuši avotu), tajās varētu pavidēt senāku atmiņu atblāzma no tiem laikiem, kad Vidzemes latgaļi dēvējuši ziemeļigauņus par sāmiem.

Atgādināms arī kāds cits faktors. Minētās vietas (kā Limbaži un Lēdurga) ir kādreizējo Vidzemes lībiešu apdzīvota teritorija vai atrodas tai tuvu kaimiņos (kā Bauņi). No tā secināms, ka šais apvidos sāmu vārdu lietojumā ar nozīmi ‘igaunī’ varētu vērot lībiešu valodas ietekmi, jo lībieši, kā jau norādīts citā sakarā, par sāmiem saukuši ne vien sāmsaliešus, bet arī igauņus vispār. Var arī būt, ka senāk ‘igaunū’ nozīmē etnonīms *sāmi* Vidzemē bijis pazīstams daudz plašākā teritorijā, arī tur, kur dzīvoja latgaļi. Vienādi vai otrādi, tomēr pats fakts, ka vidzemnieku leksikā nosaukums *sāmi* lietots ar nozīmi ‘igaunī’, paliek spēkā.

Iezīmīgs vēl kāds moments: norādījums, ka no minētajām vietām vidzemnieki lāgiem devušies uz sāmiem pēc sievām. Te velkama paralēle ar tautasdziesmām par Sāmu zemi un sāmu meitām, kur atrodamas līdzīgas liecības. “Latvju dainu” 26 034. un 26 387. dziesma pēc sava tematiskā satura ierindojama tai precību dziesmu ciklā, kur stāstīts par tautu dēlu, kas jāg vai brauc lūkoties līgavu uz tālām, svešām zemēm. Kaut arī šīs tematikas dziesmas, kur daudzinātas precības ar senprūšiem, leišiem, krieviem, poļiem, zviedriem un igauņiem, grūti attiecināt uz kādu noteiktāk datējamu vēstures periodu, tās kopumā atspoguļo visai senu precību paražu slāni, kura cilme saistāma ar laikmetu pirms vācu krustnešu iebrukuma Baltijā. Interessants kāds 26 387. dziesmas variants, kas publicēts jau F. Vāra krājumā, ar sākumrindu *Es izsīru Sāmu zemi*. Šai dziesmā var būt saglabāties atspulgs no t. s. sirojumu kariem. No vēstures zināms, ka sirojumu kari ir pastāvējuši gadsimtiem garā periodā un ka dažādos laikposmos un dažādās sabiedrības attīstības stadijās tiem piemītis savs atšķirīgs saturs un nozīme. Viens no sirojumu nolūkiem bijis līgavu nolaupe varas ceļā. Hronoloģiski tas uzskatāms par vienu no visvecākajiem precību veidiem, kas atstājis liecību pēdas arī latviešu klasiskajās tautasdziesmās.

Tie ir daži apsvērumi, kas runā par labu pieņēmumam, ka pāris “Latvju dainu” dziesmu tipos daudzinātā *Sāmu zeme* nebūtu identificējama ar Sāmu salu, Sāmsalu. Uzskatot, ka tautasdziesmās saglabāties kāds cits sāmu vārda semantiskais aspekts, vārdkopa *Sāmu zeme* var būt lietota

ar nozīmi 'Igauņu zeme', savukārt *sāmu meitas* – 'igauņu meitas'. Tādā gadījumā etnonīms *sāmi* tautasdziesmu leksikā būtu saprotams 'igauņu' nozīmē. Šīs pagaidām hipotētiska rakstura domas grodākam pamatojumam turpmāk meklējami vēl citi argumenti.

¹ *Ulmann C. Ch.* Lettisches Wörterbuch. – Riga, 1872. – Erster theil: Lettisch-deutsches Wörterbuch. – S. 244.

² ME. – 3. sēj. – 803. lpp.; EH. – 2. sēj. – 471. lpp.

³ *Ancītis K., Jansons A.* Vidzemes etniskās vēstures jautājumi // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1963. – 5. laid. – 35. lpp. M. Rudzīte norādīja šī raksta autoram, ka J. Endzelīna uzskatu it kā balstītu vēl kādi argumenti: kādreizējais Umurgas pagasta nosaukums *Sāruma pagasts* un uzvārds *Sārums*.

Gan jāteic, ka vietvārdos reprezentēto *sārumu* un *sārmu* nozīme nav skaidra, droši zināma. Vai šie toponīmi etimoloģiski saistāmi ar igauņu *Saaremaa*? Tā kā *sārumi* ("Latvju dainu" 27 301. dziesmā no Mazsalacas minēts meža nosaukums *Sāra lāns*) vietvārdos satopami vairāk seno lībiešu teritorijā, tad šiem nosaukumiem iespējama arī somugriska sākotne. K. Ancītis un A. Jansons (Arheoloģija un etnogrāfija. – 5. laid. – 35. lpp., 111. par.) savukārt uzskata, ka *sārmēm* toponīmikā var arī būt ģenētisks sakars ar latviešu *sārms* (vācu *die Lauge*).

⁴ Sal. ar dienvidrietumu virziena vēja nosaukumu *saksenis* (arī *saksinis*), t. i., vējš, kas nāk no *Sakšu zemes* (*Saksijas*).

⁵ Šī Rucavā un Dunikā pazīstamā forma *sāmelis* atzīmēta EH. – 2. sēj. – 471. lpp. Starp citu, *sāmeļi* sastopami arī Kurzemes vietvārdos (Gramzdā, Sātiņos, Aizviķos).

⁶ *Blese E.* Latviešu personu vārdu un uzvārdu studijas. – Rīga, 1929. – 1. sēj.: Vecākie personu vārdi un uzvārdi (XIII – XVI g. s.). – 118., 120., 121. lpp.; *Ancītis K., Jansons A.* Vidzemes etniskās vēstures jautājumi. – 35. lpp.

⁷ *Šmits P.* Latvijas vietu vārdi // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. – 1922. – Nr. 9. – 980. lpp.

⁸ *Būga K.* Lietuvių isikurimas šių dienų Lietuvoje // Tauta ir Žodis. – Kaunas, 1924. – 2 t. – P. 10.

⁹ *Ancītis K., Jansons A.* Vidzemes etniskās vēstures jautājumi. – 35. lpp., 109. par. piez.

¹⁰ *Dundsdorfs E.* Vidzemes 1683. gada arklu revīzija // Latvijas vēstures avoti. – Rīga, 1938. – 4.¹ sēj. – 15. lpp.; Latvijas vēstures avoti. – Rīga, 1941. – 4.³ sēj. – 896., 1069., 1070. lpp.

¹¹ *Endzelīns J.* Latvijas vietu vārdi. – Rīga, 1925. – 2. sēj.: Kurzemes un Latgales vārdi. – 170. lpp.

¹² *Būga K.* Lietuvių isikurimas šių dienų Lietuvoje. – P. 10.

¹³ *Ancītis K., Jansons A.* Vidzemes etniskās vēstures jautājumi. – 36. lpp.

- ¹⁴ Šai statistikai izmantots J. Endzelīna "Latvijas PSR vietvārdu" 1. daļas 3. sējuma manuskripts. Iegūtie dati salīdzināti un papildināti ar Latviešu valodas institūta vietvārdu kartotēkas materiāliem.
- ¹⁵ Būgos K. Aistiški studijai. – Peterburgas, 1908. – 1 t. – P. 31, 32; Būga K. Lietuvių isikurimas šių dienų Lietuvoje. – P. 104.
- ¹⁶ Blese E. Latviešu personu vārdu un uzvārdu studijas. – 1. sēj.: Vecākie personu vārdi un uzvārdi (XIII – XVI g. s.). – 119. lpp.
- ¹⁷ Turpat.
- ¹⁸ Turpat. – 119., 120. lpp.
- ¹⁹ Ancītis K., Jansons A. Vidzemes etniskās vēstures jautājumi. – 36. lpp.
- ²⁰ A. J. Šegrēna fonētiskajā transkripcijā: *Sqrmq* (*Sarma*, L. *Sārma*). (J. A. Sjögren's Livisch-deutsches und deutsch-livisches Wörterbuch / Bearbeitet von F. J. Wiedemann. – St. Petersburg, 1861. – S. 103; sk. turpat. – 96., 208., 292. lpp.)
- ²¹ V. Tomsena fonētiskajā transkripcijā: *Sār-mā* (Vidzemes lib.), *Sār-mā* (Kurzemes lib.). (Thomsen V. Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog. – København, 1890. – S. 278.) Līdzīgi arī L. Ketunena vārdnīcā: *sōr-mō*, livW *sār-mā* (sal. *Sārma*). (Kettunen L. Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung. – Helsinki, 1938. – S. 378.)
- ²² Blese E. Latviešu personu vārdu un uzvārdu studijas. – 1. sēj.: Vecākie personu vārdi un uzvārdi (XIII–XVI g. s.). – 119. lpp. Te pieminams M. Rudzītes precizējums, ka r zudums tautosillabiskā pozīcijā aiz gara patskaņa vai divskaņa nav raksturīga Rietumkurzemes izlokšņu pazīme vien. Piemēram, kāds teikums no smilteniešu izlokšnes: *bēzā pakāti Kāļa svāki* (FBR. – 16. sēj. – 162. lpp.).
- ²³ Turpat.
- ²⁴ Turpat.
- ²⁵ Turpat.
- ²⁶ Ancītis K., Jansons A. Vidzemes etniskās vēstures jautājumi. – 35., 36. lpp.
- ²⁷ Turpat. – 36. lpp. M. Rudzīte aizrādīja, ka vārdu *sāms* un *suoms* etimoloģisko saistījumu G. Décsy uzskata par nepamatotu: "Die Verbindung des Wortes *same* – mit dem finn. *suome* – ist irrig; für ein urfinn. **soome* – wurde man im lapp. **some* – ~ *sobme* – erwarten" (Décsy G. Einführung in die Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft. – Wiesbaden, 1965. – S. 237).
- ²⁸ Thomsen V. Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog. – S. 94, 277, 278.
- ²⁹ Mikkola J. Vecākie sakari somu un baltu valodu starpā // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. – 1930. – Nr. 11. – 443. lpp.
- ³⁰ Tā, piemēram, M. Fasmers somu nosaukumu senkrievu valodā *сумь* etimoloģiski skaidro ar somu *Suomi* 'Somija', igauņu *Soomemaa*, libiešu *Sùom*, ko savukārt tālāk saista ar latviešu *sāms*, *sāmenis*, *Sāmsala*, *Sāmu zeme*. Turklāt M. Fasmers, tāpat kā V. Tomsens, saskata vārdā *сумь* radniecību ar lapu *Sabme* (dsk. *Samek*) 'laps'. Zinātniskajā literatūrā relatīvi jaunāko apzīmējumu lapiem *саам* (senākais nosaukums

- лопарь, arī лапландец) M. Fasmers ģenētiski atvedina no lapu *Sabme* (dsk. *Samek*), ko salīdzina tālāk ar somu *Suomi*. (Vasmer M. Russisches etymologisches Wörterbuch. – Heidelberg, 1958. – Bd. 3. – S. 45, 565.)
- ³¹ *Ancītis K., Jansons A.* Vidzemes etniskās vēstures jautājumi. – 36. lpp. Sk. par baltiem Baltijas somugru valodās un šo aizguvumu hronoloģiskā datējuma senāko robežu arī: *Аристэ П. А.* Формирование прибалтийско-финских языков и древнейший период их развития // Вопросы этнической истории эстонского народа. – Таллин, 1956. – С. 12–14.
- ³² *Ancītis K., Jansons A.* Vidzemes etniskās vēstures jautājumi. – 36. lpp.
- ³³ Turpat.
- ³⁴ Sēta, daba un pasaule. – Tērbata, 1860. – Otra grāmata. – 30. lpp.
- ³⁵ *Ancītis K., Jansons A.* Vidzemes etniskās vēstures jautājumi. – 35. lpp.
- ³⁶ Turpat.
- ³⁷ *Šmits P.* Latvijas vietu vārdi // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. – 1922. – Nr. 9. – 980. lpp.
- ³⁸ *Šmits P.* Ievads baltu filoloģijā. – Rīga, 1936. – 32. lpp., par. piez.
- ³⁹ *Ancītis K., Jansons A.* Vidzemes etniskās vēstures jautājumi. – 35. lpp.
- ⁴⁰ *Керт Г. М.* Саамский язык // Языки народов СССР. – Москва, 1966. – Т. 3: Финно-угорские и самодийские языки. – С. 155; *Керт Г. М.* Саамский язык (Кильдинский диалект): Фонетика. Морфология. Синтаксис. – Ленинград, 1971. – С. 5. Otrā darbā G. Kerts šīs formas rakstījis ar vienu *a* saknē: *saml'a, saml'iš, saml'ginč*.
- ⁴¹ *Аристэ П. А.* Формирование прибалтийско-финских языков и древнейший период их развития. – С. 12.
- ⁴² *Керт Г. М.* Саамский язык (Кильдинский диалект): Фонетика. Морфология. Синтаксис. – С. 12.
- ⁴³ *Аристэ П. А.* Формирование прибалтийско-финских языков и древнейший период их развития. – С. 14. Lai nebūtu pārpratumu, piebilstams, ka turpmāk sāmu valodas attīstība gājusi pa patstāvīgu ceļu, kālab arī tagadējā sāmu valoda nav piederīga Baltijas somugru valodu saimei.
- ⁴⁴ G. Kerts, respektējams somugru valodu pētnieku vairākuma viedokli, spriež, ka sāmi baltismus aizguvuši ar Baltijas somugru pirmvalodas (язык-основа) starpniecību. Līdzīgi G. Kerts piekrīt agrākajam uzskatam, ka baltu ietekme Baltijas somugru valodās sākusies tikai pēdējos gadsimtos p. m. ē. un pārtrūkusi ap m. ē. 500. gadu. (*Керт Г. М.* Саамский язык – С. 168.)
- ⁴⁵ Turpat. – 155. lpp. “Э. Итконен, признавая соответствие *saabme* *hämäläinen*, вместе с тем считает, что племя *šāmā*, которое передало свое самоназвание саамов, было им родственно”. (*Керт Г. М.* Саамский язык (Кильдинский диалект): Фонетика. Морфология. Синтаксис. – С. 5.) Kā paskaidroja M. Rudzīte, somu *hāme* un baltu *žēmē* sastatījumu, kas patiesībā ir D. Bubriha etimoloģizējums, apstrīd I. Toivonens. (Sk.: *Toivonen Y. H.* Suomen kielen etymologinen sanakirja. – Helsinki, 1955. – N. 1. – S. 97.)

⁴⁶ Аристэ П. А. Формирование прибалтийско-финских языков и древнейший период их развития. — С. 7.

⁴⁷ Turpat. — 25. lpp.

⁴⁸ *Saaremaa* ir saliktenis (*Saare* + *maa*), kur pirmais komponents *saar* nozīmē 'sala', bet otrs komponents *maa* — 'zeme', tātad *Saaremaa* tiešā tulkojumā nozīmētu 'Salas zeme'. Cita nozīme vārdam *saar* ir 'osis'.

⁴⁹ Kettunen L. Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung. — S. IX–X. Sāmsalas igauņu un Kurzemes piekrastes lībiešu kultūrvēsturiskos sakarus, balstoties uz rakstīto avotu liecībām, kā arī Sāmsalas igauņu un Kurzemes lībiešu valodas faktiem, plašāk apcerējis P. Ariste (Аристэ П. А. К вопросу о развитии ливского языка // Тр. ин-та языкознания. — Москва, 1954. — Т. 4. — С. 267–293).

⁵⁰ Turpat. — IX–X, 378. lpp. Sk arī: J. A. Sjögren's Livisch-deutsches und deutsch-livisches Wörterbuch / Bearbeitet von F. J. Wiedemann. — S. 103, 208, 292.

⁵¹ K. Barona Dainu skapis ar "Latvju dainās" nodrukāto dziesmu oriģināliem glabājas Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuvē.

⁵² Sk.: LFK 166, 4286.

⁵³ Dziesmu *Es izsīru Sāmu zemi* Kabiles mācītājs G. Bitners (sk. viņa "Latviešu ļaužu dziesmu un ziņu" 2744. dziesmu) paņēmis no F. Vāra sakopotā "Palmariēšu dziesmu krājumā", ko 1808. gadā Rūjienā izdevis G. Bergmanis. Tā kā F. Vāra krājumā sastopams šī varianta pirmpublicējums, kas reizē arī ir pats senākais dziesmas par Sāmu zemi publicējums vispār, tad būtu lietderīgi to citēt:

Es izsīru Sāmu zemi

Smilgām šūti zābaci

Ciekai mani sāmu meitas

Par kundziņu nenosauce.

"Palmariēšu dziesmu krājuma" 329. dziesma

Vēl piebilstams, ka komentāros (sk. "Latviešu ļaužu dziesmu un ziņu" 283. lpp.) G. Bitners vārdkopu *Sāmu zeme* vāciski tulkojis "Oesel", tātad 'Sāmu sala, Sāmsala', kas varētu apstiprināt sāmu vārda attiecīgās nozīmes skaidrojuma pareizumu K. Ulmaņa vārdnīcā.

⁵⁴ Dziesmu *Es izsīru Sāmu zemi* Dobeles mācītājs A. Bilenšteins (sk. "Latviešu tautas dziesmu" pirmā sējuma 2113. dziesmu) savukārt aizguvis no G. Bitnera krājuma. Tālab pareizāk būtu runāt ne par diviem Palsmanē dzirdētajiem dziesmas *Es izsīru Sāmu zemi* variantiem, bet tikai par vienu, kas pirmoreiz publicēts F. Vāra krājumā un kas pēc tam vairākkārt pārdrukāts citos tautasdziesmu izdevumos.

⁵⁵ Sk.: LFK 668, 6668.

⁵⁶ Sal. LFK 166, 4281–166, 4285 ar LFK 668, 6663–668, 6667; LFK 166, 4287–166, 4303 ar LFK 668, 6669–668, 6685; LFK 166, 4267–166, 4280 ar LFK 668, 6686–668, 6699; LFK 166, 4330–166, 4342 ar LFK 668, 6650–668, 6662; LFK 166, 4357–166, 4368 ar LFK 668, 6637–668, 6647 u. c. Sikāks M. Biksona iesūtīto folkloras materiālu

autentiskuma noskaidrojums ir īpaša pētījuma uzdevums, kas neietilpst šī raksta ietvaros.

⁵⁷ Sk.: LFK 1958, 1816.

⁵⁸ 178. fonds, 1. apraksts, nr. 39. E. Voltera fonda fotokopijas un izraksti glabājas arī Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuves arhīvā (LFK 1958, 1–1958, 4689).

⁵⁹ Arī kādā bijušā Rīgas Skolotāju institūta audzēkņa O. Kreicera Ērgļos 1927. gadā fik-sētajā variantā (sk. LFK 295, 292) sastopama *Cāmu zeme un cāmu meitas*, kaut citādi dziesmas pieraksts ir bez vainas.

⁶⁰ Salīdzinot ar "Latvju dainās" publicētajiem šī dziesmas tipa tekstiem, redzams, ka pāris variantiem atšķirīga ir panta otra puse, kas dziesmai piešķir ironisku intonāciju:

Sāmu zemi izstaigāju,

Smilgām šūti zābaciņi;

Sāmu meitas brīnījās,

Kā tās kājas nenosala.

LFK 929, 34 115. Sk. arī LFK 295, 292;

sal. LD 26 387–26 387, 4

Vēl divi varianti par svešzemju brīnumiem būtībā ir piekritīgi citam dziesmas tipam:

Izstaigāju Sāmu zemi,

Tādu ērmu neredzēju:

Cūkai ragi, vistai pupi,

Āžam segli mugurā.

LFK 279, 260. Sk. arī LFK Bb 39, 181;

sal. LD 26 028, 3–26 028, 4

⁶¹ *Ancītis K., Jansons A.* Vidzemes etniskās vēstures jautājumi. – 36. lpp.

Leksēmas *zviedri* semantika klasiskajās latviešu tautasdziesmās kultūrvēsturisko sakaru skatījumā¹

Ievadvārdi

Lai turpmāk teiktais iegūtu stingrāku pamatojumu, vispirms sniedzama neliela vēsturiska uzziņa. Tā savukārt palīdzēs pareizāk interpretēt zviedru tematikas tautasdziesmu² saturu, noteikt šo dziesmu varbūtējo cilmes vietu un laiku, kā arī mēģināt noskaidrot paša *zviedru* vārda semantiku.

Uzsverams, ka ģermāņi, ar kuriem senlatviešu ciltis respektīvi tautības iepazīnās vispirms, bija skandināvi jeb ziemeļģermāņi. Vēstures avotu ziņas un pirmatnējo rakstu liecības apstiprina vecum vecus senlatviešu, pirmām kārtām kuršu sakarus ar Skandināviju un skandināviem. Šādas liecības sniedz tas arheoloģiskajos izrakumos iegūtais lietiskais materiāls, kas nosacīti attiecināms uz ziemeļģermāņu cilmes vikingu varonības laikmetu no m. ē. VIII/IX gs. mijas līdz XI gs. Tolaik Kijevas Krievzemē tos pašus vikingus dēvēja par varjagiem, turpretī Rietumeiropā – par normāņiem. Kā no vēstures zināms, tieši Daugava vikingiem tiklab tirdznieciskajos darījumos, kā arī bezgalīgajos sirojumos uz tālām, svešām zemēm bija ļoti svarīgs, pat neaizstājams posms t. s. varjagu ūdensceļā no Baltijas jūras līdz Melnajai jūrai. Tieši šai vikingu varenības un valdonības laikā tika likti sākotnējie Zviedrijas valstiskie pamati, kā arī pamazām veidojās vienota zviedru tautība un patstāvīga zviedru valoda, saliedējoties vienkopus vairākām ziemeļģermāņu cilšu grupām un to valodām.

Arheoloģisko atradumu liecības, kā arī vecāko rakstīto avotu ziņas sniedz apstiprinājumu tam, ka senlatviešiem, sevišķi kuršiem, bijuši samērā intensīvi rietumvirziena sakari ar tagadējo zviedru priekštečiem skandināviem. Šie kontakti bijuši abpusēji, gan labvēlīgi un draudzīgi (piemēram, dažādi tirdznieciskie darījumi), gan arī nelabvēlīgi un naidīgi (piemēram, bieži sirojumumi un cita veida bruņotas sadursmes).

Svarīgi apzināties, ka tolaik senlatvieši, nedz kurši, nedz kādas citas baltu cilšu grupas, vēl nepazina tagadējo *zviedru* nosaukumu respektīvi *zviedra*

vārdu. Ir dibināts pamats domāt, ka senākajā sakaru laikmetā senlatvieši skandināvus, vismaz gotlandiešus, būs dēvējuši par *vāciem* un tagadējo Zviedriju, vismaz Gotlandi – par *Vācu* (no nom. *Vāca*), *Vācas zemi*, *Vāczemi*. Iespējams, ka sākotnēji leksēma *Vāca* funkcionējusi gan kā toponīms, gan kā etnonīms. Ka senāk *Vācas* vārds ticis attiecināts arī uz iedzīvotājiem, to, pēc J. Endzelīna domām, apstiprinot kādas latviešu tautasdziesmas (LD 2493, 3) vārdkopa *vācas kumeliņi*.³ Latviešu tautasdziesmās Vāczemes tematikas dziesmu vecākajā slānī varētu būt saglabājušās tālākas atbalsis no senlatviešu un skandināvu sākotnējo sakaru laikmeta. Tai gadījumā toponīmam *Vāczeme* varētu būt etimoloģiski semantisks sakars ar sākotnējo *Vācas* vārdu tā eventuālajā ‘Zviedru zemes’ vai ‘Gotlandes’ nozīmē.

Salīdzinājumā ar citiem tautasdziesmās pieminētiem etnonīmiem, piemēram, leišiem, prūšiem, poļiem, igauņiem, lībiešiem, sāmiem, vāciem, krieviem, pats *zviedru* vārds latviešu valodā ienācis samērā vēlu – ne agrāk par XV/XVI gs. Tas aizgūts no vidusaugšvācu valodas *zviedra* vārda vāciskās formas ar *r* skaņu – *Schweder*. Brāļu Grimmu vācu vārdnīcā (1899) uzrādītas abas *zviedra* vārda vāciskās formas, gan ar *r* skaņu, gan bez tās, – *Schwede*, arī *Schwed*, *Schweder*, arī *Schwedner*. Par vecāko tiek uzskatīta forma bez *r*, kas, pēc J. Endzelīna atzinuma, ir arī pamatā dažiem Lejaskurzemes vietvārdiem, piemēram, *Zviēdu* mājas Medzē un Grobiņā, *Zviēda* purvs Dunalkā, *Zviēda* pļava Nicā, *Zviēdenes* kalns Rucavā, *Zvieda* mājas Gramzdā.⁴ Citos avotos šī *zvieda* forma gan nav sastopama. Turpretī toponīmu, kam pamatā ir zviedru etnonīms, apzināts daudzreiz vairāk. Latvijas teritorijā reģistrēts ap 80 šādu deetnonimizētu vietvārdu, no tiem Kurzemē dislocēti 29 objektu nosaukumi, Zemgalē – arī 29, Vidzemē – 19, Latgalē – tikai trīs. Šoreiz pārsteidz fakts, ka Vidzemē konstatēts ar *zviedru* vārdu mazāk saistītu toponīmu nekā Kurzemē un Zemgalē. Kāds šim negaidītam faktam varētu būt pamatojums, uz to argumentētu atbildi pagaidām nevar rast.

Valodniece L. Balode plašajā vietvārdu vākumā atradusi ap 320 objektu, kur pamatā ir leksēma *zviedri*. Taču tie visi nav ģenētiski atvedināmi no attiecīgā etnonīma, bet daļa fonētiski radniecīgo nosaukumu ir apelatīvi, kas saistāmi ar *zvirgzdu* vārdu.⁵

Tātad tās lietas un parādības, kas latviešu tautas materiālās un garīgās kultūras dzīvē tieši vai netieši saistītas ar *zviedru* vārdu, ir relatīvi jaunas salīdzinājumā ar *Vācas*, *Vāczemes* vārda daudz lielāko senumu.

Arī latviešu klasisko tautasdziesmu liecības par zviedriem ir no šī vēlākā sakaru laikmeta un līdz ar to ir samērā jaunas. Tamdēļ par šiem sakariem kādi vārdi tiks bilsti turpmāk, iztīrējot attiecīgās zviedru tematikas dziesmas.

Vēl pāris piebilžu. Ja baltu cilmes kurši bija ciešāk saistīti ar zviedru priekštečiem skandināviem senākajā sakaru laikmetā, tad savukārt Vidzemes latviešiem izveidojās ilgstošāki kontakti ar skandināvu pēctečiem zviedriem vēlākajā sakaru posmā – XVII gs., kad Vidzeme politiski un saimnieciski bija pakļauta Zviedrijas karalistei.

Interesanti uzzināt, ka apmēram puse K. Barona "Latvju dainās" apzināto zviedru tematikas dziesmu nāk tieši no Vidzemes. Tas varētu netieši liecināt, ka vismaz daļai zviedru tematikas dziesmu cilme nosacīti meklējama Vidzemē XVII gs. Daža laba zviedru tematikas dziesma, protams, varbūt sacerēta arī vēlāk, jo Vidzemes latvieši varēja ilgāk saglabāt atmiņas par zviedru laikiem. Līdzīgi kā Latgales latvieši ilgāk saglabāja liecības no poļu laikiem par poļiem un leišiem Latgalē.

Par leksēmas *zviedri* izplates biežumu tautasdziesmās un šo dziesmu ģeogrāfisko izvietojumu

Zviedri pieder pie klasiskajās tautasdziesmās reti sastopamiem etnonīmiem. Par zviedriem vēl mazāk pieminēti libieši, piņņi, sāmi, spranči, sakši, tatāri un daži citi tautību nosaukumi, kas dziesmās pārstāvēti vai nu tikai vienreiz, vai divreiz. Turklāt dažs labs retumis atrastais etnonīms var būt nejauša gadījuma rakstura jaunāku laiku ieviešums senākas cilmes tautasdziesmu tekstos. Vienlaikus tas ir jautājums par attiecīgo dziesmu relatīvi stipri jaunāko variantu folklorisko autentiskumu jeb īstumu.

K. Barona "Latvju dainās" leksēma *zviedri* konstatēta pavisam 27 tautasdziesmu variantos (nosacīti kādos 11 dziesmu tipos). Pēc pierakstes vai iesūtes vietām šie 27 zviedru tematikas dziesmu varianti pa kultūrvēsturiskajiem apgabaliem sadalās šādi: Kurzemē iegūts 1 variants, Zemgalē – 4, Vidzemē – 14, Latgalē – 5, Kurzemē, Zemgalē vai Vidzemē bez tuvāk precizētām vietu norādēm – 3 varianti. Tātad, pamatojoties uz "Latvju dainās" apzināto variantu daudzumu, to koncentrācijas pakāpi un ģeogrāfisko

izvietojumu, nosacīti secināms, ka zviedru tematikas dziesmas bijušas pazīstamas visā Latvijā, lielākoties Vidzemē, krietni mazāk Latgalē un Zemgalē, bet pavisam reti Kurzemē.

Ka tieši Vidzeme ir zviedru tematikas dziesmu izplates pamatareāls, tas ir gluži likumsakarīgs vēsturisko apstākļu nosacījums, kas tiešāk vai netiešāk saistīts ar zviedru laikiem Vidzemē XVII gadsimtā. Par to nedaudz tika bilsts jau iepriekš. Ka savukārt Kurzemē zviedru tematikas dziesmas bijušas pazīstamas vismazāk, arī tas saskan ar vēstures patiesību. Kurzemes hercogiste, vismaz lielākā tās daļa, atradās tālāk no Vidzemes, un, būdama tolaik Polijas un Lietuvas karalistes vasaļvalsts, tā nebija nedz ekonomiski, nedz politiski tieši saistīta ar Zviedriju. Turpretī, ja Latgalē un Zemgalē ir relatīvi vairāk izplatītas zviedru tematikas dziesmas nekā Kurzemē, tam pamatojums rodams ģeogrāfiskajā situācijā – tās abas atrodas Vidzemei kaimiņos.

Vairākas ar zviedru tematikas dziesmām saistītas parādības ir ļoti grūti skaidrojamas. Pirmkārt, kāpēc zviedri klasiskajās tautasdziesmās tomēr tik maz tiek daudzīnāti? Pamatojumam te šoreiz neder parastais arguments, ka XVII gs., t. i., zviedru laiki Vidzemē, it kā vairs neiekļaujas latviešu klasisko tautasdziesmu intensīvās produktivitātes jeb spriegās jaunrades laikmetā, t. s. tautasdziesmu ziedu laikos, kas, pēc P. Šmita domām, ildzis no XIII līdz XVI gadsimtam. Ja arī XVII un XVIII gs. radās stipri mazāk jaunu dziesmu, tad tomēr joprojām notika intensīvs, neierobežots, radīgs veco dziesmu nemitīgs pārtapes jeb variēšanās process. Uz seno dziesmu pamata radās daudzas tekstuāli vairāk vai mazāk atšķirīgas versijas un variācijas, kur pamazām iesakņojās arī XVII un XVIII gadsimtam raksturīgas latviešu tautas materiālās un garīgās kultūras dzīves parādības. To nepārprotami apstiprina klasisko tautasdziesmu leksikas krājuma dažāda vecuma slāņu vēsturiski salīdzināmā izpēte. Arī vairākas zviedru tematikas dziesmas patiesībā ir tikai agrākam laikmetam piekritīgu dziesmu variējumi. Ar žīdiem⁶ latvieši sāka iepazīties ne agrāk par XVI gs. vidu, tātad tautasdziesmu "ziedu laiku" beigu posmā, tomēr tautasdziesmās viņi pieminēti daudzkārt biežāk nekā zviedri. "Latvju dainās" žīdu vārds apzināts ap 110 tautasdziesmu variantos.

Otrkārt, kālab zviedri nav atrodami nevienā kara tematikas dziesmā? Vai tā būtu tikai nejauša sagadišanās? Diez vai. No vēstures avotiem labi

zināms, ka zviedri, tāpat kā viņu priekšteči vikingi, kopš senseniem laikiem līdz pat XVIII gs. sākumam bijuši nikni karotāji, kas XVI un XVII gs. pārstaigājuši arī Latvijas zemi un izcīnījuši tur daudzas lielas kaujas. Raksturīgi, ka tās tautas, piemēram, krievi, poļi un leiši, ar kurām zviedri Latvijā karojuši, arī kara dziesmās minētas samērā bieži. Bez tam zviedri (palaikam kopā ar krieviem) kā lieli karotāji daudzināti teikās un nostāstos. Arī Latvijas toponīmikā *zviedru* vārds parasti saistīts ar kara notikumiem. Vienīgi tautasdziesmas par to visu klusē.

Treškārt, kamdēļ zviedri, izņemot pāris gadījumu, minēti tikai precību un kāzu dziesmās?

Ceturtkārt, kas etniskās identitātes ziņā ir tautasdziesmu zviedri? Vai tie visi varētu būt īstie zviedri? Citiem vārdiem: vai tie katrā zviedru etnonīma lietojuma gadījumā būtu identificējami ar Zviedrijas pamatiedzīvotājiem vai Latvijā kādreiz mitušiem zviedriem?

Nav šeit nolūka rast atbildi uz visiem šiem jautājumiem. Tas būtu citas sarunas uzdevums. Šoreiz svarīgāka šķita dažu turpmāk skaidrojamo jautājumu izvirze un nostādne.

Daži apsvērumi par leksēmas *zviedri* semantiku tautasdziesmās

Par vārdkopas *zviedru meita* semantiku

Aprādāms, ka leksēma *zviedri* klasiskajās tautasdziesmās nefunkcionē kā patstāvīgs vārds, bet tikai vārdkopās sintaktiskā sasaistē ar kādu citu leksēmu. Izņēmums ir vienas latgaliešu dziesmas versijā (LD 19 658, 1) atrastais deetnonimizētais toponīms *Zvīdryšs*. No K. Barona "Latvju daiņām" izrakstītas šādas nominālās vārdkopas ar attiecīgu substantīvu kā centrālo komponentu un zviedru etnonīmu kā atkarīgo komponentu atribūta lomā: *zviedru meita*, *zviedru vanadziņš*, *zviedru zirgi*, *zviedru zemīte*, *zviedru dziesma*. Tā kā vārdkopu ar zviedru etnonīmu ir maz un ar tām saistīto dziesmu nedaudz, tad būtu prātīgi iztīrīt semantikas aspektā katru vārdkopu atsevišķi.

Kādā plaši sazarota precību dziesmas tipa versijā variācijā vēstīts:

*Celies agri, zviedru meita,
Sukā savus garus matus,
Aiz Daugavas suņi rēja,
Atjās leišu precenieki.*

LD 14 130, 6 v.

Dziesma dzirdēta Bērzaunē. No pirmā acu uzmetiena var šķist, ka šī četrinde stāsta par leišu tautu dēla un zviedru tautu meitas precībām. Noteiktāk: zviedru jaunava uzpošas un gaida ierodamies no Aizdaugavas leišu precinieku. Tātad dziesma it kā liecinātu par zviedru un leišu etniskajiem sakariem un šādā aspektā šī četrinde būtu arī izmantojama etniskās vēstures pētījumos. Taču tamlīdzīgs interpretējums rada dibinātas šaubas, ja sīkāk iedziļināties dziesmas saturā un mēģinām atšifrēt dzejas tēlu isto jēgu.

Pirmkārt, kāpēc gan latviešiem – dziesmu sacerētājiem – būtu bijis jāatstāj tautas garamantās tiešas liecības par zviedru un leišu vai kādu citu tuvāku vai tālāku tautu savstarpējām precībām, ja latviešiem savu dienu un nedienu precību sakarā bija ko apdziedāt liku likām?

Otrkārt, senajiem latviešiem nevarēja būt kaut cik skaidrs priekšstats par leišu un zviedru tautības piederīgo precībām. Turklāt no vēstures zināms, ka zviedru etniskajam elementam leišu etnoģenēzē bijusi vēl mazāka loma nekā zviedriem latviešu etnoģenēzē. Kur gan senais latvietis reālajā dzīvē varēja novērot zviedru un leišu savstarpējās precības? Uz šo jautājumu daudz maz pamatoti atbildēt pagaidām nav iespējams. Varbūt dziesmā viss attēlotais ir dzejiskas iztēles auglis, iluzoras pasaules skatījums? Arī tautasdziesmu tēlojumā bieži vien dzejas patiesība nav mērojama ar dzīves īstenības mērauklu. Nereti tās ir divas atšķirīgas pasaules.

Treškārt, precību dziesmu senajā slānī ir saglabātas neapstrīdamas liecības, ka latviešu tautu dēls precību nolūkā jā uz tuvākām vai tālākām kaimiņzemēm (parasti uz leišiem, prūšiem, poļiem vai krieviem). Savukārt kaimiņzemju precinieki izvēlas sev par līgavu latviešu tautu meitu. Tamdēļ uz šī vispārējā precību dziesmu vecum veco ieražu fona minētā dziesma par gaidāmām zviedru meitas un leišu tautu dēla savstarpējām precībām liekas neparasti dīvaina un grūti skaidrojama. Taču nekā dīvaina un nesaprotama šai dziesmā nav, ja vien pareizi tiek interpretētas vārdkopas *zviedru meita* un *leišu precenieki*, nekļūdiģi noteikta abu vārdkopu leksiski funkcionālā nozīme.

Vārdkopas *zviēdru meitas* semantikas izpētes labad vispirms būtu lietderīgi noskaidrot, kas patiesībā varētu būt virknē tautasdziesmu daudzinātie leiši viņpus Daugavas. Pēc tautasdziesmu ziņām vērojams, ka tieši Daugava it kā bijusi ne vien tā dabiskā robeža, aiz kuras uz dienvidiem sākusies dziļāka un būtiskāka leišu materiālās un garīgās kultūras ietekmes josla, arī daudz spēcīgāki etniskie sakari, bet ka Daugava ir šķīrusi abu kaimiņtautu apdzīvotās zemes, bijusi šo tautu etniskā robežupe. To skaidri apstiprina, piemēram, šādas tautasdziesmu divrindes:

*Šķērsu braucu par Daugavu,
Griežu leišu maliņā.*

LD 30 845

*Šķērsu braucu pār Daugavu,
Šķīru leišus maliņā.*

LD 22 474

*Nemsim trešo leišu meitu
No Daugavas otras malas.*

LD I 264¹

*Man nojūdza leišu meita
Aiz Daugavas kumeliņu.*

LD 34 297

*Lei es eju par Daugavu
Leišu meitu ķircanāt.*

LD 13 251

*Sakās iet pār Daugavu,
Leišos ņemt līgaviņu.*

LD 12 457

*Leiši manu nēzdodziņu
Par Daugavu pārsvieduši.*

LD V 5668¹

*Ēdat, mans leišu govis,
Aiz Daugavas ābulā.*

LD 29 183, 1

Tātad, burtiski uztverot un izprotot tikko citēto tautasdziesmu saturu, varētu spriest, ka leiši attiecīgo dziesmu cilmes laikā mituši Daugavas kreisajā krastā un ka viņu apdzīvotās zemes sniegušās līdz pašai upei. Taču

jāatzīst, ka teiktais neatbilst patiesībai. Proti: senāk Daugavas labā krasta latgaļus (letgaļus) no senleišiem (augštaišiem un žemaišiem) šķīra Daugavas kreisā krasta sēļi, kā arī zemgaļi un Daugavas libieši, bet vēlāk leišus no Latgales un Vidzemes latviešiem atdalīja Augšzemes latvieši, augšzemnieki – seno sēļu pēcteči un Zemgales latvieši, zemgalieši – seno zemgaļu pēcteči.

Izrādās, ka tomēr arī šais Aizdaugavas leišu tematikas dziesmās īstenībā nekā nepatiesa nav. Viss tur tēlotais atbilst vēstures patiesībai un ir viegli saskaņojams ar rakstīto avotu ziņām. Tikai ar vienu noteikumu: ja pieņemam un atzīstam, ka šais dziesmās par Aizdaugavas leišiem netiek apdziedāti īstie leiši, t. i., Lietuvas pamatiedzīvotāji vai Latvijā mitušie leiši, bet gan Augšzemes latvieši, augšzemnieki. Tai gadījumā visās šais Aizdaugavas leišu tematikas dziesmās pats leišu etnonīms lietots ar nozīmi 'Augšzemes latvieši' jeb 'augšzemnieki'. Tā kā dziesmas par Aizdaugavas leišiem cilmes ziņā pamatos ir Vidzemes dziesmas, tad acīmredzot augšzemniekus par leišiem būs dēvējuši tieši vidzemnieki, kas dzīvoja Daugavas apkaimē. Līdzīgi kā dažās vidzemnieku dziesmās savukārt Latgales latvieši, latgalieši, arī saukti par leišiem (biežāk gan par poļiem).

Secināms, ka daļēji iztīrītajā četrindē *Celies agri, zviedru meita* vārdkopa *leišu precenieki* funkcionē ar nozīmi 'Augšzemes latviešu precinieki' jeb 'Augšzemes precinieki'. Kas tad varētu būt dziesmā pieminētā zviedru meita?

Viņa mājo Daugavas labajā krastā, t. i., Vidzemes pusē. Var jau iztēlē iedomāties, ka augšzemnieki jā precībās pie kādas zviedru meitas, kas dzīvo Vidzemē. Šāds pieņēmums liekas tomēr mazāk ticams jau tālab vien, ka pat tā dēvētajos zviedru laikos (1629–1721) Vidzemē bija ļoti maz zviedru tautības civiliedzīvotāju. Rīgā un dažās lielākajās Vidzemes pilsētās (piemēram, Cēsīs un Valmierā) gan bija prāvāki zviedru karaspēka garnizoni. Arī augstākās administrācijas ierēdņi tolaik lielākoties bija zviedri. Apmēram puse Vidzemes muižu nonāca zviedru muižniecības rokās, bet muižu jaunie īpašnieki palaikam pastāvīgi dzīvoja Zviedrijā, un tāpēc Vidzemes zviedru muižas turpināja pārvaldīt to bijušie īpašnieki – baltvācu muižnieki. Zviedru laikos latviešu dzimtļaudīm bija minimāla saskare ar zviedru tautības piederīgajiem. Vidzemes 1638. gada arklu revīzijas sarakstos reģistrēti tikai divi zviedri – viens Ikšķilē, otrs Carnikavā. Iespējams, ka pēc Ziemeļu kara dažs labs zviedru civiliedzīvotājs neatgriezās dzimtenē, bet

palika dzīvot Vidzemē un vēlāk pārlatviskojās. Par šādu procesu netieši liecina tādi zviedriskas cilmes latviešu uzvārdi kā Andersons, Gustavsons, Svensons u. c. Arī Vidzemes zviedriskie toponīmi var nosacīti apstiprināt zviedru etniskā elementa klātieni. Toties vēstures avotos nav drošu liecību, ka Vidzemē kādreiz būtu bijuši kaut cik prāvāki zviedru etniskie grupējumi. Vienīgi tautas teikās un nostāstos atrodamas ziņas par zviedru kolonijām Vidzemē. Tā, piemēram, Gulbenes novadā Strados bijis Zviedru ciems, pār Pededzi gājis Zviedru tilts. Stāsta, ka pēc Ziemeļu kara tur dzīvojuši zviedri.⁷ Nav tikai droši nosakāms, vai tie tiešām bijuši īstie zviedri. Šādas dibinātas šaubas rodas tālab, ka Latvijas vietvārdos *zviedri* bieži mijas ar *krieviem*, piemēram, vienus un tos pašus kalnus respektīvi pilskalnus, kā arī kapus sauc gan par krievu, gan par zviedru kalniem un kapiem. Tādējādi grūti noteikt, kurai tautībai attiecīgā toponīma cilmē piekrīt prioritāte – krieviem vai zviedriem.

Šķiet, ka tautasdziesmas *Celies agri, zviedru meita* vārdkopā *zviedru meita* leksēmu *zviedri* būtu pareizāk interpretēt nevis kā Latvijā mitušo zviedru etnonīmu, bet gan kā Vidzemes latviešiem dotu nosaukumu. Tad iztīrītājā dziesmā vārdkopa *zviedru meita* funkcionētu ar nozīmi 'Vidzemes latviešu meita' jeb 'vidzemnieku meita'. Uzsverams, ka šāds *zviedru* vārda semantiski funkcionāls lietojums latviešu tautasdziesmās ir vēsturiski nosacīts. Tas nenosaka respektīvi neapzīmē iedzīvotāju etnisko piederību, bet raksturo kādreizējo – turpat simt gadu ilgo (1629–1721) – Vidzemes latviešu politisko un ekonomisko pakļautību Zviedrijas karalistei. Salīdzinājumā ar pamatnozīmi respektīvi pirmnozīmi tas ir relatīvi jaunāks *zviedru* vārda semantiskais variants.

Tādējādi tautasdziesma *Celies agri, zviedru meita* daudzina latviešu precības, t. i., Vidzemes latviešu tautu meitas precības ar Augšzemes latviešu tautu dēlu. Pats dziesmas teksts līdz ar to iegūst gluži citu jēgu un saturu. Piebilstams, ka vārdkopai *zviedru meita* tautasdziesmu leksikā nav nejauša gadījuma raksturs. To apstiprina dziesmas *Celies agri, zviedru meita* 12 varianti, kur funkcionē šī vārdkopa un kas pierakstīti visos Latvijas kultūrvēsturiskajos apgabalos (Kurzemē – 1 variants, Zemgalē – 4, Vidzemē – 3, Latgalē – 1, Kurzemē, Zemgalē vai Vidzemē – 2, Vidzemē vai Latgalē – 1 variants). Nosacīti var teikt, ka precību dziesmas teksts ar vārdkopu *zviedru meita* bijis pazīstams visā Latvijā.

Dziesmas ar vārdkopu *zvedru meita* citos variantos bez *leišu preciniekiem* (1 variants) vēl minēti *prūšu precinieki* (9), *tavi precinieki* (1), *precinieki* [ar] *elinderu kumeliņu* (1 variants). Laika ierobežojuma dēļ šobrīd lai paliek nozīmes ziņā nenoskaidroti šīs dziesmas variantos visbiežāk daudzinātie prūšu precinieki, jo šis diskutējamais jautājums nav tieši saistīts ar iztirzājamo tematu. Tas pats sakāms par preciniekiem ar elinderu (angļu zemes) kumeliņu.

Protams, balstoties vienīgi uz tautasdziesmu dotumiem, nav iespējams neapstrīdami argumentēt nule aplūkoto leksēmas *zvedri* semantisko variantu. Tamdēļ arī *zvedru* vārda leksiskās nozīmes 'Vidzemes latvieši' jeb 'vidzemnieki' izvirzei pagaidām piemīt hipotētisks pieņēmuma raksturs. Tās stingrākam pamatojumam turpmāk jāmeklē vēl citi papildu argumenti. Ja nākotne apstiprinātu, ka manis teiktajam piemīt kaut šīciņš patiesības gaudiņš, tad tā dēļ jau vien būšu gandarīts.

Lai izvirzītā hipotēze iegūtu drošāku balstu, jāapskata arī tautasdziesmu vārdkopa *zvedru vanadziņš*.

Par vārdkopas *zvedru vanadziņš* semantiku

Vispirms minamas divas saturā un izteiksmē ļoti tuvas precību dziesmas:

*Sargies, leišu cielaviņa,
Spers tev' zvedru vanadziņš;
Sargies, tautu zeltenīte,
Ņems tev' mani bāleniņi.*

LD 13 510 v.

*Sargies, leišu cielaviņa,
Spers tev' zvedru vanadziņi;
No tā paša spērumiņa
Būs mūžam balta galva.*

LD 13 511

Šīs abas četrindes dzirdētas Vidzemē – Cesvainē un Koknesē. Tās ir stipri senu precību ieražu atspoguļotājas dziesmas, kad sievu ieguva ar varu vai viltu laupīšanas vai zagšanas ceļā. Līgavas zagšana kā realitāte Livonijā pastāvēja vēl XVI gadsimtā. Pēc tam kā tradicionālas kāzu rituāla spēles sastāvdaļa līgavas zagšana nosacīti saglabājusies līdz jaunākajam

laikam. Atgādināms, ka minētajās precību dziesmās *cielaviņa* un *vanadziņš* uztverami kā dzejiskas alegorijas jeb līdzības. Cielaviņa un vanadziņš kā dzejas tēli saprotami pārnēstā nozīmē, t. i., *cielaviņas* un *vanadziņa* vārdos vērojams nozīmes pārnēsums. Precību dziesmās *irbe* un *cielaviņa* parasti ir jaunas precējamas tautu meitas alegorijas. Līdzīgi kā *vanags*, *vanadziņš* – tautu dēla, t. i., precinieka alegorija.

Arī abās dziesmās ar ievadmotīvu *Sargies, leišu cielaviņa*, tāpat kā jau apskatītajā piemērā *Celies agri, zviedru meita*, tikai šķietami it kā tēlotas leišu un zviedru tautības piederīgo savstarpējās precības. Toties lomas šoreiz ir mainītas: precinieks ir zviedru tautu dēls, savukārt precējamā jaunava – leišu tautu meita. Taču šāda šo dziesmu satura uztvere un izpratne ir vienīgi šķitums. Patiesībā arī šai gadījumā vārdkopā *leišu cielaviņa* leišu etnonīms funkcionē ar nozīmi ‘Augšzemes latvieši’ jeb ‘augšzemnieki’, savukārt vārdkopā *zviedru vanadziņš* zviedru etnonīms lietots ar nozīmi ‘Vidzemes latvieši’ jeb ‘vidzemnieki’. Tātad šais precību dziesmās vārdkopa *leišu cielaviņa* funkcionē ar nozīmi ‘Augšzemes latviešu tautu meita’ jeb ‘augšzemnieku tautu meita’ un vārdkopa *zviedru vanadziņš* – ‘Vidzemes latviešu tautu dēls’ jeb ‘vidzemnieku tautu dēls’. Šīs hipotētiskās domas un grūti argumentējamā uzskata pamatojumam noder tie paši apsvērumi, kas tika jau minēti, analizējot vārdkopu *zviedru meita* un *leišu precenieki* semantiku dziesmā *Celies agri, zviedru meita*. Tāpēc jau iepriekš minētie argumenti šeit vairs netiks atkārtoti.

Vēl aprādāms, ka dažās līdzīga satura un stila precību dziesmās gan pieminēta vārdkopa *zviedru vanadziņš*, bet *leišu cielaviņa* aizstāta ar vārdkopām: *prūšu cielaviņa*, *āra cielaviņa*, *lauka cielaviņa*, *sila cielaviņa*, *vaska cielaviņa*, *balta gaigaliņa* un *jaunas meitas*. Piemēram:

*Sargaities, jaunas meitas,
Kurai skaists vainadziņš;
Kurai skaists vainadziņš,
Spers tai zviedru vanadziņš.*

LD 24 294

*Vaska, vaska cielaviņa
Vārtu virsu ladināja.
Sargies, vaska cielaviņa,
Spers tev' zviedru vanadziņš.*

LD 13 510, 1

*Sargies, lauka cielaviņa,
Šaus tev' zviedru vanadziņš,
Šaus tev' zviedru vanadziņš
Ar tiem vaska cimdīniem*

LD 2590

*Balta, balta gaigaliņa
Zem tiltiņa mazgājās;
Atskrien zviedru vanadziņš,
Spalvas vien noputēja.*

LD 13 337

*Sargies, prūšu cielaviņa,
Spērs tev' zviedru vanadziņš,
I es arī sargāšos
No dzērāja tēva dēla.*

LD 10 601 v.

Tās visas ir viena tipa un vienāda rakstura dziesmas, un arī šais piemēros vārdkopa *zviedru vanadziņš*, domājams, funkcionē ar nozīmi 'Vidzemes latviešu tautu dēls' jeb 'vidzemnieku tautu dēls', līdzīgi, kā likās esam tais četrindēs, kur apdziedāta leišu cielaviņa un zviedru vanadziņš. Jau aprādītā iemesla dēļ arī šoreiz netiks skaidrota vārdkopas *prūšu cielaviņa* varbūtējā funkcionālā nozīme.

Par vārdkopas *zviedru zirgi* semantiku

Kāds precību dziesmas variants vēstī:

*Zviedzin zviedza zviedru zirgi,
Caur Rēveli tecēdami.
Ai, igauņu māmuliņa,
Sargā savas zeltainītes.*

LD 13 370, 3

Dziesma dzirdēta Rikterē (Sidgundā), vēl kādā citā variantā no Ikšķiles arī minēti *zviedru zirgi*. Pēc konstrukcijas vārdkopa *zviedru zirgi* atbilst klasiskajās tautasdziesmās plaši izplatītām nominālām vārdkopām ar substantīvu *zirgi* (arī *kumeliņi*) kā centrālo komponentu un ar dažādu tautību etnonīmiem kā atkarīgajiem komponentiem atribūtu lomā, piemēram,

prūšu zirgi, leišu zirgi, krievu zirgi, žīda zirgi, poļu kumeliņi, vāciešu kumeliņi, čigāna kumeliņš u. c. līdzīgas vārdkopas.

Formāli ņemot, dziesmas konteksta sakarā vārdkopā *zvedru zirgi* lek-sēma *zvedri* veic etnonīma funkcijas. Taču pēc būtības *zvedru* vārda izvēlei un lietojumam šoreiz ir īpašs uzdevums. Tas izraudzīts stilistiska apsvēruma dēļ, lai dziesmas valoda kļūtu labskanīgāka. Dziesmas pirmā rinda *Zviedzin zviedza zvedru zirgi* ir skaists, pilnskanīgs aliterācijas paraugs, pie kam pirmajos trīs vārdos *Zviedzin zviedza zvedru* aliterācija (vienādu līdzskaņu atkārtojums) veiksmīgi apvienota ar asonansi (vienādu patskaņu atkārtojumu). Šai gadījumā vārdkopā *zvedru zirgi* pirmais komponents nes lielāku stilistisko slodzi nekā semantisko. Tamdēļ, dziesmu sacerot, *zvedru* vārda izvēle no stilistikas viedokļa gan ir likumsakarīga, bet no semantikas puses – nejauša sagadišanās. Tikpat labi *zvedru* vārda vietā varētu būt jebkurš cits etnonīms, ja vien tas labskaņas dēļ atbilstu aliterācijas un asonanses prasībām. Līdz ar to tīras nejaušības pēc dziesmā *zvedri* nosacīti minēti kopā ar igauņiem, t. i., *zvedri* tēloti kā igauņu tautu meitas precinieki. Domājams, ka *zvedru* vārds dziesmā tās sākumposmā nav bijis, tas dziesmas tekstā iekļauts vēlāk, četrtrindei mākslinieciski pilnveidojoties, ejot no mutes mutē. Iespējams, ka dziesmas pirmā rinda sākotnēji skanēja apmēram šādi: *Zviedzin zviedza brāļa zirgi* vai *Zviedzin zviedza kumeliņi*. Salīdzinājumam te minamas šādas četrtrindes:

*Zviedzin zviedza kumeliņi,
Uz Rēveli tecēdami,
Ne tie ēda jūras zāles,
Ne dzēr' jūras ūdentiņu.*

LTdz 21 790

*Zviedzin zviedza kumeliņi,
Jūras malu tecēdami;
Ne tie ēda jūras zāles,
Ne dzer jūras ūdentiņa.*

LTdz 21 928

*Zviedzin zviedze Gaujas zirgi,
Gaujas malu tecēdam';
Ni tie ēde Gaujas zāli,
Ni dzer Gaujas ūdentiņ'.*

LTdz 21 928, 1

Interesanti, ka dziesmas tipam *Zviedzin zviedza zviedru zirgi* K. Barons par pamatdziesmu izraudzījies varianta tekstu, kas stāsta par gaidāmajām igauņu un latviešu precībām:

*Braucin brauca rēvelieši,
Zviedzin zviedza kumeliņi.
Ai, Vidzemes māmuliņa,
Sargi savas zeltenītes.*

LD 13 370

Minēto apsvērumu dēļ precību dziesma *Zviedzin zviedza zviedru zirgi* praktiski nav izmantojama nedz latviešu un zviedru kultūrvēsturisko sakaru izpētei, nedz arī *zviedru* vārda semantikas noteiksmi vispār. Uzsvērams, ka *zviedru* vārda izvēli šai gadījumā ir noteikusi nejauša sakritība, kam pamatā ir tīri stilistiskas dabas nosacījums – dzejiska labskaņa.

Par vārdkopas *zviedru dziesma* semantiku

K. Barona “Latvju dainu” sākumnodaļas “Par dziesmām un dziedāšanu” apakšnodaļā “Pie pilna kausa pieder jautra dziesma” publicēta vienvarianta četrtrinde:

*Vis' istaba kļu su stāv,
Manas dziesmas klausīdama;
Mana dziesma zviedru dziesma,
Gan es pati atdziedāšu.*

LD 796

Dziesma dzirdēta Tirzā, un K. Barons to ieguvis no latviešu grāmatniecības tēva J. Misiņa savāktu tautasdziesmu krājuma. Vārdkopā *zviedru dziesma* leksēma *zviedri* dziesmas konteksta sakarā, liekas, funkcionē kā īsto *zviedru*, t. i., Zviedrijas pamatiedzīvotāju etnonīms. Šī etniskā nozīme ir *zviedru* vārda pamatnozīme, kas reizē ir arī šī vārda vēsturiski sākotnējā nozīme respektīvi pirmnozīme.

Aprādāms, ka pati vārdkopas *zviedru dziesma* savā ziņā ir izolēta parādība, jo klasisko tautasdziesmu leksikā nav otras citas tamlīdzīgas vārdkopas ar substantīvu *dziesma* kā centrālo komponentu un kādu no etnonīmiem kā atkarīgo komponentu atribūta lomā. *Zviedru dziesmai* radniecīgas vārd-

kopas gan viegli priekšstatāmas, piemēram, *leišu dziesma*, *poļu dziesma*, *krievu dziesma*, *vācu dziesma* u. c., un tās atbilstu tautasdziesmu vārdkopu izveides kopējam raksturam. Tas fakts, ka vārdkopa *zviedru dziesma* klasisko tautasdziesmu sistēmā ir savrupa parādība, nav pietiekams pamats, lai apstrīdētu šīs vārdkopas un līdz ar to pašas četrpēdes folklorisko autentiskumu jeb īstumu.

Dziesma *Vis' istaba klusu stāv* "Latvju dainās" publicēta tikai vienā variantā. Pastāv gan iespēja, ka kādreiz senāk šī četrpēde tautā bijusi plašāk izplatīta, bet folkloras vācējiem palaimējies to pierakstīt tikai vienreiz. Latviešu folkloras krātuves rokrakstu fondos atrasti trīs šīs dziesmas variantu pieraksti, kas pagājušā gadsimta 30. gadu otrā pusē iesūtīti krātuvei no Iecavas, Dobeles un Burtniekiem.

Pēc vienas dziesmas liecībām vien, protams, būtu maldīgi secināt, ka kāds no senajiem latviešu tautas dziesminiekiem zinājis zviedru valodu un pratis dziedāt arī zviedru dziesmas. Taču tas gan ir skaidrs un nav apstrīdams, proti, ka dziesmas *Vis' istaba klusu stāv* sacerētājiem un dziedātājiem acīmredzot bijusi kaut minimāla noģieda par to, kas ir zviedri un kādas ir viņu dziesmas. Senajiem latviešiem zviedru dziesmas liekas svešas, neparastas, nezināmas. Visa istaba tās labprāt klausās, bet nav neviena līdzī dziedātāja.

Latviešu un zviedru iespējamo garīgās kultūras sakaru noteiksmes un izpētes labad nebūs lieki bilst, ka svešas zemes un tālas tautas senajam latvietim bija viens no jaunu, vēl nezināmu dziesmu apguves avotiem, arī veids, kā papildināt un bagātināt savu dziesmu pūru. Par to pašas dziesmas nepārprotami liecina:

*Dziedat, meitas, ar manim,
Man bij (arī: ir) daudz skaistu dziesmu;
Pa vienai salasīju,
Svešu zemi (arī: svešas zemes) staigādams.*

LD 20

*Es staigāju tāļu zemi,
Man dziesmišu vācelīte;
Es savām māsiņām
Svešas dziesmas skandināšu.*

LD 20, 4

*Visas manas labas dziesmas
Ceļa vidū aizgājušas;
Gan es citas salasīšu,
Svešu zemi staigādams.*

LD 25

Klasisko tautasdziesmu valodā par tālām, svešām zemēm dēvēti gan pašu latviešu apdzīvoti tuvāki vai tālāki novadi, gan kaimiņzemes, gan arī aizjūras zemes:

*Dziedat, meitas, ar manim,
Man ir gan greznu dziesmu;
Svešas zemes izstaigāju,
Pa vienai lasīdams.*

LD 20, 1

*Palīdziet man dziedāt,
Man bij daudz skaistu dziesmu;
Pa vienai salasīju,
Pa pasauli staigādams.*

LD 20, 2

*Milit mani jūs, māsiņas,
Man bij daudz svešu dziesmu,
Es atnācu pār jūriņu
Svešā dziesmu laiviņā.*

LD 20, 3

Nosacīti runājot, no šīm aizjūras zemēm kāds latviešu jūrnieks varēja arī pārvest kā ciemkukuli dažu labu zviedru dziesmu.

Secināms, ka vārdkopa *zviedru dziesma* uzskatāma par vienu no tiem retajiem gadījumiem tautasdziesmās, kas ļauj *zviedru* vārdu diezgan droši attiecināt uz īstajiem zviedriem, t. i., Zviedrijas pamatiedzīvotājiem. Tātad tautasdziesmā *Vis' istaba klusu stāv* vārdkopā *zviedru dziesma* etnonīms *zviedri*, domājams, lietots ar nozīmi 'Zviedrijas pamatiedzīvotāji'.

Par vārdkopas *zviedru zemīte* semantiku

Pagaidām apzināti saturā ļoti tuvi divi kādas dziesmas varianti:

*Jūdziet man sirmus zirgus,
Brauksim zviedru zemītē;*

Atvedam zviedru meitu
Ar sudraba ielokiem.

LD 16 154

Jūdziet sirmi, jūdziet bēri,
Brauksim zviedru zemītē,
Atvessim zviedru meitu
Baltajam bāliņam.

LFK 191, 759

Dziesmas pirmais variants dzirdēts Krustpilī, otrs – Lubānā. Arī šais abos dziesmas variantos vārdkopā *zviedru zemīte* etnonīms *zviedri* funkcionē ‘Zviedrijas pamatiedzīvotāju’ nozīmē un savukārt pati vārdkopa *zviedru zemīte* kopumā lietota ar nozīmi ‘Zviedrija’. Starp citu, vārdkopa *zviedru zeme* ar nozīmi ‘Schweden’ reģistrēta arī Milenbaha un Endzelīna vārdnīcā.⁸

Vārdkopa *zviedru zeme* respektīvi *zviedru zemīte* likumsakarīgi iekļaujas tautasdziesmām raksturīgā valstu un zemju nomenklatūrā ar substantīvu *zeme* kā centrālo komponentu un etnonīmu kā atkarīgo komponentu atribūta lomā, piemēram, *leišu zeme*, *prūšu zeme*, *poļu zeme*, *krievu zeme*, *vācu zeme* u. c.

Uztverot un izprotot četrindes *Jūdziet man sirmus zirgus* saturu un dzejas tēlus pārāk tieši, varētu spriest, ka *zviedru zeme* atrodas kaut kur tepat netālu, pašiem dziesmas dziedātājiem kaimiņos, un ka šī zeme, braucot ar zirgiem, viegli un ātri sasniedzama. Paturot prātā apsvērumu, ka senākas cilmes precību ieražu dziesmās *zviedru* vārds dažkārt varbūt lietots ‘Vidzemes latviešu’ jeb ‘vidzemnieku’ nozīmē, varētu domāt, ka arī četrindē *Jūdziet man sirmus zirgus* vārdkopa *zviedru zeme* respektīvi *zviedru zemīte* funkcionē ar nozīmi ‘Vidzeme’. Līdzīgi, kā vidzemnieku dziesmās vārdkopa *poļu zeme* reizumis lietota ‘Latgales’ nozīmē. Taču šāda pieņēmuma pamatojumam trūkst kaut cik stingrākas argumentācijas. Šai konkrētajā gadījumā to nebalsta arī tautasdziesmu dotumi. Turklāt četrindes *Jūdziet man sirmus zirgus* saturs nav uztverams tik tieši, nepastarpināti. Tur teiktais par *zviedru zemi* un *zviedru meitas* precībām drīzāk skatāms kā dziesmas dziedātāju vēlme, ilgots sapnis, iztēles radīts auglis, nevis kā reāls, ikdienas dzīvē noticis fakts. Šādā dzejiskas iztēles un neierobežotas fantāzijas skatījumā arī ar zirgiem var it labi aizbraukt ne tikai uz

Zviedriju vien. Iespējamā dziesmas satura nerealitāte gan negroza pašas vārdkopas *zvedru zemīte* semantiku, jo arī dziedātāju iztēlē iedomātā un skatītā zeme ir zviedru apdzīvota zeme, tātad Zviedrija.

Ka attiecīgo tautasdziesmu sacerētājiem un dziedātājiem tomēr ir bijis zināms priekšstats par zviedru zemi kā aizjūras zemi, to netieši apstiprina kāda Pāvilostā pierakstīta četrinde, kas uzieta Latviešu folkloras krātuves arhīva fondos:

*Es apkalu kumeliņ’
Tēraudīņa pakaviem;
Es pārbraucu pār jūriņu
Zviedru meitas lūkoties.*

LFK 102, 58

Šai dziesmā, tāpat kā abos iepriekšējos piemēros, vārdkopā *zvedru meita* etnonīms *zvedri* funkcionē ‘Zviedrijas pamatiedzīvotāju’ nozīmē un pati vārdkopa *zvedru meita* lietota ar nozīmi ‘Zviedrijas pamatiedzīvotāju meita’ jeb ‘zviedru tautu meita’. Tālab leksiskās nozīmes un etniskās piederības ziņā šīs zviedru meitas būtu šķiramas no tām precību dziesmās daudzīnātajām zviedru meitām, kuras prec leišu precinieki.

Tas pagaidām būtu arī viss, kas sakāms par *zvedru* vārda eventuālās nozīmes variantiem tautasdziesmu leksikā. Turpmākie pētījumi vai nu apstiprinās, vai arī noraidīs šai rakstā izvirzītos *zvedru* vārda lietojuma semantiskos variantus latviešu klasiskajās tautasdziesmās.

Vēl tikai piebilstams, ka Latviešu folkloras krātuves rokrakstu fondos atrasta kāda sešrinde:

*Bēdz, māsiņa, rožu dārzā,
Viens uz tevi lūkojas!
Tas aizveda mūs’ māsiņu
Tanī zviedru laiviņā;
Paliek mani tēvs, māmiņa
Jūrmalā raudājot.*

LFK 153, 400

Šo dziesmu 1926. gadā J. Jansons pierakstījis Babītē; kā teicēja minēta 75 gadus vecā L. Bērziņa. K. Barona “Latvju dainās” tamlīdzīga dziesmas teksta nav.

Nule citētajā sešrindē vārdkopā *zvedru laiviņa* vārds *zvedri* funkcionē kā etnonīms 'Zviedrijas pamatiedzīvotāju' nozīmē. Kritiski vērtējot, jāteic, ka apstrīdams gan liekas šīs dziesmas folkloriskais autentiskums jeb īstums. Vēdas domāt, ka tā drīzāk varētu būt relatīvi samērā jauna pašsacerēta dziesma – t. s. jaunrade.

Tāpat pieminams, ka "Latvju dainās" kādā dziesmā no Latgales konstatēts toponīms respektīvi mājvārds, kam pamatā ir *zvedru* etnonīms. Dziesmas teksts:

*Driču Dancs olu dora,
Pūreņš nese eudisņeņu,
Zvīdrys mysys lavējōs,
Ancs ar kausu par pakausi.*

LD 19 658, 1

Četrinde pierakstīta Līvānos. Mājvārdi, arī tie, kam pamatā ir tautību nosaukumi, sastopami lielākoties īpašā apdziedāšanās dziesmu grupā. Šais humoristiskā stila dziesmās kaimiņnovadu, kaimiņpagastu, kaimiņciemu vai kaimiņmāju ļaudis zobgalīgi apdzied un asprātīgi izsmej cits citu.

Bez tam "Latvju dainās" kādā plaši sazarotā dziesmas tipa variantā minētas *zvedrupītes*:

*Dūkstiņai vien pazinu
Bārgu tautu jājumiņu:
Visas brāļa zvedrupītes
Dūniņāmi sajukušas.*

LD 13 630 v.

Četrinde pierakstīta Gatartā. Šai dziesmā salikteņa *zvedrupīte* pirmajā daļā gan ir *zvedru* vārds, taču pats hidronīms *zvedrupīte* šai gadījumā kopumā funkcionē ar nozīmi 'zvīrgzdupīte'.⁹ To arī apstiprina šīs dziesmas daudzie varianti, kur visnotaļ sastopams *zvīrgzdupītes* nosaukums. Latvijas toponīmikā atzīmēti vēl šādi hidronīmi: *Zvīdrāņu ezers* Bebreņē, *Zvedru dzelme*, zvejas vieta Bikstos, *Zviedrene*, upe Bikstos, *Zvedru dīķis* Gudeniekos, *Zvedru ezers* Līgatnē, *Zvedru strauts* Platonē un Lielplatonē, *Zviedra ezers* Vildogā un vēl citi tamlīdzīga nosaukuma hidronīmi. Arī šo hidronīmu nosaukumu pamatā ir *zvīrgzdu* vārds.

Nobeiguma vārdi

Secināms, ka tikai dažās zviedru tematikas dziesmās leksēma *zviedri* funkcionē 'īsto zviedru' nozīmē kā Zviedrijas pamatiedzīvotāju etnonīms.

Uz dažu labu apsvērumu pamata vedas domāt, ka precību dziesmās leksēma *zviedri* funkcionē ar nozīmi 'Vidzemes latvieši' jeb 'vidzemnieki'.

Šais dziesmās vārdkopa *zviedru meita* liekas lietota ar nozīmi 'Vidzemes latviešu tautu meita' jeb 'vidzemnieku tautu meita', savukārt vārdkopa *zviedru vanadziņš* – 'Vidzemes latviešu tautu dēls' jeb 'vidzemnieku tautu dēls'. Šais precību dziesmās leksēma *zviedri* neveic etnonīma funkcijas, t. i., nenosaka iedzīvotāju etnisko piederību, bet raksturo kādreizējo Vidzemes latviešu politisko un ekonomisko pakļautību Zviedrijas karalistei.

Jāatzīst, ka šim leksēmas *zviedri* eventuālās nozīmes variantā izvirzījumam pagaidām piemīt hipotētisks pieņēmuma raksturs.

Nevienu leksēmas *zviedri* lietojuma gadījumu zviedru tematikas tautsdziesmās nav iespējams daudz maz droši identificēt ar kādreiz Latvijā dzīvojušiem zviedriem.

Uzsverams, ka arī tās dziesmas, kur pieminēti t. s. neīstie jeb neetniskie zviedri, pētniekiem būt paturamas redzeslokā. Šīs dziesmas sniedz noderīgas liecības par *zviedru* vārda plašāku izplatību un dziļāku sakņojumu tautsdziesmu sacerētāju un dziedātāju apziņā, kā arī aprāda zviedru etnonīma vietu un lomu latviešu klasisko tautsdziesmu leksikā.

Neatkarīgi no tā, kāda katrā konkrētajā gadījumā varētu būt bijusi *zviedru* vārda funkcionālā nozīme klasiskajās tautsdziesmās, par pamatotu un pareizu jāatzīst P. Šmita kādreiz izteiktais spriedums: "*Zviedri* tiek dziesmās tikai cildināti, nav piemēra, kur zviedrs būtu kaut kā nosodīts."¹⁰

¹ Raksta pamatā ir ziņojums, kas nolasīts J. Endzelīna 107. dzimšanas dienas atceres sanāksmē 1980. gada 22. februārī.

² Tās tautsdziesmas, kurās pieminēti zviedri respektīvi *zviedru* vārds, šai rakstā īsuma labad tiek dēvētas par *zviedru tematikas dziesmām*.

³ ME. – 4. sēj. – 490. lpp.

⁴ Turpat. – 782. lpp.; Endzelīns J. Zviedrija un Vāca // Darbu izlase. – Rīga, 1979. – 3. sēj. – 477. lpp.

⁵ Balode L. Vēlreiz par zviedru nosaukumu Latvijas PSR toponīmijā // Onomastikas apcerējumi. – Rīga, 1987. – 3., 4. lpp.

⁶ *Žīda* vārds rakstā lietots ne tamdēļ, lai augstprātīgi noniecinātu šīs tautības piederīgos, bet tas darīts apzināti gluži vienkārši tā iemesla dēļ, ka latviešu tautasdziesmas labi pazīst *žīda* vārdu, bet nepazīst *ebreju* nosaukumu. Turklāt paturams prātā, ka *žīda* vārds ir pašu žīdu izraudzīts etnonīms, ko pieņēmuši un vēl šodien bez aizspriedumiem lieto daudzu pasaules zemju iedzīvotāji. Tā joprojām dara arī latviešu tuvākie asinsradinieki leiši (lei. *žydas*).

⁷ Ancītis K., Jansons A. Vidzemes etniskās vēstures jautājumi // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1963. – 5. laid. – 57. lpp.

⁸ ME. – 4. sēj. – 782. lpp.

⁹ Turpat. – 781., 782. lpp.

¹⁰ Prof. P. Šmita piezīmes // Tautas dziesmas. – Rīga, 1939. – 4. sēj. – 238. lpp.

Leksēmas *čigāni* semantika tautasdziesmās kultūrvēsturisko sakaru skatījumā¹

Nedaudz par čigāniem vispār

Kopš XIX gs. 40. (A. F. Pots) un 70. (F. Miklošičs) gadiem zinātnieki ir vienisprātis, ka čigāni cēlušies no Ziemeļrietumu un Centrālās Indijas klejotāju cilšu grupām un ka čigānu valoda pieder pie indoeiropiešu valodu saimes indiešu valodu grupas jaunindiešu valodām.² Čigānu valoda saglabājusi radniecību tiklab ar sanskritu, kā arī dažām jaunindiešu valodām, pirmām kārtām ar hindi un paišāči valodu. Tagadējā čigānu valodā daudz fonētisku izmaiņu, morfoloģisku pārveidojumu un leksisku aizguvumu no persiešu, sīriešu, armēņu, turku, grieķu, bulgāru, rumāņu, ungāru, vācu, poļu, krievu, spāņu u. c. valodām. Pēc citvalodu leksiskajiem patapinājumiem zinātnieki mēģina nospraust migrācijas ceļus, pa kuriem, atstājot Indiju, virzījušies čigānu senči.

Čigānu valodā, viņu dzīvesveidā un kultūrā vērojama vairāk vai mazāk dziļa to tautu ietekme, kuru teritorijā viņi kādreiz senāk dzīvojuši vai arī mājo pašlaik. Čigāni parasti apgūst attiecīgās zemes pamatiedzīvotāju valodu, kā arī pāriet (gan gluži formāli) viņu ticībā, tomēr savā ikdienas dzīvē saglabājot spēcīgu seno mitoloģisko priekšstatu slāni.³ Divvalodība starp čigāniem ir ikdienišķa parādība. Tā savukārt tiešāk vai netiešāk sekmējusi leksisko aizguvumu ieplūsmi čigānu valodā.

Uzsverams, ka čigānu valodas leksika līdz šai dienai saglabājusi savu sākotnējo indisko pamatu. Indiskie elementi čigānu valodā veido vairāk nekā 400 pirmatnīgo sakņu morfēmu.⁴ Tagadējā Eiropas čigānu valoda sazarojusies virknē dialektu, kas izplatīti lielākoties Centrālajā, kā arī Austrumu un Rietumu Eiropā. Austrumeiropas čigānu valodas dialekti tiek apvienoti ziemeļu un dienvidu dialektos, kas sīkāk sadalīti pa sešām dialektu grupām un četrām apakšgrupām.⁵ Vairumam čigānu valodas dialektu leksikas pamatfonds ir kopīgs. Savrup stāv tie čigānu valodas dialekti, kuru runātāji, gadsimtiem ilgi uzturēdamies citvalodu vidē, daļēji vai pilnīgi

asimilējušies, piemēram, Armēnijas čigāni *boša*, Vidusāzijas – *luli*, pa daļai arī Anglijas un Spānijas čigāni.

Eiropas čigānu pašnosaukums ir *romá* (vsk. *rom*). Šī vārda etimoloģija nav līdz galam noskaidrota. Krievu indologs A. Baraņņikovs un čigānu valodas pētniece T. Ventcele etnonīmu *rom* etimoloģiski saista ar hindi vārdu *ḍom* 'liķu dedzinātāju vai grozu pinēju kastas vīrietis'; 'muzikantu, dziedātāju un dejotāju kastas vīrietis' un sanskrita *ḍōma* 'muzikantu, dziedātāju un dejotāju kastas vīrietis'.⁶ Pēc A. Baraņņikova domām, tagadējais čigāna nosaukums *rom* esot sākotnējā apzīmējuma *ḍom* vēlāks pārveidojums resp. fonētiskais variants: *ḍom* > *rom*.⁷

Čigānologu vidū joprojām nav vienota uzskata par čigānu emigrācijas procesa hronoloģizāciju, tā ceļiem un virzieniem. Vairums pētnieku atzīst, ka no Indijas čigānu senči sākuši izceļot ap m. ē. V gs. Vairāk vai mazāk intensīva izceļošana notikusi daudzkārt, un ar īsākiem vai garākiem pārtraukumiem tā turpinājusies apmēram līdz X gadsimtam.⁸ Galvenais čigānu migrācijas ceļš gājis caur Irānu, Afganistānu, Mazāziju, Grieķiju un Balkāniem uz Centrāleiropu, no kurienes viņi devušies tālāk uz Rietumu un Austrumu Eiropu. Ārzemju zinātniskajā literatūrā gan XX gs. 50. gados izteiktas domas, ka atsevišķas čigānu senču grupas emigrējušas no Indijas jau sen pirms mūsu ēras un tām bijuši sakari ar antikajām Mazāzijas kultūrām.⁹

Iespējams, ka daļa čigānu senču virzījusies pa citu ceļu, iedama caur Mazāziju un Ēģipti tālāk uz Ziemeļāfriku un Pireneju pussalu (Portugāli un Spāniju). Ka čigāni Dienvidēiropā varētu būt nokļuvuši, nākdami arī caur Ēģipti un Ziemeļāfriku, to netieši balsta raksturīgs fakts, ka vairāku Eiropas tautu valodās čigāni tiek dēvēti par ēģiptiešiem, piemēram, angļu *gypsies*, *gipsies*, spāņu *gitanos* u. tml. nosaukumi. Arī frančiem senākais čigānu apzīmējums bijis *égyptiens*, arī *gitans*, vēlāk – *tsiganes*, *tziganes*, arī *bohémiens*. Pašreizējais čigānu nosaukums angļu valodā *gypsies* ir atvasināts no vecākas formas *egyptians*, kā paši angļi ilgu laiku dēvējuši čigānus. Ungāri pirmos čigānu ieceļotājus nosaukuši par faraona cilti (tautu) – *pharao nép*, vēlāk – *cigány*. Tātad sākotnēji šīs tautas uzskatījušas čigānus par ienācējiem no Ēģiptes.

Piebilstams, ka ilgāku laiku arī zinātnieku aprindās izplatīts bija uzskats, ka čigānu dzimtene meklējama Ēģiptē. Taču rūpīgāki čigānu etnogenēzes pētījumi, it īpaši čigānu valodas salīdzināmi vēsturiskā analīze,

šādu nepamatotu pieņēmumu neapstiprināja. Tagad čigānoloģijā nostiprinājies vienprātīgs viedoklis, ka čigānu senči ir seni ieceļotāji no Indijas un ka starp senindiešu klejotāju cilšu grupām arī rodamas čigānu etniskās vēstures aizsākuma pēdas. Domājams, ka čigānu senči pārstāvēja dažādas klejotāju ciltis un zemākas kārtas amatnieku kastas.

Viens no pirmajiem, kas uz plaša kultūrvēsturiskā materiāla un valodas dotumu pamata zinātniski aplūkojis čigānu cilmes un etniskās radniecības problēmas, bija XIX gs. vācu valodnieks A. F. Pots un slovēņu valodnieks F. Miklošičs. Viņu abu fundamentālie pētījumi¹⁰ čigānu etnoģenēzes un valodas jomā saglabājuši paliekamu nozīmi līdz mūsu dienām.

Salīdzināmi vēsturiskās valodniecības īpašo interesi par čigānu valodu kopš XIX gs. vidus lielā mērā noteicis atzinums, ka čigānu valodas dialektu detalizēta izpēte var sniegt vērtīgas liecības vairāku svarīgu vispārīgās valodniecības problēmu risinājumam. Dažas no tām minējusi arī T. Ventcele darbā "Цыганский язык" (1964).¹¹

Vecākās rakstīto avotu ziņas par čigāniem Eiropā ir no XII gs. (1100. gada). Tās nāk no Konstantinopoles, kur tolaik mājājuši t. s. *asincan* ļaudis, kas bijuši slaveni burvji un zintnieki.¹² Tagad čigāni, līdzīgi ebrejiem, sastopami visos pasaules kontinentos, pat tālajā Austrālijā, kur viņi nonāca visvēlāk – tikai XIX gs. Interesanti uzzināt, ka Japāna ir viena no tām retajām zemēm, kur čigāni līdz šim nav apmetušies uz dzīvi.¹³

Čigānu skaitu pasaulē, pēc dažādu avotu datiem, lēš no nepilna miljona līdz divi miljoniem, dažkārt pat līdz pieci seši miljoniem. Pēc 1970. gada skaitīšanas rezultātiem, Padomju Savienībā dzīvojuši 175 335 čigāni, no kuriem 70,8% par savu dzimto valodu atzinuši čigānu valodu.¹⁴

Izceļams atzinums, ka čigāni, atrazdamies tūkstoš gadu ilgā prombūtnē no dzimtās indiešu (indoāriešu) valodu grupas un uzturēdamies svešā etniskā vidē, tomēr spējuši saglabāt sevi kā etnisku vienību, ko saista kopīga cilme, valoda un psihiskā struktūra, kā arī savas īpatnējas nacionālās tradīcijas un folklorā.¹⁵ Visā pasaulē čigāni pazīstami kā izcili muzikanti, dejojāji un dziedātāji.

Vēl daži vārdi par Latvijas čigāniem īpaši.

Nav daudz maz drošu dokumentāru liecību par to, kad tieši Latvijā ieraadušies pirmie čigāni. Taču, paturot prātā čigānu imigrācijas gaitu Austrumeiropā vispār un tuvākajās kaimiņzemēs it sevišķi, secināms, ka

Latvijā čigāni parādījušies ne agrāk par XV gs. otro pusi. Tolaik viņu bija stipri maz un tie paši nedaudzie, domājams, bija ieceļotāji no Vācijas. Livonijas kara laikā (1558–1583) un pēc tam, kad Vidzeme un Latgale (kopš 1561. gada) atradās Polijas un Lietuvas karaļvalsts sastāvā, bet Kurzemes un Zemgales hercogiste bija Polijas un Lietuvas vasaļvalsts, čigānu skaits Latvijā manāmi pieauga uz to čigānu rēķina, kas ieceļoja no Polijas, Lietuvas un Austrumvācijas (vācu Prūsijas). To, ka XV–XVII gs. Latvijā čigāni ienākuši lielākoties no Vācijas un Polijas, starp citu, apstiprina tādi izplatīti Latvijas čigānu uzvārdi kā Kleins, Eberharts, Leimanis, Sīmanis, Stefans, Putraševičs, Marcinkevičs, Burkevičs, Kozlovskis, Dombrovskis u. c.¹⁶

Līdz XX gs. nav precīzu datu par čigānu skaitu Latvijā, par viņu izplatību un koncentrācijas pakāpi atsevišķos novados. Turpretī pagājušā gadsimta statistika liecina, ka čigānu skaits Latvijā nemitīgi audzis. Tā, piemēram, 1925. gadā Latvijā saskaitīti pavisam 2870 čigāni, 1930. gadā – 3217, 1935. gadā – 3839, 1959. gadā – 4301, 1970. gadā – 5427 čigāni.¹⁷ Tādējādi pusgadsimta laikā čigānu daudzums Latvijā palielinājies gandrīz divkārt. Pirms kara (1935. gadā) visvairāk čigānu mājojis Jelgavas (401), Daugavpils (303), Talsu (289), Ventspils (278), Rēzeknes (232), Valmieras (229) un Tukuma (223) apriņķī, vismazāk – Ilūkstes (85), Aizputes (60) un Jēkabpils (47) apriņķī. Rīgas pilsētā tolaik reģistrēti 234 čigāni.¹⁸ Pašlaik vairums čigānu dzīvo Talsu, Tukuma un Kuldīgas rajonā, lielākoties pilsētās (71,2%), nodarbojas parasti ar amatniecību un tirdzniecību. Pēc 1970. gada tautas skaitīšanas datiem, 72,5% Latvijas čigānu par savu dzimto valodu uzskata čigānu valodu.¹⁹

Latvijas čigāni pēc teritoriālā principa tiek šķirti Kurzemes (kopā ar Zemgali), Vidzemes un Latgales čigānos. Valodisku un cita veida atšķirību starp Kurzemes un Vidzemes čigāniem tikpat kā nav. Valodas ziņā vairākgan atšķiras Latgales čigāni, kuru leksikā vērojams relatīvi lielāks aizguvumu skaits no krievu un poļu valodas.

Kurzemes (arī Zemgales) un Vidzemes čigāni dēvē sevi par *lotfítke* (*lotfítka*) *romá* 'latviešu čigāni', Latgales čigāni – *haladítka romá* 'krievu čigāni'.²⁰ Latgales čigānu dialekts pēc savas struktūras ir tuvāks Ziemeļkrievijas un Polijas čigānu dialektam, un tajā konstatējama mazāka latviešu valodas ietekme nekā Kurzemes un Vidzemes čigānu dialektā. Piebilstams, ka, pēc P. Aristes liecības, Austrumlatvijas (Latgales) čigāni savus tautas

brāļus Rietumlatvijā (Kurzemē, Zemgalē un Vidzemē) un Igaunijā sauc par *čuhný* (vsk. *čuhný*). Etnonīms *čuhný* patapināts no krievu valodas (sal. ar krievu *чухна*), kur ar šo vārdu sākotnēji apzīmēti Baltijas somugri, iespējams, tieši igauņi.²¹

Etnonīmu *čigārs* līdz ar lietuviešu *čigōnas*, *cigōnas* J. Endzelīns atzinis par aizgūtu no poļu *cygan*.²² Savukārt E. Frenkelis, atsaucoties uz A. Briķneru un P. Skardžu, uzskata, ka lietuvieši *cigōnas*, *čigōnas* vārdu patapinājuši no baltkrievu *цыган*.²³ M. Fasmers krievu *цыган* un tam tuvi radniecīgos (adekvātos) nosaukumus citās slāvu valodās etimoloģiski saista ar viduslaiku grieķu *τοιγγανος*, senāko *ἁτοιγγαμος* ‘*цыган*’, kam sakars ar viduslaiku grieķu *ἁθιγγανοί* (“haeretici in Phrygia et Lycaonia praecipue degentes”).²⁴ J. Loja grāmatā “Valodniecības pamatjautājumi” spriež, ka čigāni savu nosaukumu laikam atnesuši līdzī no Indijas, jo pie Indas upes grīvas mājojusi kāda senindiešu cilts – *čingani*.²⁵

J. Endzelīna viedokli par *čigāna* latviskā nosaukuma polisko cilmi netieši balsta divi apsvērumi. Pirmkārt, latvieši iepazīna tuvāk čigānus tieši tā dēvētajos poļu laikos. Otrkārt, starp čigānu ieceļotājiem tolaik pārsvarā bija ienācēji no Polijas un Lietuvas.

Latvijas vietējie čigāni palaikam zina divi valodas – čigānu un latviešu, nereti vēl trešo – krievu valodu. Vairumam pasaules čigānu (arī Latvijas čigāniem) rakstības pamatā ir latīņu alfabēts, turpretī Krievijas, Ukrainas, Baltkrievijas un Moldāvijas čigāniem – krievu alfabēts.

Speciālisti atzinuši, ka starp Austrumeiropas čigānu valodas dialektiem Latvijas čigānu dialekts ir viens no tiem, kas vislabāk saglabājis čigānu valodai raksturīgo leksiski gramatisko struktūru.²⁶ Taču Latvijas čigānu dialekts ir viens no vismazāk izpētītajiem čigānu valodas dialektiem pasaulē.

Par dažādu Eiropas zemju čigāniem, viņu valodu, etnisko vēsturi, dzīvesveidu, materiālo kultūru, paražām, mitoloģiju un folkloru sarakstīts simtiem zinātnisku pētījumu. Anglijā pie Liverpūles universitātes kopš XIX gs. 80. gadiem darbojas čigānu pētniecības biedrība “Gypsy Lore Society”, kas izdod periodisku žurnālu “Journal of the Gypsy Lore Society”. Biedrība laidusi klajā arī čigānoloģijai veltīto grāmatu rādītāju “A Catalogue of the Gypsy Books” (1936) ar apmēram 1450 darbu nosaukumiem.²⁷ Maskavā 1930. gadā publicēta A. Germaņa sastādītā čigānistikas bibliogrāfija, kas aptver cariskajā Krievijā un Padomju Savienībā izdotos darbus

laikā no 1780. līdz 1930. gadam.²⁸ Rādītājā reģistrēti 692 grāmatu un rakstu nosaukumi. Pēc Otrā pasaules kara ārzemēs vien nodrukāts vairāk nekā 300 pētījumu par čigāniem un čigānu valodas dialektiem. Arī Parīzē kopš XX gs. 50. gadiem pastāv čigānu pētniecības apvienība "L'association des études Tsiganes", kas kopš 1955. gada izdod arī savu biļetenu "Études Tsiganes". Lielu darbu čigānoloģijā veica sociālistiskajās valstīs (Polijā, Čehoslovākijā, Rumānijā, Ungārijā, Bulgārijā un Dienvidslāvijā), kur arī mājō vairums Eiropas čigānu.

Bez tam pagājušā gadsimta 60. un 70. gados vairākās Rietumu valstīs tika veikti daudzi pasākumi, lai uzlabotu čigānu tiesisko stāvokli. Radās vairākas starptautiska rakstura organizācijas, kas nodarbojas ar čigānu sociālekonomiskās un kultūras dzīves pacelšanas jautājumiem, piemēram, Francijā – "Comité international Rom", Anglijā – "Institute of Contemporary Romani Research and Documentation", Amerikā – "Komitia Lummiaki Romani and'e Amerika", Indijā – "The Indian Institute of Romani Studies" u. c.

Baltijas (arī Latvijas) čigānu valodas un folkloras izpētē līdz šim visvairāk paveicis igauņu valodnieks P. Ariste.²⁹ Par čigānoloģijas jautājumiem interesējies arī J. Loja, uzsvērdams nepieciešamību sīki un vispusīgi izpētīt čigānu valodu, izdodot "atsevišķu zemju čigānu vārdnīcas un pēc tam apvienotu visas pasaules čigānu vārdnīcu un gramatiku"³⁰. Šai sakarā gan atgādināms, ka plašu Vācijas un citu Eiropas zemju čigānu valodas dialektu vārdnīcu 1960. gadā publicējis S. Volfs.³¹ Bez tam Eiropas čigānu valodas dialektu fonoloģisko apakšsistēmu pagaidām pilnīgāko un detalizētāko aprakstu 1963. gadā devis pazīstamais čigānologists J. Kohanovskis.³²

Neatsverama nozīme ir sevišķi bagātīgajai Latvijas čigānu folklorai, kas diemžēl maz apzināta, publicēta un pētīta. Aprādāms, ka Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuves arhīvā atrodas plašs un ļoti vērtīgs Latvijas čigānu folkloras vākums (fondu šifrs 1389) ar čigānu tautasdziesmām un ziņģēm, sakāmvārdiem un parunām, pasakām, teikām un nostāstiem, tautas ticējumiem, lāstiem un buramvārdiem. Īpaši nozīmīgi ir sīksīkie Latvijas vietējo čigānu dzīvesveida, paradumu un tikumu apraksti. Čigānu valodā fiksētajiem folkloras tekstiem dots paralēls tulkojums latviešu valodā, kas atvieglo šo materiālu izmantojumu arī čigānu valodas nepratējiem. Šais dzejas un

ieražu folkloras pierakstos sastopamas vērtīgas, citur nekur neatrodamas liecības, kas lieti var noderēt tiklab lingvistam, kas pētī latviešu un čigānu valodas kontaktus, kā arī kultūrvēsturniekam, kas interesējas par čigānu dzīvesveidu un paražām.

Minētos Latvijas čigānu folkloras dotumus savācis savulaik pazīstamais čigānu kultūras darbinieks Jānis Leimanis XX gs. 30. gados. Bez citiem pasākumiem (piemēram, Bībeles tulkošanas čigāniski) viņš 1931. gadā nodibinājis čigānu biedrību "Čigānu draugs" un vadījis tās kori.³³

Atgādināms, ka "Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis" 1973. gada 4. numurā nodrukāts L. Manuša-Belugina raksts par baltu valodu ietekmi uz Latvijas čigānu dialektu.³⁴ Autors secina, ka latviešu valoda stipri ietekmējusi (un joprojām turpina ietekmēt) Latvijas čigānu dialektu. Šī ietekme vērojama gan fonētiskajā sistēmā, gan gramatiskajā uzbūvē, gan sintaksē, gan it īpaši leksikā.³⁵ Čigānu valodas vārdu krājumā sastopama vesela rinda aizguvumu no latviešu valodas; tie pārstāv dažādus leksikas slāņus un tematiskās grupas. Tā kā pats vārdu aizguves process palaikam bijis mutisks, t. i., ar sarunvalodas starpniecību, tad arī starp aizguvumiem samērā daudz neliterārismu respektīvi barbarismu.

L. Manuša-Belugins stingri aizstāv atzinumu, ka, par spīti dažāda rakstura izmaiņām un citvalodu ietekmei, čigānu valoda joprojām turpina saglabāt savas īpatnējās struktūras kopību, savas sistēmas vienību. Tālab nav nekāda pamata čigānu valodu un tās dialektus uzlūkot par jauktu valodu.³⁶ Piebilstams, ka šai ziņā čigānu valodu var daļēji salīdzināt ar lībiešu valodas attīstības vēlāko posmu, kad tās patstāvīgums un autentiskums arī dažbrīd ticis apstrīdēts.

Kultūrvēsturisko sakaru izpētes aspektā īpaši apsverams būtu jautājums par čigānismiem latviešu valodā. P. Ariste rakstā "Über einige zigeunerische Lehnwörter im Lettischen" (1966) norādījis, ka tikai kāds retais latvietis pilnīgi droši zinājis čigānu valodu.³⁷ Agrāk gan starp latviešiem daži zirgu tirgotāji pratuši čigāniski runāt, jo viņiem vajadzējis sadarboties ar šī amata čigānu kolēģiem. Valodas neprasme, tās svešums arī bijis viens no pamatnosacījumiem, kādēļ čigānu valoda pavisam maz ietekmējusi latviešu valodu. Pagaidām konstatēti tikai daži vārdi, kuru čigāniskā cilme nerada šaubas. P. Ariste pats iztīrījis trīs šādus neapstrīdamus čigānismus: *bakris*, *mangot*, *mindža* // *mendža*.³⁸

Valodniekiem paturams apredzē, ka čigānismu problēmas skaidrojumam noderīgas liecības varētu sniegt arī latviešu folkloras, vispirms tautasdziesmu un anekdošu valoda. Šis interesantais temats gaida savu pētnieku.

Aplūkojams būtu arī jautājums par čigānu valodas pēdām latviešu tautasdziesmu refrēnos. Uz čigānu valodas atdarinājumiem, čigāniski skanīgiem vārdiem, “šķietami čigānisku izsaucienu pievirknējumiem” tieši dziedamo dziesmu refrēnos norādījusi tiklab tautasdziesmu refrēnu pētniece E. Gaile,³⁹ kā arī mūzikas folklorists J. Vītoliņš.⁴⁰ Šīs problēmas iztīrījumaam lieti noderīgi varētu būt sinkrētiski tautasdziesmu tekstu un melodiju pieraksti, kas glabājas Latviešu folkloras krātuves rokrakstu fondos.

Par leksēmas *čigāni* izplates biežumu tautasdziesmās un šo dziesmu ģeogrāfisko izvietojumu

Čigāni latviešu klasiskajās tautasdziesmās pieminēti samērā bieži. Par čigāniem vairāk daudzinātas tikai trīs tautas – vāci (vācieši), krievi un leiši.

K. Barona “Latvju dainu” krājumā pati leksēma *čigāni*, kā arī atvasinājumi ar sakni *čigān-*, salikteņi un vārdkopas, kur viens no komponentiem ir etnonīms *čigāni*, konstatētas pavisam 340 tautasdziesmu variantos (nosacīti kādos 135 dziesmu tipos). Salīdzinājumam minams, ka “Latvju dainās” leksēma *krievi* sastapta 496 tautasdziesmu variantos (aptuveni 110 dziesmu tipos), leksēma *leiši* – 460 dziesmu variantos (147 dziesmu tipos), leksēma *poļi* – 172 dziesmu variantos (65 dziesmu tipos), vēl vienā variantā arī etnonīms *poļaciņš*. Turpretī mūsu ziemeļkaimiņi *igauņi*, ar kuriem latviešiem bijuši daudz senāki, ciešāki un noturīgāki kultūrvēsturiskie sakari nekā ar čigāniem, apdziedāti tikai 65 tautasdziesmu variantos (nosacīti 18 dziesmu tipos). Tātad salīdzinājumā ar citiem tautasdziesmās pieminētiem etnonīmiem diezgan prāvs ir dziesmu skaits, kurās funkcionē leksēma *čigāni* un kuras īsuma un ērtuma labad dēvējamas par *čigānu tematikas dziesmām*.

Relatīvi samērā biežais *čigānu* vārda daudzinājums tautasdziesmās no pirmā acu uzmetiena var radīt zināmu izbrīnu, pat neizpratni. Sevišķi tādēļ, ka daži autoritatīvi folkloristi un valodnieki atzinuši, ka latviešu klasisko tautasdziesmu intensīvās produktivitātes jeb spriegās jaunrades periods

(t. s. tautasdziesmu ziedu laiki) ildzis no XIII līdz XVI gs.⁴¹ Pēc tam jaunu dziesmu radies krietni mazāk, notikusi gan vairāk vai mazāk dzīvīga agrāk sacerēto genuīno dziesmu variēšanās jeb pārveide, turpinājies nerimtīgs klasisko tautasdziesmu improvizācijas jeb izmaiņu process. Spilgta liecība nepārtrauktai tautasdziesmu attīstībai un pārtapei ir pats "Latvju dainu" kopojums, kur K. Barons no 217 996 dziesmu variantu lielā klāsta visumā lietpratīgi izdalījis 35 789 pamatdziesmas jeb dziesmu tipus (kārtotājs tās dēvējis par oriģināldziesmām jeb dziesmu puduriem, dziesmu krūmiem), noteiktā sistēmā tiem pakļaujot attiecīgās versijas un variācijas. Tādējādi "Latvju dainās" uz katru dziesmas tipu caurmērā ir ap seši varianti.

Kultūrvēsturisko sakaru pētniekiem paturams redzeslokā fakts, ka latvieši ar čigāniem varēja iepazīties tuvāk tikai XVI un XVII gs. (t. i., poļu un zviedru laikos), tātad klasisko tautasdziesmu aktīvās jaunrades beigu (izsūkuma) posmā.

Pamatojoties uz šiem apsvērumiem, arī čigāniem tautasdziesmās vajadzētu būt pieminētiem pavisam retumis. Kā papildargumentu varētu vēl nosaukt ebrejus (tautasdziesmās tie pazīstami ar vārdu *žīdi*, kādreiz arī *jūdi*, līdzīgi kā lietuvieši ar *leišu* vārdu), kas Latvijā sāka ieceļot apmēram vienlaikus ar čigāniem. Toties tautasdziesmās žīdi figurē stipri retāk nekā čigāni (turklāt lielākoties apdziedāšanās dziesmās), kaut gan Latvijā visos laikos ebreju bijis daudzkārt vairāk nekā čigānu. Izņēmums varbūt bija pats čigānu un ebreju imigrācijas sākumposms (XV gs. otrā puse un XVI gs.), kad starpība starp abām ieceļotāju etniskajām grupām skaitliski nevarēja būt diez cik liela.

Taču čigānu tematikas dziesmu variantu un dziesmu tipu relatīvi prāvajam skaitam, šo dziesmu necerēti plašajai izplatei meklējams pavisam cits, šķiet, daudz vienkāršāks un skaidrāks pamatojums. Proti: prāvā dziesmu daļā pati leksēma *čigāni* nav lietota kā etnonīms, t. i., tautības nosaukums, bet rudens un ziemas gadskārtu ieražu sakarā palaikam funkcionē kā masku gājienu dalībnieku apzīmējums. Gadskārtu svētku dziesmās leksēma *čigāni* parasti neapzīmē *čigānu* vārdā nosaukto personu etnisko piederību, bet raksturo viņas vienīgi kā ieražu ceremoniāla dalībniekus tradicionālajos masku gājienos. Par šo tautasdziesmām tik raksturīgo leksēmas *čigāni* semantisko variantu tiks runāts plašāk mazliet vēlāk. Pagaidām tikai uzsverams, ka tieši masku gājienu tradīciju noturīgums un dzīvīgums rudens

un ziemas gadskārtu ieražu svētkos vēl XVIII un XIX gs. un ar šo svētku norisi cieši saistīto dziesmu lielā popularitāte, funkcionēšanas intensitāte un nemitīga variabilitāte bija galvenie faktori, kas manāmi sekmēja leksēmas *čigāni* izplates biežumu tautasdziesmās vispār un dažos gadskārtu ieražu dziesmu ciklos it īpaši. Ne velti K. Barons "Latvju dainu" V sējumā ņekatu dziesmu nodaļā ievietoja 164 dziesmu variantus, kur figurē leksēma *čigāni*, t. i., gandrīz pusi (48,2%) no čigānu tematikas dziesmu variantu kopējā daudzuma. Ja atskaita šos "čigāniskotos" ņekatu dziesmu variantus, tad starpība starp čigānu tematikas dziesmu skaitu un žīdu tematikas dziesmu vairumu kaut cik izlīdzinās, lai gan joprojām paliek neliels pārsvars čigānu pusē.

Raugoties no dzejiskās jaunrades psiholoģiskā viedokļa, kā viens no nosacījumiem, kas netieši varētu būt sekmējis leksēmas *čigāni* izplates biežumu tautasdziesmās, attiecīgo dziesmu cilmi un turpmāko popularitāti sadzīvē, izceļams neparastuma, savdabīguma moments. Čigāni gan valodas, ārējā izskata un apģērba, gan sevišķi rakstura, dzīvesveida un paražu ziņā visai krasi atšķīrās no latviešiem tik ierastā zemnieciskā dzīves stila. Šis neparstais čigānu dzīves atšķirīgums radīja par viņiem pastiprinātu interesi, kā arī rosināja dzejisko fantāziju. Šī īpašā ieinteresētība par čigāniem atspoguļojusies arī latviešu folklorā, visvairāk gan anekdotēs, kur čigāns ir viens no šī žanra pamatvaroņiem. Arī tautasdziesmās dažādām čigānu dzīves pusēm, viņu paradumiem un rakstura īpatnībām ierādīta pienācīga vieta. Šis dzejiskās jaunrades psiholoģiskais aspekts čigānu tematikas dziesmu popularitātes noteiksmes sakarā savas sarežģītās problemātikas dēļ ir īpašu pārrunu objekts. Šoreiz svarīga likās pati jautājuma nostādne, problēmas izvirzījums.

Pēc pierakstes vai iesūtes vietām K. Barona "Latvju dainās" registrētie 340 čigānu tematikas dziesma varianti pa kultūrvēsturiskajiem novadiem sadalās šādi: Kurzemē iegūti 57 varianti (16,8% no kopējā variantu skaita), Zemgalē – 92 (27,1%), Vidzemē – 137 (40,3%), Latgalē – 27 (7,9%); Kurzemē, Zemgalē un Vidzemē bez tuvāk precizētām vietu norādēm – 27 (7,9%) varianti. Tātad, balstoties uz "Latvju dainās" apzināto variantu daudzumu, to koncentrācijas pakāpi un ģeogrāfisko izvietojumu, nosacīti secināms, ka čigānu tematikas dziesmas bijušas izplatītas visā Latvijā, relatīvi vairāk – Vidzemē, jau mazāk – Zemgalē, vēl mazāk – Kurzemē, bet visretāk –

Latgalē. Pēc šīs statistikas gan grūti spriest par čigānu tematikas dziesmu patieso izplatību Latgalē, jo no turienes "Latvju dainās" vispār publicēts stipri maz dziesmu, salīdzinot ar Kurzemi un Vidzemi, aptuveni 1 : 8. Tādēļ šis krājums nevar būt vienīgais eventuāli drošais avots, lai aplēstu čigānu tematikas dziesmu daudzumu, noteiktu to funkcionēšanas intensitāti tuvākā vai tālākā pagātnē un nospraustu to izplates areāla robežas Latgalē.

Vēl konstatējams, ka pēc variantu absolūtā skaita pirmajā vietā atrodas Madonas apriņķis – 53 varianti jeb 38,7% no Vidzemē dzirdēto čigānu tematikas dziesmu vairuma, otrajā vietā – Rīgas apriņķis ar 36 variantiem (26,3%), trešajā – Jēkabpils apriņķis ar 32 variantiem jeb 34,8% no Zemgalē savākto dziesmu kopskaita.

Tā kā ķekatu jeb budēļu dziesmu ciklā leksēma *čigāni* parasti nefunkcionē kā etnonīms respektīvi neapzīmē etnisko piederību, bet nosauc čigānu vārdā masku gājienu dalībniekus rudens un ziemas gadskārtu ieražu svētkos, tad savukārt statistiskie dati par čigānu tematikas dziesmu variantu daudzumu, to koncentrācijas blīvumu un ģeogrāfisko izplatību nevar nodrēt, lai aptuveni noskaidrotu tos novadus, kur kādreiz, iespējams, mitinājies lielāks skaits čigānu, ar kuriem turienes latviešiem varētu būt bijuši kaut cik ilgāki un ciešāki kontakti. Šai ziņā čigānu tematikas dziesmas manāmi atšķiras no igauņu un krievu, daļēji arī leisu un poļu tematikas dziesmām. Taču statistiskie dotumi par leksēmas *čigāni* izplates biežumu tautasdziesmās netieši liecina par čigānu tematikas dziesmu kādreizējo popularitāti Latvijā vispār, kālab šie dati kultūrvēsturisko sakaru pētniekiem nebūtu gluži ignorējami. Interesantas un uzmanības vērtas jau ir pašas liecības par leksēmas *čigāni* stingro sakņojumu gadskārtu ieražu dziesmu ķekatu ciklā. Folkloristu uzdevums būtu noskaidrot tos faktorus, ka veicinājuši šo *čigānu* vārda deetnonimizācijas procesu tautasdziesmu leksikā.

Par leksēmas *čigāni* semantiskajiem variantiem tautasdziesmās

K. Barona "Latvju dainās" čigānu tematikas sakarā ekscerpētas šādas leksēmas, to fonētiskie vai morfoloģiskie varianti: *čigāns* (arī *čigānis*, *čigōns*, *čygōns*, *čygons*), *čigains*, *cigains* (arī *cigaiņi*), *cigāns*, *sigāns* (arī *sigānis*),

čigāne, sigāne, čigāniete, čigāniece, čigānīce (arī *čigānīca, čigōņeica*), *čiganka, čigāniņš, čigānītis, čigānīte, čigāniņi* (arī *čigāneni*)⁴²; saliktenis *pusčigāne*; vārdkopa *turku čigaiņi*; nominālās vārdkopas ar attiecīgu substantīvu kā centrālo komponentu un tautības nosaukumu kā atkarīgo komponentu atribūta lomā: *čigān' tēvs* (arī *čigān' tēvis*), *čigānu māmulīņa, čigāniņu māmiņa, sigānu mātīte, čigāna dēls, sigāna dēls, čigāna meita, čigaina meita, čigāna bērni, čigāna līgaviņa, čigāna sieva, čigāna vīrs, čigānu pulks, čigānu bars, čigānu draudze, čigāniņu liela draudze, čigānu draudzība, čigānu vidū, čigāna kumelš, čigaiņa kumelš, čigāna ērzelis, čigānu kulbinieki, čigāna kulbas našķi, cigaunīša villainīte, čigāna danda, čigāna zīmīte, čygōņeņa dorbs*; frazeoloģiskās vārdkopas: *iet čigānos, iet cigānos, iet sigānos, čigānos laisties* (arī *čygōnūs laistīs*), *aizdzīt čigānos*; frazeoloģiskie salīdzinājumi: *melna kā čigāns, melna kā sigāns* (arī *mella kā sigāns*), *melna kā čigāne, tik melna kā čiganka, tīri melna kā čigāns* (arī *tīri mella kā čigāns*), *dūli melna kā čigāne*.

Šī raksta kompetencēs nav aplūkot leksēmas *čigāni* atsevišķas morfoloģiskās formas un dialektālās atšķirības, kā arī iztīrīt itin visus *čigānu* vārda lietojuma gadījumus funkcionālās nozīmes aspektā, apskatīt šīs leksēmas semantisko struktūru kopumā, bet tikai izteikt dažus apsvērumus par tiem leksiskās nozīmes variantiem, kas raksturīgi tieši tautasdziesmu valodai. Laika ritumā tautasdziesmas saglabājušas dažus tādus leksēmas *čigāni* semantiskos variantus, kādi šodien latviešu valodā nav vairs konstatējami *čigānu* vārda aktīvajā lietojumā. Tautasdziesmās, tāpat kā latviešu valodā vispār, leksēmas *čigāni* semantiskajai struktūrai piemīt polisēmisks raksturs, tā aptver vairākus temporāli atšķirīgus leksiski semantiskos variantus. Tautasdziesmās *čigāni*, līdzīgi daži citiem etnonīmiem (piemēram, *prūšiem, leišiem, vāciem, poļiem, krieviem* u. c.), funkcionē kā daudznozīmju vārds.

Jau sākumā uzsverams, ka lielā *čigānu* tematikas dziesmu daļā leksēma *čigāni* neveic etnonīma funkcijas, t. i., neapzīmē *čigānu* vārdā nosaukto personu etnisko piederību. Tautasdziesmās sastopami vairāki tādi semantiskie varianti, kam vairs nav tieša funkcionāla sakara ar *čigānu* vārda vēsturiski sākotnējo nozīmi respektīvi pirmnozīmi, *čigānu* tautības nosaukumu. Šī *čigānu* vārda deetnonimizācijas tendence visspilgtāk izpaudusies gadskārtu ieražu svētku dziesmās, kā arī dažos ģimenes ieražu godu dziesmu ciklos.

Ķekatu jeb budēļu dziesmās leksēma *čigāni* funkcionē ar nozīmi 'masku gājienu dalībnieki rudens un ziemas gadskārtu ieražu svētkos' jeb isāk un vienkāršāk 'ķekatas, ķekatnieki'. Šais rudens un ziemas gadskārtu ieražu dziesmās leksēma *čigāni* kvalificējama kā *ķekatu*, *budēļu*, *buku*, *kaļedu* (*kaļadu*, *koļadu*), *skutelnieku*, *sukatnieku*, *suselnieku*, *maskaratu*, *Mārtiņu bērnu*, *danču bērnu* un citos tamlīdzīgos vārdos dēvēto masku gājienu dalībnieku apzīmējumu sinonīms. Parastākais no šiem nosaukumiem ir *ķekatas*, *ķekatnieki* (vēl arī *budēļi*), kas folkloristikajā un etnogrāfiskajā literatūrā ieguvusi termina svaru. Tādēļ arī turpmāk *ķekatu* dziesmu cikla *čigānu* leksiskās nozīmes skaidrojumam tiks izmantots šis *ķekatu*, *ķekatnieku* vārds.

Ieskatam dažas *ķekatu* ieražu dziesmas, kur leksēma *čigāni* nepārprotami funkcionē ar nozīmi 'ķekatas':

*Dievs, dod rītu labu laiku,
Tad es iešu sigānos;
Ziņgāt māku, Dieva lūgt
Par maizītes gabaliņu.*

LD 33 309

*Mana balta māmuliņe,
Man jāiet čigānos:
Nemācēju raibu cimdu,
Ne trinīta audekliņa.*

LD 33 316

*Iesam, bērni, čigānos
Ziemas svētku vakarā,
Dod mums ēst, dod mums dzert,
Dod naksniņu pārgulēt.*

LD 33 312, 1

*Eima, bērni, čigānos,
Čigānos laba dzīve:
Čigāns ēda tauku gaļu,
Krējumā mērcēdams.*

LD 33 314

*Čigānos laizdamās,
Trīs kulītes apsakāru:
Vienā rudzi, otrā mieži,
Trešā gaļas gabaliņš.*

LD 33 454

Čigānos laizdamās,
Iesabāžu teļa galvu:
Kad nedeva ēsti, dzerti,
Graužu savu teļa galvu.

LD 33 438

Čigānos laizdamies,
Vilku garu kažociņu:
Lai pīckāja, ko pīckāja,
Pīckā munu kažociņu.

LD 33 320⁴³

Šais un citās līdzīgās dziesmās frazeoloģiskās vārdkopas *iet čigānos*, *laisties čigānos* lietotas ar nozīmi 'iet masku gājienā rudens un ziemas gadskārtu ieražu svētkos' jeb 'iet ķekatās', 'laisties masku gājienā rudens un ziemas gadskārtu ieražu svētkos' jeb 'laisties ķekatās'. Palaikam *ķekatu* vārdu attiecina gan uz masku gājieni, tā norisi (piemēram, tādos izteikumos kā *iet ķekatās*, *lēkt ķekatās*), gan arī uz pašiem maskās tērptajiem gājiena dalībniekiem respektīvi ķekatiniekiem. Parādības šķirojot un zinātniski definējot, būtu ieteicams *ķekatu* vārdu lietot, runājot par masku gājieni, tā ceremoniālu, turpreti uz pašiem masku gājiena dalībniekiem, kas šo gājieni rīko un tajā piedalās, attiecināt *ķekatinieku* nosaukumu. Tādā gadījumā tautasdziesmu frazeoloģiskās vārdkopas *iet ķekatās*, *laisties ķekatās* semantiski skaidrojamas 'iet ķekatās', 'laisties ķekatās'.

Vēl kādas tipiskas *ķekatu* čigānu dziesmas, kur leksēma *čigāni* funkcionē ar nozīmi 'ķekatinieki':

Sasagrieza čigāniņi
Istabiņas dibinā:
Sagriez, Dievs, rudzus, miežus
Lielajā tīrumā.

LD 33 464

Sasabija māmuļiņa,
Ka sabrauca čigāniņi.
Nebisties, māmuļiņa,
Paēduši čigāniņi.

LD 33 347

Kur godīga saiminiece,
Saucin sauca čigāniņus;
Kur bij kāda miega cūka,
Gul kā cūka midzenī.

LD 33 325

*Kas čigānam alu deva,
Lai aug mieži tīrumā;
Kas čigānam gaļu deva,
Lai aug balti sivēniņi!*

LD 33 422

*Čigāniņi mani bērni,
Nezodiet suseklīšu;
Īleniņus vien zodiet,
Māsiņai pūru šūt.*

LD 33 453

*Čigāniņi, vilku draudze,
Kur šo nakti gulējāt?
Cits priedē, cits eglē,
Cits celiņa maliņā.*

LD 33 518 v.

*Čigu čigu zaķīts lēca
No krūmiņa krūmiņā;
Tā čigava čigāniņi
No ciemiņa ciemiņā.*

LD 33 553⁴⁴

Šais ķekatu ieražu dziesmās leksēma *čigāni* funkcionē visnotaļ 'ķekatnieku' nozīmē kā masku gājiena dalībnieku kopnosaukums.

Īpaši jāizceļ konstatējums, ka salīdzinājumā ar citiem leksēmas *čigāni* semantiskajiem variantiem *čigānu* vārda lietojums tieši 'ķekatu, ķekatnieku' nozīmē tautasdziesmu leksikā ir pats parastākais, visvairāk sastopamais. Līdz ar to tautasdziesmās šī 'ķekatu, ķekatnieku' nozīme reizē ir arī *čigānu* vārda pamatnozīme, visbiežāk lietotā, ierastākā nozīme. Taču jāapzinās, ka šī 'ķekatu, ķekatnieku' nozīme nav *čigānu* vārda vēsturiski sākotnējā nozīme respektīvi pirmnozīme.

Tieši ar šo 'ķekatu, ķekatnieku' funkcionālo nozīmi leksēma *čigāni* atšķiras no citiem tautasdziesmu etnonīmiem, kam nav šādas ciešas saismes, groda sakņojuma rudens un ziemas gadskārtu paražās un dziesmās. Visi pārējie etnonīmi tautasdziesmu repertuārā funkcionē pamatā kā tautību nosaukumi, un šī etniskā nozīme vienlaikus ir arī attiecīgo etnonīmu pamatnozīme, kas gan ne vienmēr atbilst vēsturiski sākotnējai nozīmei respektīvi pirmnozīmei (piemēram, *prūši, vāci, krievi, sāmi*).

Leksēmas *čigāni* lietojums 'ķekatu, ķekatnieku' nozīmē tautasdziesmās ir tik parasts un gadskārtu ieražu pazinējam palaikam arī viegli uztverams un pareizi izprotams, ka īpašus pierādījumus un komentārus vairs neprasa. Folkloristiem un etnogrāfiem šis *čigānu* vārda intensīvais funkcionējums ķekatu ieražās un dziesmās ir labi zināms. Šī 'ķekatu, ķekatnieku' nozīme *čigānu* vārdam reģistrēta gan Mīlenbaha un Endzelīna vārdnīcā ('Fastnacht laufen, Fastnachtpossen treiben', 'budēļi')⁴⁵, gan "Latviešu literārās valodas vārdnīcā" ('ķekatas, budēļi')⁴⁶. P. Šmits, starp citu, jau 1923. gadā tika norādījis, ka čigāni "ir ieviesušies budēļu un ķekatu vietā, kādēļ lielā daļā dziesmu par čigāniem pieder pie budēļu dziesmām"⁴⁷.

Svarīgi zināt, ka kultūrvēsturisko sakaru izpētes aspektā ķekatu čigānu dziesmas ir sevišķi nozīmīgas vēl kāda cita momenta dēļ. Proti: par ķekatu čigāniem tiek stāstīts, raugoties caur īsto čigānu dzīves prizmu. Tādēļ arī ķekatu čigāniem tautasdziesmās piedēvētas daudzas īstajiem čigāniem piekritīgas īpašības, viņu dzīvesveids, raksturs, paradumi, tikumi un tradīcijas. Turklāt daļa masku gājienu dalībnieku – tie, kas bija tērpušies īpašās čigānu maskās, – centās ir pēc ārējā izskata, ir pēc valodas un izturēšanās stila imitēt īstos čigānus. Līdz ar to arī prāva tiesa ķekatu ieražu dziesmu iemantojusi savdabīgu čigānisku kolorītu. Ilustrācijai dažas ķekatu čigānu dziesmas, kur šis čigāniskais dzīves skatījums sevišķi spilgti duras acīs:

*Čigāns mani iemācīja
Savu lētu amatiņu:
Zirgus mīt, ļaudis krāpt,
Pa krūmiem jērus zagt.*

LD 33 525 v.

*Čigāns man izmācīja
Savu labu amatiņu:
Zirgus zagt, krampus lauzt,
Pa krūmiem vazāties.*

LD 33 525, 4 v.⁴⁸

*Čigōņeica Dīva lyudze,
Lai dūd meitys kōrtys mest;
Kur' atnas šņaba kvartu,
Tai izmat lobu kōrtu.*

LD 33 520

Čigains mans tēvs bija,
Es čigaina meita biju;
Čigains vāra jēra gaļu,
Man tā zupe nesmeķēj’.

LD 33 526

Čigāns bija mans tēviņis,
Čigāniete māmuļīte;
Čigāns mane maizi deve,
Čigānīte kāpostiņus.

LD 33 522

Čigānam daudz bērniņu,
Pilni kārkli šūpolišu.
Citu bērnu suņi rēja,
Citu zaķi spīdzināja.

LD 33 511

Čigāns savu čigānieti
Ar džendžalu karbačoja,
Kam tā agri nesacēle,
Kam kulīšu nelāpīja.

LD 33 533

Čigāns savu čigānieti
Pa kārkliem plūderēja;
Tā sacīja didīdams:
Pelni naudu, pelni maizi!

LD 33 534⁴⁹

Tamlīdzīgas ķekatu cikla dziesmas tieši šī vērtīgā čigānu dzīves izziņas materiāla dēļ kultūrvēsturisko sakaru pētniekiem būtu cieši turamas prātā. Dažkārt gan šo dziesmu saturs, to kolorīts, tēlotā vide un situācijas ir tik čigāniski specifiskas, ka rodas dibinātas šaubas, vai šie sacerējumi būtu ierindojami starp ķekatu dziesmām, īpaši tad, ja tiem nav tiešāka sakara ar ķekatu rituālu. Citiem vārdiem, šīs čigānu tematikas dziesmas stāv it kā ārpus ķekatu paražu stingri nosacītā ceremoniālā.

Tā kā čigānu vārds ķekatu dziesmās bija parasts un masku gājiena dalībnieku vidū palaikam atradās arī čigānu maskās tērpušies ķekatnieki, tad uz zināmu asociāciju pamata ķekatu dziesmu repertuārā varēja iezagties viena otra īsto čigānu dziesma, t. i., dziesmas par čigāniem etniskās

piederības nozīmē. Taču šobrīd nav drošu, nemaldīgu kritēriju, pēc kā atšķirt tipiskās īsto čigānu dziesmas no parastām ķekatu čigānu dziesmām, kādēļ šāds šķīrums pagaidām der tikai nosacīti. Paraugam dažas čigānu tematikas dziesmas, kas "Latvju dainu" V sējumā publicētas ķekatu dziesmu nodaļā, bet kas drīzāk kvalificējamas kā īsto čigānu dziesmas:

*Es čigāna meita biju,
Jauna kunga līgaviņ';
Jauni kungi nepazīne,
Ka čigāna meita bij'.*

LD 33 482

*Tas bij traks cilvēciņš,
Kas čigāna meitu ņēma,
Čigān' meita iejukusi
Gārdi ēst, gārdi dzērt.*

LD 33 506

*Čigāns brauca labu zirgu,
Pa pasauli staigādams;
I es būtu labu braucis,
Kad varētu nopelnīt.*

LD 33 523

*Čigānam laba dzīve,
Kas čigāna kumelām?
Kumelš kārti klaudzināja
Vakarēju sējumiņu.*

LD 33 512

*Es čigāna meita biju,
Čigāns bija mans vīriņš.
Čigāns laukā zirgus mija,
Es pa logu skatījos.
Mij, vīriņi, labus zirgus,
Man braucamu kumeliņu,
Man braucamu kumeliņu,
Sev jājamu ērzeliņi.*

LD 33 485

*Vecais čigāns zirgu mija,
Es pa logu skatījos:
Viņš iemija stīvu zirgu,
Ņēm' sudraba piedaviņu.*

LD 33 538

Čigāns manis tēvis bija,
Igauniete māmuliņa,
Es meitiņa kā jumprava
Vaskajiemi matiņiem.

LD 33 527

Čigāns savu čigānieti
Ar džendžalu džendžalāja;
Žīdiņš savu žīdietīti
Ar muldiņu vizināja.

LD 33 532⁵⁰

Šo dziesmu konteksts un kopsakars ar citām radniecīgām čigānu tematikas dziesmām vedina spriest, ka šai gadījumā leksēma *čigāni* funkcionē kā etnonīms, apzīmējot ar šo vārdu čigānu tautības piederīgos.

Ja plašākā nozīmē rudens un ziemas gadskārtu ieražu dziesmās leksēma *čigāni* funkcionē 'ķekatu' nozīmē kā visa masku gājiena vai tā atsevišķa norises posma nosaukums (piemēram, frazeologismos: *iet čigānos, laisties čigānos, aizdzīt čigānos*), gan kā šī svētku rituāla dalībnieku apzīmējums 'ķekatnieku' nozīmē, tad šaurākā jēguma izpratnē *čigānu* vārds ķekatu dziesmās attiecināts tikai uz noteiktiem masku gājiena dalībniekiem – uz tiem, kas pārgērbusies, nomaskojušies par čigāniem. Šai gadījumā leksēma *čigāni* lietota ar nozīmi 'čigānu maskās tērpušies rudens un ziemas gadskārtu ieražu svētku ceremoniāla dalībnieki' jeb īsāk 'čigānu maskās tērpušies ķekatnieki'.

Tā kā kādreizējā jautrā un krāšņā ķekatās iešanas (arī ķekatās lēkšanas) tradīcija sadzīvē praktiski tikpat kā izmirusi un to vietumis atceras vairs tikai pašas vecākās paaudzes ļaudis, tad nezinātājiem lieti atgādināt, ka dažādās ķekatnieku maskas klasificējamās vairākās grupās: a) cilvēku maskās (līgava un līgavainis, nabags, kroplis, tirgotājs, mācītājs, ārsts, skursteņslauķis, drēbnieks, melderis u. c.); b) dzīvnieku un augu maskās (lācis, buks, kaza, vērsis, zirgs, cūka, aita, vilks, suns, dzērve, varde, gailis, zoss, tītars, mušmire, baravika, krūms, dažādu sugu koki u. c.); c) nedzīvu priekšmetu un lietu maskās (siena kaudze, labības stats, labības kūlis, žagaru kūlis, slota, sietiņš, dzirnavas u. c.); d) mitoloģisku būtņu un pārdabisku spēku maskās (Velns, Nelaime, Nāve, Ragana, Dzīvais mironis, Garā sieva, Mazais vīriņš u. c.); e) kombinētās maskās (jātnieks uz zirga, vijolnieks uz siena kaudzes, lāču dīdītājs ar lāci u. c.).

Starp cilvēku maskām populāras bija arī dažādu tautību pārstāvju maskas, kas nosacīti raksturoja ķekatnieku etnisko piederību. Pazīstamākās no tām – čigāns, žids un krievs. Nebija grūti pārtapt par čigānu; seja jānoziež ar māliem, jāapgērbj vecas, salāpītas drēbes; vīrietim kājās melni stulmzābaki, galvā cepure ar spīdīgu nagu, ap kaklu sarkans lakats, rokā pātaga; sievietei garī un plati raibi brunči, mutē pīpe, uz pleciem liela seģene, kuras vienā stūrī ietīts no salmiem vai lupatām darināts zīdains. Palaikam mēdza maskoties par veselu čigānu ģimeni – vīrs, sieva un bērni. Šādus čigānu maskās ietērtus ķekatniekus tad arī dēvēja par čigāniem.

Ne katrreiz uz tautasdziesmu dotumu pamata vien ir iespējams nemaldīgi noteikt, vai ķekatu ieražu dziesmās leksēma *čigāni* lietota plašākā nozīmē kā visu masku gājiena dalībnieku kopnosaukums vai arī funkcionē šaurākā nozīmē tikai kā čigānu maskās tērpto ķekatnieku apzīmējums. Paraugam dažas par ķekatu dziesmām kvalificētas četrriņdes (arī sešriņdes), kur, spriežot pēc konteksta, *čigāna* vārds figurē ar nozīmi 'čigāna maskā tērpies ķekatnieks':

*Čigānam skaista sieva,
Tā kā viena mamzelīte:
Kurpes kājā, gredzens pirkstā,
Sēd žagaru būrītī.*

LD 33 516

*Čigānam skaista sieva
Kā skaistaja mamzelīte:
Baltas zeķes, melnas kurpes,
Sarkans zīžu šņudaudziņš.*

LD 33 515

*Es čigāna meita biju,
Kā jumprava vien staigāju:
Korpes kājē, niedre rokē,
Sārkans zīdu nēzdaudziņš.*

LD 33 483 v.⁵¹

*Čigāns bija mans tēvinis,
Čigānīte māmulinā,
Etroniņš čigāna meita biju,
Kā preilene vien staigāju,
Klumpas kājās, pīpe zobos,
Galvā salmu cepurīte.*

LD 33 483, 1

*Ai, čigānu māmuliņa,
Tavus daiļus čigāniņus!
Puiši garos zābakos,
Meitas zīda lakatos.*

LD 33 471⁵²

Šais ķekatu ieražu dziesmās diezgan detalizēti aprakstīts čigānu maskām piekritīgais ietērs, tādēļ šai konkrētajā gadījumā, liekas, nebūs apdziedāti ķekatnieki vispār, bet tikai zināma to daļa – tie, kas nomaskojušies, pārgērbusies par čigāniem. Šķiet, ka arī turpmāk citētajos piemēros *čigāna* vārds funkcionē ‘čigāna maskā tērpta ķekatnieka’ nozīmē:

*Skali grab, skali grab,
Kas tos skalus grabināja?
Čigāns skalus grabināja,
Čigānietes meklēdams.*

LD 33 504

*Es bij' gara čigānīce,
Man bij labi zagti iet:
Es pasniedžu krāškā gaļu,
I kājās stāvēdama.*

LD 33 443

*Desa tek pa celiņu,
Likumīņus mētādama,
Čigāns tek pakaļā,
Aizbariņus lasīdams.*

LD 33 407

*Aiz ko man gribējās
Svētkos iet čigānos:
Čigāns bija mans tētiņš,
Čigāniete māmuliņa.*

LD 33 472⁵³

Pēdējā četrrindē frazeoloģiskā vārdkopa *iet čigānos* lietota ar nozīmi ‘iet ķekatās’, turpretī leksēmas *čigāns*, *čigāniete*, domājams, figurē ar nozīmi ‘čigāna maskā tērpies ķekatnieks, ķekatniece’. Tātad ķekatu *čigānu* semantiskais saturs tautasdziesmu kontekstā interpretējams gan plašākā, gan šaurākā nozīmē un šai sakarā jārunā par divi *čigāna* vārda leksiskās nozīmes variantiem.

Dažās ar senajām kāzu tradīcijām stingri saistītajās tautasdziesmās leksēma *čigāni* lietota ar nozīmi 'nelūgti viesi ģimenes ieražu godos'. Kāzu un citu ģimenes godu (kristību, bērū) nelūgtos viesus mēdza vēl dēvēt par *kūjniem*, *nūjniem*, *stāmučiem*, *stāvmučiem*, *stāvmucniekiem*, *preiļiem*, *nabagiem* u. tml. Parastākais nosaukums – *kūjni*, kas jau ieguvis ieražu folkloras termina raksturu. Līdzīgi ķekatniekiem, arī kūjni labprāt mas-kojās, dažnedažādi pārgērbās, lai kļūtu nepazīstami. Čigāns bija viena no viņu iemīļotākajām maskām, no kā paši kūjni ar laiku acīmredzot iegu-
vuši *čigānu* vārdu. Tāpat kā ķekatu gadījumā, arī, runājot par ģimenes ieražu godu kūjniem, leksēma *čigāni* skaidrojama tiklab plašākā, kā arī šaurākā nozīmē. Plašākā kā kopnosaukums ar nozīmi 'nelūgti viesi ģimenes ieražu godos' jeb īsāk 'kūjni', šaurākā – 'čigānu maskās tērpušies nelūgti viesi ģimenes ieražu godos' jeb īsāk 'čigānu maskās tērpušies kūjni'.

Pāris kāzu ieražu dziesmu, kur *čigāna* (*sigāna*) vārds funkcionē šaurākā nozīmē 'čigāna maskā tērpies kūjnies':

*Slēpies, brālīti,
Zierdziņu stallī,
Nu tevi meklē
Kaikaru draudze:
Sigāns pa priekši,
Sigāne pakaļ.*

LD 18 927

Šai piemērā vārdkopa *kaikaru draudze* lietota ar nozīmi 'salašņu, skrandaiņu, plukatu, nabagu draudze'.⁵⁴ Tas savukārt liecina, ka tie nav kāzās lūgtie goda ciemiņi, bet gan pie zemākās kāzu ļaužu kategorijas piederīgie kūjni, kas bija veco kāzu ceremoniāla neatņemama sastāvdaļa. Cits līdzīgs kāzu dziesmas teksts:

*Sigāns vadāja
Mūs' bāleliņu,
Sigānu mātīte
Pakaļ tek.
Cērt, Dievis, met, Dievis,
Tērauda krustu
Par mūs' brālīša
Kājiņām.*

LD 18 931

Citētajā piemērā *čigāns* (*sigāns*) un *čigāniete* (*sigānu mātīte*) tieši pārstāv šos neaicinātos kāzu viesus jeb kūjniekus.

Tamlīdzīgu dziesmu saturs, kā arī *čigāna* vārda leksiski funkcionālā nozīme var tikt neklūdīgi interpretēta vienīgi tad, ja pareizi būs uztvertas un izprastas kāzu paražas. Šo dziesmu dziļākā jēga, patiesā satura atšifrējuma atslēga slēpjas seno kāzu tradīciju nosacītajā rituālā, simboliski maģisko darbību kompleksā.

Domājams, ka arī šai četrindē leksēma *čigāns* (vārdkopa *čigān' tēvis*) figurē ar nozīmi 'čigāna maskā tērpies kūjnieks':

Nākat, ļaudis, skatīties,
Kādi ērmi istabā:
Čigān' tēvis mūs' māsiņu
Par istabu dancināja.

LD 24 146

Turpretī kādā citā kāzu deju dziesmā leksēma *čigāni* jau lietota plašākā nozīmē kā kāzās neaicināto viesu respektīvi kūjnieku kopnosaukums:

Panāksti dancoja,
Žagari bira,
Čigāni žagaru
Lasītāji.
Bāliņi dancoja,
Vizuļi bira,
Māšiņas vizuļu
Lasītājas.

LD 24 153 v.⁵⁵

Raksturīgi, ka pamatdziesmā un pārējos šī tipa variantos sastopams cits kūjnieku funkcionālais sinonīms *nabagi*. Tas netieši balsta pieņēmumu, ka arī nule minētās dziesmas variantā *čigānu* vārds funkcionē 'kāzās nelūgto viesu' nozīmē, tātad kā kūjnieku kopnosaukums.

Balstoties uz šiem aprādītajiem apsvērumiem, vedas secināt, ka arī kādā kāzu apdziedāšanās dziesmu variantā vārdkopu *čigāniņu māmiņa* būtu pareizāk semantiski skaidrot 'kūjnieku māmiņa', piemēram:

Ko tie mūsu cāļi lasa,
Pa pagalmu tecēdami?
Čigāniņu māmiņai
Utu kule paplīsuse.

LD 20 880, 10 v.

Citos šīs plaši sazarotās dziesmas variantos biežāk minētas tieši vārdkopas: *panāksnieku meitiņas*, *vedējiņu meitiņas*, *panāksnieku māmiņa*, *vedējiņu māmiņa*, *precinieku māmiņa*, *panāksnieku nabagi*, *panāksnieku sieviņas*, *vedējiņu sieviņas*, *kāzenieku meitiņas*, *panāksnieku tēviņš*, *vedējiņu tēviņš*, vienā variantā arī *nūjinieku meitiņas*. Šīs vārdkopas neapstrīdami rāda, ka tas kopumā ir raksturīgs kāzu apdziedāšanās dziesmu tips un ka attiecīgajā variantā vārdkopa *čigāniņu māmiņa* konteksta sakarā uztverama ar nozīmi 'kūjnieku māmiņa'. Vēl piebilstams, ka divus stipri līdzīgas dziesmas variantus K. Barons gan ievietojis "Latvju dainās" starp ķekatu dziesmām.⁵⁶

Pamatojoties uz tautasdziesmu dotumiem un ieražu folkloras liecībām, zinātniskā precizitāte prasa, lai leksiskās nozīmes ziņā tiktu šķirti *ķekatu čigāni* no *kūjnieku čigāniem*, kaut arī maskošāns paradums abiem ir kopīgs. Toties manāmi atšķirīgas ir viņu funkcijas, darbības uzdevums un mērķis. Vieni darbojas rudens un ziemas gadskārtu ieražu svētkos, otri – ģimenes ieražu godos. Līdz ar to ķekatu čigāniem piemīt plašāks sabiedriskais skanējums, ko apstiprina arī leksēmas *čigāni* neparasti lielais izplatības biežums tieši ķekatu dziesmās.

Nedz Milēnbaha un Endzelīna vārdnīcā, nedz "Latviešu literārās valodas vārdnīcā" leksēmai *čigāni* nav reģistrēta 'kūjnieku' nozīme. "Latviešu literārās valodas vārdnīcas" II sējumā⁵⁷ gan pareizi skaidrota viena no *čigānu* vārda nozīmēm 'ķekatas, budēļi', turpretī aplam izraudzīti abi ilustratīvie daiļliteratūras piemēri no A. Sakses un A. Saulieša darbiem, jo tajos nav vis stāstīts par ķekatu čigāniem, bet gan par kāzu čigāniem respektīvi kūjniekiem. Tās ir divas dažādas parādības.

Protams, senāk latviešu kāzās reizumis varēja atgadīties arī viens otrs īsts čigāns. Par šādiem īstajiem čigāniem gan tiešas, gan netiešas ziņas saglabātas arī precību un kāzu dziesmās. Taču, balstoties uz seno kāzu rituālu un tradicionālo personāžu, secināms, ka tikko analizētajās kāzu dziesmās daudzīnātie čigāni identificējami ar nelūgtajiem kāzu viesiem, t. i., kūjniekiem.

Minams vēl kāds tautasdziesmu *čigānu* semantiskais variants, kas radies uz tiešas analogijas pamata. Retumis kāzu ieražu dziesmās leksēma *čigāni* funkcionē ar nozīmi 'melnīgsnēji, tumšas sejas krāsas cilvēki', kurus tautasdziesmu valodā palaikam mēdz saukt par melnajiem ļaudīm.⁵⁸ Tā,

piemēram, nākamajā četrindē nominālā vārdkopa *melno čigānu pulks* lietota ar nozīmi 'melno ļaužu pulks':

*Ak, manu skaisto,
Balto māsiņ,
Iezakūle melno
Čigānu pulkā!*

LD 21 403

Arī šais dziesmās leksēma *čigāniete* neveic etnonīma funkcijas, t. i., ne-nosaka attiecīgās personas etnisko piederību:

*Tā vajdzēja, tas notika
Pašam meitu brāķeram:
Visskaistāku tas gribēja,
Čigānieti apprecēja.*

LD 21 357

*Jānīšami skaista sieva,
Pieterami vēl skaistāka,
Jēkapiņam gadījās
Tīri tāda čigāniete.*

LD 33 049

Šais abos tautasdziesmu piemēros *čigānietes* vārds figurē metaforiskā nozīmē kā melnīgsnējas jaunavas, tumšvaidzes raksturojums, tēlainis salīdzinājums.

Ka melnīgsnējas vai dzeltenīgi brūnganas sejas krāsas ļaudis tiek saukti par čigāniem, to apstiprina sarunvalodā plaši izplatītais frazeoloģiskais salīdzinājums *melns* (arī *brūns*) *kā čigāns*, ko saka par melnīgsnēju vai dzeltenīgi brūnganu (arī saulē stipri iedegušu) cilvēku. Tamlīdzīgi frazeoloģiska rakstura salīdzinājumi sastopami arī tautasdziesmās, piemēram:

*Māte mani audzināja
Kā balto linu sauju;
Nu iedeva tautietim
Kā melnam čigānam.*

LD 21 446

*Ko, Anniņa, tu lieliesi,
Kas jel tevis nezināja?
Dūli melna kā čigāne,
Cita kurpes kājiņā.*

LD 20 190

Mans brālītis kā kundziņis
Dzelteniem matiņiem;
Tautu meita kā čigānis
Ar melniem uzačiem.

LD 21 287 v.

--- Smuku meitu lūkodams,
Nolūkojis kā čigānu,
Nedrikstēja mājā vesti,
Ne ļaudīmi parādīti. ---

LD 13 297, 6

No kādas sadzīvē labi pazīstamas precību dziesmas (LD 13 297) variantu leksikas ekscerpēti vēl šādi frazeoloģiskie salīdzinājumi ar čigāna vārdu kā centrālo komponentu: *melna kā čigāns*, *melna kā sigāns* (arī *mella kā sigāns*), *melna kā čigāne*, *tik melna kā čigāns*, *tik melna kā čigāne*, *tik melna kā čiganka*, *tīri melna kā čigāns* (arī *tīri mella kā čigāns*). Šie salīdzinājumi savukārt ir viens no argumentiem, kas liecina, ka leksēmas čigāni lietojumam 'melnīgsnēju cilvēku' jeb 'melno ļaužu' nozīmē nav gadījuma raksturs un ka arī tautasdziesmu valodā šī čigānu vārda leksiskā nozīme bijusi pazīstama.

Kā interesantu paralēli salīdzinājumam var aprādīt faktu, ka čigānu etnonīms igauņu valodā *mustlased* (vsk. *mustlane*) un somu *mustalaiset* (vsk. *mustalainen*) tiešā tulkojumā nozīmē 'melnie' respektīvi 'melnie ļaudis'.⁵⁹

Nule apskatītās leksēmas čigāni semantiskā varianta sakarā izdalāma vēl kāda šī vārda funkcionālās nozīmes nianse. Parasts uzskatīt, ka čigāni pārsvarā nepieder pie tīrijiem un kārtīgiem ļaudīm. Tas daļēji izskaidrojams vēsturiski ar čigānu kā nomadu tautas īpato dzīvesveidu un tradīcijām. Arī kādā "Latvju dainu" kāzu dziesmā uz novērojumu un asociatīvās analogijas pamata čigānu vārds lietots ar nozīmi 'netīriģi, nekārtīgi, nevīžīgi ļaudis'. Pats dziesmas teksts:

Māsiņa skaistā,
Māsiņa baltā
Iesēda čigānu
Draudzībā;
Pusgadiem pirti kūra,
Mēnešiem velējās.

LD 26 007, 5⁶⁰

Šai piemērā vārdkopa *čigānu draudzība* funkcionē ar nozīmi 'melno ļaužu draudze'. Piebilstams, ka pamatdziesmā un citos šī dziesmu tipa variantos *čigāni* aizstāti ar vārdkopu *melni ļaudis*, kādviet arī ar substantivizētu adjektīvu *melnajie*. Taču citētajā dziesmas variantā par čigāniem respektīvi melnajiem ļaudīm nav saukti melnīgsnēji, tumšas ādas krāsas cilvēki vispār, bet konkrēti – netīrīgi, nevīžīgi ļaudis. Kaut arī gan vienā, gan otrā gadījumā par čigāniem nosacīti dēvēti tautasdziesmu *melnie ļaudis*, tomēr ikreiz *čigānu* vārda lietojumā saskatāma atšķirīga semantiskā satura nianse.

Lielākas skaidrības labad atgādināms, ka adjektīvam *melns* bez krāsas apzīmējuma ir vēl cita labi pazīstama nozīme 'netīrs'. Arī vārdkopai *melnie ļaudis* tautasdziesmu valodā piemīt šīs abas nozīmes respektīvi semantiskie varianti. Turklāt paturams prātā, ka attiecīgo dziesmu tiešais saturs un pašas vārdkopas *melnie ļaudis* lietojums konteksta sakarā ne vienmēr palīdz droši noteikt, vai melno ļaužu nosaukums attiecināms uz melnīgsnējiem, tumšas sejas krāsas cilvēkiem, vai arī ētiskā aspektā tas interpretējams kā netīrīgu, nevīžīgu ļaužu metaforisks apzīmējums. Sacītais attiecas arī uz leksēmas *čigāni* funkcionējumu kāzu dziesmās 'melno ļaužu' nozīmē.

K. Barona "Latvju dainu" IV sējumā kādā linu plūces talkas dziesmā par čigāniem nosaukti slinki, kūtri darba darītāji (talcinieki):

*Nem zemē, māmuliņa,
Savu Dieva dāvaniņu,
Kam tādiemi čigāniemi
Ļauj tik daudz vārdzināt?*

LD 28 467

Tā ka tas ir vienīgais zināmais šāds *čigānu* vārda funkcionālās nozīmes lietojums tautasdziesmu leksikā, tad tas uzskatāms drīzāk par izolētu gadījumu, uz kura pamata vien nav izdalāms kāds atsevišķs leksēmas *čigāni* semantiskais variants, nozīmes nianse.

Lai nerastos maldīgs priekšstats, ka čigānu tematikas dziesmās ir pavisam maz vai pat nav nemaz daudzīnāti īstie čigāni, nobeigumā būtu jācītē kaut nedaudz no tām dziesmām, kur leksēma *čigāni* nepārprotami funkcionē kā etnonīms, apzīmējot ar šo vārdu čigānu tautības piederīgos, piemēram:

Nu ir laiks, nu ir laiks
Čigānam zagti iet:
Saimeniece krogā dzer,
Sunī slēdza istabā.

LD 20 039

Čigāns saka raudādams:
Gaļas gribas, gaļas gribas!
Vai tu aklis neredzēji,
Balta kaza rudzzālē?

LD 30 033, 1

Čigāns zirgu sabaroja
Ar piecām auziņām;
Nevarēja noturēt
Ar deviņas pavadīņas.

LD 29 915, 7

Velnam došu riekstu sieku,
Lai nožņaudza vīra māti;
Čigānam cimdu pāri,
Lai ievilka ezerā.

LD 23 436

Mans brālītis nolaidās
Kā no kalna lejiņā:
Ar čigānu zirgu mija,
Muižā ņēma līgaviņu;
Čigānami kūtri zirgi,
Muižā laiska līgaviņa.

LD 22 227, 2

Zīmējosi to Indriķi,
Kur es biju redzējuse?
Simjūtas tirgū
Čigānu pulkā.

LD 20 752, 4

Es šķitu Kārli
Muižnieka dēliņu,
Bet viņš vecā
Sigāna dēls,
Mežā krustīts
Uz apses celma,

Piecas sigānes
Kūmās stāvēja.

LD 21 034, 1

Dievs dod vilkam aklam būt,
Lāčam strupu deguniņu;
Dievs dod mūsu puisīšiem
Čigānieti nobučot.

LD 12 704⁶¹

Noslēgumā vēl minami daži tautasdziesmu piemēri, kas aplinkus apstiprina, ka čigāniem bijusi sava loma arī latviešu tautas etniskajā vēsturē:

Tā Grietiņa mani lūdza,
Lai ieteicu brālīšam;
Es jau liels gudrenieks,
Es ieteicu čigānam.

LD 21 076

Nāc, meitiņa, tu pie manis,
Tu labāka nedabūsi.
Pēc tu nāksi, es neņemšu,
Tu staigāsi raudādama;
Arājiņu nosmādēji,
Čigāns tevi apprecēs.

LD 14 767

Labāk būtu sav' māsiņu
Čigānami iedevuši
Ne kā tautu dēliņam
Par to sūru brendaviņu.

LD 15 531

Teci daiļi, kumeliņu, –
Māte meitas man nedeļa,
Māte meitas man nedeļa,
Bajārami taupīdama;
Bajārami taupīdama,
Sataupīja čigānam.

LD 15 287

--- Vāciets ņēma tiev' un garu,
Zemnieks ņēma zemu, resnu,
Čigāns ņēma tumšu ģimī.

Vāciets savu dancināja,
Zemnieks savu strādināja,
Čigāns savu džindžalāja.

LD 12 419

Tātad starp čigānu tematikas dziesmām ir vesela virkne dažāda satura dziesmu, kur leksēma *čigāni* funkcionē kā etnonīms, apzīmējot *čigānu* vārdā nosaukto personu etnisko piederību. Uzsverams, ka šis leksēmas *čigāni* etniskās nozīmes lietojums tautasdziesmās, tāpat kā latviešu valodā vispār, cilmes ziņā ir pats senākais. Pārējie jau iepriekš aplūkotie *čigānu* vārda semantiskie varianti ir relatīvi jaunāki. Līdz ar to šī etniskā nozīme vienlaikus ir arī *čigānu* vārda vēsturiski sākotnējā nozīme respektīvi pirmnozīme. Latviešiem leksēma *čigāni* vispirms bijusi pazīstama tieši kā etnonīms, t. i., čigānu tautības piederīgo nosaukums.

¹ Raksta pamatā ir referāts, kas nolasīts akadēmiķa J. Endzelīna 105. dzimšanas dienas atcerei veltītajā sanāksmē 1978. gada 22. februārī.

² *Вентцель Т. В.* Цыганский язык (севернорусский диалект). — Москва, 1964. — С. 7; *Вентцель Т. В.* Цыганский язык // Языки народов СССР: Индоевропейские языки. — Москва, 1966. — Т. 1. — С. 630; Советская историческая энциклопедия. — Москва, 1974. — Т. 15. — Стб. 788.

³ *Токарев С. А.* Этнография народов СССР: Исторические основы быта и культуры. — Москва, 1958. — С. 215; *Санаров В. И.* Элементы древних верований и религии цыган // Советская этнография. — 1968. — № 1. — С. 32–45; *Wlislocki H.* Volksglaube und religiöser Brauch der Zigeuner. — Münster, 1891; *Aus dem inneren Leben der Zigeuner.* — Berlin, 1892.

⁴ *Вентцель Т. В.* Цыганский язык (севернорусский диалект). — С. 12. Šai darbā (sk. 13.–26. lpp.) autore uzrādījusi 266 čigānu valodas leksēmas, kam atrastas atbilstmes gan hindi, gan sanskrita valodā vai vismaz vienā no tām.

⁵ Turpat. — 9.–12. lpp.; *Вентцель Т. В.* Цыганский язык. — С. 649, 650.

⁶ *Вентцель Т. В.* Цыганский язык (севернорусский диалект). — С. 23.

⁷ Очерки общей этнографии: Зарубежная Европа. — Москва, 1966. — С. 467.

⁸ Vēl nesen etnogrāfiskajā literatūrā bija sastopams arī uzskats, ka čigānu senču emigrācija sākusies tikai X vai XI gs. līdz ar musulmaņu iekarotāju iebrukumu Ziemeļindijā. (Sk.: *Токарев С. А.* Этнография народов СССР: Исторические основы быта и культуры. — Москва, 1958. — С. 212; Народы мира: Этнографические очерки: Народы зарубежной Европы. — Москва, 1964. — Т. 1. — С. 906; Очерки общей этнографии: Зарубежная Европа. — С. 467.)

- ⁹ Санаров В. И. Элементы древних верований и религии цыган. — С. 32.
- ¹⁰ Pott A. F. Zigeuner in Europa und Asien: Ethnographisch-linguistische Untersuchung, vornemlich ihrer Herkunft und Sprache, nach gedruckten und ungedruckten Quellen. — Halle, 1844–1845. — Bd. 1–2; Miklosich F. Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's. — Wien, 1872–1880. — Bd. 1–12; Beiträge zur Kenntniss der Zigeunermundarten. — Wien, 1878.
- ¹¹ Вентцель Т. В. Цыганский язык (севернорусский диалект). — С. 7, 8.
- ¹² Turpat. — 7. lpp.; Вентцель Т. В. Цыганский язык. — С. 630.
- ¹³ Очерки общей этнографии: Зарубежная Европа. — С. 467.
- ¹⁴ Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года. — Москва, 1973. — Т. 4. — С. 10.
- ¹⁵ Izteikts arī pretējs viedoklis, ka šodien čigāni vairs nereprezentē etnisku vienību un ka pēc sociālās organizācijas, dzīvesveida un paražām jāšķir Francijas, Spānijas, Rumānijas, Ungārijas un citu zemju čigāni. Tālab par čigāniem kā vienotu tautu var runāt tikai nosacīti. Zinātniski precīzāk būtu čigānus dēvēt ne par tautību, bet par etniskām grupām. (Sk. Народы мира: Этнографические очерки: Народы зарубежной Европы. — Т. 1. — С. 907; Очерки общей этнографии: Зарубежная Европа. — С. 468; Советская историческая энциклопедия. — Т. 15. — Стб. 788.)
- ¹⁶ Мануш-Белугин Л. О влиянии балтийских языков на диалект латышских цыган // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. — 1973. — Nr. 4. — 124. lpp.
- ¹⁷ Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā. — Rīga, 1939. — 328. lpp.; Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года: Латвийская ССР. — Москва, 1962. — С. 92; Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года. — Т. 4. — С. 280.
- ¹⁸ Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā. — 328. lpp.
- ¹⁹ Latvijas PSR Mazā enciklopēdija. — Rīga, 1967. — 1. sēj. — 323. lpp.; Народное хозяйство Латвийской ССР в 1976 году. — Рига, 1977. — С. 10.
- ²⁰ Вентцель Т. В. Цыганский язык (севернорусский диалект). — С. 10; Ariste P. Lettische Verbalprāfixe in einer Zigeunermundart // Baltistica. — 1973. — Nr. IX (1). — С. 79; Мануш-Белугин Л. О влиянии балтийских языков на диалект латышских цыган. — С. 124.
- ²¹ Ariste P. Ein lettisches Ableitungssuffix im Zigeunerischen // Baltistica. — 1969. — Nr. V (2). — С. 179.
- ²² ME. — 1. sēj. — 412. lpp.
- ²³ Fraenkel E. Litauisches etymologisches Wörterbuch. — Heidelberg; Göttingen, 1962. — Bd. 1. — С. 70.
- ²⁴ Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. — Москва, 1973. — Т. 4. — С. 305.
- ²⁵ Loja J. Valodniecības pamatjautājumi. — Rīga, 1968. — 41. lpp.
- ²⁶ Мануш-Белугин Л. О влиянии балтийских языков на диалект латышских цыган. — С. 124.
- ²⁷ A Catalogue of the Gypsy Books / Collected by the Late Robert Andrew Scott Macfie, sometime Editor and Secretary of the Gypsy Lore Society. — Liverpool, 1936. Sk. vēl

- šādas čigānistikas bibliogrāfijas avotus: Catalogue of the Romany / Collection Formed by McGrigor Phillips D. U. – Edinburgh, 1962; Black G. F. A Gypsy Bibliography. – Michigan, 1971.
- ²⁸ Герман А. В. Библиография о цыганах: Указатель книг и статей с 1780 по 1930 гг. – Москва, 1930.
- ²⁹ P. Aristes pētījumus par čigānu valodu un folkloru skatīt viņa darbu bibliogrāfijā: Paul Aristes tēd (bibliograafiat 1921–1964) // Sōna sōna kōrvale. – Tallinn, 1965. – Lk. 30, 34, 37, 49, 52, 55, 57, 59; Paul Aristes tēde bibliograafia (1965–1974) // Fēno-ugristica. – Tartu, 1975. – K. 1. – Lk. 385, 394, 406.
- ³⁰ Loja J. Valodniecības vēsture. – Rīga, 1961. – 190. lpp.
- ³¹ Wolf S. A. Grosses Wörterbuch der Zigeunersprache (romani tšiw) // Wortschatz deutscher und anderer europäischer Zigeunerndialekte. – Mannheim, 1960.
- ³² Kochanowski J. Gypsy Studies. – New Delhi, 1963. – Vol. 1–2.
- ³³ Latviešu konversācijas vārdnīca. – Rīga, 1935. – 12. sēj. – 22 846., 228 47. sl.
- ³⁴ Мануш-Белугин Л. О влиянии балтийских языков на диалект латышских цыган. – С. 124–139.
- ³⁵ Turpat. – 125. lpp.
- ³⁶ Turpat. – 138., 139. lpp.
- ³⁷ Aristes P. Über einige zigeunerische Lehnwörter im Lettischen // Acta Baltico-Slavica. – Białystok, 1966. – T. 3. – S. 23.
- ³⁸ Turpat. – 23., 24. lpp.
- ³⁹ Gaile E. Refrēns latviešu tautasdziesmās un ziņgēs // Filoloģijas materiāli: Profesoram J. Endzelīnam sešdesmitajā dzimšanas dienā veltīts rakstu krājums. – Rīga, 1933. – 166. lpp.
- ⁴⁰ Vītolīšs J. Latviešu gadskārtu ieražu dziesmu melodijas // Latviešu tautas mūzika: Gadskārtu ieražu dziesmas. – Rīga, 1973. – 10., 13., 146. lpp.
- ⁴¹ Sk. par to tuvāk šādos P. Šmita darbos: Latviešu tautas dziesmas kā vēstures avoti // Etnogrāfisku rakstu krājums. – Rīga, 1912. – 1. sēj. – 73.–85. lpp.; Par mūsu tautas dziesmu vecumu // Turpat. – Rīga, 1923. – 2. sēj. – 3.–25. lpp.; Senatnes dzīves apstākļi pēc mūsu tautas dziesmām // Latvijas arhaioloģija. – Rīga, 1926. – 147.–175. lpp.; Dažādi laikmeti tautas dziesmās // Latvieši: Rakstu krājums. – Rīga, 1932. – 2. sēj. – 7.–14. lpp.; Ievads baltu filoloģijā. – Rīga, 1936. – 68.–82. lpp.; Vēstures liecības pasākās // Vēstures atziņas un tēlojumi: Vēstures skolotājiem 1936. gadā lasīto lekciju sakopojums. – Rīga, 1937. – 321.–338. lpp.
- ⁴² “Latvju dainu” 33 532, 1. dziesmā leksēmas čigāns dialektālā forma ar z – zigāns – ir drukas kļūda. Dainu skapī, kur glabājas “Latvju dainās” nodrukāto variantu oriģināli, attiecīgās dziesmas tekstā čigāna vārdā ir sākuma burts s (gotiskajā fraktūrā ſ) – tādā sigāns. Šī kļūdainā forma zigāns no “Latvju dainām” iekļuvusi arī Milēnbaha un Endzelīna vārdnīcā (EH. – 2. sēj. – 806. lpp.).
- ⁴³ Sk. vēl LD 7163; 6903; 6903 (V sēj. piel.); 17 826; 33 312–33 315; 33 318–33 319, 1; 33 321; 33 322; 33 439; 33 521; 34 593; 34 593, 1.

⁴⁴ Sk. vēl LD 33 329 v.; 33 344; 33 436; 33 436, 1; 33 453, 1; 33 496; 33 497; 33 517; 33 518, 3; 33 535; 33 536; 33 544.

⁴⁵ ME. – 1. sēj. – 412. lpp.; EH. – 1. sēj. – 290. lpp.

⁴⁶ LLVV. – 2. sēj. – 224. lpp.

⁴⁷ Šmits P. Labieši jeb bajāri // Etnogrāfisku rakstu krājums. – 2. sēj. – 101. lpp.

⁴⁸ Sal.: Čigāns mani iemācīja

Savu mežu amatiņu:

Zirgus zagti, ķēves mīt,

Jaunas meitas krūmos dzīt.

LD 33 525 (V sēj. piel.)

⁴⁹ Sk. vēl LD 33 414; 33 437; 33 448, 2; 33 514; 33 525–33 525, 4.

⁵⁰ Sk. vēl LD 33 484; 33 486; 33 495; 33 509; 33 524; 33 527, 1–33 531; 33 529 (V sēj. piel.); 33 532, 1; 33 532, 2.

⁵¹ Dažkārt gan šis čigānu meitas apgērbs saglabājis vienu otru tīri latvisku detaļu, piemēram, četrindē:

Es čigāna meita biju,

Kā jumprava vien staigāju:

Kurpes kājā, niedre rokā,

Galvā zīļu vainadziņš (arī: Sarkans zīļu vainadziņš).

LD 33 483; 33 483 v.

⁵² Sk. arī LD 33 471, 1. Sal.:

Še čigāni bagātāki

Par visiem čigāniem:

Jauni kungi zābakos,

Jumpraviņas kurpītēs.

LD 33 471, 2

⁵³ Sk. arī LD 33 443, 1.

⁵⁴ Sal. ME. – 2. sēj. – 132. lpp.; EH. – 1. sēj. – 574. lpp.

⁵⁵ Sal.: Panāksti dancoja,

Žagari bira,

Nabagi žagaru

Lasītāji.

Māsiņas dancoja,

Vizuļi bira,

Bāliņi vizuļu

Lasītāji.

LD 24 153

⁵⁶ Sal.: Ko tie mani cāļi lasa,

Pa pagalmu tecēdami?

Čigāniņu māmiņai

Putraimiņi pabiruši.

LD 33 446

⁵⁷ LLVV. – 2. sēj. – 224. lpp.

⁵⁸ Piemēram:

Mūs' māšiņa koša, balta,
Melnu ļaužu aizvedama:
Jo tie bija paš i melni,
Jo melnāki kumeliņi.

LD 18 217, 2

Nu pūš, nu pūš
Ziemeļu vēji;
Nu brauc, nu brauc
Melnie ļautiņi.

LD 19 001, 1

Es šķitu debesi
Apmākušos:
Tie to vedēju
Melnie ļaudis.

LD 16 250

Melnu ļaužu tas tēviņš,
Melnu dara alutiņu.
Dod, Dieviņ, citu gadu
Vēl melnāku padarīt!

LD 19 732

⁵⁹ Sal. igauņu *must* un somu *musta* 'melns', 'netīrs'.

⁶⁰ Sk. arī LD 26 007, 1. Sal.:

Mūs' māšiņa sarkanbalta,
Mellu ļaužu aizvedama!
Kā saulīte ielīgoja
Mellajosi debešos.
Par gadskārtu pirti kūra,
Par mēnesi velējās;
Par mēnesi mazgājās,
Arkliem ara mellumiņus.

LD 18 218, 1

Balta, balta man' māšiņa
Melnu ļaužu rociņā;
Par gadskārtu pirti kūra,
Mēnešiem(i) velējās.

LD 21 415

- ⁶¹ Sk. vēl LD 382, 4 v. (I sēj. piel.); 10 538 v.; 12 065; 12 419, 1–12 419, 4; 12 868, 4 v.; 12 915, 6; 13 250, 20; 15 118; 18 546; 20 146; 20 233, 1 v.; 20 233, 4; 20 511, 1 v.; 20 511, 3 v.; 20 511, 4 v.; 20 511, 6; 20 511, 9 v.; 20 752, 3; 20 757, 6; 20 800; 20 884; 21 034; 21 162 v.; 22 227; 22 227, 1; 22 227, 3–22 227, 5; 23 499; 23 552, 1; 23 634; 23 634, 9 v.; 23 634, 10; 28 262, 1; 28 262, 4; 31 888 v.; 33 554.

Idealizētais un reālais Rīgas tēlojums klasiskajās latviešu tautasdziesmās

Rīgas vārds sastopams daudzos latviešu folkloras žanros, taču īpaša loma un nozīme Rīgai, tās tēlam ir klasiskajās tautasdziesmās. Ne tikai Rīgas vārda biežā pieminējuma dēļ, bet jo sevišķi attiecīgo dziesmu tematikas, dziesmu satura kultūrvēsturiskā nozīmīguma dēļ. Bez tam nebūs lieki bilst, ka salīdzinājumā ar citiem latviešu klasiskās folkloras žanriem tieši tautasdziesmām likumsakarīgi piemīt pats lielākais un nozīmīgākais īpatsvars kā vērtīgam vēsturiskās izziņas avotam Rīgas tematikas izpētes aspektā. Var rasties dibināts vaicājums: kāpēc šeit tiek īpaši izcelts likumsakarības jēdziens? Tas tiek apzināti darīts tāpēc, ka latviešu klasiskās tautasdziesmas neapstrīdami ir pats latviskālais vai, kā nereti mēdz uzsvērt, latviskās identitātes noteiksmē pats piesātinātākais, caurcaurēm pats tautiskākais latviešu folkloras žanrs, kurā sastopams vismazāk internacionālā pienesuma no citām – gan radniecīgām, gan svešām – etniskām grupām kā austrumu, tā rietumu, kā ziemeļu, tā dienvidu virzienā. Turklāt tautasdziesmas, pareizi tās interpretējot, var dažkārt sniegt tādas svarīgas, vērtīgas liecības un ziņas Rīgas vēstures izpētei, kādas parasti nav atrodamas citos latviešu folkloras žanru sacerējumos, pat vēsturiskās teikas ieskaitot.

Līdz šim pagaidām noskaidrots, ka K. Barona "Latvju dainās" *Rīga* un tās iedzīvotāji *rīdzenieki*, *rīdzenieces* pieminēti apmēram 1000 tautasdziesmās respektīvi dziesmu variantos. Ar Rīgu šai ziņā nevar cik necik sacensties neviena cita Latvijas pilsēta. Tā, piemēram, Valmieras vārds sastapts tikai kādos 38 dziesmu variantos, Cēsu – 47, Liepājas – kādos 36 variantos. Starp citām Latvijas pilsētām bez Rīgas visbiežāk daudzīnāta Jelgava, apmēram 129 dziesmu variantos. Varbūt ne tādēļ, ka tā atrodas netālu no Rīgas un tāpēc daļa no Rīgas spožās slavas varēja tikt piešķirta arī Jelgavai. Drīzāk gan tālab, ka Kurzemes un Zemgales hercogistes laikā Jelgava ilgus gadus bija tās galvaspilsēta.

Pamatojoties uz variantu daudzumu, to koncentrācijas pakāpi un ģeogrāfisko izvietojumu, nosacīti secināms, ka Rīgas tematikas dziesmas bijušas vienlīdz labi pazīstamas kā Vidzemē, tā Kurzemē, kā arī Zemgalē, bet ne Latgalē. Tas tā ir, lēšot pēc K. Barona "Latvju dainās" ievietoto dziesmu pierakstes vietām. Taču, kā zināms, "Latvju dainās" vispār ir samērā maz dziesmu no Latgales, salīdzinot ar Vidzemi un Kurzemi (ieskaitot tur arī Zemgali), apmēram 1 : 8. Tāpēc tās nevar būt vienīgais kaut cik drošais izziņas avots, lai noteiktu Rīgas tematikas dziesmu daudzumu, funkcionēšanas intensitāti tuvākā vai tālākā pagātnē. Latviešu folkloras krātuves rokrakstu fondos apzināts samērā liels skaits Rīgas tematikas dziesmu, kas pierakstītas Latgalē XX gs. 20., 30. un 40. gados, kā arī pēckara laikā. Tas savukārt jūtami palielina Rīgas tematikas dziesmu īpatsvaru Latgalē salīdzinājumā ar citiem Latvijas kultūrvēsturiskajiem apgabaliem.

Pats dziesmu skaits, kā arī tematiskā un saturiskā dažādība jau vien liecina, ka Rīgai veltīto tautasdziesmu daudzums sīkākam un pamatotākam apskatam un analīzei vajadzētu sarīkot atsevišķu zinātnisku konferenci ar daudziem referātiem. Pagaidām pieteiktā temata robežās iespējams izteikt tikai dažus vairāk vai mazāk vēstures avotos un pašā tautasdziesmu materiālā balstītus apsvērumus, īpaši izceļot tos aspektus, kam līdz šim nav pievērsta pienācīga uzmanība. Turklāt šoreiz lielāka vērība tiks veltīta tieši idealizētam Rīgas tēlojumam tautasdziesmās tā iemesla dēļ, ka šo dziesmu satura īpatnības, kā arī neikdienišķie dzejas tēli un neparastie simboli šodienas lasītājiem, ja tie nav īpaši sagatavoti, būs krietni grūtāk uztverami un saprotami.

Tātad vispirms par idealizētās Rīgas tēlojumu latviešu klasiskajās tautasdziesmās. Vēl pirms tam kādi vārdi sakāmi par Rīgas tematikas dziesmu sacerētājiem, t. i., šo dziesmu sākotnējiem autoriem. To izziņa un noskaidrojums palīdzēs daudz labāk izprast tās idealizācijas tendences, kas tik spilgti izpaužas tautasdziesmās par Rīgu.

Rīgas tematikas dziesmu kā vēstures avota izmantojuma specifika

Ar nelieliem izņēmumiem tautasdziesmas par Rīgu ir radušās lauku vidē, tās ir zemnieku sacerētas. Nav tādu Rīgas tematikas dziesmu, par

kurām varētu droši teikt, ka tās sākotnēji sacerējuši paši rīdzinieki – Rīgas latvieši. Vienīgi par nedaudzām jūrniecības un zvejniecības tematikas dziesmām, kur tādā vai citādā sakarā pieminēta Rīga, iespējams nosacīti lēst, ka tās varētu būt radušās jūrnieku vai zvejnieku vidē. Tās ir tāda tipa Rīgas tematikas dziesmas kā turpmāk minētie tautasdziesmu piemēri:

*Balta kaza jūru brida
Dzeltaniem radziņiem;
Rīgas kungi ieraudzījši,
Šķiet saulīti uzlecot.*

LD 30 703, 9

*Balt' aitiņa jūru peld
Sudrabiņa radziņiem,
Visi Rīgas namnieciņi
Tek gar malu skatīties.*

LD 30 705

*Balt' aitiņa jūru brida,
Zeltu nesa mugurā;
Rīgas kungi pretim nāca,
Siekiem naudu mērodami.*

LD 30 703, 3

*Baltaitiņa jūru peld
Sudrabiņa radziņiem.
Pakaļ nāca Rīgas kungi,
Saujām naudu mērīdami.
Es nedošu baltaitiņas,
Man pašai vajadzēja,
Man pašai vajadzēja
Cimdu, zeķu, vilnainītes.*

LD V 30 703, 2

*Sirma cūka jūru brida,
Naudas kule mugurā;
Rīgas kungi priekšā gāja,
Siekiem naudu mērīdami,
Siekiem naudu mērīdami,
Dālderiem skaitīdami.
Kaut tā cūka noslikuse,
Nebūt' naudas Vidzemē.*

LD 30 703, 17

Laivas vai kuģa poētiskie nosaukumi, kā *balt' aitiņa, aveniņš, balts buciņš, balts jēriņš, balts āzītis, balta kaza, balts gailītis, dzelzu cūka, sirma cūka, sirmi zirgi, balts bullītis* u. c. tamlīdzīgi apzīmējumi, kas tik raksturīgi tieši tautasdziesmām, domājams, attiecas uz laivas vai kuģa priekšgala koka izliekto pagarinājumu, ko izrotāja ar īpašiem izgriezumiem un spilgti izkrāsoja.

Vēl daži dziesmu paraugi, kas arī atspoguļo jūrnieku un plostinieku dzīvi:

Vakarā iesēdos
Ozoliņa laiviņā;
Rīgā man gaisma ausa,
Vāczemē saule lēca.

LD 30 898

Dzeltanā cielaviņ,
Meties stūra galiņā;
Ja tu labi aizstūrēsi,
Dabūs' Rīgas sudrabiņ'.

LD 30 726

Palīdz, Dievs, palīdz, Laime,
Tām jaunam stūrmaņam
Še palaisti, tur piesieti
Rīgas salas galiņā!

LD 30 823

Dzeltanā cielaviņa,
Meties stūres galiņā,
Es tev' būšu nostūrēt
Rīgas piles maliņā.

LD 30 725

Tec, laiviņa, skaldi jūru,
Rīgāi mastu lūkoties.
Tu lūkoji masta koku,
Es zēģeļu audējiņu.

LD 30 878

Šo dziesmu saturs atbilst vēstures patiesībai, ka Rīgai kopš tās sākotnes bijusi izcila loma jūras tirdzniecībā, īpaši tranzittirdzniecībā ar aizjūras zemēm un ka Rīgai ir bijusi arī sava osta un kuģu būvētava.

Līdzīgā sakarā minama kāda dziesma par plostniekiem, kas piegādāja Rīgai ēku un kuģu būvei nepieciešamos kokmateriālus:

*Dzeltenā cielaviņa,
Meties aires galiņā,
Palīdz plostu peldināt
Uz tiem Rīgas namniekiem.*

LD V 30 723¹

Vēl komentējama kāda kultūrvēsturiski sevišķi nozīmīga tautasdziesma:

*Olenderu laiva nāca
Deviņim vēlogim.
Vai tā nāca miežu, rudzu
Vai māsiņas vaiņadziņa?
Ja tā nāca miežu, rudzu,
Dodat, brāļi, neliedzat;
Ja māsiņas vaiņadziņa,
Liedzat, brāļi, nedodat.
Vai tā nāca masta koku
Vai zēģeļu audējiņas?
Ne še auga masta koki,
Ne zēģeļu audējiņas,
Rīgāi auga masta koki,
Zēģeļu audējiņas.*

LD 14 278

Olenderi šai tautasdziesmā – ‘holandieši’, *vēlogs* – ar nozīmi ‘buras’.

Rīga, kopš 1282. gada būdama Hanzas savienības locekle, neievēroja aizliegumu un XV, XVI, XVII gs. labprāt tirgojās ar nīderlandiešiem, t. i., holandiešiem, kas bija Hanzas niknākie konkurenti. Tirgoties ar nīderlandiešiem Rīgai bija izdevīgi, jo nīderlandiešu kuģi pārvadāja preces krietni lētāk nekā Hanzas savienības pilsētu kuģi. Nīderlandiešu tirgotāji dažkārt iepirka Livonijā labību tieši no muižniekiem un zemniekiem viņu dzīvesvietās. Šis fakts arī radis atspulgu tikko citētajā dziesmā.

Par pāris Rīgas tematikas tautasdziesmām savukārt varētu spriest, ka tās sacerējuši dravnieki un mednieki, kaut gan dzimtniecības laikā dravniecība un medniecība parasti bija vairs tikai zemkopības palīgozare. Šo dziesmu teksti:

*Bij man viena sila bite,
Kā telīte pirmu pienu;
Mucām medu Rīgā vedu,
Kuģiem vaskus Vāczemē.*

LD 30 271

*Viegli tek man laiviņa,
Caunu ādu pielādēta;
Pretim nāca Rīgas kungi,
Siekiem naudu mēridami.*

LD 30 899

*Ar biteiti Reigā brauču,
Četri voska skrytuleiši;
Reigas kungi priškā skrēja,
Sīkim naudu mēreidami.*

LTdz 12 546

Iespējams, ka minētās četrriņdes attiecas drīzāk uz XIV, XV (varbūt daļēji vēl uz XVI) gadsimtu, kad latviešu piegādātam medum, vaskam, kā arī zvērādām Rīgas tirgū joprojām bija diezgan prāvs īpatsvars.

Arī par dažām kara dziesmām, kur figurē Rīga, var domāt, ka tās radušās karavīru vai viņu tuvinieku vidē, piemēram:

*Atverat, Rīgas meitas,
Man vārtiņus vakarā:
Piekususe man rociņa,
Zobentiņu vīcinot.*

LD 31 810, 1

*Bisenieki, strēlenieki
Mani īsti bāleliņi,
Sašaudīja Rīgas pili
Deviņos gabalos.*

LD 31 944

*Man galviņa izkurbēse
Kā tam koka dzenītīm,
Visu nakti aurējot,
Rīgas pili sargājot.*

LD 31 702, 1 v.

*Zila zaļa gaismā ausa,
Iesarkana saule lēca.
Vai tie mani bāleliņi
Krievu (arī: Poļu; Vācu; Rīgas) pili dedzināja?*
LD 32 160

*Sod', Dieviņi, Rīgas kungus,
Kas tos karus sacēluši!
Dod karā bāleliņus,
Mūs' maizītes arējiņus.*
LD 32 172

*Es uzkāpu kalniņāi,
Pašā kalna galiņā,
Tur redzēju sav' bāliņu
Rīgas kara pulciņā:
Pieci puški cepurē,
Sešas zvaigznes zobēnā,
No puškiem gaismā aust,
No zvaigznēm saule lec.*
LD 32 004, 5

Nule minētie piemēri ir reti izņēmumi, kas nenosaka tautasdziesmās tēlotās Rīgas raksturu un būtību kopumā. To viscaur noteic kāds cits, daudz svarīgāks faktors, proti: Rīga latviešu tautasdziesmās ar nedaudziem izņēmumiem rādīta tieši zemnieku respektīvi dzimtļaužu skatījumā. Citiem vārdiem: tautasdziesmās Rīga tiek skatīta, vērtēta un izprasta ar zemnieka acīm un prātu. Tas tad arī ir pamatu pamats, kas nosaka tautasdziesmu kā Rīgas vēstures avota specifiku kā kopumā, tā vissīkākajās niansēs.

No pirmā acu uzmetiena var likties, ka tas nav nekas sevišķs un ka teiktais attiecas uz tautasdziesmu savdabību vispār. Tomēr ir būtiska starpība, vai dziesmu sacerētājs sacer dziesmas par labi pazīstamām, sev tuvām lietām un parādībām, ar kurām viņš sastopas ik dienas, dzīvo ar tām kopā un elpo vienu gaisu, vai arī dziesmu sacerētājs sacer dziesmas par lietām un parādībām, par kurām viņš kaut ko dzirdējis citus stāstām, bieži skatījis tās tikai savā iztēlē un retumis pats tās redzējis un vērojis, uz neilgu laiku tad būdams sev svešā vidē un neierastos apstākļos. Šai otrai objektu grupai parasti pieder arī tautasdziesmu Rīga.

Tieši tas pamatfaktors, ka dziesmas par Rīgu sacerējuši zemnieki, visnotaļ nosaka gan attiecīgo dziesmu tematisko loku, gan arī māksliniecisko

izteiksmi, dzejas gleznu un tēlu izvēli un lietojumu. Tas savukārt visai ierobežo tautasdziesmu kā Rīgas vēstures avota izmantojuma iespējas un noderīgumu. Par Rīgu un tās vēsturi no tautasdziesmām uzzināms palai- kam tikai tas, ko dzimtcilvēks pats saskatījis, ieraudzījis, novērojis un pie- dzīvojis, iebraukdam Rīgā uz īsu brīdi sava kunga uzdevumā kā šķūtnieks vai arī ierazdamies tur tirgoties ar saviem ražojumiem.

Skaidrības labad daži salīdzinājumi un piemēri. Tautasdziesmās atro- dams samērā daudz liecību par dažādiem lauku ļaužu sociālajiem grupē- jumiem, viņu saimniecisko, sabiedrisko un tiesisko stāvokli, kā arī viņu savstarpējām attieksmēm, piemēram, par bajāriem jeb labiešiem, saimnie- kiem, kalpiem, bandiniekiem, muižas ļaudīm u. c. Turpretī par Rīgas iedzīvotāju sociālo struktūru, viņu savstarpējām attiecībām un cīņām pēc tautasdziesmu dotumiem uzzināms nesalīdzināmi mazāk. Tā, piemēram, tautasdziesmas nekā neliecina par cīņu starp Rīgas pilsētu un Livonijas ordeni, kas sākās 1297. gadā un ar lielākiem vai mazākiem pārtraukumiem turpinājās līdz Livonijas valstiņu bojāejai XVI gs. otrā pusē; par pilsētas iedzīvotāju zemāko slāņu, kā arī cunftu amatnieku un tirgotāju opozīciju pret Rīgas patriciātu un rātes kungiem, kas spilgti izpaudās t. s. kalendāra nemieros no 1585. līdz 1589. gadam; par gadsimtiem ilgo, nerimto cīņu starp Rīgas latviešu un vācu amatniekiem; par Rīgas latviešu cīņu dēļ sa- vām tiesībām; par pretrunām starp Rīgas amatu meistariem, zeļļiem un mācekļiem. Par to visu liecības tautasdziesmās velti meklēt. Tas pirmām kārtām tālab, ka tautasdziesmu sacerētāji respektīvi dzimtļaudis paši ne- bija iesaistīti šais Rīgas notikumos un viņiem par pilsētas politisko dzīvi un sociālajām cīņām bija ļoti trūcīgs un stipri neskaidrs priekšstats. Fak- tiski tā nebija vispār. Šai sakarā minama arī kāda cita paralēle. Viduslaikos Latvijā vairākkārt mainījās politskās virsvaras, taču pēc tautasdziesmu liecībām grūti diferencēt un spriest par t. s. poļu, zviedru vai krievu lai- kiem. Dzimtļaudis ar šīm politiskajām varām nebija saistīti, nebija no tām tieši atkarīgi, viņu kungs un pavēlnieks arvien bija un palika tas pats balt- vācu muižnieks. Tamdēļ arī tautasdziesmu tēlojumā sociālo pretrunu un cīņu ass balstīta uz divi poliem, kur vienā pusē atrodas dzimtļaudis, bet otrā – kungi un viņu dienderi.

Tautasdziesmās nereti daudzināti *Rīgas namnieki*, kas citādi saukti arī par *preciniekiem*, *namu tēviem* vai *Rīgas kungiem*, bet dziesmās šie *namnieki*

rādīti parasti tikai vienā šaurā aspektā, t. i., saskarē ar zemniekiem tirdznieciskajos darījumos. Vārds *namnieki* tautasdziesmās nav lietots vācu *Bürger* nozīmē, bet tas atbilst vācu *Bauernhändler*. Šādā zemnieku tirdzniecības nozīmē *namnieku* vārds pirmoreiz minēts vecākajā latviešu juridiskajā tekstā – Rīgas audēju amata statūtos 1625. gadā. Taču pati zemnieku tirdzniecība kā tāda ir krietni senāka parādība. Jau 1510. gada Rīgas tirdzniecības noteikumos sastopami norādījumi par zemnieku piesaisti atsevišķiem tirgotājiem. Kopš XVI gs. dzimtļaudīm vairs nebija brīv pārdot Rīgas tirgū labību, linus un citus ražojumus patērētājiem tieši. Zemnieku ražojumus vispirms uzpirka Rīgas tirgotāji (tautasdziesmās *namnieki*), kas tos pārdeva tālāk pilsētas iedzīvotājiem. Ši īpatnējā zemnieku tirdzniecība (*Bauernhändler*) ar dažādiem ierobežojumiem praktiski pastāvēja līdz XIX gs. sākumam, kaut gan oficiāli to atcēla 1765. gadā ar Katrīnas II izdotajiem Rīgas pilsētas tirdzniecības noteikumiem.

Rīgas namnieki savās interesēs nosacīja cenas, kā zemnieku ražojumus iepērkot, tā arī pilsētas preces pārdodot. Šai ziņā namnieki mēdza apkrāpt zemniekus, jo zemnieki nezināja tirgus ikreizējās cenas. Bez tam namnieki palaikam lietoja nepareizus svarus un mērus, kā arī maksāja mazvērtīgā sīknaudā. Namnieki arī aizdeva zemniekiem līdz nākamajam rudenim naudu, dzelzi, sāli, siļķes, arī labību. Tā kā zemnieki bieži vien nespēja laikus parādu atdot un radās jauni parādi, tad viņi kļuva par attiecīgo namnieku mūžīgiem parādniekiem, kurus ierakstīja īpašās zemnieku parādu grāmatās. Tēva iekrātie parādi pēc viņa nāves pārgāja dēla ziņā. Saviem parādniekiem namnieki uzlika par pienākumu ikreiz atdot viņiem savus ražojumus un pirkt tikai viņu preces. Šīs Rīgas namnieku darījumu abas puses – tirgotāju un augļotāju – uzskatāmi atspoguļotas arī tautasdziesmās, piemēram:

*Es apkalu kumeliņu
Ar veciem dālderiem;
Visi Rīgas precenieki
Par kumeļu naudu sola.*
LD 29 695

*Rīgas kungi namniecīni,
Man naudiņas aizdodiet;
Uz rudeni atvedīšu
Baltu linu vezumiņu.*
LD 31 808

*Ziedu pļava man papļauta,
Kasējiņa nederēta;
Rīgā nauda man paņemta,
Kaņepāji nemistīti.*

LD 11 203 v.

*Ziedi, muna linu druva,
Zilajiemi ziediņiem;
Rīgā sēd namnieciņi
Zilās zīda biksītēs.
Es jums lūdzu, namnieciņi,
Aizdodiet man naudiņas,
Nāks rudens, atvedīšu
Baltu linu birkaviņu.*

LD 28 378, 3

Idealizētais Rīgas tēlojums

Zināmi Rīgas tēla idealizācijas priekšnoteikumi jau iekļauti dažu tautsdziesmu sākumrindā *Sen to Rīgu daudzīnāja*. Šim labi pazīstamajam motīvam funkcijas sakarā piemīt formulas raksturs. Rīgas tematikas dziesmās verbs *daudzīnāt* parasti lietots ar nozīmi 'teikt, cildināt, slavināt'. Ja kādu cilvēku, lietu, parādību vai notikumu pārlieku bieži piemin, daudzina, slavina, vienalga, pamatoti vai nepamatoti, tad attiecīgam objektam pamazām un nemanot tiek piedēvētas tādas izcilas, cildenas īpašības jau tādā pakāpē un summējumā, kādā patiesībā tam nemaz nepiemīt. Līdz ar to savukārt sākas arī pats lietu, parādību un notikumu idealizācijas process.

Tas pats sakāms par tautsdziesmās daudzīnāto Rīgu. Kas tad teic, cildina Rīgu? Pēc Rīgas tematikas dziesmām lēšot, tie vispirms ir Rīgā braucēji vai gājēji, pirmām kārtām tie, kas Rīgu ierauga pirmoreiz. Līdz tam viņi no citiem Rīgas braucējiem varbūt ir jau dzirdējuši Rīgu daudzīnām vairāk vai mazāk idealizētā skatījumā. Skaidrības labad citējamas tautsdziesmas ar nule minēto sākummotīvu *Sen to Rīgu daudzīnāja*:

*Sen to Rīgu daudzīnāja,
Nu to Rīgu ieraudzīju:
Visapkārt smilšu kalni,
Pate Rīga ūdenī.*

LD 31 829

*Sen to Rīgu daudzināja,
Nu to Rīgu ieraudzīju:
Trīs malās smilšu kalni,
Ceturtā Daugaviņa.*

LTdz 22 004

*Sen to Rīgu daudzināja,
Nu es biju, nu redzēju:
Stūrs pie stūra, mūrs pie mūra,
Caunes aste galiņā.*

LD 31 828

*Rīgu lielu lielījāt
Tam, kas Rīgas neredzējs;
Es izjāju Rīgas pili
Ar trijiem lēcieniem.
Kad vēl jātu otru trīs,
Tad pārlēktu Daugavai.*

LD 31 816

Divu pirmo dziesmu otrā divrindē vērojams gluži reāls viduslaiku Rīgas ģeogrāfiskās situācijas raksturojums, kas izteikts ar dzejas valodas tēliem. Kas tie par smilšu kalniem un ūdeni, kas iekļauj Rīgu? Kā zināms, viduslaiku Rīgu apjoza ne vien aizsargmūra siena, bet arī no smiltīm uzbērti aizsargvaļņi – t. s. smilšu kalni. Kā pēdējais no vēlāk nojauktajiem aizsargvaļņiem saglabājās kādreizējais Kubes kalns tagadējās Esplanādes dārzā. Bez tam Rīgu visapkārt apņēma Daugavas un Rīdzenes, un vēl citu mazāku upīšu ūdeņi, tādējādi pati pilsēta atradās it kā uz salas, vai kā dziesmā teikts: *Pate Rīga ūdenī*. Trešās dziesmas trešā rinda *Stūrs pie stūra, mūrs pie mūra* liecina, ka viduslaiku Rīgā ielas bijušas mazas un šauras, nami cieši pieklāvušies cits citam. Dziesmas ceturtajā rindā *Caunes aste galiņā* vērojams kāds zīmīgs Rīgas izskaistinājuma respektīvi idealizācijas elements – caunes astes tēls.

Burtiski uztverot un izprotot ceturtais dziesmas saturs, varētu domāt, ka viduslaiku Rīga nemaz tik liela nav bijusi. Taču šai gadījumā gan dziesmas saturs, gan tēlu izvēli noteikusi bravūrīga lielība un spēcīgs hiperbolizējums. Līdzīgi kā bramanīgs tēva dēls savukārt dižojas:

*Es bij' puika, man bij vara,
Es varēju lielīties:*

*Rīgu nesu saujīnā,
Pēterburgu padusē
Un tās citas kroņa muižas
Aiz cepures aizspraudos.*

LD 13 186

*Es bij' puika, man bij vara,
Es varēju lielīties:
Rīgu nesu rociņāji,
Jelgaviņu padusē,
To nabaga Kuldīdziņu
Aiz cepures aizspraudīju.*

LD V 13 186, 1

Par šīs dziesmas kādreizējo popularitāti tautā liecina tās daudzie teksta varianti ar plašu izplates areālu. Patiesībā, salīdzinot toreizējo Rīgas teritoriju ar citām Rietumeiropas lielākajām viduslaiku pilsētām, redzams, ka Rīga tolaik bijusi samērā liela pilsēta un kā tādu to cildina arī latviešu tautasdziesmas. Viduslaiku Rīgas teritorija aptuveni atbilst tagadējam Rīgas vecpilsētas lielumam. Senās Rīgas relatīvais lielums izcelts arī dziesmā:

*Ar tu, liela Rīgas pile,
Kas var tevi aptecēt?
Nams pie nama, stūr's pie stūra,
Otras malas neredzēju.*

LTdz 22 011

Piebilstams, ka tautasdziesmās vārdkopa *Rīgas pils* palaikam lietota 'Rīgas pilsētas' nozīmē.

Otra Rīgas idealizētāju daļa bija tie lauku iedzīvotāji, pārsvarā nabadzīgie ļaudis, kam nebija lemts nokļūt Rīgā un redzēt to savām acīm. To apzinādamies kā negrozāmu likteņlēmumu, viņi par sevi labvēlīgi ironizē:

*Nabadziņi, nabadziņi,
Kā mēs Rīgu redzēsim?
Vienis otru pacelsim (arī: Cits uz cita sakāpsim),
Tā mēs Rīgu redzēsim.*

LD 31 231

*Ubadziņ, nabadziņ,
Kad mēs Rīgu redzēsim?
Kāpsim bērza virsūnē,
Tā mēs Rīgu redzēsim.*

LFK 740, 4894

*Ubadziņi, nabadziņi,
Kad mēs Rīgu redzēsim?
Kad ziedēs cirvja kāti,
Tad mēs Rīgu redzēsim.*

LFK 1910, 2975

*Ziemas svētku vakarā
Ēdam dzīvu labībuņu;
Sakāpjam cits uz cita,
Tad mēs Rīgu redzēsim.*

LD 33 300

Šis neremdināmās un nepiepildāmās ilgas redzēt citu daudzīnāto Rīgu arī ir viens no tās idealizācijas priekšnoteikumiem.

Jāuzsver, ka viduslaikos latvisko iedzīvotāju vairums Rīgu nebija redzējuši. Tāpēc arī saprotama viņu lielā vēlme pašiem skatīt Rīgu. Arī pat tagad ne katrs Latvijas iedzīvotājs ir pabijis Rīgā. Izcilā Nīcas teicēja, laba klasisko tautasdziesmu zinātāja K. Čirkše, folkloras vācējiem 1961. gada vasarā teikusi: "Par Liepāju un Škodu nekur tālāk neesmu bijusi." Vēlme redzēt Rīgu bijusi tik spēcīga un dziļi iesakņojusies tautas apziņā, ka maziem bērniem, lai izskaustu šīs neapslāpējamās ilgas, pieaugušie ieteikuši ārā aukstā ziemas laikā piešaut mēli pie kāda salta dzelzs priekšmeta, nosakot: "Re, kur Rīga!" Arī pats agrā bērnībā esmu šādu rīcību nepatīkami izjutis uz savas ādas.

Pats Rīgas tematikas dziesmu saturs nenoliedzami apstiprina, ka Rīgas daudzīnātāji un apjūsmotāji lielākoties bija tie Rīgā braucēji, kas tur ieradās pa sauszemes ceļiem. Viduslaikos tie pārsvarā bija dzimtļaudis, t. i., latviešu zemnieki.

Rīgas idealizācijas sakarā jāizceļ vēl kāds faktors. Ir jau tā, ka, pirmoreiz skatot un vērojot kādu svešu vietu, pilsētu, šoreiz Rīgu, redzētais un piedzīvotais skatītājā neviļus izraisa ļoti spēcīgas jūtas, emocionālu pārdzīvojumu. Tieši šādā pacilātas sajūsmības gaisotnē visas lietas un parādības liekas sevišķi skaistas un cildenas. Tātad svarīgs ir t. s. pirmreizes jeb sākuma efekts. Turpretī ar katru nākamo tās pašas vietas apmeklējumu sajūsmas izraisītais aizrautības un slavinājuma vilnis pamazām mēdz noplakt, un līdz ar to cilvēks lietas un parādības sāk uztvert un izprast, vērot vairāk vai mazāk tādas, kādas tās ir patiesībā, – vairs ne tik glītas un pievilcīgas, viss

liekas stipri parastāks, ikdienišķāks. Tas ir t. s. pieraduma faktors. Līdzīgi viduslaikos tas, domājams, noticis arī ar tiem Rīgā braucējiem, kas tur ieradās pirmoreiz, kā arī ar tiem, kas Rīgu apmeklēja vairākkārt.

Prātā paturams arī tas lielais kontrasts, kas radās zemniekiem, pirmoreiz nonākot Rīgā un skatot augsto pilsētas aizsargmūra sienu ar vairākiem aizslēdzamiem vārtiem un daudziem aizsargtorņiem, staltos, baltos namus un dzižās preču noliktavas (spīķerus), apsegtas ar spožiem sarkano dakstiņu jumtiem, vērojot slaidos, stāvos baznīcas torņus ar gaišiem vai krus-tiem galā un visu redzēto un piedzīvoto neapzināti salīdzinot ar dzimtļaužu parasto, vienkāršo ikdienas dzīvesveidu, viņu zemajiem, guļbūvē no apaļiem baļķiem cirstajiem mājokļiem un saimniecības ēkām ar salmu vai niedru jumtiem. Šis milzīgais pretstats savukārt bija viens no Rīgas un tās iedzīvotāju dzīvesveida idealizācijas priekšnoteikumiem.

Šāds Rīgā braucējs, pilsētu vērodams pirmoreiz, pārradies mājās, gan savējiem respektīvi mājiniekiem, gan citiem Rīgu ne vien daudzināja, slavināja, bet arī stāstīja par tur redzēto un piedzīvoto dažnedažādas dīvainas lietas, t. s. Rīgas brīnumus.

Vēl pieminams kāds svarīgs moments, kas, apskatot tautasdziesmas par Rīgu, nav izlaižams no redzesloka. Proti: idealizācijas tieksmei folklorā ir stipri senas tradīcijas, un tai piemīt jau zināms rituāls raksturs. Ne velti K. Barona "Latvju dainās" sastopama virkne dziesmu, kas vēstī par redzēto un piedzīvoto tālās, svešās zemēs. Tur ienācējs ik uz soļa var ieraudzīt visneiedomājamākās dīvainības, nekur citur neredzētus brīnumus. (Tautasdziesmu valodā *svešās zemes* ne vienmēr ir tik tālas un nepazīstamas, tā var būt dēvēti pat tuvie kaimiņnovadi.) Vairāki dziesmu piemēri par svešās zemēs redzētiem brīnumiem jeb ērmiem:

*Es bij' tāļu staigājuse,
Es bij' daudz(i) redzējuse:
Akmens stāv uz ūdeņa,
Smilga grima dibenā.*

LD 31 750

*Tāļu gāju, daudz redzēju,
Var' otram pastāstīt:
Akmens stāv uz ūdeņa,
Smilga grima dibenā.*

LD 31 750, 5

Tālu, tālu es staigāju,
Daudzi, daudzi es redzēju,
Kur ūdeni velten vēla,
No akmeņa skalus plēsa.

LD 31 766, 1

Kādus ērmus es redzēju,
Pa pasauli staigādams:
Ozols auga, zari dega,
Gailis dzied galiņā.

LD 31 768

Kādus ērmus es redzēju,
Svešu zemi staigādams:
Es redzēju cūku cirpam,
Avetiņu svilinām.

LD 31 770

Kādus ērmus es redzēju,
Svešu zemi staigādams:
Zem akmeņa zaļa zāle,
Uz akmeņa sakņu gali.

LD 31 771

Līdzīgā ievirzē stāstīts arī par "Rīgas brīnumiem":

Sen dzirdēju, nu redzēju
Rīgā zaļu ozoliņu:
Zelta ziedi, vara saknes,
Sudrabiņa lapiņām.

LTdz 22 028 v.

Kādus ērmus es redzēju,
Rīgas pils staigādams:
Cūkai ragi, vistai pupi,
Aunam sedli mugurā.

LTdz 22 030

Es šodien Rīgā biju,
Ko Rīgā ieraudzīju?
Cūkai ragi, vistai pupi,
Kuiļam segli mugurā.

LTdz 22 030, 1

Pirmajā četrindē daudzinātais Rīgas ozols patiesībā ir teiksmainais Saules koks.

Tās visas ir ļoti senas cilmes ieražu dziesmas. Šo dziesmu lielo vecumu netieši pamato tie daudzie mitoloģiskie tēli un priekšstati, kas veido un noteic šo sacerējumu saturu.

Šāda veida dziesmās izmantotas spilgtas hiperbolas, uzsvērts lietu un parādību hiperbolizējums, pat ačgārnības. Savukārt hiperbola – apzināts pārspilējums – ir viens no būtiskākajiem idealizācijas elementiem.

Arī tautasdziesmās pati Rīga, tās vide un iemītnieki nereti tiek ideālizēti, iekļauti iztēles un izdomas radīto brīnumu pasaulē, kur vērojamas visādas dīvainas lietas un neparasti notikumi, piemēram:

Ejam, brāļi, mēs uz Rīgu,

Rīgā laba dzīvošana:

Stikla durvis, vara vārti

Verās paši neverami.

LD 31 746

Rīgā iešu es, māmiņā,

Rīgā viegla dzīvošana:

Stikla duris, vara vārti,

Paši veras neverami.

LD 31 746, 1

Vis' uz Rīgu, vis' uz Rīgu,

Rīgā laba dzīvošana:

Dzelza stabi, vara vārti,

Paši tek neverami.

LD 31 746, 2

Rīgas vārti veras paši, vai arī tie ir neparasti viegli virināmi:

Kas kait Rīgas meitiņām

Vieglu dzīvi nedzīvot:

Dzelza vārti, stikla durvis,

Visi viegli virināmi.

LTdz 21 978

Pati Rīga kalniņā,

Rīgas vārti lejiņā;

Man māmiņa pamācīja

Ar smildziņu virināt.

LTdz 21 999

*Trīsreiz Rīgu aptecēju,
Smilgām šūti zābaciņi;
Es varēju Rīgas pili
Ar smildziņu virināt.*

LTdz 22 000

Īstenībā kāds šos neparastos vārtus, kas idealizētos priekšstatos par brīnumjauko dzīvi Rīgā it kā veras paši neverami, tomēr atver. Kas to izdara? Tās ir Rīgas tematikas dziesmās bieži cildinātās Rīgas meitas, kas dēvētas arī par Rīgas jumpravām jeb Rīgas mamzelēm:

*Rīgas meita, jumpraviņa,
Atver man Rīgas vārtus:
Man rociņas nosalušas,
Pātedziņu vēcinot.*

LD 31 810

*Rīgas meitas, jumpraviņas,
Man vārtiņus atveriet:
Man rociņas piekusušas,
Zaļu irkli vēdinot.*

LD 31 810, 2

*Reigas meitas, Reigas meitas,
Atverit Reigas vārtus:
Man rūciņas sasolušas,
Kumeliņu sadlojūt.*

LTdz 22 002, 2

*Rīgas meitas, mamzelītes,
Man vārtiņus atveriet:
Man rociņas piekusušas,
Zelta grožu kustinot.*

LD 31 810, 2 v.

Kādā latgaliešu dziesmā kā Rīgas vārtu atvērēja minēta mitoloģiskās Saules meita Bōrbaleņa (LTdz 22 002, 3). Vārtu vērēja dažkārt var būt arī pati Rīgas māte:

*Ar zaķīti Rīgā braucu
Rakstītās kamanās;
Rīgas māte vārtus vēra:
Kur braukdams tu, puisīti?*

LTdz 22 095

Taču arī šais dziesmās pausta tikai daļa patiesības, proti: kāds šos Rīgas vārtus tomēr atver, lai atnācējs vai atbraucējs varētu brīvi iekļūt pilsētā. Īstā, vēsturiski pamatotā patiesība ir šāda: Rīgas vārtus sargāja īpaši bruņoti sargi, kas vārtus atvēra tikai tiem, kam bija atļauts ienākt vai iebraukt pilsētā.

Šais dziesmās atspoguļotai šķietamai realitātei par Rīgas meitām kā Rīgas vārtu atvērējām piemīt īpašs uzdevums, t. i., zemteksts. Ar šādu Rīgas meitu rīcību jeb nodarbi ir gribēts uzsvērt, ka Rīga ir latviešu pilsēta, ka tās pamatiedzīvotāju lielum lielā daļa ir latvieši, kas Rīgā dara ne vien dažādu arodu darbus un veic saimnieciskus darījumus, bet arī organizē un kārtu Rīgas dzīvi kopumā, tātad ir pilsētas īstie saimnieki. Tamlīdzīgu atzinumu netieši pauž daudzas Rīgas tematikas dziesmas. Jāuzsver, ka arī tas ir viens no Rīgas idealizācijas izpausmes veidiem tautasdziesmās.

Viduslaiku Rīgā bez latviešiem dzīvoja arī citu tautību ļaudis, kā vācieši, krievi, poļi, leiši, igauņi, žīdi u. c., tomēr Rīgas tematikas dziesmās, izņemot vāciešus un krievus, citu etnisko grupu piederīgie nav pieminēti. Spriežot tikai pēc tautasdziesmu liecībām, varētu pat domāt, ka Rīgā visos laikos liels pārsvars bijis tieši latviešiem. Arī tā ir sava veida patiesā stāvokļa idealizācija. Taču tā palīdzēja iesakņoties un nostiprināties tautas apziņā negrozāmai pārliecībai, ka Rīga ir latviešu pilsēta, kas arvien piederējusi latviešu zemei un latviešu tautai.

Šāds plaši izvērsts secinājums, protams, nav izdarāms vienīgi uz minēto dziesmu pamata vien, bet tas veicams ciešā sasaistē ar tām liecībām un atzinumiem, ko sniedz visas Rīgas tematikas dziesmas kopumā.

Lietu un parādību idealizācijas aspektā būtu apskatāmas vēl dažas citas tautasdziesmas par "Rīgas brīnumiem":

*Iesim, brāļi, mēs uz Rīgu,
Rīgā laba dzīvošana:
Rīgā rej zelta suņi,
Sudraboti gaiļi dzied.*

LD 31 747

Šīs dziesmas trešajā rindā pieminētie Rīgas suņi daudzīnāti arī citos dziesmu tekstos:

*Ko tie Rīgas suņi rēja,
Jūriņā vērdamies?*

*Saules meita noslīkuse,
Zelta kannas mazgājot.*

LD 33 822

*Dikti rēja Rīgas suņi
Daugaviņas maliņā;
Visi Rīgas precenieki
Virs Daugavas naudu skaita.*

LD 30 714

*Ko tie Rīgas suņi rēja,
Daugavā skatījās?
Ūdris guļ dibinā,
Zelta pieši kājiņā.*

LD 30 582

Kuri no tautasdziesmās minētajiem Rīgas suņiem varētu būt īsti, t. i., reāli suņi, to iespēju robežās lai nosaka paši lasītāji. Par īstiem gan laikam nebūtu uzskatāmi teiksmainie Rīgas zelta suņi, kā arī mītiskie Rīgas suņi, līdzīgi kā par īstiem nav uzlūkojami estetizētie Rīgas sudrabortie gaiļi. Atliek vēl trešajā un ceturtajā dziesmā pieminētie Rīgas suņi, kas rej Daugavas malā. Tie tad arī varētu būt īstie, reālie Rīgas suņi, t. s. Rīgas apsardzes suņi, kuru uzdevums bija aizsargāt pilsētu, lai tajā nelikumīgi neielavītos nevēlami svešinieki vai ļaundari.

Gluži reāli gan uztverami tie Rīgas gaiļi, kas agri no rīta modina tālā ceļa braucējus. Šai gadījumā šie Rīgas gaiļi it kā veic pulksteņa funkcijas:

*Agri dzied Rīgas gaiļi,
Agri sēdu laiviņā,
Lai palika Rīgas meitas
Apgulušas, nepieceltas.*

LTdz 22 156

*Agri dzied Rīgas gaiļi,
Agri kāpu laiviņā;
Pūt, vējiņi, dzen laiviņu,
Aizdzen mani Vāczemē!*

LTdz 22 161

*Agri dzied Rīgas gaiļi,
Agri kāpu laiviņā;
Jau atražu kurzemnieces
Samalušas sijājot.*

LTdz 22 164

Zemnieku vidē idealizētie priekšstati par labo dzīvi Rīgā atspoguļoti arī četrindēs, kur vērojams jau dzīves realitātei tuvāks saturs. Dziesmu tekstos dažas pieminētās reālijas vedina spriest, ka tās varētu būt jaunāku laiku cilmes dziesmas:

*Iesam, brāļi, mēs uz Rīgu,
Rīgā laba dzīvošana:
Sarkans alus, brandavīns,
Daiļas pašas nesējiņas.*

LD 31 748

*Iesim, brāļi, mēs uz Rīgu,
Tur mēs jauki dzīvosim:
Rīgā alus, Rīgā medus,
Rīgā smukas mamzelītes.*

LD 31 748, 1

*Rīgā iešu es, māmiņa,
Rīgā jauka dzīvošana:
Rīgā šnabis, Rīgā alus,
Rīgā jauni puisēniņi.*

LTdz 21 984

Dzimtļaužu uztverē tiek idealizēta arī šķietami brīvā dzīve Rīgā, jo tur nav jāiet kunga klaušās un nav jākalpo kunga labā. Viduslaikos spēkā bija nerakstīts likums – pilsētas gaiss dara cilvēku brīvu un neatkarīgu. Līdzīgu domu pauž arī dziesma:

*Iesim, brāļi, mēs uz Rīgu,
Rīgā laba dzīvošana:
Ne tur jākuļ kunga rijas,
Ne ar dzirnas jākustina;
Putniņš kūla kunga rijas,
Ūdens dzirnas kustināja.*

LTdz 21 985

Pretstatā sūrai un trūcīgai zemnieka ikdienas dzīvei laukos dzimtcilvēks, slepus aizbēdzis uz Rīgu, veiksmes gadījumā ar laiku var kļūt pat turīgs:

*Kur tu iesi, bāleliņi,
Baltas kājas apāvies?
– Ieš', māsiņa, es uz Rīgu
Zelta naudas pelnīties.*

LD 31 785

Uzsverams, ka šais Rīgas tematikas dziesmās nekas netiek bilsts par to, ka šie iluzorie priekšstati par labo un brīvo dzīvi Rīgā ir tikai sapņu vīzija, kam nav reāla seguma.

Īstenība ar tēlainu izdomu un iztēli cieši savijusies vienkop tādā labi pazīstamā dziesmā kā:

*Krustiem kalta Krievu zeme,
Margiem Rīga izmargota;
Caur krustiem saule lēca,
Caur margiem norietēja.*

LD 31 775

*Krustiem kalta Krievu zeme,
Mergiem Rīga izmargota;
Aiz krustiem saule lēca,
Aiz mergiem nomergoja.*

LD 31 775, 2

Vēl kāda tematiski radniecīga četrinde:

*Krustu krustu, margu margu
Rīgas pils samūrēta;
Caur krustiem, caur margiem
Neredz saules uzlecot.*

LD 31 776

Arī šais abi dziesmās Rīgas tēls tiek spilgti poetizēts respektīvi ideālizēts. Tamlīdzīga tipa dziesmās nav iespējams pateikt, kur beidzas īstenība un sākas fantāzijas apvīta izdoma.

Neparastā *krieviņa* tēla dēļ nav iespējams ticami identificēt kādas četrindes otras puses saturu. Pati dziesma K. Barona "Latvju dainās" publicēta tikai vienā variantā:

*Kas mirdzēja, kas spīdēja
Rīgas torņa galiņā?
Krieviņš torņa galiņā
Zeltītiem svārciņiem.*

LD 31 773

Ka šī četrinde tautā kādreiz bijusi plašāk izplatīta un labāk pazīstama, to apstiprina Latvijas Zinātņu akadēmijas izdodamais latviešu tautasdziesmu krājums, kur 5. sējuma 1. grāmatā publicēti 46 šīs dziesmas varianti (no

tiem Kurzemē dzirdēti 13, Zemgalē – 12, Vidzemē – 8 un Latgalē – 7 varianti), bet 6 variantiem ir nelielas saturiskas izmaiņas. Pie tam vienā variantā, kas nodrukāts kā pamatdziesmas versija, *krieviņš* aizstāts ar *vācieti*. Taču šis gadījums kā sava veida izņēmums lietas būtību nemaina, jo līdz Pirmajam pasaules karam baltvācieši bija Rīgas pamatiedzīvotāji. Variētais četrriņdes teksts:

Kas mirdzēja, kas spīdēja

Rīgas torņa galiņā?

Vāciets tup galiņā

Sudrabotiem svārciņiem.

LTdz 22 014, 1

Grūti priest, ko varētu nozīmēt oriģinālais dzejas tēls *krieviņš Rīgas torņa galiņā*. Iespējams, ka šis tēls kā dzejisks vispārinājums varētu simbolizēt Rīgā dzīvojošos krievus, līdzīgi kā tautasdziesmā (LD 2537) *Igauniski strazdiņš dzied Rīgas torņa galiņā*, kur poetizētais strazdiņš ar igauņu valodu varbūt simbolizē Rīgas igauņus. Taču tie ir tikai prātnieciski minējumi, kam pagaidām nav argumentēta pamatojuma.

Krieviņa tēlam iespējams arī cits skaidrojums. Ja minētai dziesmai ir jaunāku laiku cilme, tad *krieviņa* tēls varētu simbolizēt kādu Rīgas pareizticīgo baznīcu, paturot prātā, ka *krieviņam* Rīgas torņa galiņā ir zeltīti svārciņi, kas mirdz un laistās saules staros. Šie zeltītie svārciņi varētu savukārt simbolizēt pareizticīgo baznīcas apzeltītos kupolus.

Rīgai ir arī sava mitoloģizēta māte, kas sagaida ceļiniekus un aprūpē tos:

Es apjāju Rīgas pili,

Neviens manis neredzēja;

Rīgas māte, tā redzēja,

Tā ieveda istabā,

Tā ieveda istabā,

Tā pacēla zelta krēslu.

LD 31 749

Starp daudzām latviešu mitoloģijas mātēm *Rīgas māte* personificē vienīgo Latvijas pilsētu, kam tautasdziesmās piešķirts cildenais mātes gods. Arī šis fakts lieku reizi izceļ Rīgas īpašo lomu un nozīmi latviešu tautas dzīvē.

Tāpat Rīgā mājā arī *Naudas māte*, kas tautasdziesmās simbolizē naudas lielo īpatsvaru un arī varu dažādos saimniecības un tirdzniecības

darījumos ne vien Rīgā, bet arī zemnieku dzīvē, lielākoties tieši saskarē ar Rīgu:

*Visapkārt Rīgai braucu,
Neviens mani nepazīna;
Naudas māte, tā pazina,
Tā apbēra sudrabiņu.*

LD 31 844

Kādā dziesmā Rīga nodēvēta par *naudas pili*:

*Rīga, Rīga, naudas pils,
Nevar stūra kustināt!
Cēsis nesu saujiņā,
Valmierīti padusē;
Citas sīkas leišu pilis
Aizpušķoju cepurīti.*

LD 13 186, 14

Ar Rīgu nereti saistīti tādi jēdzieni kā zelts un sudrabs vispār (tautasdziesmās tie veic lielākoties dzejas tēlu funkciju), kā arī Rīgas sudrabs, arī bagātība, ko var nopirkt tikai Rīgā. Rīgai ir arī savi naudas kalēji, biežāk stīgu kalēji. Tie ir māsas bāleliņi, kas Rīgā tagadējā izpratnē nodarbojas ar smalko daiļamatniecību. Daži tautasdziesmu piemēri, kur daudzināts Rīgas sudrabs:

*Caur ūdeni, caur akmini
Vilku Rīgas sudrabiņu;
Caur tautām tautas veda,
Māmiņ, tavu auklējumu.*

LD 23 127

*Es iz Rīgu nenoietu,
Kam ne Rīgas sudrabiņa;
Es neņemtu līgaviņas,
Kam ne krekla audējiņas.*

LD 22 608

*Naītum Reigas ceļa,
Ka na Reigas sudabreņa;
Najemtum ļaudaveņas,
Ka na kraklu šivēja.*

LD 22 608, 1

*Šurpu, vējiņ, i pūtiet
Visu Rīgas sudrabiņu,
Še ir daudz(i) jaunu meitu,
Sudrabiņa nesējiņu.*

LD 30 830, 3

Domājams, ka šoreiz nebūtu vajadzīgs sīkāk iztirzāt labi pazīstamās tautasdziesmas, kur vēstīts par cekulainu vai sudrabetu zīli vai lakstīgalu, kas skaisti dzied Rīgas torņa galiņā. Izņēmuma kārtā ieskatam vienīgi kāda mazāk zināma četrrinde par lakstīgalu, kas darina kroni respektīvi vainagu *Rīgas mūra maliņā* (arī: *Rīgas pils galiņā*):

*Lakstīgala kroni kala
Rīgas mūra maliņā.
Izkal manim, lakstīgala,
Vess man tautas šoruden.*

LD 5974

*Laksteigola krūni kola
Reigas myura maļeņā.
Izkaļ maņ, laksteigola,
Sūgod īšu tautenōs.*

LD 5974, 1

Idealizācijas pakāpē tiek pacelta arī visas Rīgas neparastā dimdēšana un ribēšana, kad māsai (arī sērdienei) kroni vai pūru kaļ, kā arī Rīgas kungi naudu skaita:

*Trīs gadiņi Rīga rīb,
Kas to Rīgu ribināja?
Tie sudraba kalējiņi,
Tie to Rīgu ribināja.
Tai māsai kroni kala,
Kam deviņi bāleliņi;
Divus stūrus zelta lika,
Trešo sika sudrabiņa.*

LD 6164

*Tricēt trīs Rīgas pile –
Ko tur kala, ko ne kala?
Pieci brāļi vieni māsi
Zelta kroni kaldināja.*

LD 6173

Rīga dimd, Rīga dimd,
Kas to Rīgu dimdināja?
Tai māšai pūru kala,
Kam deviņi bāleliņi.

LD 7892, 2

Rīga rīb, Rīga rīb,
Kas to Rīgu rībināja?
Mani treji bāleliņi
Māšai pūru kaldināja.
Tēva brāļi dzelzīm kala,
Mātes brāļi sidraboja;
Mani pašas bāleliņi
Zelta vāku liedējiņi.

LD 16 624, 1

Reiga dimd, Reiga dimd,
Kas tū Reigu dymdynoja?
Reigas kungi noudu skeita,
Tī tū Reigu dymdynoja.

LTdz 22 055

Līdzīgā veidā Rīgu dimdina Kurzemnieku sūri darbi, Pakavoti kumeliņi (LTdz 22 053 v.) vai Vidzemnieku rudzi, mieži, Pakavoti kumeliņi (LTdz 22 053, 1). Arī:

Kurzemnieki Rīgā brauca,
Skanēt skan Rīgas pils;
Trīs birkavi, seši podi,
Tas bij vīra vezumiņš.

LD 31 787

Idealizētā gaisotnē tautasdziesmās skatīta nemitīgā Rīgas izaugsme, pilsētai laika gaitā kļūstot aizvien skaistākai:

Rīga, Rīga, sirmā Rīga,
Es vairs tevis nepazinu:
Gludas ielas, stalti nami,
Spoža saule viducī.

LTdz 22 026

Īpaši uzsvērts sirmās Rīgas lielais vecums:

Ai, ai, vecā Rīga,
Tavu vecu vecumiņu:

Es piedzimu, tev' ieraugu,

Es nomiršu, tu paliksi!

LTdz 22 029

Tik daudz par vairāk vai mazāk idealizēto Rīgas tēlojumu latviešu klasiskajās tautasdziesmās.

Rīgas tēla traktējumā atklātas gan sava laika patiesas dzīves ainas, gan arī paustas tautas ilgas, cerības un vēlmes, tā paceļot Rīgas tēlu pāri reālajai dzīvei poetizētā respektīvi idealizētā pasaulē. Šai spilgti idealizētās Rīgas tematikas dziesmu grupā pats Rīgas tēls, t. i., Rīgas vārds, likumsakarīgi iekļaujas klasiskajām tautasdziesmām tik raksturīgo poētismu klāstā.

Savukārt tais tautasdziesmās, kam tieši vai netieši raksturīgs ir motīvs *Nu to Rīgu ieraudzīju*, skatāms tas Rīgas tēls, kādu to redzējis un uztvēris latviešu zemnieks savos Rīgas apmeklējumos. Te skaidri saskatāms pamatā reāls pilsētas ārējais atveids, gan arī tās poetizējums un iztēlē balstīta apjūsma par Rīgā redzētajiem un dzirdētajiem brīnumiem, kas pakļauti spilgtai jo spilgtai idealizācijai.

Cik liela nozīme var būt Rīgas apmeklējumiem un tur redzētajam, tas labi pateikts kādā latviešu sakāmvārdā: *Ko tu nu zini, tu vēl neesi Rīgā bijis!* (LFK 1730, 59 082).

Reālais Rīgas tēlojums

Idealizētam, spilgti estetizētam un izskaistinātam Rīgas atspoguļojumam kontrasta labad turpmāk būtu pretstatāmas tās tautasdziesmas, kur pamatā redzams reālais Rīgas tēlojums, kas vairāk vai mazāk atbilst vēsturiskai patiesībai.

Lai nebūtu tik skolnieciski un uzmācīgi, neviļus uzspiežot vienu vienīgo, it kā pareizāko interpretējuma variantu, turpmāk vairs netiks komentēts citēto tautasdziesmu saturs un netiks atšifrēti respektīvi skaidroti dzejas tēli, izņemot atsevišķus gadījumus, ja tas būs vajadzīgs. Turklāt šīs grupas dziesmu saturs, kas tiešāk vai netiešāk balstīts uz dzīves īstenību, kā arī reālajam saturam atbilstīgiem dzejas tēliem, vieglāk uztverams un labāk saprotams. Daži tamlīdzīga rakstura tautasdziesmu piemēri:

Rīgas meitas, jumpraviņas,
Darat siltu istabiņu,
Man rociņas nosalušas,
Pātdziņu vēcinot.

LD 31 811

Pāri jāju par Daugavu,
Tilts ribēja, pieši skan;
Atskatos atpakaļ,
Rīgas meitas pakaļ skrej.

LD 31 798

Rīgā autas man kājiņas,
Rīgā jūgts kumeliņš;
Nojūdziet jūs, māsiņas,
Rīgas meitu jūgumiņu.

LD 31 801

Ceļa vīr, ceļa vīr,
Atdod manu gredzentiņu!
— Paga, paga, Rīgas meita,
Lai aizjūdzu kumeliņu.

LD 6421

Rīgas meitas kājas āva,
Grib ar mani līdz iet.
Kur tu iesi, Rīgas meita,
Tu nemāki sienu plaut?

LD 31 812

Rīgas meita, dzeltainīte,
Glāsa munu kumeliņu.
Ej tu nosti, proti kaunu,
Man jau sava saderēta.

LD 11 502, 17 v.

Rīgas meitas gultu taīsa,
Aicin' mani klāt gulēt;
Es gulēšu jūriņā
Savā dēļu laiviņā.
Lai tek mana dēļu laiva
Simtu jūdzu naksniņā.

LD 30 835

Šīs tautasdziesmas nepārprotami apstiprina vēsturisko patiesību, ka Rīgā braucēji mēdza pārgulēt nakti pie Rīgas meitām, kas viņiem nereti bija tuvāki vai tālāki radi. Līdzīgi kā bāliņš labprāt izdeva mūsu tautās Rīgas ceļā respektīvi Rīgas ceļa maliņā, lai, braucot garo Rīgas ceļu, būtu, kur pārlaist nakti. Tātad līdz šai dienai gadsimtos saglabātai un pasargātai tradīcijai, ka laucinieki, iebraucot Rīgā, parasti apmetas pie saviem radiem vai paziņām, ir stipri sena sākotne. Cita satura piemēri:

*Man' māmiņa Rīgā sūta,
Šķit' man Rīgas nezinot,
Jau es biju Rīgas ceļu
Pēdīniem noskaitījis.*

LD 31 794

*Apkārt griezu kumeliņu
Apardams, ecēdams;
Apkārt jāju Rīgas pili,
Rīgai vārtu meklēdams.*

LD 31 729

*Visapkārt Rīg' apjāju,
Salmu jumtu neredzēju:
Šķindeļiem, daktiņiem,
Sikajiem dalderiem.*

LD 31 761, 2

*Gana liela Rīgas pils,
Salmu jumtu neredzēju:
Ķieģeļiem, daktiņiem,
Ozoliņa galdiņiem.*

LD 31 761

Nekā sevišķi skaidrojama, interpretējot šāda veida tautasdziesmas, nav. Daudzmaz pārzinot Latvijas vēsturi vispār un Rīgas vēsturi it īpaši, viss dziesmās attēlotais liekas samērā skaidrs un saprotams. Tas pats sakāms par vairākām turpmāk citētajām Rīgas tematikas dziesmām:

*Resni bija Rīgas kungi,
Kas tos resnus pataisīja?
Kurzemnieku rudzi, mieži,
Tie tos resnus sabaroja.*

LD 31 800

Rīg's pil' gan bagat',
Nemeilei bez naudiņ';
Paldies jūr's ūdentiņ',
Kas mielei bez naudiņ'.

LD 30 836

Rīgas pils, kroga nams
Bez naudiņas nemieloja,
Bez naudiņas nemieloja,
Bez smagā vezumiņa.

LD 31 814

Kroga galds, Rīgas pils
Bez naudiņas nemieloja;
Sav' īsteni bāleliņi,
Tie mieloja bez naudiņas.

LD 26 579

Liels īpatsvars Rīgas tematikas dziesmu grupā ir motīvam *Rīga balta, Rīga balta* vai *Balta, balta Rīgas pils* ar variāciju *Balti, balti Rīgas mūri* vai *Rīgas nami, tie bij balti* (arī: *Balti bija Rīgas ceļi*), *Rīga, Rīga, skaista Rīga*:¹

Rīga balta, Rīga balta,
Kas to baltu balināja?
Kurzemnieku (arī: Vidzemnieku) rudzi, mieži,
Sirmi, bēri kumeliņi.

LD 31 802

Rīgas nami, tie bij balti,
Kas tos baltus balināja?
Kurzemnieku tīra maize,
Puiši, kaldi kumeliņi.

LD 31 802, 7

Balta bija Rīgas pils,
Kas to baltu balināja?
Vidzemnieku sūra vara,
Tā to baltu balināja.

LD 31 803, 1

Balti bija Rīgas ceļi,
Kas tos baltus balināja?
Kurzemnieku mieži, rudzi,
Asi kaldi kumeliņi.

LD 31 802, 4

*Rīga balta, Rīga balta,
Kas to baltu balināja?
Vidzemnieku sūra vara,
Dzelžiem kalti kumeliņi.*

LD 31 803

*Rīga, Rīga, skaista Rīga,
Kas to skaistu darināja?
Vidzemnieku sūra vara,
Pakavoti kumeliņi.*

LD 31 803, 2

Šī Rīgas tematikas dziesmu grupa neapstrīdami apliecina, ka baltās un skaistās Rīgas īstie cēlāji, tās uzturētāji un sargātāji nepārprotami ir vietējie Latvijas iedzīvotāji – vidzemnieki un kurzemnieki. Netiešā nozīmē šie dzimtļaudis ir ne vien Rīgas cēlāji, bet patiesībā arī Rīgas likumīgie saimnieki.

Starp Rīgas tematikas dziesmām kultūrvēsturiski ļoti nozīmīgs ir šāds tautasdziesmas teksts:

*Aizķīlēju Rīgas vārtus
Ar ozola ķīlišiem,
Lai nenāka Rīgas nāve
Kurzemēi ļaužu kaut.*

LD 27 673

Šai četrindē, kas pierakstīta Lestenē un ko K. Barons "Latvju dainās" kā vienvarianta dziesmu ievietojis kādā no daudzām bērnu dziesmu cikla nodaļām, vārdkopa *Rīgas nāve* laikam nosacīti saistāma ar tā dēvēto 1710. gada Lielo mēri, kas bargi un baisi plosījās visā Latvijā, sevišķi Rīgā, tās apkārtnē, arī Kurzemē un Zemgalē. Lielajā mēra epidēmijā tolaik izmira apmēram $\frac{3}{5}$ Latvijas iedzīvotāju. K. Barona "Latvju dainās" pats vārds *mēris* (arī vārdkopa *Mēra māte* dievības nozīmē) sastopams kādos 23 dziesmu variantos.

Līdzīgi kā katoliskajā pasaulē, t. i., katoliskajās zemēs, visi ceļi nosacīti ved uz svēto pilsētu Romu, tā arī latviešu tautasdziesmās uzsvērts, ka visi ceļi, gan lieli, gan mazi, satek vienkopus Rīgā. Piemēram:

*Lieli ceļi, mazi ceļi,
Vis' uz Rīgu aiztecēja;
Lieli puīši, mazi puīši
Uz meitām kājas āva.*

LD 12 008

*Lieli ceļi, mazi ceļi,
Vis' uz Rīgu aiztecēja;
Lieli kungi, mazi kungi,
Visi guļ spilvenos.*

LD 31 339

*Lielas upes, mazas upes,
Vis' uz jūru aiztecēja;
Lieli ceļi, mazi ceļi,
Vis' uz Rīgu aiztecēja.*

LTdz 21 839

*Lieli ceļi, mazi ceļi,
Vis' uz Rīgu aiztecēja;
Lielas meitas, mazas meitas,
Vis' uz Rīgu kājas āva.*

LTdz 21 841 v.

Arī šais četrindīs raksturīgs ir liels hiperbolizēts vispārinājums, kas robežojas jau ar īstenības idealizāciju. Patiesībā ne pa katru ceļu varēja nonākt Rīgā, jo bija lieli un mazi ceļi, kas veda arī uz citām pilsētām un apdzīvotām vietām, pat uz atsevišķām zemnieku sētām. Taču, lai izceltu Rīgas īpašo nozīmi pārējo pilsētu vidū, arī radies šāds pārspilēts apgalvojums, kas sastopams tikai tautasdziesmās. Gan jāteic, ka šo dziesmu saturiski nemainīgā pirmā puse savas lakoniskās izteiksmes, trāpīgā konstatējuma un plašāka vispārinājuma dēļ ieguvusi it kā sakāmvārda raksturu un veic klasiskajās tautasdziesmās bieži sastopamo formulu funkciju.

Varētu domāt, ka citēto dziesmu pirmās puses motīvam *Lieli ceļi, mazi ceļi, Vis' uz Rīgu aiztecēja* bijis acīmredzot vēl kāds cits svarīgs uzdevums, t. i., uzsvērt Rīgas lielo, ar citām Latvijas viduslaiku pilsētām nesalīdzināmo īpatsvaru zemnieku dzīvē vispār un dažādos tirdzniecības darījumos it īpaši.

Tikko teiktā apstiprinājumam bagātīgu izziņas materiālu sniedz divi plašie Rīgas tematikas dziesmu cikli: pirmkārt, dziesmas par Rīgas ceļiem un Rīgā braucējiem un, otrkārt, dziesmas par zemnieku pārdotiem ražojumiem Rīgas namniekiem un savukārt no viņiem pirkām precēm saimniecības vajadzībām.

Ieskatam vēl pāris tautasdziesmu piemēru:

*Zirgs zirgā, loks lokā,
Vis' uz Rīgu aiztecēja.
Tie atveda mūs' meitām
Visu Rīgas sudrabiņu.*

LD 5740

*Zyrgs zyrgā, lūks lūkā,
Vis' iz Reigu aizlēigāja,
Tai mōsai krūņa pērktu,
Kur' deveņi bōļeļeņi.*

LD 6123

*Lai bagāta, kas bagāta,
Liēla Rīga, tā bagāta:
Tur tecēja dienu, nakti
Dzelžiem kalti kumeliņi.*

LD 31789, 1

*Zirgs uz zirga, lūks lūka,
Vis uz Reigu nūļeigova;
Atvadām Reīgas meitu
Ar vis zaltu, sudobreņ.*

LD 18 709

Pārpratumu novērses un skaidrības labad jāuzsver, ka to Rīgas tematikas dziesmu skaits, kur attēlots Rīgas ārējais veidols, tās izskats, rīdzinieku dzīvesveids, viņu paražas un tikumi, kā arī pilsētas saimnieciskā dzīve un ar Rīgu tiešāk vai netiešāk saistītie vēsturiskie notikumi, nav pārāk liels. Šīs dziesmas varētu nosacīti dēvēt par īstām Rīgas dziesmām. Šo dziesmu satura pamatu un būtību, kā arī dzejas tēlu izvēli nosaka pati Rīgas tēma. Tieši šīm dziesmām vislabāk arī atbilst nosaukums *Rīgas dziesmas*. Relatīvi daudz vairāk ir tādu visdažādākās tematikas dziesmu, kur Rīgas vārds tādā vai citādā sakarā tikai pieminēts, bet pats dziesmu saturs neko tuvāk neliecina par Rīgu, tās dzīvi un pilsētas iedzīvotājiem. Savukārt šīs dziesmas varētu netieši saukt par neīstām Rīgas dziesmām jeb *ne-Rīgas dziesmām*. Pētniekiem arī t. s. neīstās Rīgas dziesmas nebūtu ignorējamas, bet aizvien paturamas redzeslokā. Tās apstiprina ne vien Rīgas vārda un ar to saistīto priekšstatu lielo popularitāti un noturīgumu tautas apziņā daudzu gadsimtu laikā, bet sniedz arī dažu labu pieturas punktu Rīgas vēstures izpētei. Piemēram, šādās dziesmās:

*Kur es redzēju
Kreļļotu meitu?
Rīgā uz ielas,
Uz augstas valles.*

LD 20 472

Četrīndē minētais *valles* respektīvi 'vaļņa' vārds attiecināms uz Rīgas pils, t. i., pilsētas aizsargvalni.

*To Jurīti es redzēju
Rīgas turņa galiņā,
Rīgas turņa galiņā,
Desu mulda mugurā.*

LD V 20 757, 1

*Domāju, gādāju,
Kur tādu redzēju:
Rīgā torņa galiņā,
Desu mulda mugurā.*

LD 20 757

Šai dziesmā pieminēts Rīgas aizsargsienas tornis, kam smailē atradās vējrādis vai kāds cits priekšmets. Apdziedāšanās dziesmās tur tiek nostatīts pats izsmejamais objekts.

*Es redzēju staltu puisī,
Ar cimdiem alu dzēra;
Kad kundziņš Rīgā sūta,
Tek uz ciemu ragaviņu.*

LD 12 742

Šī četrīnde netieši liecina par t. s. kunga šķūtīm, kur, braucot uz Rīgu, bija jāpiedalās arī dzimtļaudīm.

*Ko, NN, lielījies,
Vai es tevis nezināju?
Vieni paši brūni svārki,
Rīgā ņemti parādā.*

LD 20 460

Šīs apdziedāšanās dziesmas otra puse nepārprotami apstiprina, ka zemnieki nereti aizņēmās no Rīgas namniekiem naudu, lai iegādātos sev nepieciešamās preces, tādējādi nonākdami arvien lielākā parādu kalpībā.

Ēdiet, bērni, šnakājiet,
Tēvs pārdeva kažociņu:
Tēvam nauda maciņā,
Rīgā rudzi spīķerī.

LD 2890

Nebēdā tu, sieviņa, –
Vai mēs kādi tukšenieki?
Ciemā ceplis, mežā malka,
Rīgā milti spīķerī.

LD 27 194

Šīs abas četrindes apliecina, ka zemnieki, trūkuma un bada spiesti, nereti aizņēmās uz parāda no Rīgas namniekiem pat pārtiku iztikai.

Jūs, ļautiņi, nezinat,
No kurienes budēļi:
No Rīgas nākuši
Namnieka dēli.

LD 33 489

Budelītis es no Rīgas
Ar tiem glāžu zābakiem,
Dancot gāju, man saplīsa
Mani glāžu zābaciņi.

LD 33 481, 1

Četrindes aplinkus liecina, ka, spriežot pēc seniem tautas mitoloģiskajiem priekšstatiem, budēļi, tāpat kā Ziemassvētki, Jānis un Mārtiņš,² nāk vai jāj dažkārt arī no Rīgas un pēc svētku svinībām turp atkal atgriežas.

Trīs eglītes lielījās
Izaugt vienu garumiņu;
Trīs bāliņi lielījās
Rīgā ņemt līgaviņas.

LD 12 417

Pried' ar egli lielījās
Izaugt vienu garumiņu;
Mans bāliņš lielījās
Rīgā ņemt līgaviņu.

LD 12 223

*Slauk', māmiņa, istabiņu,
Met mēsliņus ugunī;
Aiz Daugavas suņi rej,
Jāj no Rīgas precinieki.*

LD 14 122

*Slaukāt, meit', ustobeņ,
Slaukāt glūži pasaļeitis;
Aiz Daugavis suņi rej,
Beus nū Reigas precenīki.*

LD 14 121

Šīs dziesmas ir vecvecu precību paražu atspoguļotājas un liecina, ka Rīgas latviešu tēvu dēli jāprecībās uz laukiem un savukārt tautu dēli no laukiem gatavojas precēt tālu izdaudzinātās Rīgas meitas.

Gan istās, gan neistās Rīgas dziesmas īsuma labad varētu nosacīti dēvēt par *Rīgas tematikas dziesmām*.

Daži noslēguma vārdi

Teiktais nenoliedzami apstiprina, ka latviešu klasiskajās tautasdziesmās atainotas divi Rīgas: 1) "īstā", reāli skatītā, vērotā un attēlotā Rīga un 2) vēlmju, fantāzijas un izdomas apvītā, idealizētā un poetizētā Rīga. Reālais Rīgas atveids tautasdziesmās vairāk vai mazāk atbilst sava laika vēsturiskai patiesībai. Izfantazēto, izskaistināto un estetizēto Rīgu varētu vēl dēvēt arī par iluzoro Rīgu, jo priekšstati par to ir vairāk vai mazāk šķietami, mānīgi un nesaskan vai arī ļoti maz saskan ar reālo īstenību.

Kurš no šiem divi Rīgas tēlojuma veidiem latviešu tautasdziesmās šķiet pievilcīgāks un nozīmīgāks, to lai ikviens izšķir pats. Rīgas vēstures pētniekus varētu vairāk interesēt reālais Rīgas tēlojums tautasdziesmās kā vērtīgs izziņu avots tās vai citas lietas, parādības vai notikuma ilustrējumam. Turpretī tautasdziesmu estētikas cienītājiem īpaši mīļš un tikams varētu būt tieši idealizētais Rīgas atspoguļojums tautasdziesmās ar cerību un ilgu centienos tvirti sakņotiem poētiskiem dzejas tēliem, ar fantāzijas, iztēles un izdomas elementiem pārpārēm piesātināto Rīgas tematikas dziesmu saturu. Tātad abu veidu, divējāda izteiksmes stila un rakstura tautasdziesmas par

Rīgu ir vienlīdz nozīmīgas un cieņā turamas. Tās savulaik bija vienlīdz cieši iesakņojušās tautas apziņā un folkloras teicēju atmiņā saglabātas no paaudzes uz paaudzi.

Latviešu zemniekam viduslaikos Rīga, tās tēls bija skaistāko, tīkamāko sapņu zeme, mūžseno vēlmju, centienu, cerību un ilgu pilsēta. Rīga viņam bija pilsētu pilsēta, svēta vieta, dievināšanas un pielūgsmes objekts.

¹ Sal. vēl šādus tautasdziesmu motīvus, kur daudzināta baltā un skaistā Rīga: *Rīga, Rīga, balta Rīga; Rīga, Rīga, baltā Rīga; Rīga, Rīga, balta, balta; Rīga balta, Rīga balta; Rīga skaista, Rīga balta; Skaista Rīga, balta Rīga; Balta Rīga, balta Rīga; Rīga, Rīga, skaista Rīga; Balta, balta Rīgas pils; Balta bija Rīgas pils; Saka baltu Rīgas pili; Balti, balti Rīgas mūri; Balti, balti Rīgas ceļi; Balti bija Rīgas ceļi; Raibis bija Rīgas ceļš; Balti visi Rīgas ceļi; Ai, līdzenu Rīgas ceļu; Balti spīd Rīgas kalni; Balti, balti Rīgas nami; Rīgas nami, tie bij balti; Rīgas nami skaisti balti* (LD 31 802; V 31 802; 31 803).

² Sal.: LD 30 230; 32 213 v.; 32 355; 33 219; 33 244; 33 253; 33 268.

Kursa, Kurzeme klasiskajās latviešu tautasdziesmās¹

Ievadam

Pirms vairākiem gadiem, iztirzājot J. Endzelīna savdabīgo dziesmas “Pūt, vējiņ!” satura skaidrojumu, nācās atzīt, ka “Pūt, vējiņ!” pamatteksts ir samērā jauns (tas nevar būt vecāks par XVII gs.), ka pēc cilmes vietas tā varētu būt Vidzemes dienvidaustrumdaļas vai arī Daugavas labā krasta, t. i., Aiviekstes un Daugavas areāla dziesma un ka tāpēc tajā apdziedātā Kurzeme nebūtu visidentificējama ar īsto Kurzemi respektīvi seno Kursu, kā domāja J. Endzelīns, bet gan ar īsto Zemgali vai Augšzemi jeb Sēliju. Līdz ar to dziesmā “Pūt, vējiņ!” stāstīts par braucienu ar burulaivu nevis no Rietumvidzemes jūrmalas pāri Rīgas jūras līcim uz Kurzemi respektīvi seno Kursu, kā uzskatīja J. Endzelīns, bet drīzāk gan pa Daugavu no labā, t. i., Vidzemes krasta uz kreiso, t. i., Kurzemes krastu.

Šis atzinums reizē bija arī pirmais tiešais pamudinājums apzināt visas K. Barona “Latvju dainās” nodrukātās Kurzemes tematikas dziesmas un mēģināt noskaidrot, kas patiesībā ir vai vismaz kaut cik pamatoti varētu būt šais dziesmās tik bieži daudzinātā Kurzeme un tās iemītnieki – kurzemnieki. Otrs pamudinājums to izdarīt bija J. Endzelīna rakstā “Par Rietumkurzemes izloksnēm”² autora mēģinājums pēc Kursas un kuršu tematikas tautasdziesmu pierakstes vietām nospraust varbūtējās seno kuršu dzīvesvietu etniskās robežas.

Pamatojoties uz K. Barona “Latvju dainu” liecībām, var secināt, ka no pieciem mums tagad aprastiem Latvijas kultūrvēsturisko novadu nosaukumiem klasiskās tautasdziesmas pazīst tikai divus – Kursu respektīvi Kurzemi un Vidzemi. Zinot, cik daudzkārt tautasdziesmās pieminēta Kurzeme un Vidzeme, kurzemnieki un vidzemnieki, kā arī paturot prātā, kāda loma un nozīme latviešu tautas etniskajos procesos, kultūrdzīves norisēs un vēstures likteņos bijusi arī visiem pārējiem kultūrvēsturiskajiem novadiem un to iedzīvotājiem, tad tieši šo svarīgo apgabalu nosaukumu

ignorējums klasiskajās tautasdziesmās vispār no pirmā acu uzmetuma var šķist pavisam dīvains un pat nesaprotams. Taču patiesībā tas tā nebūt nav. Arī šim faktam, tāpat kā daudz kam citam, esošam vai neesošam, tautasdziesmās ir savs pamatojums un izskaidrojums, kas sakņojas reālajā dzīvē vai fantastiskajā izdomu pasaulē, zināmos notikumos, lietās, priekšstatos un parādībās.

Turklāt nav jau tā, ka tautasdziesmās īpaša labvēlība būtu piešķirta Kurzemei un Vidzemei un to iedzīvotājiem un pilnīgi noklusēta Zemgale, Augšzeme jeb Sēlija un Latgale un šo novadu iemītnieki. Arī šie šķietami ignorētie Latvijas kultūrvēsturiskie apgabali tautasdziesmās ir tomēr pārstāvēti, t. i., pieminēti, tikai tur tie dēvēti citos vārdos, ne tajos, kādos esam raduši tos saukt tagad. Bez tam Kursā respektīvi Kurzeme un Vidzeme ir vienīgie kultūrvēsturiski apgabali, kas laika gaitā nav mainījuši savu sākotnējo nosaukumu. Tie cauri gadsimtiem ir saglabājušies tautas atmiņā līdz šai dienai. Turpretī pārējie – Zemgale, Augšzeme jeb Sēlija un Latgale – ir relatīvi jauni, pie tam apzināti veidoti nosaukumi, kam vecums nesniedz tālāk par pagājušā gadsimta beigām un šī gadsimta sākumu.

Lai labāk izprastu, ka toponīmu *Kurzeme* un *Vidzeme* daudzīnājumam klasiskajās tautasdziesmās nav vis nejauša gadījuma raksturs, prātā paturodami divi apsvērumi.

Pirmkārt, kā zināms, gadsimtiem ilgi (kopš XVI gs. vidus) par Kurzemi sauca ne tikai īsto Kurzemi, t. i., seno Kursu, bet arī tagadējo Zemgali un Augšzemi jeb Sēliju, tātad visas latviešu apdzīvotās Daugavas kreisā krasta zemes. Šāds *Kurzemes* vārda lietojums gan šaurākā, gan plašākā nozīmē tolaik bija dziļi iesakņojies un plaši izplatījies arī tautasdziesmu valodā. Par to visu sīkāk nedaudz vēlāk.

Otrkārt, kā apstiprina ne vien kultūrvēstures liecības, bet arī tautasdziesmu dotumi, Vidzemes latvieši, īpaši tie, kas dzīvoja gar poļu Inflantijas (tā kopš XVII gs. pirmās puses oficiāli dēvēja tagadējo Latgali) pierobežu, mēdza Inflantijas latviešus respektīvi latgaliešus saukt par poļiem (arī leišiem) un viņu apdzīvoti zemi, t. i., tagadējo Latgali, par *poļu zemi*.

Ievaddaļā vēl divas piebildes.

Pirmā piebilde.

Kādas K. Barona "Latvju dainu" dziesmas versijā pieminēti *zemgalieši* salīdzinājumā ar *mežgaliešiem* un *jūrmaliešiem*:

Trīs meitiņas māmiņai,

Trīs raibītes pūriņā.

Pavaicāju māmiņai:

Kuru dosi pirmajai?

– Rupi diegi, lieli raksti,

To es došu pirmajai.

To aizvede mežgalieši

Pašā meža dibinā.

Pavaicāju māmiņai:

Kuru dosi otrajai?

– Smalki diegi, smalki raksti,

To es došu otrajai.

To aizvede zemgalieši

Pašā zemes galiņā.

Pavaicāju māmiņai:

Kuru dosi trešajai?

– Zīda diegi, zelta raksti,

To es došu trešajai.

To aizvede jūrmalieši

Pašā jūras maliņā.

Pavaicāju māmiņai:

Ko tev katra atnesuse?

– Pirmā nesa zīdautiņu,

Otra linu nēzdaudzīņu,

Pastarīte jūrmalā

Atnes' zelta gabaliņu.

LD 7876, 3

Dziesma dzirdēta Md Cesvainē. Šīs dziesmas *zemgalieši* fonētiski gan atbilst Zemgales iedzīvotāju nosaukumam, bet pēc leksiskās nozīmes tie ir atšķirīgi respektīvi divi dažādi vārdi – tā saucamie homonīmi. Zemgales iedzīvotāju nosaukums *zemgalieši* etimoloģiski skaidrojams: zemā gala + ļaudis; kā pretstats tiem ir *augšgalieši*: augšgala (augšas gala) + ļaudis. Turpretī šai dziesmā sastopamie *zemgalieši* pēc tautas dotās etimoloģijas skaidrojami: zemes gala + ļaudis.

Tūliņ gan jāteic, ka pagaidām vismaz pāris relatīvi senākas cilmes dziesmu jaunāka laika variantos (kopš XX gs. 30. gadu beigām), kas glabājas Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuves manuskriptu fondos, sastaps ar etimoloģiski īstais Zemgales iedzīvotāju nosaukums *zemgalieši*. Paši teksti:

*Rīga, Rīga skaista pils,
Kas to skaistu darināja?
Zemgaliešu rudzi, mieži,
Pakavoti kumeliņi.*

LFK 1665, 443³

*Rīga dimd, Rīga dimd,
Kas to Rīgu dimdināj?
Zemgaliešu sūra vara,
Pakavoti kumeliņi.*

LFK 1645, 144⁴

Pirmais variants dzirdēts Jk Saukā 1939. gadā, otrs – Jg Vircavā 1938. gadā. Skaidrības labad nebūs lieki uzsvērt, ka K. Barona “Latvju dainās” attiecīgo dziesmu⁵ variantos minēti tikai divu kultūrvēsturisko apgabalu iedzīvotāju nosaukumi – *kurzemnieki* un *vidzemnieki*.

Otra piebilde.

Jau tika bilsts, ka K. Barona “Latvju dainās” nav toponīma *Latgale*, tāpat kā nav *Zemgales* un *Augšzemes* jeb *Sēlijas* nosaukuma. Vienkārši tālab, ka tautasdziesmu ziedu laikmetā, kad radies vairums klasisko tautasdziesmu pamattekstu, šādi vārdi latviešu valodā vēl nebija pazīstami. Nule teiktais strikti attiecas vienīgi uz “Latvju dainām”. Toties tautasdziesmu vākumos, ko Latviešu folkloras krātuve ieguvusi pagājušā gadsimta 20. un 30. gados, pirmoreiz jau parādās ir toponīms *Latgale*, ir *latgaliešu* nosaukums. Tas nepārprotami liecina, ka tolaik turienes folkloras teicēju apziņā *Latgales* vārds vismaz daļēji jau bija nostiprinājies. Piemēra labad šāda četrinde:

*Ceruleņ, mozputneņ,
Kū redzēji Latgalē?
– Redzēj’ Ludzu nūdagom,
Redzēj’ cytu uztaisom.*

LFK 297, 397

Šī dziesma publicēta arī tautasdziesmu krājumā,⁶ ko turpina sagatavot Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuves darbinieki un ko izdod Latvijas Zinātņu akadēmijas grāmatu apgāds “Zinātne”. Dziesmas variants ar toponīmu *Latgale* pie-rakstīts Rg Ādažos 1927. gadā, bet teicēja I. Svaracka šo četrindi savukārt dzirdējusi Ludzā.

Kā zināms, liels ugunsgrēks Ludzā izcēlās 1938. gadā (nodega septiņas ielas ar 372 ēkām), tāpēc šim traģiskajam notikumam nevar būt vēsturiska sakara ar dziesmā pieminēto Ludzas nodegšanu. Sakrite šai gadījumā ir gluži nejauša. Iespējams, ka šīs četrundes varianta cilmei impulsu ir devis 1866. gada ugunsgrēks Ludzā, kad gāja bojā ap 200 ēku. Taču paturams prātā, ka tolaik tautā vēl nebija pazīstams dziesmā sastopamais *Latgales* vārds. Visi šie apsvērumi diemžēl paliek tikai minējumu līmenī ar lielāku vai mazāku ticamības daļu. Viens gan ir skaidrs: nav grūti atskārst tikko citētās četrundes senāko pamatu. Tā ir "Latvju dainu" 2617. dziesma ar mitoloģisku ievirzi:

*Cīruliņ, mazputniņ,
Ko redzēji debesīs (arī: Vāc zemē, Lietavā)?
– Redzēj' pili nodegam,
Redzēj citu uztaisam.
LD 2617⁷*

Šī dziesmas tipa relatīvi jaunākais variants ar *Latgales* un *Ludzas* pieminējumu vērtējams kā senākā pamatteksta folklorisks pārveids respektīvi lokalizējums, likumsakarīgs pielāgojums citai videi un citai vēsturiskai situācijai. Tas pats sakāms par kādu kara dziesmas "Nu ardievu, Vidzemīte" fragmentu, kur ienācis deminutīvs *Latgalīte*:

*Nu ardievu, Latgalīte,
Nebūšu vairs šai zemē,
Neiešu vairs savā valā
Ciema durvis virināt.*

LFK Bb 30, 1435

Četrunde dzirdēta Ab Rugājos 1925. gadā. Arī tā publicēta jaunajā tautasdziesmu izdevumā.⁸ Piebilstams, ka šīs plaši pazīstamās kara dziesmas "Nu ardievu, Vidzemīte" fragmenta 12 variantos toponīmi *Vidzemīte* un *Kurzemīte* katrs vienlīdz pieminēts sešas reizes.

Paskaidrojams, ka K. Barona "Latvju dainu" 32 129. garās dziesmas "Nu ar Dievu, Vidzemīte" variantos uzrādīts tikai toponīms *Vidzemīte*. Turpretī Latviešu folkloras krātuves arhīva fondos garās dziesmas "Nu ardievu, Vidzemīte" pierakstu variantos atrodams gan toponīms *Vidzemīte* (relatīvi vairāk), gan – *Kurzemīte* (relatīvi mazāk). Varianti⁹ ar toponīmu *Kurzemīte* iegūti pagājušā gadsimta 20. (2 varianti), 30. (8 varianti) un 60. (4 varianti) gados.¹⁰ Diemžēl jaunajā tautasdziesmu izdevumā

publicētās garās dziesmas “Nu ardievu, Vidzemīte”¹¹ attiecīgajos variantos toponīms *Kurzemīte* vispār nav atrodams. Salīdzinot šīs dziesmas publicētos variantus ar oriģinālteksti, kas glabājas Latviešu folkloras krātuves arhīvā, izrādās, ka itin visi varianti (kopskaitā 15) ar toponīmu *Kurzemīte* nepamatoti pielīdzināti variantiem ar toponīmu *Vidzemīte*. Līdz ar to toponīms *Kurzemīte* dziesmas “Nu ardievu, Vidzemīte” variantu sistēmā netiek arī uzrādīts. Citiem vārdiem sakot, pēc noteikta parauga restaurējot attiecīgo variantu tekstus, automātiski *Kurzemītes* vietā tiek ierakstīts toponīms *Vidzemīte*, kas it kā vienīgais kultūrvēsturisko apgabalu nosaukums pieminēts šī izplatītā dziesmas tipa “Nu ardievu, Vidzemīte” pamattekstā respektīvi pamatdziesmā. Tādējādi lasītājs (arī pētnieks) tiek nepatīkami maldināts par toponīma *Kurzemīte* klātbūtni, t. i., funkcionēšanu, vispār un par tā izplatības biežumu it īpaši šī daudzos variantos sazarotā dziesmas tipa robežās.

Kā klasisko tautasdziesmu leksikā neierasts jaunvārds būtu vērtējams kādā dziesmas “Nu ardievu, Vidzemīte” versijā,¹² kas dzirdēta R. Vidusmuižā 1931. gadā, atrodamais toponīms *Latvija* un vārdkopa *latvju zeme* (“Ņyu ardīvu, latvju zeme, Nabyušu vairs Latvijā...”).

Toponīms *Latgale* vēl konstatēts arī dziesmas “Skaisti dzied lakstīgala” 4 variantos, kas pierakstīti Latgalē (D. Jasmuižā – 2 varianti, Ldz. Zvirgzdenē – 1 variants, Ldz. Mežvidos – 1 variants) XX gs. 20. (3 varianti) un 50. (1 variants) gados. Kāds no šiem variantiem:

Skaisti dzīd laksteigola
Smolku rūžu dōržeņā.
Es tev lyudzu, laksteigola,
Nōc maņ leidza uz Latgali,
Nōc man leidz auz Latgali
Dīdēt rūžu dōržeņā.
Jo tu skaisti nadzīdōsi,
Apsūlēšu vonogam;
Vonogs tevi saplūsei
Pa vīnai ir spaļveņai.

LFK 211, 114¹³

K. Barona “Latvju dainās” dziesmas tipa “Skaisti dzied lakstīgala”¹⁴ variantos palaikam funkcionē vai nu toponīms *Vidzeme* (relatīvi biežāk), vai arī – *Kurzeme* (relatīvi retāk).

Bez tam toponīms *Latgale* sastapts vēl kādā dziesmas “Viena māsa Cēsis dzied” variantā, kas pierakstīts Ab Bērzpili 1960. gadā:

*Vīna meita Reigā dzīd,
Ūtra dzīd Latgalē;
Obam bolsi otskanēja
Uz tīm pryšu rūbežim.*

LFK 1950, 5399¹⁵

Salīdzinājumam minams, ka kādā nule citētās dziesmas variantā¹⁶ atrodams arī toponīms *Vidzeme*.

Paturot prātā klasisko tautasdziesmu leksikas neparasto noturīgumu un respektējot tās izmaiņas, kas laika ritumā tomēr skar to tautasdziesmu vārdu krājumu, kuras ne vien pasīvi saglabājas tautas atmiņā, bet vairāk vai mazāk aktīvi turpina funkcionēt tautas sadzīvē no paaudzes uz paaudzi, var dibināti sagaidīt, ka vēlākā laikā pierakstīto dziesmu tekstos būs likumsakarīgi ieviesies arī toponīms *Zemgale*. Ka tas jau ir noticis fakts, to apliecina pagaidām vismaz divas dziesmas, kas konstatētas folkloras krātuves rokrakstu fondos. Viena no tām ir Ziemassvētku tematika dziesma, otra – kara dziesma:

*Kas pie Rīgas dumpējās
Apakš ledus Daugavā?
Ziemassvētki dumpējās,
Šurp nākdami Zemgalē.*

LFK 1404, 2554¹⁷

*Es ieraugu vācu pulku
Daugaviņas maliņā:
Pilna Kursā, pilna Kursā,
Pilna visa Zemgalīt’.*

LFK 1703, 4467¹⁸

Pirmo dziesmu pierakstījusi Penkules pamatskolas 5. klases skolniece Ā. Berga 1938. gadā. Teicēja A. Berga dzimusi 1898. gadā. Otru četrindi ieguvusi Vaiņodes pamatskolas 5. klases skolniece M. Šteimane 1940. gadā. Teicējs nav uzrādīts. Kādā citā pirmās dziesmas variantā respektīvi pamatdziesmā,¹⁹ kā arī attiecīgajā “Latvju dainu” 33 268. dziesmā minēts toponīms *Kurzeme*.

Otras četrindes folkloriskais īstums gan liekas ne sevišķi drošs. Drīzāk tā ir teicēja paša sacerēta dziesma pēc vēstures grāmatās lasītās vielas un tur gūtajiem priekšstatiem par pirmo vācu krustnešu karapulku ierašanos Daugavas grīvā. Ka šīm šaubām ir savs pamats, to kaut netieši apstiprina vēl šādas nedrošas četrindes, kas uzietas tai pašā folkloras materiālu pie-
rakstu burtņīcā (1703. kolekcijā):

*Latgalieši sirpjiem plāva,
Kurši vairāk izkaptīm,
Tāpat bija griķu lauki
Ar rokām jānovāc.*

LFK 1703, 4472

*Senlatvieši, līdumnieki,
Nocērt meža gabaliņu,
Lai atliktu brīva zeme
Miežu, kviešu tīrumiem.*

LFK 1703, 4473

*Veci puīši, Dieva znoti,
Dziedās līdz ar eņģeļiem;
Vecas meitas, vella kazas,
Lēkās līdz ar kazleniem.*

LFK 1703, 4447

Iepriekš jau tika bilsts, ka K. Barona "Latvju dainās" nav arī tāda relatīvi jaunākas cilmes toponīma kā *Augšzeme* jeb *Sēlija*. Taču tūlī jāteic, ka Latviešu folkloras krātuves arhīvā līdz šim atrasti pa vienam variantam dziesmu teksti gan ar toponīmiem *Sēlija* (tās iedzīvotāju nosaukumu *sēlinieki*) un *Augškurzeme*, gan ar vārdkopu *sēļu zeme*:

*Nedomāju, necerēju
Sēlijā gaviļēt.
Nei te mani vējš atpūta,
Nei ačenis atligava;
Sēliniekiem mīļi vārdi,
Brāļu bērī kumeliņi.*

LFK 353, 8450

*Man dziesmīni pieci pūri
Apinišu dārzināi;*

Augškurzemē sērsti braucu,
Dziesmu sieku atsavedu.
Es dziedāšu dienu, nakti,
Ne riekšavu nenogrābšu.

LFK 353, 8455

Jāj, brālīti, sēļu zemi,
Pārdod visas bebru ādas,
Pārdod visas bebru ādas,
Pārnes balto sudrabiņu.

LFK 1774, 5426²⁰

Pirmās divas sešrindes dzirdētas Lp Bārtā 1939. gadā. Tās pierakstījusi Bārtas pamatskolas 5. klases skolniece Z. Liepa. Abu dziesmu teicējs bārtēnieks J. Ķīburis toreiz bijis 81 gada vecs.

Jāuzsver, ka šais labi pazīstamos klasisko tautasdziesmu tekstos sastopamo etnotoponīmu *Sēlija* un *Augškurzeme* lietojumam ir pilnīgi individuāls gadījuma raksturs. Toponīmi *Sēlija* un *Augškurzeme*, kas pēc leksiskās nozīmes ir sinonīmi, nav kaut cik plašāk iesakņojušies tautasdziesmu valodā, un tāpēc tie tikai atsevišķa folkloras teicēja repertuāram raksturīga parādība, nav bez atrunas iekļaujami relatīvi senākas cilmes klasisko tautasdziesmu leksikas kopumā. Piebilstams, ka par šo Bārtas teicēju J. Ķīburi un viņa dziesmās sastopamo toponīmu raksturu un vecumu tiks vēl runāts nedaudz vēlāk, apskatot *Kursijas* vārdu.

Četrtrinde "Jāj, brālīti, sēļu zemi" dzirdēta Lp Purmsātos 1939. gadā. To pierakstījis Purmsātu pamatskolas 5. klases skolnieks A. Lauberts. Dziesmas teicējs nav minēts. Mēģinot nosacīti identificēt vārdkopu *sēļu zeme* ar toponīmu *Augšzeme* respektīvi *Sēlija*, jāatzīst, ka negaidīta ir šīs dziesmas pierakstes vieta – Lp Purmsāti. Šim faktam pagaidām nevar rast cik necik pamatotu izskaidrojumu.

Par *Kursas* vārdu

K. Barona "Latvju dainās" pāris tautasdziesmu tekstos nominālajās vārdkopās *Kursas maliņa* un *Kurses putni* saglabāties vecum vecais toponīms *Kursa*, arī forma ar celma galotnes patskani *e Kurse*. Šo dziesmu teksti:

Mēs bijām duj māsiņas

Katra savā novadā:

Viena bija Leišmalē,

Otra Kursas maliņā.

LD 251, 6

Apkal' vienu vanadzīņu,

To aizsūta Vāczemē;

Vāczemnieki brīņojās,

Ka Kurses putni bruņas nes.

LD 2560 v.

Pirmais citētais variants pierakstīts Lp Ezerē, otrs – Vp Zlēkās. Otra varianta pirmpublicējums ir G. Bitnera sakārtotajā tautasdziesmu krājumā²¹ 1844. gadā.

Uzsverams, ka Latviešu folkloras krātuves fondos līdz šim atrasti divi tautasdziesmu teksti ar toponīmu *Kursa*. Viens no tiem ir jau apskatītā četrinde,²² kur bez *Kursas* nosaukuma vēl funkcionē arī toponīms *Zemgalīte*. Otrs teksts ir labi pazīstamās dziesmas “Viena meita (v. māsa) Rīgā dzied” relatīvi jaunāks variējums:

Viena māsa Kursā dzied,

Otra dzied Vidzemē;

Abas vienu dziesmu dzied,

Vai tās vienas māmuliņas?

LFK 1759, 272²³

Pēc sniegtajām ziņām, šīs četrindes pierakstes vieta un laiks nav precīzi nosakāms. Dziesmas teicējs K. Stradiņš dzimis XIX gs. 30. gados Piebalgā un miris 1916. gadā Jaungulbenes nespējnieku namā. Viņš kā teicējs uzrādīts vēl trim četrindēm, no kurām vienā ir sastopama kāda Lejas-kurzemei raksturīga valodas īpatnība – tā dēvētais kursisms *dzīvāt* ar nozīmi ‘strādāt, darīt darbu’, piemēram:

Dziedu, dziedu, ko es dziedu,

Tik raudāt neraudāju;

Dziedu, sirdi remdēdama,

Dziedu, darbu darīdama (arī: dzīvādama).

LFK 1759, 273

Šis kursisms *dzīvāt* varētu netieši liecināt, ka arī dziesmas “Viena māsa Kursā dzied” iespējamā cilmes vieta nosacīti būtu istā Kursā respektīvi

Kurzeme. Kādā šī dziesmas tipa variantā²⁴ funkcionē arī parastais toponīms *Kurzeme*.

Vēl aprādāms, ka Latviešu folkloras krātuves manuskriptu fondos kādā tautasdziesmu pierakstā konstatēta gluži neparasta toponīma *Kursa* forma *Kursija*:

Skaļi dziedu, gavilēju
Vidzemnieku novadāi,
Lai balsīna noskanēja
Par Daugavu Kursijā.
LFK 353, 8456²⁵

Cetrinde dzirdēta Lp Bārtā 1939. gadā. To pierakstījusi jau iepriekš minētā Bārtas pamatskolas skolniece. Arī dziesmas teicējs ir tas pats. Vai šim tautasdziesmu teicējam J. Ķīburim varētu būt kāda radniecība ar slaveno, labi pazīstamo Bārtas un Nīcas novada folkloras teicēju, vācēju un krājēju J. Ķīburi, nav droši zināms. Drīzāk, domājams, ka ne. Starp citu, J. Ķībura folkloras materiālu vākumā (1954. kolekcijā ar 5130 folkloras vienībām respektīvi variantiem) starp daudziem minētiem teicējiem – tuvākiem vai tālākiem radiem un paziņām – nav neviena vīriešu kārtas pārstāvja.

Etnonīms *Kursija* acīmredzot ir individuāls, vienreizējs darinājums, kas veidots intuitīvi pēc latviešu rakstu valodā produktīvā valstu un zemju nosaukumu darināšanas parauga ar izskaņu *-ija*. Kaut arī nosaukums *Kursija* pēc formas (ne pēc satura, t. i., gara!) gan atbilst latviešu valodas likumbā, taču kā pilnīgi individuālam un būtībā svešādam, patvarīgi sagudrotam veidojumam tam nav bijis lemts nostiprināties un izplatīties tautasdziesmu leksikā.

“Latvju dainās” kādos astoņos tautasdziesmu variantos nominālajās vārdkopās *kursu* (arī forma ar kursisko izlokšņu pazīmi vārda saknē *korsu* respektīvi *kuorsu*) *meitas*, *kursu puišīņš*, *korsu putni*, *korsu bērī kumeliņi*, *kursu* (arī *korsu*) *mieži*, *kursu* (arī *korsu*) *rudzi* savukārt sastopams etnonīms *kursi*. Ieskata labad minami vairāki kursu tematikas dziesmu paraugi:

Agri dziedē jūras gaiļi,
Agri kāpu laiviņā.
Vēl atradu kursu meitas
Vakarēju gulumiņu.

LD 13 242 v.

Agri dziedē Rīgas meitas,
Agri jūdza kumeliņu;
Vēl atradu korsu meitas
Vakarēju gulumiņu.

LD 242, 1

Rikšiem bēri es palaidu
Gar dižaju sila malu,
Vēl atradu korsu meitas
Vakarēju gulumiņu,
Vakarēju gulumiņu,
Vakar raustu uguntiņu.

LD 13 988, 3

Apkaldīju varnadziņu,
Noraidīju Vācēmē;
Vācēmnieki brīnījās,
Korsu putni bruņas nesa.

LD 2493, 2 (V)

A, tu kursu puišiņu,
Tava čakla kumeliņa!
Visas četras kājas cēla
Manāi auzu vēteklēi.

LD 29 592, 1

Balti bija Rīgas ceļi,
Kas tos baltus balināja?
Korsu mieži, korsu rudzi,
Korsu bēri kumeliņi.

LD 31 802, 4 v.

Interesanti apstiprināt, ka 7 kursu tematikas dziesmu varianti dzirdēti Azp Cīravā, 1 variants – Azp Alsungā.

Tautasdziesmu toponīms *Kursa*, kam nosaukumu ir devis *kursu* etnonīms, ir tagadējās *Kurzemes* vecākais respektīvi sākotnējais nosaukums, tāpat kā tautasdziesmu *kursi* (vsk. *kurss*) ir tagadējā *kuršu* etnonīma pirmējā forma. Skanīgā strupforma *Kursa* ir arī pašreizējā *Kurzemes* nosaukuma etimoloģiskais pamats. Proti: salikteņa *Kurzeme* pamatā ir vārdkopa *Kursas zeme*, līdzīgi kā *Vācemes* sākotnējais nosaukums ir bijis vārdkopa *Vācas zeme*. Tātad īsforma *Vāca* savukārt ir *Vācemes* etimoloģiskais pamats, t. i., pirmējā forma. J. Endzelīns atzinis, ka *Kurzemes* vārds “— —

etimoloģiski īsteni būtu rakstāms: Kurszeme. Tautas dziesmās tā, kā zināms, dažkārt ir saukta "Kursa".²⁶

Kuršu etnonīma forma ar š ir J. Endzelīna ieteikums. Tā darināta pēc leišu vārda *kuršis* 'kursis' parauga. Tas tika darīts tālab, ka vecais *kursu* etnonīms fonētiski sakrita ar pilnīgi citas nozīmes latīņu cilmes svešvārdu *kursi*.

Dibināti vedas domāt, ka tautasdziesmās par *Kursu* un *kursiem* varētu būt saglabājušās tāltālu atmiņu pēdas no tā laikmeta, kad baltu cilmes kurši vēl bija Kursas pamatiedzīvotāji, kas bija labi pazīstami kaimiņu etniskajām kopībām – libiešiem, zemgaļiem un leišiem respektīvi žemaišiem. Līdzīgi, kā varētu būt saglabājušās sensenas liecības par to laika posmu, kad kurši mājājuši arī ārpus tagadējās Kurzemes robežām Lietuvas ziemeļrietumdaļā līdz tagadējās Klaipēdas (toreizējās Pilsātas) novadam. Varbūt šādas senas liecības ir samanāmas pazīstamajās tautasdziesmās par Klaipēdas ozoliem un Liepājas liepām:

*Liepa auga Liepājā,
Ozolinis Klaipēdā;
Pati liepa aizlīgava
Pie Klaipēdas ozolina.*

LD 12 461, 3 v.

*Liepa auga Liepājā,
Ozoliņis Klaipēdā;
Nāc, Klaipēdas ozoliņi,
Pie Liepājas liepiņām.*

LD 12 459, 1

*Es pārvedu brālītim
No Klaipēdas līgaviņu,
Plānu raušu cepējiņu,
Šķidras putras vārītāju.*

LD 18 689

*Viena meita Rīgā dzied,
Otra dzied Klaipēdā;
Abām balsis saskanēja
Uz tām prūšu robežām.
Tautu dēli klausījās,
Cepurīte nojēmuši.*

LTdz 1111, 2

Ja precību dziesmās ir saglabājušās patīcamas liecības par senprūšiem, Klaipēdas kuršu dienvidkaimiņiem, tad šais citētajās dziesmās varētu būt ieaudušās atmiņas par Klaipēdas novada kuršiem, kas tur vēl dzīvojuši XV/XVI gs. un tātad nav bijuši pārleitināti.

Par toponīma *Kurzeme* izplates biežumu tautasdziesmās un šo dziesmu ģeogrāfisko izvietojumu

K. Barona "Latvju dainās" pats toponīms *Kurzeme* (arī forma ar kur-sisko izlokšņu pazīmi -or- (-uor) vārda saknē *Korzeme* (*Kuorzeme*)), deminutīvs *Kurzemīte*, kā arī nominālās vārdkopas, kur viens no komponentiem ir *Kurzemes* nosaukums, konstatētas pavisam 213 tautasdziesmu variantos. Pēc pierakstes vai iesūtes vietām šie 213 varianti, kas īsuma labad nosacīti saucami par *Kurzemes tematikas dziesmām*, pa kultūrvēsturiskajiem novadiem sadalās šādi: Kurzemē iegūti 79 varianti (jeb 37,1% no kopējā variantu skaita), Zemgalē – 50 (jeb 23,5%), Augšzemē – 12 (jeb 5,6%), Vidzemē – 43 (jeb 20,2%), Latgalē – 9 (jeb 4,2%), Kurzemē, Zemgalē, Augšzemē vai Vidzemē bez tuvāk precizētām vietu norādēm – 18 (jeb 8,5%), Lietuvā dzirdēti 2 varianti (jeb 0,9%).

Tātad, pamatojoties uz "Latvju dainās" apzināto variantu daudzumu, to koncentrācijas pakāpi un ģeogrāfisko izvietojumu respektīvi lokalizējumu, nosacīti secināms, ka *Kurzemes tematikas dziesmas* bijušas izplatītas un pazīstamas visā kādreizējā Latvijas teritorijā, visvairāk Kurzemē, relatīvi mazāk Zemgalē un Vidzemē, bet visretāk Augšzemē un Latgalē.

Ka visvairāk (pāri par trešdaļu) šo dziesmu nāk no *Kurzemes*, tas liekas it kā pats par sevi saprotams un īpaši pierādījumi vai paskaidrojumi te nav vajadzīgi. Loģiski spriežot, tām pamatā vajadzētu būt kurzemnieku dziesmām. Tiešām, daļa *Kurzemes tematikas dziesmu* pēc to cilmes vietām neapstrīdami ir īsto kurzemnieku dziesmas, ko vislabāk zināja un vismīlāk dziedāja paši kurzemnieki. Taču tā ir tikai viena dziesmu daļa un ne pati prāvākā.

Kāpēc *Kurzemes tematikas dziesmas* kādreiz senāk bijušas tik populāras tagadējā Zemgalē? Uz to atbildēt nav grūti, ja vien pārzina toponīma *Kurzeme* kādreizējā administratīvā lietojuma ģeogrāfiskās robežas. Par šo

jautājumu vairāk un sīkāk tiks runāts mazliet vēlāk. Līdzīgi skaidrojama Kurzemes tematikas dziesmu pazīstamība tagadējā Augšzemē jeb Sēlijā. Īsi sakot, Kurzemes tematikas dziesmu popularitātei Zemgalē un šo dziesmu pazīstamībai Augšzemē cēlonis meklējams pirmām kārtām vēsturiskajos apstākļos, t. i., toreizējā politiskajā situācijā.

Kurzemes tematikas dziesmu popularitātei Vidzemē meklējams cits skaidrojums. Proti: akcentējams, ka tās pamatā ir Vidzemes dziesmas, kur vidzemnieki pārlieku cildina, slavē un ceļ savējos un savu dzimto novadu, t. i., Vidzemi un vidzemniekus, bet stipri peļ, izsmej un gremdē, kā tas latviešiem diemžēl visos laikos tik parasts, – kaimiņnovadu un kaimiņnovadniekus, t. i., Kurzemi un kurzemniekus. Tie, protams, atdara vidzemniekiem ar to pašu – dots pret dotu. Zīmīgi, ka šais dziesmās, parasti četrindēs, viena varianta ietvaros nereti pretstatīti abi toponīmi – gan *Kurzeme*, gan *Vidzeme*.

Pats šo dziesmu konteksts skaidri liecina, ka Vidzemes tiešais kaimiņnovads ir Kurzeme. Tos abus palaikam šķir vienīgi Daugava. Ne velti Kurzemes tematikas dziesmas Vidzemē dislocētas lielākoties (30 (21 + 9) varianti no 43) bijušajā Rīgas (visvairāk) un Madonas (relatīvi mazāk) apriņķī, Daugavas un Aiviekstes labā krasta teritorijā, parasti Daugavas tuvumā. Raksturīgi (varbūt likumsakarīgi), ka, jo tālāk prom no Daugavas zemes iekšienē, jo mazāk pazīstamas vidzemniekiem bijušas Kurzemes tematikas dziesmas respektīvi dziesmas par Kurzemi un kurzemniekiem (piemēram: Rīgas apriņķī – 21 variants, Madonas – 9, Cēsu – 8, Valmieras – 5, Valkas apriņķī – neviena varianta). Arī visi Latgales varianti, izņemot vienu (tas dzirdēts Rēzeknes apriņķī), nāk no tiem Daugavpils apriņķa (8 varianti) pagastiem, kas robežojas ar Daugavu.

Kas patiesībā ir tautasdziesmās tik bieži daudzinātā *Kurzeme*?

Lai uz to skaidrāk un labāk atbildētu, vispirms sniedzama īsa vēsturiska uzziņa.

Uzsverams, ka kopš Kurzemes un Zemgales hercogistes kā Polijas un Lietuvas vasaļvalsts laikiem (sākot ar 1561. gadu), kā arī vēlāk cariskajai

Krievijai pakļautās Kurzemes guberņas pastāves laikā (sākot ar 1795. gadu) par Kurzemi nediferencēti mēdza dēvēt ir seno Kursu, t. i., īsto Kurzemi, ir tagadējo Zemgali, ir arī tagadējo Augšzemi jeb Sēliju (tolaik to sauca vēl par Augškurzemi, arī Augšgalu). Kurzemes hercogiste, tāpat kā vēlāk Kurzemes guberņa, aptvēra un administratīvi apvienoja itin visas Daugavas kreisā krasta latviešu apdzīvotās zemes. Tieši šis faktors ir ļoti svarīgs un paturams prātā, nosakot tautasdziesmās sastopamā *Kurzemes* vārda semantiskās robežas, t. i., mēģinot toponīmu *Kurzeme* identificēt ar to vai citu Daugavas kreisā krasta kultūrvēsturisko apgabalu – Zemgali vai Augšzemi jeb Sēliju.

Kaut gan Kurzemes hercogiste oficiāli saucās par Kurzemes un Zemgales hercogisti, taču parasti gan pārvaldes, gan ikdienas sarunvalodas limenī *Zemgales* vārds īsuma labad tika atmests un pietika ar *Kurzemes* nosaukumu vien. Tā, piemēram, slaveno hercogu Jēkabu ir tad, ir vēlāk dēvēja palaikam tikai par Kurzemes hercogu. Pie tam tolaik senās Kursas, tagadējās Zemgales un Augšzemes jeb Sēlijas iedzīvotāji sauca sevi par kurzemniekiem un savu dzimto novadu par Kurzemi. Šāds nediferencēts toponīma *Kurzeme* kopnosaukums senāk bija cieši iesakņojies ļaužu apziņā un līdz ar to pamazām ieviesās arī ikdienas lietojumā respektīvi sarunvalodā. Tieši tāpēc arī tautasdziesmu leksikā toponīma *Kurzeme* lietojumam piemīt tāds pats kopnosaukuma raksturs.

Vēsturnieks R. Ērglis darbā “Kā cēlies Vidzemes nosaukums?” 1940. gadā rakstījis: “Arī vēl tad, kad Kurzeme un Zemgale bija lielkunga valsts – hercogiste, bet Vidzeme, Latgale un Igaunija atradās vai nu zviedru, vai poļu varā, visas šīs zemes tomēr aptvēra ar vienu kopnosaukumu Livonia-Livland. Kurzemes-Zemgales lielkungs saucās līdz pat hercogistes beigām: Herzog zu Kurland und Semgallen in Livland un dux jeb princeps Curoniae et Semigalliae in Livonia. Tāds ir vispārīgi parastais oficiālais un daudz maz svinīgos izteicienos pastāvīgi lietotais Kurzemes-Zemgales lielkunga titulis.”²⁷ Un turpat tālāk: “Tomēr ne ar svešvārdiem vien notikušas tamlīdzīgas pārgrozības. Mūsu pašu Zemgale ieplētusies, salīdzinot ar XIII g. s. un ietilpinājusi sevī visu seno Sēliju. Arī pati Zemgale nesen pārdzīvojusi Sēlijai līdzīgu likteni; pat viņas vārds līdzīgi Sēlijas vārdam bija jau izzudis no ikdienišķas lietošanas, jo krievu valdīšanas laikos pazina tikai Kurzemes guberņu – Kurzemi. Zemgale un Sēlija bija tikai senākas

vēstures nojēgumi, bet Jelgava Kurzemes pilsēta. Katrs, kas toreiz brauca no Rīgas, Vidzemes jeb citurienes uz Jelgavu, Bausku vai arī citu kādu tagadējās Zemgales vietu, varēja runāt un arī pat nedomāja citādi runāt, kā par došanos uz Kurzemi. Ši Kurzemes uzkundzēšanās pār Zemgali un Sēliju bija tik stipri iesakņojusies dzīvē, ka izaudzēja pat mūsu triju zvaigžņu simbolu Latvijas valsts heraldikā.”²⁸

Protams, var dibināti iebilst, ka tās vai citas dziesmas pieraksti tai vai citā vietā palaikam ir bijis gadījuma raksturs. Bez tam nekad un nekur tautasdziesmas nav vienlīdz intensīvi vāktas un krātas vienlaicīgi visā Latvijas teritorijā. Tā, piemēram, relatīvi ļoti maz dziesmu K. Barona "Latvju dainās" ir no Latgales (salīdzinājumā ar Vidzemi un Kurzemi apmēram 1 : 8), lai gan arī toreiz tas acīmredzot bija viens no dzīvīgākajiem tautas garīgā bagātuma centriem visā Latvijā. Taču stingri jāteic, ka, trūkstot jebkādiem citiem noteiksmes kritērijiem, dziesmu pierakstes vietas, variantu daudzums un biežums, kā arī izplatē areāls nereti ir vienīgais kaut cik ticamais pamatojums, lai vismaz nosacīti varētu spriest par tā vai cita dziesmas tipa lokālo piederību (cilmes ziņā!) tam vai citam kultūrvēsturiskajam novadam.

Sēliju. Tautasdziesmu valodā toponīms *Kurzeme* tātad ir kopnosaukums visiem trim tolaik (vairāk) un vēl šodien (gan krietni mazāk) atšķirīgiem un savdabīgiem Latvijas kultūrvēsturiskajiem apgabaliem. Vēlreiz akcentējama doma, ka šādam nediferencētam *Kurzemes* vārda lietojumam gan tautasdziesmās, gan ikdienas sarunvalodā toreiz bija vēsturiski nosacīts pamatojums.

Tā, strikti valodnieciski runājot, tautasdziesmu toponīmam *Kurzeme* izdalāmi trīs leksiskās nozīmes varianti. 1. variants – īstā *Kurzeme* respektīvi senā *Kursa*. Uzsverams, ka šī ir toponīma, patiesībā etnotoponīma *Kurzeme* pamatnozīme un reizē arī vēsturiski sākotnējā, t. i., vecākā nozīme. 2. variants – *Zemgale*. 3. variants – *Augšzeme* jeb *Sēlija*. Abi pēdējie *Kurzemes* vārda semantiskie varianti salīdzinājumā ar pamatnozīmi ir relatīvi jaunāki, ne senāki par 16. gs. otru pusi. Tas savukārt ir vērtīgs papildarguments, nosakot attiecīgo *Kurzemes* tematikas tautasdziesmu eventuālo vecumu, varbūtējo cilmes laiku vispār.

Secināms, ka tautasdziesmu etnotoponīma *Kurzeme* semantiskajai struktūrai piemīt polisēmisks raksturs, tā aptver trīs šī vārda leksiskās nozīmes variantus. *Kurzemes* vārda lietojumā tautasdziesmās izšķirami gan relatīvi senāki, gan relatīvi jaunāki nozīmes varianti.

Taču jāapzinās, ka šie etnotoponīma *Kurzeme* leksiskās nozīmes varianti ir vairāk vai mazāk abstrahētas analīzes ceļā izsecināts rezultāts. Tautasdziesmu praksē respektīvi folkloras teicēju apziņā *Kurzemes* vārds allaž bijis viennozīmīgs un pats priekšstats par Kurzemi vienots veselums. Folkloras teicējam respektīvi dziedātājam vienalga, vai viņš dzīvotu īstajā Kurzemē vai tagadējā Zemgalē, vai arī Augšzemē, katram patiesībā bija savs priekšstats par Kurzemi. Ikviens no viņiem *Kurzemes* nosaukumu attiecināja pirmām kārtām uz savu dzimto vietu, tās tuvāko vai tālāko apkaimi. Turpretī katram vidzemniekam bija atkal savs priekšstats par Kurzemi, un tas bija saistīts vispirms ar tiešo kaimiņnovadu viņpus Daugavas, tātad – ar tagadējo Zemgali vai Augšzemi jeb Sēliju. Gluži to pašu var teikt par nosacīto kurzemnieku, t. i., zemgaliešu un augšzemnieku priekšstatu par Vidzemi, kas viņu sapratnē arī bija tiešais kaimiņnovads, tikai šoreiz Daugavas labajā krastā.

No iepriekš teiktā ir skaidri apjaušams, ka tikai daļa *Kurzemes* tematikas dziesmu attiecināma uz īsto Kurzemi respektīvi seno Kursu. Šais

dziesmās pieminētā Kurzeme identificējama ar tagadējo Kurzemi. Raksta ierobežotā apjoma dēļ izraugāmi nedaudzi tautasdziesmu piemēri:

*Viena pate man māsiņa
Rīgā brauca baznīcā.
Rīgā zviedza kumeliņis,
Kurzemē atskanēja.*

LD 3675

Visi 16 šīs dziesmas varianti dzirdēti tagadējā Kurzemē (Kuldigas apriņķī – 10, Aizputes – 5, Ventspils – 1 variants). Pēc “Latvju dainu” ziņām, šī četrinde ārpus Kurzemes robežām nav bijusi pazīstama. Tātad pēc cilmes vietas tā ir īsto kurzemnieku dziesma, un tajā daudzīnātā Kurzeme identificējama ar īsto Kurzemi.

*Pūt, vējiņis, kur pūzdamis,
Pūt vairāk dienvidos,
Pārpūt manus bāleniņus
No Vāczemes Kurzemē.*

LD 30 833

*Priecājties, ciema meitas,
Prieki nāca Kurzemē:
Duļ’ laiviņas zelta nāca,
Trešā sika sudrabiņa.*

LD 30 829

*Pūš, vējiņ, ziemeļē,
Dzen sudrabu Kurzemē;
Kurzemē daudz bērniņ’,
Sudrabit’ lasentai.*

LD 30 830, 2

Arī šīs dziesmas un to varianti, kur sastopams toponīms *Kurzeme*, pierakstīti īstajā Kurzemē (Lp Vērgalē – 1 variants, Azp Cīravā – 2, Azp Alsungā – 1, Ventspilī – 2, Vp Ancē – 1). Turklāt no trim tautasdziesmās apdziedātajām Kurzemēm ar jūrniecības un zvejniecības arodu tolaik visciešāk bija saistīti tieši īstās Kurzemes respektīvi senās Kursas jūrmalnieki.

*Zin’, Dievini, kur lec saule,
Kur noiet vakarāi;*

Zin', Dieviņi, kur ved tautas,
Kur mūžinu nodzīvošu,
Vai poļosi, vai leišosi,
Vai šē pati Kurzemē.

LD 9797, 1

Kurzemēja laba mode,
Sievas, meitas gultu taisa;
Mikstu gultu uztaisīši,
Paši nāk klāt gulēt.

LD 12 566

Tu, puisīti, sārkanaci,
Tev ir viltus valodiņa;
Kur' meitiņu satiekies,
To runāji, to precēji,
Visas meitas Kurzemē
Jau no tevis uzrunātas.

LD 12 397 v.

Vai, Dieviņu, kur iesim
Mēs dzērēji bāleliņi?
Vāczemē naudas trūka,
Kurzemē alutiņa.

LD 19 470

Visas šīs dziesmas vai to dziesmu varianti, kur minēts toponīms *Kurzeme*, dzirdēti īstajā Kurzemē (pa vienam variantam Lp Gaviezē, Vp Dundagā, Vp Ēdolē, Azp Cīravā). Arī šais dziesmās daudzīnātā *Kurzeme* identificējama ar īsto Kurzemi.

Otra Kurzemes tematikas dziesmu daļa pēc pierakstes vietām attiecināma uz īsto Zemgali. Šais dziesmās pieminētā *Kurzeme* identificējama ar tagadējo Zemgali, piemēram:

Kas pie Rīgas dumpējās
Apakš ledus Daugavā?
Ziemas svētki dumpējās,
Šurp nākdami Kurzemē.
Eit', bērniņi, sagaidieti
Ar basāmi kājiņām.

LD 33 268

*Rīgā zviedza kumeliņi,
Kurzemē atskanēja;
Būs tai mūsu māšiņai
No Jelgavas precenieki.*

LD 14 180, 1

*Leiti, leiti, bandžulīti,
Kam tu nāci Kurzemē?
Vai tu nāci jēru zagti
Vai sivēnu kvīcināt?*

LD 21 016 v.

*Aizķilēju Rīgas vārtus
Ar ozola ķilišiem,
Lai nenāka Rīgas nāve
Kurzemēi ļaužu kaut.*

LD 27 673

Šīs dziesmas vai attiecīgo dziesmu varianti, kur sastopams toponīms *Kurzeme*, pierakstīti īstās Zemgales teritorijā (Jg Sesavā – 2 varianti, Jg Zaļeniekos – 1, Tk Lestenē – 1), un tajos pieminētā Kurzeme būtu identificējama ar tagadējo Zemgali.

Četrīndē “Aizķilēju Rīgas vārtus” vārdkopa *Rīgas nāve* laikam nosacīti saistāma ar tā dēvēto 1710. gada Lielo mēri, kas bargi plosījās visā Latvijā, sevišķi Rīgā, tās apkārtnē, Kurzemē un Zemgalē. Lielā mēra epidēmijā tolaik izmira apmēram $\frac{3}{5}$ Latvijas iedzīvotāju. Piemetināms, ka K. Barona “Latvju dainās” pats *mēra* vārds (arī vārdkopa *Mēra māte* dievības nozīmē) sastopams kādos 23 dziesmu variantos.

Satura dēļ savdabīga kultūrdzīves parādību lieciniece ir dziesma, kas dzirdēta D Krustpilī:

*Vienu pusi dziesmai zinu,
Otras puses nezināju:
Otru pusi Kurzemē
Kungi raksta grāmatā.*

LD 939, 1 (I)

Arī šai dziesmā atrodamais *Kurzemes* nosaukums būtu nosacīti attiecināms uz īsto Zemgali, jo šīs četrīndes divos variantos, kas pierakstīti Jk Sēlpilī un Jk Secē, funkcionē toponīms *Jelgava*. Tā savukārt kādreiz bija

viens no vecākajiem latviešu valodā drukāto grāmatu apgādu centriem Latvijā. Tieši par šo faktu tēlaini stāstīts dziesmas otrā pusē.

Šķietami neskaidrāk un grūtāk ir ar tām dziesmām, kas dzirdētas Kurzemes un Zemgales vai arī Zemgales un Augšzemes jeb Sēlijas kultūrvēsturisko teritoriju sadures joslā. Šai gadījumā attiecīgās dziesmas pieskaitāmas gan pie viena (piemēram, Kurzemes), gan pie otra (piemēram, Zemgales) kultūrvēsturiskā novada. Piemēra pēc kāda Tk Blidienē pierakstīta četrinde, kas metriskās struktūras ziņā īpatnēja ar trohaja un daktila salikumu vienas dziesmas robežās:

*Rīgas kungi brīnījās,
Kas par troksni Kurzemē:
Suņi sita bungas, kara vīri spēlēja,
Čipari dancoja raibām biksēm.*

LD 2188, 1 (I)

Pēc pierakstes vietas šis bērnu dziesmas variants piederīgs tiklab īstajai Kurzemei, kā arī īstajai Zemgalei.

Trešā Kurzemes tematikas dziesmu daļa pēc pierakstes vietām attiecināma uz Augšzemi jeb Sēliju. Šais dziesmās daudzīnātā Kurzeme identificējama ar tagadējo Augšzemi jeb Sēliju, piemēram:

*Par Daugavu uz Vidzemi
Mani ziļu vainadziņi!
Uz Kurzemi neatgriezu
Ne vainaga cekuliņa.*

LD 22 368

Dziesma dzirdēta tagadējā Augšzemē (Jk Sēlpilī), t. i., Daugavas kreisajā krastā. Šo pašu dziesmu viņpus Daugavas, t. i., Vidzemes krastā, dzied šādi:

*Uz Kurzemi, uz Kurzemi
Mans vizuļu vainadziņš;
Uz Vidzemi nepagrieztu
Ne vainaga cekuliņ'.*

LD 10 635, 4

Četrinde dzirdēta Md Bērzaunē. Tātad šais gadījumos tiek attiecīgi mainīts pats toponīmu *Kurzeme* un *Vidzeme* secīgums. Līdzīgi, kā augšzemnieki (Jk Secē) dzied:

*Es neietu uz Vidzemi,
Ne ar vindu vindējama:
Vidzemē mālu zeme,
Kā sprunguli arājiņi.*

LD 9763

Turpretī vidzemnieki (Rg Pļaviņās) atbild:

*Es neietu uz Kurzemi,
Ne ar vindu vindējama:
Kurzemē bargi kungi,
Kā strupuli arājiņi.*

LD 9762

Paustās domas pamatojumam minamas divas dziesmas, kur teikts, ka aiz Daugavas respektīvi pāri Daugavai atrodas Kurzeme. Tas, protams, tā ir, tikai raugoties no Daugavas Vidzemes krasta, kur, šķiet, arī meklējama šo dziesmu cilmes vieta:

*Aiz Daugavas Kurzemē
Daiļas auga mātes meitas;
Preti auga Vidzemē
Vēl daiļāki tēvu dēli.*

LD 11 6161, 1

*Krauklīts sēd ozolā,
Zelta kokles rociņā.
Vai tu, aklis, neredzēji,
Kur noveda man' māsiņu?
– Par Daugavu uz Kurzemi
Liela kunga sulaiņam.*

LD 13 612, 1

Salīdzinājumam citējams arī kāds "Latvju dainu" 11 6161. pamatdziesmas variants, kas dzirdēts Rg Skrīveros:

*Kurzemēi kalniņai
Rindā auga ozoliņi;
Vidzemēi liepu rinda,
Kas ozolus kaitināja.*

Vēl divas četrriņdes, kas pierakstītas Rg Pļaviņās un Rg Lielvārdē:

*Kurzemē melni meži
Sarkanām odziņām.
Tās nebija sarkanogas,
Tās Saulītes asariņas.*

LD 33 738, 3 v.

*Es redzēju Kurzemē
Sirmu kuili ecējot.
Ai jūs, lielie grēcinieki,
Cūku tēvu mocījāt!*

LD 12 741 v.

Visās šais dziesmās un to variantos, kas dzirdēti gan Augšzemē, t. i., Daugavas kreisajā krastā, gan Vidzemē, t. i., Daugavas labajā krastā, slavētā vai arī peltā Kurzeme nekļūdīgi identificējama ar tagadējo Augšzemi jeb Sēliju.

Identificējot šai tautasdziesmu grupā pieminēto toponīmu *Kurzeme* ar tagadējo Augšzemi jeb Sēliju, nozīmīgi šķiet divi apsvērumi. Pirmkārt, pats šo dziesmu konteksts nepārprotami liecina, ka Kurzeme un Vidzeme ir tuvākie kaimiņnovadi, kurus vienu no otra atdala tikai Daugava. Otrkārt, fiksējot pēc tautasdziesmu dotumiem uz papīra Kurzemes un Vidzemes topogrāfisko situāciju, labi redzams, ka itin visas Daugavas kreisā krasta zemes pieder Kurzemei, turpretī Daugavas labais krasts – Vidzemei. Nedaudz vienkāršojot, var sacīt, ka klasiskajās tautasdziesmās pamatos ir saglabāties tas ģeogrāfiskais stāvoklis respektīvi administratīvais sadalījums, kāds Latvijas teritorijā izveidojās Livonijas kara laikā XVI gs. otrā pusē. Liekas, ka arī tāpēc tautasdziesmu ziedu laikmetā latvieši gluži labi iztika ar diviem kādreizējo administratīvo apgabalu nosaukumiem – *Kurzemi* un *Vidzemi*.

Bez tam ir grupa Kurzemes tematikas dziesmu, kur pieminēto Kurzemi uz tautasdziesmu dotumu pamata vien nav iespējams daudz maz noteiktāk identificēt ar kādu no trim minētajiem kultūrvēsturiskajiem apgabaliem. Šai gadījumā pats *Kurzemes* vārds interpretējams kā visu trīs kultūrvēsturisko apgabalu – Kurzemes, Zemgales un Augšzemes jeb Sēlijas – sīkāk nediferencējams un tuvāk nekonkretizējams kopnosaukums. Daži Kurzemes tematikas dziesmu paraugi:

Garām gāju gar Kurzemi,
Iekšā ieti nedrīkstēju:
Kurzem's puisi spēlmaniši
Noņems manu vainadziņu.

LD 5902 v.

Kur es dzimu, kur es augu,
Šai vietā es nebūšu:
Es aizgāju uz Kurzemi,
Uz Kurzemes arājiem.

LD 10 076

Ne vis lielas lustes dēļ
Es aizbēgu uz Kurzemi:
Cālišam ac's izdūru,
Lai neredz putrainiņa.

LD 31 351 v.

Labi bija Kurzemē,
Vēl labāki Vidzemē:
Kurzemē tēvs, māmiņa,
Vidzemē tautu dēls.

LD 23 978

Visiem znoti šai zemē,
Man bij znoti Kurzemē
Riņķētiem kažokiem,
Sprādzētiem zābakiem.

LD 3854

Es dižana tautu meita,
Dziedādama vien staigāju;
Piedziedāju Kurzemiņi,
Nu dziedāšu Vidzemē.

LD 571 (I)

Zīmīgi, ka visas nule citētās dziesmas vai to dziesmu varianti, kur funkcionē toponīms *Kurzeme*, pierakstīti Vidzemē (pa vienam variantam Rg Kastrānē, C Ērgļos, Rg Viskāļos, Vlm Rūjienā, Md Cesvainē, Rg Bieriņos un Ziepjū kalnā). Šais dziesmās daudzinātā *Kurzeme* vienlīdz droši vai nedroši būtu identificējama gan ar īsto Kurzemi respektīvi seno Kursu (mazāk ticams), gan ar īsto Zemgali (vairāk ticams), gan arī ar tagadējo Augšzemi jeb Sēliju (vairāk ticams).

Kā rīkoties tais gadījumos, ja kāda plaši sazarota Kurzeme tematikas dziesmas tipa varianti dzirdēti gan īstajā Kurzēmē respektīvi senajā Kursā, gan īstajā Zemgalē, gan tagadējā Augšzemē jeb Sēlijā? Piemēram, tādā dziesmā kā:

*Ko tur kala, ko ne kala,
Visa Rīga trīcēt trīc?
Tai māsai kroni kala,
Kam deviņi bāleliņi.
Nav zariņš vēl nokalts,
Slava nāca Kurzēmē,
Slava nāca Kurzēmē
Pie Kurzemes puisīšiem.*

LD 6174, 4

Šai gadījumā *Kurzemes* vārds šī dziesmas tipa robežās veic it kā sava veida kopnosaukuma funkciju. Tālab attiecīgie šīs dziesmas varianti, pēc pierakstes vietām tos grupējot, būtu attiecināmi ir uz īsto Kurzemi (2 varianti), ir uz īsto Zemgali (5 varianti), ir uz tagadējo Augšzemi jeb Sēliju (1 variants), līdz ar to savukārt identificējot pašu toponīmu *Kurzeme*. Citiem vārdiem sakot, Kurzemes variantos toponīms *Kurzeme* būtu identificējams ar īsto Kurzemi respektīvi seno Kursu, Zemgales variantos – ar īsto Zemgali, Augšzemes variantos – ar tagadējo Augšzemi jeb Sēliju. Līdzīgi ir ar populāro dziesmu “Skaisti dzied lakstīgala”, tās Kurzemes tematikas variantiem:

*Koši dzied lakstīgala
Rīgas tornes galiņā.
Nāc ar mani Kurzēmē
Dziedāt rožu dārziņā.*

LD 30 614 v.

Šīs dziesmas variantu teksti ar toponīmu *Kurzeme* pierakstīti gan īstajā Kurzēmē (9 varianti), gan īstajā Zemgalē (8 varianti), gan arī tagadējā Augšzemē jeb Sēlijā (2 varianti), bez tam 1 variants dzirdēts Vidzemē (Rg Suntažos) un 3 variantiem nav tuvāk precizētu pierakstes vietu norāžu. Vidzemnieki, šo pašu dziesmu dziedot, toponīmu *Kurzeme* parasti aizstāj ar *Vidzemes* vārdu. Tā ir tautasdziesmu funkcionēšanas praksē likumsakarīga parādība.

un Spriežot pēc "Latvju dainu" ziņām, tomēr vairāk ir tādu gadījumu, kad Kurzemes tematikas dziesmu varianti pierakstīti kā īstajā Kurzemē, tā arī īstajā Zemgalē, bet, domājams, nav bijuši pazīstami tagadējā Augšzemē jeb Sēlijā. Ieskatam izraudzīti daži šo Kurzemes tematikas dziesmu piemēri:

*Di' baloži strautā dzēra,
Abi dzēra dūdodami;
Div bāliņi karā jāja,
Abi jāja, domādami,
Vai būs jāt vai nejāt,
Vai palikt Kurzemē.*

LD 31 956, 7

*Dievs, nosodi lielus kungus,
Kas ņem krievus no Kurzemes!
Daža māte dēlu raud,
Daža māsa bāleliņu,
Daža jauna līgaviņa
Noraud savu arājiņu.*

LD 31 951

*Cūka peld pa Daugavu
Naudas somu mugurā;
Būt' cūciņa noslikusi,
Nebūt' naudas Kurzemē.*

LD 30 906

*Jūras cūka jūru brida,
Naudas soma mugurāi.
Kad būt' cūka noslikuse,
Tad būt' nauda Kurzemēi.*

LD 30 907, 2

Pirmā piemēra 11 varianti ar toponīmu *Kurzeme* dzirdēti īstajā Kurzemē (3 varianti) un īstajā Zemgalē (6 varianti), bez tuvāk precizētām pierakstes vietu norādēm 2 varianti; otra piemēra 11 varianti – īstajā Kurzemē (8 varianti) un īstajā Zemgalē (2 varianti), Vidzemē (1 variants); trešā piemēra 8 varianti – īstajā Kurzemē (5 varianti) un īstajā Zemgalē (3 varianti); ceturtā piemēra 4 varianti – īstajā Kurzemē (2 varianti) un īstajā Zemgalē (1 variants), bez tuvāk precizētas pierakstes vietas norādes

1 variants. Uzsverams, ka arī tikko aprādītajos gadījumos attiecīgo dziesmu Kurzemes varianti nosacīti būtu identificējami ar īsto Kurzemi respektīvi seno Kursu un Zemgales varianti – ar īsto Zemgali.

¹ Raksta pamatā ir referāts, kas nolasīts akadēmiķa J. Endzelīna 115. dzimšanas dienas atcerei veltītajā sanāksmē 1988. gada 23. februārī.

² Endzelīns J. Par Rietumkurzemes izloksnēm // Filologu biedrības raksti. – Rīga, 1925. – 5. sēj. – 5.–7. lpp.

³ Sk. arī LTdz 22 045, 3 v.

⁴ Sk. arī LTdz 22 053 v.

⁵ LD 31 802; 31 804.

⁶ LTdz 11 122, 1.

⁷ Sk. arī LTdz 11 121; 11 122.

⁸ LTdz 22 228 v.

⁹ LFK 227, 13; 804, 7729; 832, 344; 929, 18 188; 1177, 14 102; 1198, 4512; 1198, 5360; 1552, 33 764; 1578, 101; 1630, 616; 1654, 2457; 1955, 19 881; 1960, 1018; 1965, 788.

¹⁰ Vienam variantam (LFK 227, 13) pierakstes laiks nav uzrādīts.

¹¹ LTdz 22 230.

¹² LTdz 22 230, 3. Sal. LFK 363, 4092.

¹³ Sal. LTdz 22 139, 2; 22 140.

¹⁴ LD 30 614.

¹⁵ Sk. arī LTdz 1111, 1. Sal. LD 2.

¹⁶ LFK 1687, 389. Sk. arī LTdz 1111 v.

¹⁷ Sk. arī LTdz 13 507 v.

¹⁸ Sk. arī LTdz 22 846.

¹⁹ LFK 927, 1860. Sk. arī LTdz 13 507.

²⁰ Sk. arī LTdz 21 801.

²¹ Latviešu ļaužu dziesmas un ziņģes: Latviešu tautai un viņas draugiem sagādātas no Latviešu draugu biedrības. – Jelgava, 1844. – 812. dziesma.

²² LFK 1703, 4467.

²³ Sk. arī LTdz 1110 v. Sal. LD 1.

²⁴ LFK 1968, 2934. Sk. arī LTdz 1110 v.

²⁵ Sk. arī LTdz 666.

²⁶ Endzelīns J. Par Rietumkurzemes izloksnēm. – 5. lpp

²⁷ Ērglis R. Kā cēlies Vidzemes nosaukums? – Rīga, 1940. – 31. lpp.

²⁸ Turpat. – 42., 43. lpp.

Dzintarzeme latviešu tautasdziesmās

Latviešu un citu ģeogrāfiskā izvietojuma ziņā tuvāku vai tālāku tautu kultūrvēsturisko sakaru izpētei pievērsušies dažādu nozaru Latvijas zinātnieki – arheologi, antropologi, etnogrāfi, vēsturnieki, literatūrpētnieki un folkloristi.¹ Sarežģīto sakaru problemātiku uz folkloras dotumu pamata var risināt divos stipri atšķirīgos aspektos. Līdz šim folkloristi vairāk interesējušies par latviešu un cittautu folkloras kopīgiem vai tuvu radnieciskiem sacerējumiem, to sižetiem, atsevišķu variantu, motīvu vai tēlu idejiski tematisko vai māksliniecisko līdzīgumu. Retāk uzmanība pievērsta kultūrvēsturisko kontaktu pētniecības otram, ne mazāk svarīgam aspektam – proti, ko liecina pati folkloras par ekonomiskiem, politiskiem un kultūras sakariem, kas dažādos vēstures posmos gan ciešāk, gan vājāk saistījuši latviešu tautas likteņgaitas ar kaimiņtautām. Šādā pavērsienā, izmantojot folkloras materiālus kultūrvēsturisko sakaru studijām, īpaši noderīgas izrādās tieši tautasdziesmas. Kā tālākas pagātnes liecinieces tās saglabājušas relatīvi senāka kultūrvēsturisko sakaru slāņa reminiscences nekā vairums rakstīto avotu. Šai ziņā tautasdziesmas var daļēji salīdzināt ar arheoloģiskajiem atradumiem, kas lieti der agrīno sabiedriski ekonomisko formāciju saimniecisko un sociālo apstākļu rekonstrukcijai.

Rakstā par tautasdziesmu dzintarzemi² iztīrāti četri pamatjautājumi. Pirmkārt, par dzintarzemes dziesmu izplatības biežumu, respektīvi, popularitāti. Šai sakarā konstatēts dzintarzemes dziesmu daudzums, kā arī aprēķināts to kopējais variantu skaits K. Barona "Latvju dainās", Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuves manuskriptu fondos. Otrkārt, noteikts dzintarzemes dziesmu izplatības areāls, t. i., reģistrētas vietas, kur šo dziesmu varianti dzirdēti, pierakstīti vai no kurienes tie savā laikā iesūtīti folkloras vākšanas centriem. Treškārt, salīdzināti "Latvju dainu" dzintarzemes dziesmu varianti

ar Latviešu folkloras krātuvē apzinātajiem tekstiem un uzrādītas tekstuālas izmaiņas, kā arī atzīmēti daži kontaminācijas gadījumi. Ceturtkārt, mēģināts noskaidrot, vai ar tautasdziesmu dzintarzemi būtu identificējams kāds Latvijas piejūras novads vai arī kāda cita tālāka zeme Baltijas jūras dienvidu piekrastē. Pēdējā problēma aplūkota kultūrvēsturisko sakaru aspektā.

1

Tautasdziesmu par dzintarzemi nav daudz, ir zināmi tikai daži sižetiski vairāk atšķirīgi, relatīvi patstāvīgi dziesmu tipi. Pati pazīstamākā un izplatītākā ir "Latvju dainu" 13 282. dziesma:

*Nu sala, nu sala,
Nu labi sala,
Sasala jūriņa
Līdz dibenam.
Nu laba braukšana
Dzintara zemē
Dzintara zeltaiņu
Lūkoties.*

LD 13 282

K. Barons šai pamatdziesmai kā versijas un variācijas pakārtojis pavisam 39 variantus, no kuriem daži sižetiski jau tiktāl izvērsti, ka būtībā veido vairāk vai mazāk patstāvīgus, jaunus dziesmu tipus ar tiem piekritīgiem variantiem. Piemēram, 6. versija, kas ir divarpus reižu garāka par pamatdziesmu un arī saturā stipri atšķirīga:

*Nu sala, nu sala,
Nu labi sala,
Sasala jūriņa līdz dibinam(i).
Nu laba braukšana
Dzintara zemē
Dzintara zeltenes
Lūkoties(i).
Pārvedu brālim
Dzintara sievu.
Viss māršas pūriņš
Dzintariem vizēja.*

Tēvam iedeva
Dzintara kreklu;
Mātei uzsedza
Dzintara sagšu;
Brālim uzkāra
Dzintara āvieli,
Māsai uzlika
Dzintara vainagu.³

LD 13 282, 6

Tas pats būtu sakāms arī par apskatāmās dziesmas 11. versiju:

Sasēda meitiņas
Reizītē,
Ej, manu bāliņu,
Lūkoties.
Ņem, manu bāliņu,
Kura tev patīk.
– Ko ņemšu, māšiņa,
Izlasas vien!
– Jāj, manu bāliņu,
Zītara zemē
Zītara zeltaines
Lūkoties.
Būs man, būs man
Zītara māršiņa,
Segs man zītara
Villainīti.⁴

LD 13 282, 11

Otra ir "Latvju dainu" 13 246. dziesma, kas ietilpst tai pašā precību tematikas grupā:

Aizjūdzu kumeļu,
Vaicāju māmiņai:
Vai laba braukšana
Dzintara zemē
Dzintarzemes meitiņas
Lūkoties?
– Gan labas, gan labas
Dzintara meitiņas,
Tik vieni vainiņas,
Ka rāmi staigāja.

LD 13 246

Spriežot pēc izplatības, šī dziesma tautā bijusi, liekas, mazāk populāra: K. Barons tai uzrādījis tikai vienu sīkumos atšķirīgu versiju (dzirdēta Cīravā) un variāciju (Lestenē).

Trešā ir bērnu dziesma, kuru "Latvju dainu" kārtotājs kvalificējis par 27 416. pamatdziesmas variāciju:

*Visi ciema kukainīši
Gaida mani nomirstam.
Vai gaidat, negaidat,
Es nemiršu šai zemē;
Es nomiršu dzintarzemē
Baltāi rožu dārzīnā,
Vedīs mani sirmi zirgi
Baltā smilšu kalnīnā,
Racīs mani lieli kungi
Sudrabīna škipelēm.*

LD 27 416 v.

Tās tad arī būtu visas sižetiski atšķirīgās dzintarzemes dziesmas, kas ievietotas K. Barona "Latvju dainās". Aplēšot šo dziesmu kopējo variantu skaitu, uzzinām, ka "Latvju dainās" figurē 45 varianti, kuros sastopams dzintarzemes vārds. Pa kultūrvēsturiskajiem novadiem šie dzintarzemes dziesmu varianti sadalās šādi: Kurzemē fiksēts 31 variants, Zemgalē – 9, Vidzemē – 3, Kurzemē, Zemgalē vai Vidzemē bez tuvāk precizētām vietu norādēm – 2 varianti.

Sīkāk pa apriņķiem tie lokalizējas šādi:

Kurzeme

Azp – 3 varianti
Kld – 8 varianti
Lp – 8 varianti
Tl – 5 varianti
Vp – 7 varianti

Vidzeme

C – 3 varianti
Md – 0 variants
Rg – 0 variants
Vlk – 0 variants
Vlm – 0 variants

Zemgale

B – 3 varianti
Il – 0 variants
Jg – 2 varianti
Jk – 2 varianti
Tk – 2 varianti

Latgale

Ab – 0 variants
D – 0 variants
Ldz – 0 variants
Rz – 0 variants

Tātad prāvāko skaitu dzintarzemes dziesmu devusi Kurzeme – mazliet vairāk nekā $\frac{2}{3}$ (apmēram 69%) no variantu kopskaita. Pēc “Latvju dainu” materiālu statistikas varētu domāt, ka dzintarzemes dziesmas nemaz nav bijušas pazīstamas Latgalē, jo no turienes nav nācis neviens variants.

Uz “Latvju dainām” balstīto topogrāfisko ziņu kontrolei lieti noder Latviešu folkloras krātuves rokrakstu fondos apzinātie dzintarzemes dziesmu teksti. Pagaidām konstatēti kādi 94 varianti, kur minēts nosaukums *dzintarzeme*. No tiem 76 ar tekstu “Nu sala, nu sala”, 3 ar tekstu “Aizjūdzu kumeļu”, 2 ar abu nule atzīmēto dzintarzemes dziesmu fragmentu jeb daļu kontamināciju, 5 ar “Nu sala, nu sala” un dažu citu dziesmu motīvu saaudumu, kā arī 8 varianti ar tekstu “Visi ciema kukainiši”.

Kartografējot no Latviešu folkloras krātuves fondiem ekscerpētos 94 dzintarzemes dziesmu variantus, iegūti šādi dati: Kurzemē pierakstīti 55, Zemgalē – 15, Vidzemē – 17, Latgalē – 7 varianti.

Pa apriņķiem tie grupējas šādi:

Kurzeme	Zemgale
Azp – 14 variantu	B – 3 varianti
Kld – 9 varianti	Il – 0 variants
Lp – 21 variants	Jg – 8 varianti
T – 6 varianti	Jk – 1 variants
Vp – 5 varianti	Tk – 3 varianti
Vidzeme	Latgale
C – 3 varianti	Ab – 0 variants
Md – 0 variants	D – 1 variants
Rg – 8 varianti	Ldz – 5 varianti
Vlk – 2 varianti	Rz – 1 variants
Vlm – 4 varianti	

Šī statistika liecina, ka dzintarzemes dziesmu topogrāfijā, kas atspoguļo folkloras krātuves arhīva materiālus, salīdzinājumā ar “Latvju dainām” vērojamas izmaiņas, taču tās nav radikālas. Pirmajā vietā tāpat paliek Kurzeme ar pāri par $\frac{1}{2}$ (apmēram 58%) no kopējā variantu daudzuma. Turklāt no trim Kurzemes apriņķiem vien – Liepājas, Aizputes un Kuldīgas – iesūtīta bezmaz $\frac{1}{2}$ (apmēram 47%) dzintarzemes dziesmu variantu. Gandrīz seškārtīgi (no 3 līdz 17) pieaudzis Vidzemē dzirdēto

dziesmu skaits, turpretī Zemgalē tas palielinājies relatīvi mazāk (no 9 līdz 15). Pats lielākais dzintarzemes dziesmu izplatības biežuma pieaugums konstatēts Latgalē – no neviena līdz 7 variantiem (t. i., apmēram 7% no kopējā skaita). Tomēr arī šoreiz variantu nav tik daudz, lai būtu kaut cik drošāks pamats spriest par šo sacerējumu jaušamāku popularitāti Latgalē salīdzinājumā, piemēram, ar Kurzemi.

Pamatojoties uz dzintarzemes dziesmu variantu daudzumu un to topo-grāfisko izvietojumu, secināms, ka šo dziesmu izplatības pamatareāls atrodas Kurzemē, tās dienvidrietumu daļā.

2

Salīdzinot Latviešu folkloras krātuves manuskriptu fondos apzinātos dzintarzemes dziesmu variantus ar “Latvju dainās” publicētajiem tekstiem, redzams, ka, atskaitot dažus kontaminācijas gadījumus, variējumi lielākoties skar mazāk svarīgus satura un stila pārveidus, kam dziesmu interpretācijā nav būtiskas nozīmes. Ieskatam daži paraugi no folkloras krātuves materiāliem, kur attiecīgās tekstuālās izmaiņas grafiski izceltas. Variējumi dziesmai “Nu sala, nu sala”:

Nu sala, nu sala,

Nu stipri sala:

Sasala jūriņa

Līdz dibenami!

Nu laba braukšana

Dzintara zemē.

Pārvedu tēvami

Dzintara kreklu;

Pārvedu mātei

Dzintara sagsu;

Pārvedu māsai

Dzintara krelles;

Pārvedu brāļami

Dzintara sievu.⁵

LFK 230, 1045

Nu sala, nu sala,

Nu sala labi!

Nu laba braukšana
Dzintara zemē.
Pārvedu brālīma
Dzintara sievu.
Segs man māršina
Dzintara villainīti;
Vedēju tēvam
Dzintara bikses;
Vedēju māminai
Dzintara lindrucinis.

LFK 769, 73

Variējumi dziesmai "Aizjūdzu kumeļu":

Aizjūdzu kumeļu,
Vaicāju māmiņai:
Vai laba braukšana
Dzintara zemē?
Vai ir labas dzintara
Meitiņas?
– Gan labas, gan labas
Dzintara meitiņas,
Tik tā vainiņa,
Ka nedziedāja.

LFK 282, 67

Variējumi dziesmai "Visi ciema kukainiši":

Visi zemes kukainiši
Gaida mani nomirstam;
Negaidata, kukainiši,
Es nemiršu šai zemē,
Es nomiršu dzintarzemē
Sudrabīna kalnīnā.
Vedīs mani sirmiem zirgiem,
Šanēs zelta iemauktīni;
Apraks mani lieli kungi
Ar sudraba šķupelēm.

LFK 121, 234

Jau manāmākas satura izmaiņas vērojamas tais nedaudzajos kontaminācijas gadījumos, kas saistīti ar tekstuāli nozīmīgākiem sižetiskiem

pārkārtojumiem. Divu un vairāku dziesmu daļu vai to atsevišķu motīvu savijums sastopams, piemēram, šādos tekstos:

Es, tautu meitiņa,
Nieku nebēdāju:
No puķu ziediem
Tiltiņu taisu.
Tur brauca (lieli) kungi,
Tur karavīri,
Tur manam brālītim
Līgavu veda.
Pārveda brālītim
Dzintara sievu;
Viss viņas pūriņis
Dzintarā vien.⁶

LFK 1476, 119

Es, tautu puīšelis,
Nieka nebēdāju:
Man pašam stallī
Bērs kumelīnis.
Vienāji vadzī
Sprādzoti sedli,
Otrāji vadzī
Stangu iemauktīni.
Es, tautu meitiņa,
Nieka nebēdāju:
No puķu ziediema
Tiltīnu taisu.
Tur brauca lieli kungi,
Tur karavīri,
Tur mani brālīši
Līgavas veda.
Nu sala, nu sala,
Sasala jūra,
Sasala jūrīna
Līdz dibenami!
Nu laba braukšana
Dzintāra zemē
Dzintāra meitiņas
Lūkoties.
Pārvedu brālīma
Dzintāra sievu;

Viss viņas pūrīnis

Dzintāra viena.⁷

LFK 1198, 3283

Nu sala, nu sala,

Nu sīvi sala;

Nu laba braukšana

Dzintara zemē.

Pārvešu brāļami

Dzintara sievu.

Nu pūta, nu pūta

Ziemeļa vējis:

Iepūta kupeni

Istabas stūrī.⁸

LFK 193, 43

Aizsala jūra

Līdz dibenam;

Nu laba braukšana

Dzintar' zeme'.

Brauks tēvs, brauks māt',

Brauks bālelīņ',

Brauks mazas māsiņ's

Kā magonīt's.⁹

LFK 954, 4582

Pāris variantos konstatēts "Nu sala, nu sala" sižetiski īsākā teksta¹⁰ apvienojums ar dziesmas "Aizjūdzu kumeļu" sākumu, piemēram:

Nu sala, nu sala,

Nu sīvi sala,

Sasala jūra

Līdz dibenami!

Aizjūdzu kumeļu,

Vaicāju māmiņai:

Vai laba braukšana

Dzintara zemē?

– Nu laba braukšana

Dzintara zemē

Dzintara zelteņu

Lūkoties.¹¹

LFK 1383, 975

Dzintarzemes problēmas izpētes aspektā tekstu kontaminācija var interesēt, pirmkārt, kā faktors, kas liecina par dažāda tipa dziesmu daļu vai motīvu jaukumu kāda viena konkrēta varianta apjomā. Otrkārt, salīdzinot K. Barona "Latvju dainas" ar Latviešu folkloras krātuves fondu materiāliem, pati kontaminācija kā tāda atklāj mums tekstuālās izmaiņas un sižetiskos pārkārtojumus, kas laika tecējumā jūtāmāk skāruši dzintarzemes dziesmas, saglabājoties tām tautas atmiņā un pārejot no paaudzes uz paaudzi.

Uz dzintarzemes dziesmu dotumu pamata vien, protams, nav iespējams noskaidrot attiecīgo kontaminācijas gadījumu noturīguma, respektīvi, dzīvīguma pakāpi. Cik zināms, šai parādībai nereti piemīt vairāk vai mazāk spilgti izteikts nejaušības raksturs. Folkloras vākšanas prakse apstiprinājusi, ka tekstu kontaminācija parasti ir atkarīga no teikšanas procesa specifikas, vides un apstākļiem, tā cieši sakņojas pašu teicēju psiholoģijā un ir pakļauta mākslinieciskās jaunrades likumsakarībām vispār un tautasdziesmu cilmes un funkcionēšanas, kā arī variēšanās īpatnībām it sevišķi. Tāpat nav noslēpums, ka dažkārt arī viens otrs folkloras vācējs, tāda vai citāda iemesla dēļ ne katrreiz pareizi uztverot un izprotot dziesmu kā mākslinieciski noapaļotu vienību relatīvi patstāvīgo dabu, tāpēc gan patvarīgi sadalījis, gan nepiederīgi saplūdinājis (savirknējis) tautasdziesmu tekstus. Tas īpaši sakāms par nespeciālistu, pirmkārt skolēnu pierakstiem. Iztirzājot dzintarzemes dziesmu kontaminācijas gadījumus, piebilstams, ka divi pirmie salīdzinājumam citētie teksti (LFK 1476, 119; 1198, 3283) nāk no vienas teicējas – nīcienieces M. Anziķes. Garāko variantu (LFK 1198, 3283) 1930. gadā pierakstījis kāds skolnieks, bet īsāko (LFK 1476, 119) 1932. gadā – students.

3

Pareizākas interpretācijas sakarā raugot uzaustīt tos grūti satveramos pavedienus, kas varētu cik necik ciešāk un drošāk saistīt dzintarzemes dziesmu saturu ar tālās pagātnes vēsturisko tiešamību, vispirms svarīgi noskaidrot, kas īsti ir šī brīnumainā, tik pievilcīgā dzintarzeme. Vai ar šo nosaukumu būtu apzīmēts kāds latviešu, respektīvi, senlatviešu¹² apdzīvots piejūras novads vai arī kāda cita Baltijas jūras apskalota zeme ārpus

tagadējās Latvijas robežām? Varbūt dzintarzeme ir viens atzars no kuplā tautasdziesmu fantāzijas koka, kura saknes tvirti ieaugušas neizsīkstošās tautas fantāzijas augsnē, bet lapotne dziļi iesniegusies neierobežotas iztēles debesīs? Ja tas tā būtu, tad dzintarzeme nav atvedināma tik daudz uz konkrētu, mums pazīstamu, ierastu zemi, bet drīzāk uz svešu, nenosakāmu, pasakainu vietu vispār.¹³

Ievadam īsumā par šīs problēmas vēsturi. 1908. gadā rakstā "Par seno latviešu kultūru" P. Šmits atzīmējis: "Jau sen īstie Vācijas mācītie vīri ir aizrādījuši, ka prūšu piekraste no Baltijas jūras dziļā senatnē bijuse pazīstama kā zītara zeme. Arī mūsu tautas dziesmu "dzintara zeme" nav nekas cits kā senā prūšu zeme un nevis Baltija, vai Kurzeme, kā domāja senāk. Tiek vērots, ka šo zītara zemi būšot apmeklējuši pat jau senie fenicieši. Ir arī aizrādīts, ka seno ēģiptiešu zītara nosaukums (pēc Plinija: *sacal*) varētu būt cēlies no leišu vārda *sakai*, latviešu – *sveķi*. No leišu vārda *gentaras* jeb *gintaras* (dzintars) ir aizņēmušies arī krievi savu "янтарь" un tālāk ungāri savu "gyantár". Zītara dēļ ceļojuši uz seno Prūsiju arī romieši – – –"¹⁴

Tuvāk nekomentējot P. Šmita izteikumus par vārda *dzintars* semantiski ģenētiskajiem radniecības sakariem dažādu tautu valodās, kas ir citas apceres uzdevums, šeit akcentēsim vienīgi viņa atzinumu par tautasdziesmu dzintarzemi kā senprūšu apdzīvoto Baltijas jūras piekrastes daļu.

Līdzīgās domās šai jautājumā bijis arheologs F. Jākobsons, sacīdams: "Tāpat katrs gan zin, ka dzintaru atrod jūrmalā. Arī mūsu jūrmalā, tāpat kā ap visu Baltijas jūru, viņi to izmet krastā. Tie tomēr ir tikai sīki gabaliņi. Viņi neattaisno mēģinājumus piešķirt arī mūsu zemei "dzintarzemes" vārdu. Lielākus gabalus pa retam atrod ap Liepāju un tālāk dienvidos. Īstā dzintarzeme ir Sāmlande Rietumprūsijā. Tā ir arī mūsu tautas dziesmu "dzintara zeme" (II. 3161.–3168.), "Kēncbergas zeme" (II. 3165.), no kurienes tautu dēls vedis līgavu, kad visai bargā ziemā "sasala jūriņa līdz dibenam". Bagātākais ir pussalveidīgās Sāmlandes rietumu krasts no Pillavas līdz Bristerortai, viņam piešķir "dzintarkrasta" vārdu; mazāk šādu nosaukumu pelna Sāmlandes ziemeļu jūrmala, no Bristerortas līdz Krantij (Krantz). "Dzintarvējam" pūšot jūra met dzintaru ārā, izskalodama kādus slāņus ar dzintaru jūras dibenā Sāmlandes tuvumā – – – Jūras straume, kuru gar Prūsijas piekrasti dzen ilgstošie vakarvēji, nes dzintaru arī tālāk uz Lietavas un mūsu Kurzemes krastu."¹⁵

Arī "Latviešu konversācijas vārdnīcā" šķirkli *dzintarzeme* rakstīts, ka tā ir "latvju dainās Prūsijas resp. Zāmlandes nosaukums"¹⁶.

Patiesības labad tomēr jāatzīst, ka tie visi ir vairāk vai mazāk intuitīvas dabas apgalvojumi bez izvērsta argumentācijas. Turklāt nedz P. Šmita, nedz F. Jākobsona apcerē nav dota pašu dzintarzemes dziesmu sīkāka kultūrvēsturiska analīze. Tā kā tikko minētajam dzintarzemes traktējumam liekas esam savs puslīdz stingrs pamats, savs patiesības grauds, tad ir arī vērts pameklēt šim hipotētiskajam uzskatam apstiprinājumu vēstures liecībās un tautasdziesmu dotumos. Kādi tad varētu būt tie apsvērumi, kas runātu par labu pieņēmumam, ka tautasdziesmu dzintarzeme tiešāk vai netiešāk saistāma ar bijušo Austrumprūsiju vispār un Zāmlandes (Sembas) pussalu it īpaši? Vispirms par dažām vēstures avotu ziņām, kas liecina par stipri seniem kultūras sakariem starp senlatviešiem un senprūšiem¹⁷ un dod drošāku pamatojumu šo dienvidvirziena kontaktu hronoloģisko robežu noteiksmi.

Kultūrvēsturisko sakaru aizsākumi ar senprūšiem un viņu priekštečiem iesniedzas ļoti tālā pagātnē. J. Graudonis, kas uz arheoloģiskā materiāla bāzes izsekojis Latvijas agrā metālu perioda (II g. t. p. m. ē. vidus – I gs. m. ē.) iedzīvotāju kontaktiem ar citzemju iemītniekiem, secina, ka šai laikposmā "tālāk attīstījušies sakari, kas Latvijas teritorijas iedzīvotājiem ar kaimiņu apgabaliem sākušies jau agrāk. Nozīmīgākie bijuši sakari dienvidu virzienā (retinājums – J. R.), bet rosīgi un svarīgi tie bijuši arī austrumu apgabaliem."¹⁸ Šos dienvidvirziena sakarus ar senprūšu senčiem J. Graudonis aplūko tuvāk, uzsverdams, ka "bronzas laikmeta priekšmetu izplatība galvenokārt apgabalā starp Vislu un Daugavu – – – norāda uz ciešiem Latvijas teritorijas agrā bronzas laikmeta iedzīvotāju sakariem ar Vislas–Nemunas apgabala iemītniekiem. Bronzas laikmeta vidū pie Daugavas parādījās uzkalniņkapi ar apbedījumiem vairākos stāvos, kam paralēles atrodam Vislas–Nemunas apgabalā. Acīmredzot minēto apgabalu iedzīvotāju etniskā tuvība veicināja ne vien visciešāko ekonomisko sakaru izveidošanos, bet arī vienādu garīgās kultūras parādību izplatīšanos."¹⁹ Turpmākajos agrā metālu perioda etapos dienvidvirziena kontakti bijuši ne mazāk dzīvīgi.²⁰

Krietni senākus sakarus, kas attiecināmi uz neolīta laikmetu (IV/III–II g. t. vidus p. m. ē.), netieši apliecina Latvijas teritorijā atrastās dzintara

rotaslietas. Pagaidām pētītajās neolīta apmetnēs un kapulaukos konstatētajiem dzintara izstrādājumiem piemīt apbrīnojami liels tipoloģiskais līdzīgums ar attiecīgā perioda dzintara darinājumiem Austrumprūsijā, arī Lietuvā. Tai pašā sakaru plāksnē iekļaujas Sārnates purvā un Lubānas zemienē arheologu atklātās dzintara apstrādes darbnīcas. Tur dzintara apstrāde notikusi jau plašākā apmērā, cik spriežams, arī maiņai.²¹

Diskutējams ir jautājums, vai dzintara apstrādes darbnīcās Lubānas zemienē izlietots vienīgi Kurzemes jūrmalā savāktais dzintars. Kā zināms, Zāmlandes dzintara tirdzniecības ceļi, starp citu, šķērsojuši arī Latvijas teritoriju.²²

Uz ģints iekārtas sairuma posmu (I–IV gs.) attiecināmo metāla izstrādājumu lielākās daļas tuva līdzība attiecīgiem priekšmetiem, kas uzieti senprūšu zemēs, arī liecina, ka senlatviešu ciltis ir kontaktējušās ar senprūšiem.²³ Šie sakari pastiprinājās V–IX gs., kad sākotnējā maiņa pārauga tirdznieciskos darījumos senlatviešu un senprūšu starpā. Apmēram no X gs. Latvijas teritorija ieguva svarīgu nozīmi tranzīttirdzniecībā starp Austrumeiropu un Rietumeiropu, bet IX–XII gs. pa tā sauktajiem dienvidu tirdzniecības ceļiem (gan pa ūdeni, gan pa sauszemi) joprojām tika uzturēti sakari ar senprūšiem.²⁴ Tolaik caur senprūšu novadiem Latvijā un Igaunijā ievada metālu lielākoties no Pievīslas apgabaliem.

Pēc XIII gs., Latvijai atrodoties vācu iekarotāju pakļautībā, vietējo iedzīvotāju ekonomiskie un kultūras sakari ar kaimiņtautām vai tālākām zemēm tika visai stipri kavēti un apgrūtināti, tomēr šie kontakti nekad nav bijuši pilnīgi pārtraukti. Tā intensitāte gan samazinājās, ieguva citādu raksturu un izpausmes formas. Sakari turpinājās arī ar senprūšiem. Lai minam divus momentus šai kontaktu ķēdē. Kaut gan ārējā tirdzniecība Livonijā atradās vāciešu rokās, tomēr nedaudz tajā piedalījās arī vietējie iedzīvotāji, īpaši zvejnieki. Paši rosīgākie bija Kurzemes jūrmalas zvejnieki, kuru stāvoklis bija labvēlīgāks tai ziņā, ka tie atradās tālāk no Rīgas vācu tirgotājiem un viņu konkurences. Kurzemes zvejnieki ar laivām nereti šķērsoja Baltijas jūru un iegriezās Prūsijas ostās – Klaipēdā, Karalaučos, Elbingā u. c., lai tur pārdotu zivis un iegādātos dažādas preces, kuras zvejnieki izlietoja ne tikai pašu vajadzībām, bet pārdeva arī tālāk.²⁵ Šādi tirdznieciski darījumi, domājams, tika noslēgti pa lielākai daļai ar Prūsijas vāciešiem, taču Kurzemes zvejniekiem varēja būt arī saskare ar turienes

senprūšiem. Viņiem bija iespējams vismaz kaut ko dzirdēt vai uzzināt par tiem. Otrs saskares punkts saistīts ar zemnieku bēgšanu, kas Livonijā jau XV un XVI gs. izvērtās par vienu no visizplatītākajām protesta un cīņas formām pret dzimtbūšanu un feodālajiem kungiem. Ir dokumentāras ziņas,²⁶ ka, piemēram, Kurzemes dzimtļaudis bēguši ne vien uz Lietuvu, bet pat uz Prūsiju. Arī tas bija viens no sakaru veidiem viduslaikos.

Kā redzams, vēstures avotu liecības par sakariem ar senprūšiem hronoloģiski aptver ļoti plašu laika posmu. Šie kontakti varēja eventuāli turpināties ne ilgāk par VII gs., kad senprūši kā etniska vienība faktiski beidza eksistēt. Kopš XIII gs. nogales, kad 1238. gadā pēdējais Senprūsijas novads – Sūduva (Sūdava) – padevās Vācu ordeņa pārspēkam, turpmākajos četros gadsimtos senprūši pamazām tika pārvācoti vai arī izmira. Senprūšu zemēs ieplūda daudz vācu kolonistu, arī zemnieku. Pēc valodas datiem, ap 1700. gadu senprūši jau bija izmiruši.²⁷

Tālāk būtu apskatāmas tās tautasdziesmas, kurās patvērušies kādi būtiskāki norādījumi par savstarpējiem senlatviešu un senprūšu kultūrvēsturiskajiem sakariem. Te uzmanības degpunktā izvirzāmas dziesmas, kurās pieminēti prūši. Šādu sacerējumu ir diezgan daudz. Atzīmēsim tikai dažus svarīgākos atzinumus, aplūkojot prūšus kultūrvēsturisko sakaru aspektā.

Tautasdziesmās *prūši* nav viennozīmīgs vārds. Uz dziesmu dotumu pamata iespējams izsekot vairākiem šā vārda nozīmes slāņojumiem.

Cik vērojams, tad vārds *prūši* un tā atvasinājumi sākotnēji lietoti baltiskas cilmes senprūšu apzīmēšanai. Tā ir šā vārda senākā nozīme respektīvi pirmnozīme. Prūšu tematikas dziesmu lielā daļā šis vārds apzīmē senprūšus. Šīs tautasdziesmas kā tāltālas pagātnes dzīves īstenības atspoguļotājas sniedz vērtīgas liecības par seno latviešu un prūšu kādreizējiem kultūrvēsturiskajiem sakariem. Citāds saturs un stils, citāds raksturs piemīt tām dziesmām, kurās šis vārds jau figurē kā vāciešu sinonīms vispār vai vāciskās Prūsijas iedzīvotāju – vāciešu – nosaukums it sevišķi. Lielākoties tās ir samērā jaunas cilmes rekrūšu dziesmas, kā arī apdziedāšanās dziesmas, kurās vārda *prūši* lietojumam raksturīga ironiska nokrāsa.

Pāris, cik noprotams, stipri senas izcelsmes kara dziesmās it kā samānāmas liecības par to, ka senlatvieši (eventuāli tie varētu būt bijuši kurši, mazāk zemgaļi) dažkārt devušies sirojumos ne vien uz Leišmali un Krievmali, kā tas redzams dziesmu folklorā, bet arī uz senprūšu zemi pēc kara

laupījuma un līgavām. Tomēr viss lielais vairums dziesmu par prūšiem, šo sacerējumu saturs un pats izteiksmes stils nepārprotami liecina, ka starp senajiem latviešiem un prūšiem pastāvējušas reti labas un draudzīgas attiecības. Par to poetizētā valodā, tēlainās metaforās un skaistos salīdzinājumos stāsta daudzas precību dziesmas. Jāuzsver, ka senāk tieši precības bija viens no galvenajiem tautu saskares un sadraudzības veidiem, tās bija tuvāku vai tālāku kaimiņtautu labu attiecību, ciešāku sakaru izpausmes forma.

Tās tautasdziesmas, kurās saglabājušās neapstrīdamas liecības, tālākas atmiņas par kādreizējiem baltiskas cilmes senprūšiem, retrospektīvi būtu attiecināmas uz laikmetu pirms vācu krustnešu ekspansijas Baltijā vai arī uz Livonijas ordeņa varas sākuma posmu, kad dzimtbūšana nebija vēl nostiprinājusies un zemniekiem tika saglabātas zināmas tiesības un lielāka pārvietošanās brīvība.

4

Konfrontējot minētās vēstures avotu liecības ar tiem norādījumiem, kas patvērušies dziesmu folklorā un atspoguļo savstarpējos senlatviešu un senprūšu kultūrvēsturiskos sakarus, iespējams jau drošāk un pamatotāk arī identificēt tautasdziesmu dzintarzemi, atsegt šī jēdziena semantisko saturu. Kādi puslīdz stingrāki pieturas punkti dzintarzemes jēdzieniskajam skaidrojumam atrodami pašās tautasdziesmās?

Tagad poētiskā izteiksmē, emocionāli kāpinātā stāstījumā par dzintarjūru parasti saucam arī to Baltijas jūras daļu, kas apskalo Latvijas krastus, tāpat kā ar vārdu *dzintarzeme* mums vispirms neviļus asociējas pašu dzimtā zeme. Šāds vārda dzintarzeme iztulkojums un asociatīvais lietojums vērtējams kā relatīvi jauna parādība, kam nav tieša ģenētiska sakara ar tautasdziesmās daudzināto dzintarzemi.

Zinot dzintarzemes dziesmu variantu izplatības biežumu un to topoģrāfisko izvietošanu, dibināts liekas apgalvojums, ka cilmes ziņā tās būs kurzemnieku, respektīvi, kuršu dziesmas. No kādreizējās kuršu apdzīvotās teritorijas šie sacerējumi pamazām izplatījušies Zemgalē un Vidzemē, bet līdz Latgalei nonākuši tikai jaunākā laikā. To apstiprina arī fakts, ka augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu tekstos saglabāties fonētiski nepārveidotais kursisms *dzintars*.

Ja dzintarzemes dziesmas, liekas, ir Kurzemes jūrmalnieku dziesmas, tad tālā pagātnē kurši varēja braukt pa jūru pēc līgavām Vidzemes pusē. Kā vieni, tā otri to lāgiem arī darija. Šai sakarā lai atceramies populāro “Pūt, vējiņi, dzen laiviņu” un J. Endzelina doto šīs dziesmas interpretāciju.²⁸ Taču attiecībā uz dzintarzemes dziesmām tamlīdzīga skaidrojuma versija atkrīt. Vidzemes jūrmala kā senāk, tā arī pašlaik dzintara atradumu ziņā ir gaužām nabaga. Tālab vien tai tautasdziesmās nekādi nevar būt piedēvēts dzintarzemes nosaukums. Īsi sakot, tautasdziesmu dzintarzeme nekādā ziņā nav identificējama ar Vidzemes jūrmalu.

Ka tautasdziesmu dzintarzeme drīzāk attiecināma uz Austrumprūsiju, respektīvi, senprūšu zemi, to netieši apliecina kāds dziesmas “Nu sala, nu sala” variants, kur minēta “Ķencbergas zeme”:

— — — — —
Nu laba braukšana

Ķencbergas zemē.

Nu vedu brāļam

Ķencberga meitu.

LD 13 282, 8 v.

Šī “Ķencberga” laikam nebūs nekas cits kā bijušās Kēnigsbergas etimoloģizējums tautas mutē.²⁹ Kādā šīs pašas dziesmas variantā sastopams vēl tālāks Kēnigsbergas vārda sagrozījums – Ķēniņu zeme, kurp arī brauc “dzintara meitiņas lūkoties”³⁰. Ķencbergas (arī Ķēniņu) zemes motīvs attiecīgajos variantos ieviesies dzintarzemes vietā vēlākos laikos. Savukārt šī dziesmas tipa dažādie varianti nepārprotami liecina par ģenētisku sakaru šo abu motīvu – senākā (dzintarzeme) un jaunākā (Ķencbergas – Ķēniņu zeme) – starpā un apstiprina, ka tautā vēl ilgi saglabājušās atmiņas par pasakaino dzintarzemi, uz kuriem var labi nokļūt ziemā bargā salā pa jūru.

Zinot, ka no 1560. līdz 1609. gadam Grobiņas novads piederēja vāciskās Prūsijas hercogistei, varētu domāt, ka Ķencbergas vārda cilme tautasdziesmās būtu atvedināma tieši uz šo laika posmu. Tas tomēr ir tikai hipotētisks minējums, kam pagaidām trūkst drošāka pamatojuma.

Paturot prātā dzintarzemes dziesmu varbūtējo kursisko izcelsmi, vieglāk arī izskaidrojamas šais dziesmās saskatāmās kultūrvēsturisko sakaru reminiscences. Kā liecina arheoloģiskais materiāls un valodniecības atziņumi,³¹ tad no visām senlatviešu ciltīm tieši kurši ir bijuši tuvākā

radniecībā ar senprūšiem. No vēstures avotiem³² turklāt zināms, ka kuršu apdzīvotā teritorija ap XIII gs. un jau pirms tam sniegusies gar Baltijas jūras piekrasti uz dienvidiem, ietverdama tagadējās Klaipēdas apgabalu (toreizējo Pilsāta novadu). Tātad daļa kuršu mājojusi kaimiņos Skalvas zemes iemītniekiem skalvjiem, kas bija viena no daudzām senprūšu tautībām. Skalva atradās tuvu Sembai (Zāmlandai), kuru, kā 1073. gadā rakstīja Brēmenes Ādams, apdzīvojuši *Sembi vel Pruzzi*.³³ Piebilstams, ka tie kurši, kas dzīvoja Kuršu kāpu dienviddaļā, atradās taisni kaimiņos Sembai. Tamdēļ kurši un viņu pēcteči arī varēja vislabāk un visilgāk saglabāt atmiņas par senprūšiem.

Šādā kultūrvēsturisko kontaktu aspektā arī aplūkojamas tās tautasdziesmas, kas stāsta par tautu dēla braucienu uz dzintara zemi dzintara zeltenes lūkoties. Ievērojot, ka kādreizējie kuršu apdzīvotie tālākie novadi robežojās ar senprūšu zemēm, šīs dziesmās attēlotais brauciens uz dzintarzemi pēc ligavas iegūst pavisam konkrētu, gluži reālu saturu. Līdz ar to pašas dzintarzemes dziesmas liecina par labu pieņēmumam, ka tajās apdziedātā dzintarzeme saistāma ar Senprūsijas piejūras apgabalu – Sembas (Zāmlandes) pussalu. Daudzi zinātnieki ir vienisprātis, ka uz Zāmlandes pussalā iegūto dzintaru attiecināms jau X gs. p. m. ē. asīriešu ķīļu rakstos dokumentētais dzeltenais dzintars. Tāpat Zāmlandes dzintars bija labi pazīstams un tika augsti vērtēts Senajā Ēģiptē, antīkajā Grieķijā un Romā, pat tālajā Indijā un Ķīnā. Šādā kopsakarā arī šķiet, ka mūsu tautasdziesmas, cildinot bagāto dzintarzemi, nebūs nekāds izņēmums.

Ka ar dzintarzemi, liekas, nav domāts kāds cits Baltijas piejūras apvidus (piemēram, Kurzemes jūrmala), kur dzintaru atrod samērā nelielā daudzumā, varētu apstiprināt konstatējums, ka dzintarzemes dziesmās itin visi objekti, lietas un priekšmeti tiek dāsni apveltīti ar dzintara vārdu, kas kontekstā veic epiteta funkcijas. No K. Barona "Latvju dainās" publicētās dziesmas "Nu sala, nu sala" variantiem ekscerpētas šādas substantiskas vārdkopas ar *dzintaru* kā atkarīgo komponentu atribūta lomā: *dzintara zeme* (arī saliktenis *dzintarzeme*), *dzintara zeltene*, *dzintara meita* (arī *meitiņa*, *merdzele*), *dzintara* (arī *dzintarzemes*) *sieva* (arī *sievele*), *dzintara mārša* (arī *māršiņa*), *dzintara sagša*, *dzintara villainīte*, *dzintara vainags* (arī *kronis*), *dzintara krekls*, *dzintara dvielis*, *dzintara zeķes*, *dzintara pūriņš*, *dzintara ziedi*. Latviešu folkloras krātuves manuskriptu fondos, neskaitot

jau "Latvju dainās" fiksētās, vēl apzinātas vārdkopas: *dzintara ciems, dzintara sakta, dzintara krelles, dzintara josta, dzintara sega* (arī *deķis*), *dzintara nēzdogi, dzintara lindrucinis, dzintara bikses, dzintara cimdi*.

Kādā pieminētās dziesmas variantā sastopams šāds dzintarzemes līgas un viņas pūra dzejiski tēlainis slavinājums:

Segs man zītera

Vilnānīti;

Ielikšu zītera

Pūriņai.

Viss mans pūriņš

Margot margoja,

Saulei lecot,

Vizēt vizēja,

Saulei rietot,

Mirdzēt mirdzēja.

LD 13 282, 3

Sacītais nepārprotami rāda, ka ar vārdu *dzintars* epiteta nozīmē raksturota tās zemes būtība, no kurienes attiecīgās lietas un priekšmeti nāk. Tāda zeme var būt Zāmlande, kas vispār pazīstama kā ļoti bagāta un ekonomiski svarīga dzintara ieguves vieta.

Ka tautasdziesmu dzintarzeme nav pašu latviešu – šo dziesmu sacerētāju apdzīvots novads, to netieši liecina bērnu dziesmas "Visi ciema kukaiņi" varianti, kuros apdziedāta dzintarzeme. Atzīmējams, ka šī dziesmas tipa variantu vairumā dzintarzemes vietā palaikam figurē Vāczeme.³⁴ Aplūkojamās dziesmas pareizākas interpretācijas labad daži vārdi sakāmi par tautasdziesmu Vāczemi vispār.

Klasiskajās tautasdziesmās ar vārdu *Vāczeme* tiek saukta ne tik daudz pašu vāciešu apdzīvotā zeme – Vācija –, bet vairāk – sveša, nenoteikta, tāla zeme rietumos vai dienvidos, kas labi sasniedzama pa ūdensceļu, retāk – pa sauszemi. Uz tautasdziesmu materiāla pamata vien šī Vāczeme parasti nav identificējama ar kādu konkrētu, zināmu zemi, bet tas ir vairāk vai mazāk vispārināts poētisks apzīmējums jebkurai svešai, nepazīstamai zemei. Tālab arī dziesmās ar mākslinieciskās izteiksmes līdzekli *Vāczeme* raksturo visu, kas ir svešs, neparasts, savāds, dīvains, skaists, dārgs un vērtīgs, tātad – visu, kas nav pašu dzimtā zemē audzis vai ražots. Bez tam

mitoloģiska satura dziesmās par Vāczemi dažkārt dēvēta viņsaule, veļu valsts, kur mājō mirušie. Tāpat reizumis par Vāczemi nosaukta Saules, Mēness, Ausekļa, Pērkona, Debess kalēja darbības vieta vai mitekļis. Tikai pavisam nelielu dziesmu daļu par Vāczemi var daudz maz drošāk attiecināt uz pašu Vāciju.

Dziesmas “Visi ciema kukainīši” variantos nosaukums *dzintarzeme* lietots paralēli Vāczemes vārdam kā tālas, svešas, nenoteiktas zemes apzīmējums. Domājams, ka vārds *dzintarzeme* ieviesies Vāczemes vietā vēlākā laikā, kad tautā bija jau zudis sākotnējais, konkrētais priekšstats par dzintarzemi kā senprūšu apdzīvotu apvidu Baltijas jūras dienvidu piekrastē. Ka vārds *dzintarzeme* šai dziesmā ir krietni jaunāka parādība, apstiprina arī dīpodijas (“Es nomiršu *dzintarzemē*”) ceturtā zilbe, kas pretēji klasisko tautasdziesmu metrikas pamatlikumībai šoreiz ir gara.

Tādi ir apsvērumi, kas runā par labu uzskatam, ka tautasdziesmās “Nu sala, nu sala” un “Aizjūdzu kumeļu” daudzīnātā *dzintarzeme* identificējama ar baltiskas cilmes senprūšu apdzīvotu Baltijas jūras dienvidu piekrastes novadu – Zāmlandes (Sembas) pussalu.

Uz kādu vēstures periodu varētu aptuveni attiecināt *dzintarzes* dziesmās saglabātās liecības par savstarpējiem senlatviešu un senprūšu kultūrvēsturiskajiem sakariem? Kādā dziesmas “Nu sala, nu sala” sižetiski atšķirīgākā variantā stāstīts par bruņotiem vīriem. Tas varētu būt līgavas laupīšanas kādreizējo tradīciju senāks atspulgs:

Nu var braukt
Dzītaru zemē
Dzītaru dzeltaņu
Raudzīties.
Divi soli piesēda
Dzītaru dzeltaņu,
Trešs sols piesēda
Bruņotu vīru.
Jem, munu brāliņi,
Kura tev tik.

LD 13 282, 3 v.

Līgavas zagšana bija parasta parādība tā dēvētajos sirojumu karos. Tādi pirmatnējie precību veidi kā līgavas laupīšana, līgavas zagšana, līgavas

pirkšana un līgavas vešana no tāltālām, svešām zemēm būtu viens no tiem argumentiem, kas netieši liecinātu, ka attiecīgās tautasdziesmas ir stipri vecas. Gan tik par šo sacerējumu eventuāli senāku cilmi, jo vēstures dokumenti apstiprina, ka, piemēram, līgavas zagšana Livonijā kā realitāte pastāvējusi pat vēl XVI gs. Bez tam senāko precību veidu izdarības kā tradicionālas kāzu spēles momenti saglabājušās līdz jaunākajiem laikiem. Tas krietni sarežģī precību dziesmu hronologizāciju vispār.

Tā kā dzintarzemes dziesmās vēstīts par tautu dēla braucieni pēc līgavas uz senprūšu zemi, tad grūti priekšstatīt, ka dzimtbūtnieciskās verdzības laikā, kad zemnieki, pilnīgi zaudējuši pārvietošanās brīvību, bija cieši piesaistīti attiecīgās muižas novadam, būtu iespējams tik brīvi un viegli pārvest līgavu no Prūsijas vai kādas citas tālākas zemes. Turklāt jāievēro, ka tie senprūši, kas vēl nebija germanizēti vai izmiruši, atradās tolaik ne mazāk smagā dzimtbūšanas jūgā kā Livonijas zemnieki. Tātad dzintarzemes dziesmas ar precību tematiku ("Nu sala, nu sala" un "Aizjūdzu kumeļu") vēsturiski pareizāk būtu attiecināt uz laikmetu pirms vācu krustnešu ekspansijas senprūšu un senlatviešu zemēs vai arī vēl uz Livonijas ordeņa varas sākumposmu.³⁵ Pēdējā varbūtība gan mazāk ticama. Dzintarzemes dziesmās saskatāms kāds senāks kultūrvēsturisko sakaru slānis, kas retrospektīvi attiecināms uz laika posmu pirms XIII gs.

No teiktā redzams, ka jautājums par tautasdziesmu dzintarzemi ir stipri sarežģīts un problemātisks. Uzskatu, ka arī šai rakstā dzintarzemes problēma nav galīgi un negrozāmi atrisināta. Arī šinī jautājumā pēdējais vārds pieder nākotnei. Iespēju robežās šai apcerē ir mēģināts apgaismot tikai dažas dzintarzemes problēmas puses, argumentācijai lielākoties izmantojot vēstures avotu liecības un tautasdziesmu dotumus.

Rakstā nav runāts par dzintaru tautasdziesmās vispār, kā arī par arheoloģiskā dzintara atradumiem, dzintara ieguvī senāk, dzintara apstrādi un dzintara tirdzniecības ceļiem. Tas būtu vairāku specializētu pētījumu uzdevums, kas realizējams tikai kādas plašākas monogrāfijas ietvaros. Vienīgi izmantojot arheologu, etnogrāfu un vēsturnieku pētījumu rezultātus, folkloristiem būs iespējams dziļi argumentēti risināt tautasdziesmu dzintarzemes problēmu kultūrvēsturisko sakaru aspektā.

¹ Sk.: Мугуревич Э. С. Восточная Латвия и соседние земли в X–XIII вв. — Рига, 1965; Граудонис Я. Я. Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа. — Рига, 1967; Divu tautu dzīves gudrība: Мудрость двух народов / Sastādījusi E. Kokare. — Rīga, 1967; Arheoloģija un etnogrāfija. — Rīga, 1968. — 8. laid.: Latviešu kultūrvēsturiskie sakari ar slāvu tautām; Экономические связи Прибалтики с Россией: Сборник статей. — Рига, 1968; Фольклор балтских народов. — Рига, 1968; Взаимосвязи балтов и прибалтийских финнов. — Рига, 1970; Ванкина Л. В. Торфяниковая стоянка Сарнате. — Рига, 1970; Zariņa A. Seno latgaļu apģērbs: 7.–13. gs. — Rīga, 1970

² Tautasdziesmas, kas apjūsmīgi daudzina teiksmaino dzintarzemi, šai rakstā īsuma labad sauktas par *dzintarzemes dziesmām*.

³ Sal. LD 13 282, 1; 13 282, 4; 13 282, 5; 13 282, 7; 13 282, 9; 13 282, 10.

⁴ Sal. LD 13 282, 2; 13 282, 3. Sk. arī citu radniecisku versiju, kuru K. Barons pakļāvis kādam senāku rotaļdziesmu tipam:

Sasēda meitiņas

Rindiņā.

Atveda bāliņu

Lūkoties.

Lūkojies, bāliņ,

Kura tev patīk.

— Ko ņemšu, māsiņa,

Izlasas vien.

— Jāj, manu bāliņu,

Zitara zemē

Zitara meitiņu

Lūkoties.

LD 33 603, 3

⁵ Sal. LFK 1152, 476.

⁶ Sal.: *Es, jauna būdama,*

Ko nedarīju!

No puķu ziediem

Tiltiņu taisu.

Tur jāja kungi,

Tur kara vīri,

Tur mani brālīši

Līgavas veda.

LD 33 578 v.

⁷ Sal. LD 33 578 un 13 282, 1. Sk. arī LFK Bb 43, 1135.

⁸ Sal.: *Nu pūš, nu pūš*

Ziemeļa vējiņš;

Nu brauc melnie
Ziemeļa ļaudis.

LD 19 001

Nu pūta, nu pūta
Ziemeļa vējš,
Iepūta kupeni
Istabas dangā.

LD 22 792 v.

⁹ Sal.: -----

Nu nāca saulei
Trejādi viesi:
Nāks tēvis, nāks māte,
Nāks bāleliņis,
Nāks mazās māšiņas
Kā maronītes.

LD V, 230. lpp.

48. rotaļas "Saule un mēness" 1. variants

¹⁰ Sk. LD 13 282.

¹¹ Sk. vēl LFK 1704, 2057.

¹² Apzīmējums *senlatvieš* i tiek lietots nosacīti kā kopnosaukums tām visām kādreizējām austrumbaltu ciltīm un cilšu grupām, vēlāk tautībām – kuršiem, zemgaļiem, latgaļiem un sēļiem –, no kurām pamazām konsolidējās etniski vienota latviešu tautība.

¹³ Sal. ar tautasdziesmās apdziedāto *Vāczeni*, par ko būs runa nedaudz vēlāk.

¹⁴ Šmīdts P. Par seno latviešu kultūru // Etnogrāfisku rakstu krājums. – Rīga, 1912. – 1. sēj. – 38. lpp.

¹⁵ Jākobsons F. Dzintars mūsu senlietās un tautasdziesmās // Latvju tautas dainas / Rediģējis J. Endzelīns, sakārtojis R. Klaustiņš. – Rīga, 1929. – 4. sēj. – 473., 474. lpp.

¹⁶ Latviešu konversācijas vārdnīca. – Rīga, 1929–1930. – 4. sēj. – 6502. sl.

¹⁷ Zinātniskajā literatūrā mērķtiecīgi ieviestais apzīmējums *senprūši* ir kopnosaukums visām rietumbaltu ciltīm, vēlāk tautībām, kas mitušas Baltijas jūras baseina dienvidu daļā starp Vislas un Nemunas upes lejtecēm. Pēc J. Endzelīna domām, jau pirms 500. gada p. m. ē. ir šķirami rietumbalti (senprūšu ciltis) no austrumbaltiem (senlietuviešu un senlatviešu ciltīm).

¹⁸ Graudonis J. Par Latvijas agrā metālu perioda iedzīvotāju sakariem // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1968. – 8. laid. – 49. lpp.

¹⁹ Turpat. – 36. lpp. Sk. arī 47., 48. lpp.

²⁰ Sk. turpat. – 42. lpp.

²¹ Sk. turpat. – 34., 36., 48., 49. lpp.; Ванкина Л. В. Торфяниковая стоянка Сарнате. – С. 114, 136.

- ²² Sk.: Мутуревич Э. С. Восточная Латвия и соседние земли в X–XIII вв. – С. 61, 62, 119; Šturms E. Der ostbaltische Bernsteinhandel in der vorchristlichen Zeit // Commentationes Balticae. – Bonn, 1953. – Bd. 1. – S. 167–205.
- ²³ Sk.: Latvijas PSR vēsture. – Rīga, 1953. – 1. sēj. – 26. lpp.
- ²⁴ Sk. turpat. – 46. lpp.
- ²⁵ Turpat. – 166. lpp.
- ²⁶ Sk. turpat. – 214. lpp.
- ²⁷ Sk.: Endzelīns J. Senprūšu valoda. – Rīga, 1943. – 8., 9. lpp.; Gimbutas M. The Balts. – London, 1963. – P. 26; Mažiulis V. Prūsai // Prūsų kalbos paminklai. – Vilnius, 1966. – P. 25, 26; Топоров В. Н. Балтийские языки: Введение // Языки народов СССР. – Москва, 1966. – Т. 1: Индоевропейские языки. – С. 455.
- ²⁸ Endzelīns J. Sikumi // Filologu biedrības raksti. – Rīga, 1927. – 7. sēj. – 174. lpp.
- ²⁹ Sal.: Šmids P. Latvju dainas, I. Trešās daļas pirmā puse // Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas Rakstu krājums. – Rīga, 1908. – 14. sēj. – 11. lpp.
- ³⁰ Sk. LD 13 282 v.
- ³¹ Sk.: Endzelīns J. Par prūšu valodas radniecības sakariem // Filologu biedrības raksti. – Rīga, 1931. – 11. sēj. – 189.–193. lpp.
- ³² Sk.: Latvijas PSR vēsture. – 1. sēj., sal. starp 68. un 69. lpp. ievietoto karti; sk. arī Gimbutas M. The Balts, sal. 23. lpp. nodrukāto karti.
- ³³ Endzelīns J. Ievads baltu filoloģijā. – Rīga, 1945. – 40. lpp.
- ³⁴ Latviešu folkloras krātuves fondos teksta “Visi ciema kukainiši” dažādos pierakstos bez Vāczemes un dzintarzemes vēl sastopama *poļu zeme, sveša zeme, cita zeme, silt-zeme, ārzemes*.
- ³⁵ Arheologs V. Urtāns uzskata, ka dzintarzemes “dziesmu vecāko slāni varētu attiecināt uz I g. t. otro pusi” (Urtāns V. Latvijas iedzīvotāju sakari ar slāviem I g. t. otrajā pusē // Arheoloģija un etnogrāfija. – 8. laid. – 78. lpp.).

Par Vāczemes vārda cilmi un semantiku latviešu tautasdziesmās kultūrvēsturisko sakaru skatījumā¹

Ievada vietā īsa uzziņa par Vāczemes vārda cilmi latviešu valodā.

Vispirms kādi vārdi sakāmi par toponīma *Vāca*, *Vāczeme*, kā arī etnonīma *vāci*, *vācieši* semantiku vispār.

Jau 1900. gadā P. Šmits rakstā "Piezīmes par valodu" ("Mājas Viesa Mēnešraksta" 1900. gada 2. numurā) tika teicis, ka "seniem latviešiem" *Vāczeme* "ir gluži kas cits" nekā *Vācija*. "Vāczeme tautasdziesmās ir kāda tāda savāda un bagāta zeme un daudz lietas, kas ir smalkas, skaistas un svešādas, stāv sakarā ar Vāczemi. Tādēļ, par mūsu tautasdziesmu Vāczemi runājot, nedrīkstam vis sacīt Vācija. Tāpat nedrīkst pārgrozīt — — — tautas dotos nosaukumus: Vāczemes arkli, Vāczemes egle, Vāczemes kārkli, apse jeb priede u.t.t."

Valodu dotumi un vēstures liecības gan nebalsta P. Šmita 1908. gadā izvirzīto un 1911. gadā atkārtoto hipotēzi, ka *vācu*, *vāciešu* vārds cēlies no kādas senas rietumģermāņu cilts nosaukuma *chauci* (izrunājams *hauki*, ar variantiem: *hauci*, *huci*, *haci*, *auci*, *uci*, *cauci*, *cauchi*, *kauko*).²

Respektējot iespējamās skaņu pārveides, no etnonīma *chauci*, kā to aprādījis K. Ancītis un A. Jansons, varēja rasties forma **kauki* vai **kauci*, bet ne *vāci*. Turklāt nav nekādu ziņu, ka senlatviešiem vai senleišiem bijusi saskare ar *haukiem*, kas mūsu ēras sākumā mājāja plašā teritorijā starp Emsu un Elbu. Piebilstams, ka jau III gs. vidū *hauki*, ieplūzdami frankos un sajaucoties ar tiem, tika asimilēti un arī zaudēja savu sākotnējo nosaukumu.³

Toties pamatota ir P. Šmita vairākkārt uzsvērtā doma, ka latvieši ar ģermāņiem un viņu kultūru iepazīnušies sen pirms XII gs. Pareizs ir arī viņa viedoklis, ka "leišu "vokietis" ir uzglabājies vecākā veidā nekā latviešu "vācietis". No tā atkal var vērot, ka šis vārds jau tad būs cēlies, kad leiši un latvieši vēl stāvējuši vieni otriem ļoti tuvu, t. i., varbūt līdz pāra tūkstoš

gadu atpakaļ.” Tāpat motivēts ir P. Šmita apsvērums, ka ar “pašu vārdiem mēs tomēr nevaram izskaidrot ne latviešu Vācas, ne arī leišu Vokes”⁴.

Leišu valodnieks K. Būga 1922. gadā rakstā “Vōkia, mikšai ir Kuršas” (krājumā “Kalba ir senovē”), balstoties uz gotu vēsturnieka Jordāna liecībām VI gs., tika izteicis spriedumu, ka leišu toponīma *Vōkia*, *Vōkē* un latviešu *Vāca* ar nozīmi ‘Vācas zeme, Vāczeme’ pamatā ir kādas skandināvu cilts etnonīms *Vagoth*, kas dzīvojusi Zviedrijas dienvidaustrumdaļā. Jordāna minētais nosaukums *Vagoth*, pēc K. Būgas domām, ar varbūtējo nozīmi ‘Vācas (Vācu) goti’ saīses ceļā radies no pirmatnējās formas **Vāk(ia)-goth*. No šīs sākumformas **Vāk(ia)-goth* savukārt fonētiski viegli atvedināms kā leišu vietvārds *Vōkia*, tā arī latviešu *Vāca*. K. Būga, pamatojoties uz baltu valodu dotumiem, uzsvēris, ka leišiem un latviešiem *Vācas zeme*, *Vāczeme* bijusi pazīstama izsenis (no neatminamiem laikiem). Tā latviešiem *Vācas* vārds bijis zināms jau tolaik, kad tie vēl runājuši *kiauras*, *kītas*, *kietas*, nevis kā tagad *caurs*, *cīts*, *ciets*. Latvieši, spriežot pēc hroniku un vietvārdu liecībām, XII/XIII gs. *k* un *g* vietā jau teikuši *c* un *dz*. Tieši šie fonētiskie pārveidojumi apstiprina, ka latviešiem *Vāczeme* būs bijusi pazīstama jau pirms XII gs., t. i., jau pirms vācu ierades Daugavas krastos. Ja latvieši būtu iepazinušies ar toponīmu **Vākia* tikai XII gs., tad viņi šodien *Vāca* vietā runātu *Vāka* (sal. ar tādiem vēlāku laiku patapinājumiem no vācu valodas kā *ķēde*, *liķis*).⁵

Vāczemes senākās leksiskās nozīmes respektīvi pirmnozīmes noteiksmes labad svarīgs ir K. Būgas atzinums, ka tā “*Vācas zeme*, ar ko latvieši bija iepazinušies jau pirms XII gs., nav bijusi nekas cits kā tikai *Zviedru zeme*. Tolaik arī *vāci* bija tikai *zviedri*.”⁶

K. Būgas uzskatu par leišu toponīma *Vōkia* un latviešu *Vāca* skandināvisko cilmi J. Endzelīns atzinis par visticamāko “no visām līdz šim par šo jautājumu sniegtām hipotēzēm” un arī par vienīgo, “kas aiz viena vai otra iemesla nav neiespējama”. Tā gan “nav vēl uzskatāma par droši pierādītu, kamēr Skandināvijā nav kaut cik nepārprotamā veidā atrasta celma forma *vākja* – kā zemes vai cilts vārds” (“Latvis”, 1922. gada 210. numurā).

J. Endzelīns pats jau 1911. gadā rakstā “Valodas sikumi” (“Dzimtenes Vēstnesis”, 1911. gada 43. numurā), vispirms izsmējīgi nokritizēdams kādā Latviešu literārās (“draugu”) biedrības sēdē proponēto gaužām aplamo gluži tautetimoloģisko *vāciešu* vārda skaidrojumu, ka šī vārda pamatā it kā

esot izsaukuma teiciens “Vai, cieti!”, tika akcentējis savu atzinumu, ka leišu *vōkietis* ir atvasināts no zemes vārda *Vōke* jeb *Vōkia*, tāpat kā *latvietis* no *Lat(a)va* un *vācietis* – no zemes vārda *Vāce* jeb *Vāca*, ko autors sakās esam sastapis latgaliešu tautasdziesmā Vārkavas pusē tādos izteikumos kā *vōcys kungi* (ar nozīmi ‘Vāczemes kungi’) un *vōcys zemeitī* (‘Vāczemē’). Latgaliešu *vōcys* ir vienskaitļa ģenitīvs, kam atbilst rakstu valodas forma *Vācas* no nominatīva *Vāca*.⁷

Tautasdziesmu *Vāczemes* semantikas skaidrojuma sakarā vērtīgs ir J. Endzelīna konstatējums, ka toponīms *Vāczeme* nav vis saīsinājums no vārdkopas *vācu zeme*, bet gan no *Vācas zeme*. Turpat J. Endzelīns dibināti noraidījis A. Becenbergera viedokli, ka *Vāca* ir atvasināts no vārda *vakars* un tāvad nozīmētu ‘rietumu zeme’, taču šādam pieņēmumam ir savi fonētiski šķēršļi.⁸

XX gs. 20. gados J. Endzelīns divi rakstos “Kā cēlies vāciešu vārds?” un “Zviedrija un Vāca” (“Latvis”, 1922. gada 210. numurā; “Burtnieks”, 1929. gada 7. numurā), balstoties uz K. Būgas un E. Seteles spriedumiem, paplašinājis *Vāczemes* semantisko analīzi, kā arī padziļinājis *Vācas* vārda etimoloģiskā skaidrojuma pamatojumu. J. Endzelīns aprādījis, ka K. Būgas restaurētā “forma **Vakja-goth* (ar garu *ā* pirmajā zilbē) tieši nevarēja tikt saīsināta par *Vagoth*. Kā nu, piemēram, gotu valodā blakus celmam *andja-gals*” ir saliktenis *andi-lans* “bezgalīgs”, tā arī no celma *vākja-* varēja būt saliktenis **Vaki-goth*. Bet no formas **Vaki-goth* viegli varēja rasties saīsinājums *Vagoth*, jo bieži novērojam patskaņa zudumu starp līdzīgiem līdzskaņiem. Tā, piemēram, latīņu valodā forma *sēmi-mōdius* “pusmodijs” (pussieks) ir saīsināta par *semodius* jeb senpersu valodā forma *aspa-bāra* “jātnieks” – par *asbāra*” (“Latvis”, 1922. gada 210. numurā).

Pagājušā gadsimta 20. gados J. Endzelīns jau iepriekš pieminētajos rakstos bija izteicis K. Būgam līdzīgu domu, ka *zviedru* vārds, ko latvieši vispirms būs dzirdējuši no vācu ienācējiem Baltijā, ir aizstājis senāko vācu vārdu, ar ko tagad tiek apzīmēta cita tauta. “*Vācu* vārds,” raksta J. Endzelīns, “ir atvasinājums no zemes vārda *Vāca*,” – ar ko “apzīmēta arī turienes tauta”. – “Varam saprast,” turpina autors, “kā ar *vācu* vārdu vēlāk, kad šurp brauca ne vairs zviedri, bet tagadējo vācu senči, esam sākuši saukt citus iebraucējus no rietumiem” (“Burtnieks”, 1929. gada 7. numurā). J. Endzelīns arī uzsvēris, ka sākotnējā *Vāca* (senākā *Vākjā*) ir meklējama rietumos aiz

jūras, par ko savukārt liecina veco tautasdziesmu *Vāczeme*. Kā piemēru J. Endzelīns minējis stipri izplatīto un daudzos variantos sazaroto dziesmas tipu *Ar saulīti saderēju Reizē tikt Vāczemē* (LD 30 700), kā arī četr-rindi *Sak' saulīte noiedama: Navaid labi Vāczemēi* (LD 33 901 v.). Turpreti jaunāku laiku dziesmās ar *Vāczemi* domāta tagadējā *Vācija* ("Latvis", 1922. gada 210. numurā). Ka senā *Vāca* "nav meklējama tagadējā Vāczemē, bet gan Skandināvijā un tieši Zviedrijā", par to, pēc J. Endzelīna atzinuma, "skaidri liecina somu vārds *Voion-maa* (*maa* ir "zeme"), ar ko somi --- sauc Ūlandi (Ēlandi - J. R.) un Gotlandi" ("Burtnieks", 1929. gada 7. numurā).

Nedaudz vēlāk - 30. gados - E. Setele un E. Nieminens, abi somu valodnieki, izvirzīja hipotēzi, ka somu toponīmam *Vuojon-maa* ar nozīmi 'Ēlande' (sākotnēji 'Gotlande') un etnonīmam *vuojolainen, vuojalainen* ar nozīmi 'gotlandietis', tāpat kā igauņu *Oju-maa, Oja-maa* ar nozīmi 'Gotlande', ir baltiska cilme. Pēc E. Seteles pieņēmuma, vietvārda *Vuojon-maa* pirmās daļas *Vuojon* pamatā ir somu pirmforma **Vuojo* un **Vuoja*, kas, līdzīgi igauņu *Oju* un *Oja*, gan ģenētiski, gan semantiski saistāma ar leišu *Vōkia* un latviešu *Vāca*. Somu **Vuojo* un **Vuoja* ir tiešs etimoloģisks sakars ar baltu pirmformu **vōkiō, *vōkia*. E. Setele minējis arī tos fonētiskos pārveidus, kuru rezultātā no baltu aprādītās pirmformas radies somu **Vuojo* un **Vuoja*. E. Setele domā, ka **Vuojo* un **Vuoja* esot pats vecākais kādas ģermāņu zemes nosaukums somu valodā, kas patapināts no baltiem. (AASF XXVII. - S. 396-408.)

Savukārt E. Nieminens spriež, ka somu toponīma *Vuojon-maa* pamatā ir baltu pirmforma **vōkjuon-žemē*, kas atbilst leišu *vōkių žēmē* un latviešu *vācu zeme*. Salikteņa *Vuojon-maa* pirmā daļa *Vuojon* esot aizguvums no baltiem (< **vōkjuon*), turpretī otra daļa *maa* - tiešs baltu vārda *zeme* tulkojums zviedru valodā. Bez tam E. Nieminens ir pārliecināts, ka somu toponīms *Vuojon-maa* un igauņu *Oju-maa* esot aizgūts no kuršu valodas; no tās arī leiši un latvieši pārņēmuši attiecīgos vācu zemes nosaukumus. E. Nieminens lēš, ka somu *Vuojon-maa* un igauņu *Oju-maa* būs patapināts ne agrāk par m. ē. VI gs. sākumu, kālab tas nepieder pie baltisko aizguvumu senākā slāņa.⁹

E. Frenkelis savā vārdnīcā leišu leksēmas *Vōkia* etimoloģiskajā analizē visnotaļ stingri balstījies uz K. Būgas, E. Seteles un E. Nieminena izvirzītajiem

apsvērumiem un nekā jauna nav devis. Vienīgi piebilde, ka somu *Vuojo*, *Vuoja* un igauņu *Oju*, *Oja* sākotnējā baltisko aizguvumu pamatforma esot apstrīdama (diskutējama). Arī attiecīgās baltu vārdu etimoloģijas neesot drošas (skaidras).¹⁰

Milenbaha un Endzelīna vārdnīcā toponīmam *Vāczeme*, *Vāc[a]szeme*, deminutīvam *Vāczemīte* uzrādītas divi nozīmes:

1. "Deutschland."
2. Otra nozīme sniegta pēc K. Ulmaņa vārdnīcas (I, 1872) ziņām: "auch wohl Ausland überhaupt, so besonders in Zusammen setzungen, z. B. *Vāczemes briedis*, ein Hirsch, *Vāczemes rieksti*, Walnüsse u. a.)."

Kā ilustratīvais piemērs minēta "Latvju dainu" četrinde ("BW. 30 700, 2"):

*Ar saulīti saderēju
Reizē tikt Vāczemē;
Jau saulīte Vāczemē,
Es vēl jūras salīnā.*

Leksēmai *vāca* (lei. *Vōkia*) reģistrētas 6 nozīmes:

1. *vāca*, *vāce*, *vācs*, -s, "die Deutschen";
2. *Vāca*², *Vāce*, "Deutschland" (arī "das Land der Deutschen");
3. "das rechts von der Ewst gelegene Land: *vācā* (=uz *Aiviekstes labuo*, *pie Vidzemes piederīguo krastu*) Ceļa biedrs 1863, Nr. 11 (vgl. *Lietava un vāciene*)";
4. "Gekauftes (z. B. Kleiderstoff), nicht zu Hause Angefertigtes, nicht Einheimisches";
5. "'der Westen" Kalz. n. P. Alunāns";
6. kā novēcojusi un "die deutsche Sprache: — — — *pamācītuo* — — — *tuo pašu vācu* Janš. Dzimtene III, 97."

Bez tam leksēmas *vāca* etimoloģiskajā skaidrojumā J. Endzelīns bildis, ka latviešu tautasdziesmās *Vāca* (respektīvi *Vāczeme* – J. R.) tēlota kā rietumos aiz jūras atrodama [zeme].¹¹

K. Karulis savā "Latviešu etimoloģijas vārdnīcā", skaidrodams leišu valodnieka K. Būgas un latviešu valodnieka J. Endzelīna stipri tuvo viedokli par varbūtējo *vācas* vārda etimoloģiju, noraidīgi secina, ka abu valodnieku izvirzīto "Hipotēzi par Zviedrijas novadu **Vākiā* tomēr nebalsta nekādi zviedru valodas (arī toponīmijas) dati"¹². Šķiet, ka K. Karuļa

atsauce uz zviedru valodu šoreiz ir nevietā, jo zviedru valoda ir krietni jaunāka parādība nekā sākotnējais Gotlandes nosaukums, kas, pēc K. Būgas un J. Endzelīna domām, varētu būt *vācas* vārda pirmatnējais etimoloģiskais pamats.

Pats K. Karulis arī izvirzījis savu, no agrākiem ļoti atšķirīgu *vācas* vārda cilmes skaidrojumu, pamatā liekot "ide. **uek*" – 'runāt', no kā pr. *wackis* [vakis] 'k dziedziens' ('kara sauciens'), *enwackē* (tag. 3. pers.) 'piesauc' – – gr. *ēpos* (< *uēpos*) 'vārds, runa, (dsk.) dziesma', *enopē* 'sauciens, troksnis', lat. *vōx* 'skaņa, balss, vārds, runa', *vokāre* 'saukt', skitu *vāča* 'vārds, dievišķīgs spēks'. Latviešu valodā šās saknes refleksi saglabājušies skaļas runāšanas un runātāju apzīmēšanai: apv. *vācele* [vācele] 'bļāvējs' (EH II. – 761. lpp.), *vācelis* 'kas skaļi runā, dzied; plāpa' (ME IV. – 491. lpp.; nozīme 'plāpa' laikam no apzīmējuma "tenku vācele", kur *vācele* ir homonīms – trauka apzīmējums)."13

K. Karuļa sniegtā *vācas* vārda etimoloģiskā skaidrojuma (tā arī ir tikai hipotēze) zinātniskais novērtējums, tā apstiprinājums vai noliegums, lai paliek vēsturiski salīdzināmās valodniecības lietpratēju ziņā.

Secināms, ka nevienu no leišu *Vōkia* un latviešu *Vāca* līdzšinējiem (P. Šmita, J. Endzelīna, K. Būgas, E. Seteles, E. Nieminena, K. Ancīša, A. Jansona, K. Karuļa u. c.) etimoloģizējumiem nevar uzskatīt par rezolutīvu, itin drošu. Tāpēc valodniekiem turpmāk būtu meklējami jauni papildargumenti baltu, ģermāņu, somugru u. c. valodās, kā arī vēstures avotu liecībās.

Par leksēmas *Vāczeme* izplates biežumu tautasdziesmās un šo dziesmu ģeogrāfisko izvietojumu

Toponīms *Vāczeme* latviešu klasiskajās tautasdziesmās daudzdzināts ļoti bieži, nesalīdzināmi vairāk nekā jebkurš cits zemes vārds. Pat ja saskaitītu visus pārējos dažāda tipa zemju nosaukumus kopā – tādus kā vārdkopas *leišu zeme*, *prūšu zeme*, *poļu zeme*, *krievu zeme*, *spranču zeme*, *sāmu zeme*, *lību* (arī *lības*, *līvu*) *zeme*, kā arī salikteņus *Krievzeme*, *Krievmale* (arī *Krievmala*), *Leišmale* (arī *Leišmala*) u. c. –, arī tad *Vāczeme* joprojām būtu desmitiem reižu biežāk apdziedāta zeme. Tik neparasti liels ir *Vāczemes* vārda

lietojuma biežums tautasdziesmās, ka tas no pirmā acu uzmetiena var radīt izbrīnu, pat zināmu nesapratni. No toponīmiem vienīgi *Rīga* var sacensties ar *Vāczeni*, jo tā tautasdziesmās reprezentēta apmēram tikpat bieži.

Šai ziņā ne *prūšu zeme* (arī *Prūšmale*), *leišu zeme* (arī *Leišmale*), ne arī *krievu zeme* (arī *Krievmale*), kas samērā bieži pieminētas tautasdziesmās, kaut cik nevar sacensties ar teiksmainās un noslēpumainas *Vāczemes* daudzīnājumu. Te *Vāczeme* likumsakarīgi ieņem pirmo vietu. Tas pirmām kārtām tālab, ka *Vāczemes* vārds savas labskaņas dēļ tautasdziesmās veic arī cēlvārda jeb poētisma funkcijas, līdzīgi kā tādiem nosaukumiem kā *māte* (arī *māmiņa*), *māsa* (arī *māsiņa*), *bāliņš*, *kumeliņš*, *zelts*, *sudrabs*, *dzintars*, *dālderis*, *ozols*, *liepa*, *roze*, *balts*, *Saule* un daudzi citi. Tātad *Vāczeme* tautasdziesmu valodā semantikas sakarā vērtējama arī kā specifisks mākslinieciskās izteiksmes līdzeklis. Taču par *Vāczeni* kā poētismu būtu jārunā īpaši, jo tā jau ir dzejas stilistikas daļa, kas pakļauta citām likumsakarībām.

K. Barona "Latvju dainās" pati leksēma *Vāczeme*, kā arī vārdkopas, kur viens no komponentiem ir *Vāczemes* vārds, konstatētas pavisam 1118 tautasdziesmu variantos (nosacīti kādos 273 dziesmu tipos). Pēc pierakstes vai iesūtes vietām šie 1118 varianti, kas īsuma labad nosacīti dēvējami par *Vāczemes tematikas dziesmām* jeb *Vāczemes dziesmām*, pa kultūrvēsturiskajiem apgabaliem sadalās šādi: Kurzemē iegūti 285 varianti (24,9% no kopējā variantu skaita), Zemgalē – 140 (12,2%), Vidzemē – 558 (48,7%), Latgalē – 59 (5,2%); Kurzemē, Zemgalē vai Vidzemē bez tuvāk precizētām vietu norādēm – 101 (8,8%) variants.

Pamatojoties uz "Latvju dainās" apzināto variantu daudzumu, to koncentrācijas pakāpi un ģeogrāfisko izvietojumu, nosacīti secināms, ka *Vāczemes* dziesmas bijušas pazīstamas visā Latvijā, lielā pārsvarā – tieši Vidzemē, krietni mazāk – Kurzemē un Zemgalē, bet pavisam reti – Latgalē.

Zinot, ka Kurzeme atradās tuvāk un bija vēsturiski ciešāk saistīta ar *Vāczeni* gan šī vārda jēguma sākotnējā sapratnē ar iespējamo nozīmi 'zviedru zeme' vai 'Gotlande', gan arī *Vāczemes* vārda vēlākajā, tagad tik parastajā uztverē ar nozīmi 'Vācija', varētu domāt, ka arī *Vāczemes* tematikas dziesmu pamatareāls meklējams tieši Kurzemē. Loģiski tam tā vajadzētu būt, taču uz "Latvju dainām" balstītā statistika par *Vāczemes* dziesmu ģeogrāfisko izplatību šādu teorētisku pieņēmumu neapstiprina.

Šajā rakstā nav iespējams aplūkot tos faktorus, kas varētu būt sekmējuši Vāczemes tematikas dziesmu izplates lielāku intensitāti un dzīvīgumu tai vai citā Latvijas kultūrvēsturiskajā apgabalā. Pagaidām tikai uzsverams, ka ne visos apvidos tautasdziesmas vāktas vienlīdz aktīvi. Nemaz neminot Latgali, kas "Latvju dainās" ar dziesmām vāji reprezentēta vispār, salīdzinājumā ar Kurzemi un Vidzemi aptuveni 1 : 8, arī no Kurzemes un Zemgales ir mazāk dziesmu (pa abām kopā 84 883) nekā no Vidzemes (101 091). Tamdēļ arī "Latvju dainas" nevar būt vienīgais drošais avots, lai noteiktu Vāczemes dziesmu daudzumu, funkcionēšanas intensitāti tuvākā vai tālākā pagātnē un nosprastu to izplates areāla robežas.

Prāvu Vāczemes tematikas dziesmu skaitu devis bijušais Rīgas apriņķis – 213 variantu pierakstu, tas ir vairāk nekā visa Zemgale un Latgale kopā (199 varianti). Šim faktoram, šķiet, rodams savs izskaidrojums. Paturams prātā, ka gan Daugavas lejtece, gan Rīga bija viens no svarīgākajiem mezglu punktiem lielajā ūdensceļā gan uz sākotnējo Vāczemi, gan uz vēlāko Vāciju. Turklāt Rīgai feodālisma gadsimtos piekritusi neatsverama loma citzemju tirdznieciskajos sakaros ar Baltiju vispār. Šie faktori varēja nosacīti sekmēt Vāczemes dziesmu īpašo popularitāti un dzīvīgumu tieši Rīgas novadā. Vēl jo vairāk tāpēc, ka klasiskajās tautasdziesmās par Vāczemi nereti dēvēta jebkura sveša, tāla zeme rietumos vai dienvidos (palaikam aiz jūras).

Drīzāk pārsteigums ir Madonas apriņķis ar saviem 150 Vāczemes dziesmu variantiem (otrā vietā aiz Rīgas apriņķa, trešajā vietā Kuldīgas apriņķis ar 121 variantu). Domājams, ka arī šai gadījumā tiklab Vāczemes tematikas dziesmu lokalizācijā, kā arī to noturīgumā liela nozīme bijusi Daugavas un Aiviekstes ūdensceļam. Ne velti Daugavpils apriņķī, pēc "Latvju dainu" ziņām, iegūti 49 Vāczemes dziesmu varianti, kamēr pārējā Latgales daļā, kas atrodas tālāk no Daugavas, tikai 10 varianti.

Par dažiem leksēmas *Vāczeme* semantiskajiem variantiem tautasdziesmās

K. Barona "Latvju dainās" Vāczemes tematikas sakarā ekscerpēts topogrāfisks *Vāczeme*, tās deminutīvs *Vāczemīte*, kā arī *Vāczemes* vārda fonētiskie vai morfoloģiskie varianti (dialektismi): *Vādzeme*, *Vōczeme*, *Vačzeme*,

Vōrdzeme; nominālās vārdkopas ar attiecīgu substantīvu kā centrālo komponentu un *Vāczemes* vārdu kā atkarīgo komponentu atribūta lomā: *Vāczem's kungi*, *Vāczemes sulainīši*, *Vāczemes meitiņas*, *Vāczemes dzeltanītes*, *Vāczemes kumelš*, *Vāczemes ērzelis*, *Vāczemes gosniņas*, *Vāczemes bullītis*, *Vāczemes kucēns*, *Vāczemes vanags*, *Vāczemes cielaviņa*, *Vāczemes lakstīgala*, *Vāczemes ozoliņš* (arī *Vāczemes ozoliņis*, *Vāczemes uzuliņš*, *Vōczemis ūzuļeņš*), *Vāczemes ābelīte*, *Vāczemes magonīte* (arī *Vāczemes magoniņa*, *Vāczemes maganiņa*, *Vāczemes magona*, *Vōczemes magaņeņa*, *Vōczemis magaņeņa*, *Vōczemes moguņeite*), *Vāczemes kliņģerīte* (arī *Vāczemes kleņģerīte*), *Vāczemes kaņepīte* (arī *Vāczemes kaņupīte*, *Vāczemes kaņapīte*), *Vāczemes āboliši* (arī *Vāczemes āboliņi*, *Vāczemes ābolīni*, *Vāczemes āboltiņi*), *Vāczemes rācenīši* (arī *Vāczemes rācentiņi*), *Vāczemes sudrabiņš*.

Kas tad īsti ir šī tautasdziesmās tik bieži daudzīnātā, noslēpumainā, tik grūti identificējamā *Vāczeme*? Ar vienu vārdu vai teikumu uz to atbildēt nav iespējams, līdzīgi, kā tas nav iespējams arī šai nelielajā apskatā. Vienkārši tā iemesla dēļ, ka *Vāczemes* vārda semantiskais saturs ir ļoti plašs, tas aptver veselu jēdzienu sistēmu, veselu priekšstatu kopumu. Tautasdziesmās nav otra tik bieži daudzīnāta zemes vārda kā *Vāczeme*, tāpat kā nav cita zemes nosaukuma, toponīma vispār ar tik plaši sazarotu semantisko struktūru, tik ietilpīgu lietojuma lauku, kāds piemīt *Vāczemei*.

Vecuma ziņā dažādos tautasdziesmu slāņos, kā arī daudzējādās dziesmu tematiskajās grupās *Vāczemes* vārdam konstatējami atšķirīgi funkcionālās nozīmes varianti. Līdzīgi kā daudziem polisēmiskiem vārdiem vispār, arī *Vāczemes* semantikas noteiksmes sakarā ir grūti norobežot atsevišķos nozīmes variantus un aplēst to hronoloģisko secīgumu cilmes un vēsturiskā mainīguma aspektā. Analizējamās vielas plašuma dēļ nav šeit iespējams aplūkot itin visus *Vāczemes* nosaukuma leksiski semantiskos variantus, iztīrīt *Vāczemes* vārda semantisko struktūru kopumā, tālab izsakāmi tikai daži apsvērumi par tiem nozīmes variantiem, kas raksturīgi tieši tautasdziesmu valodai un kuru interpretējums joprojām ir vairāk vai mazāk diskutabls.

Vispirms par *Vāczemes* vārda sākotnējiem, cilmes ziņā senākajiem nozīmes variantiem. Vecākajā tautasdziesmu slānī leksēma *Vāczeme* palai-
kam funkcionē kā toponīms ar nozīmi 'tāla, sveša, nepazīstama, nenoteikta zeme rietumos vai dienvidos'. Kas tā par zemi, kur tā īsti atrodas, un kā tā

sasniedzama? Pēc tautasdziesmu liecībām, uz jautājuma otru daļu atbildēt samērā viegli. Vāczeme atrodas aiz jūras, tā ir viena no aizjūras zemēm, kas labi sasniedzama pa ūdensceļu:

Ābel's koka laivu daru,
Abi gali pazeltīti;
Ne jūrā neielaidu,
Jau atspīda Vāczemē.

LD 30 684

Dzeltenā cielaviņa,
Laidies laivas radziņā,
Laidies laivas radziņā,
Nāc man līdzi Vāczemē.

LD 30 721

Trīs gad's laivu kaldināju
Daugaviņas maliņā;
Kad iekāpu laiviņā,
Vāczemē nolīgoju.

LD 30 883

Kas tur nāca pa jūriņu,
Niedres vien škorstījās?
Tur nāk mani bāleliņi
No Vāczemes šai zemē.

LD 30 789

Līgot mani kā bitīti
Par ūdeni Vāczemē,
Man Dieviņis nesarada
Šī zemē arājiņa.

LD 10 190

Līgot man ar laiviņu
Pa ūdeni Vāczemēi:
Citi puiši atjēmuši
Manu jaunu līgaviņu.

LD 10 191, 1

Krietni mazāk ir to dziesmu, kur Vāczeme apdziedāta kā pa sauszemi aizsniedzama zeme:

Viena pate man māsiņa,
To aizveda Vāczemē;
Tur zviedz bēri kumeliņi,
Kurzemēi atskanēja.

LD 22 477

Sidraboti man matiņi,
Zelta viju vaiņadziņu.
Vai tādēļ man atjāja
No Vāczemes precenieki?

LD 5509, 1

Aiz Daugavas loku liecu,
Rīgā pirk kumeliņu;
No Vāczemes atvedišu
Bāliņam līgaviņu.

LD 15 904

Kāzās mani aicināja,
Es kāzās nenogāju:
Man pašai atjājuši
No Vāczemes precenieki.

LD 15 894

Es vaiņagu pīdināju
Deviņiem vizuļiem.
No Vāczemes tautas jāja
Man vaiņaga lūkoties.
Pirkt gribēja, nezināja,
Ko maksāja vaiņadziņš.
Divi šauji zelta naudas,
Trešā tira sudrabiņa.

LD V 5853, 1

Tautasdziesmu Vāczone ir dislocēta rietumos:

Ar saulīti saderēju
Reizē tikt Vāczemē.
Jau saulīte Vāczemē,
Es vēl jūras līkumā.

LD 30 700

Tā kā Vāczone meklējama rietumos, tad uz turieni var nokļūt arī pa tā saucamo saules ceļu, braucot pa jūru vakaru virzienā. Dziesmās arī pati saule tēlota ejam uz Vāczeni vai nākam no tās:

*Šodien Saule silti tek
Par visām dieniņām,
Šodien Saules meitu ved
No Daugavas Vācēmē.*

LD 33 996

*Saule vede vedekliņu
No Vācemes šai zemē.
Simtiem dzina govīs, vēršus,
Simtiem bērus kumeliņus.*

LD 33 957

*Saule savu meitu deva
Par ūdeni Vācēmē;
Dieva dēli pūru veda,
Meža galus kārstīdami.
Priedei kāra zelta dvieli,
Eglei zaļu villainīti;
Tiem maziem bērziņiem
Zelta griezti gredzentiņi.*

LD 34 039, 17

Parasti mēdz teikt, ka tautasdziesmu Vāceme atrodas aiz jūras rietumos. Šķiet, vienīgi D. Zemzare rakstā par J. Langi norādījusi, ka dažās tautasdziesmās “apdziedātā Vāceme nav identificējama ar rietumos vai dienvidos pa jūras ceļu sasniedzamu zemi”¹⁴. Nedaudzās dziesmās tomēr saskatāmas dažas tiešas vai netiešas liecības par Vācemi dienvidos:

*Pūt, vējiņis, kur pūzdamis,
Pūt vairāk dienvidos,
Pārpūt manus bāleniņus
No Vācemes Kurzēmē.*

LD 30 833

Ka Vāceme varētu būt kāda no siltajām dienvidu zemēm, to aplinkus apstiprina dziesmas par migrētājputniem, kas lido uz Vācemi pārļaišt šejienes bargo ziemu:

*Kur braucat, sīki putni,
Vāgšos sasēduši?
Mēs brauksim uz Vācemi,
Tur būs silta vasariņa.*

LD 2671 v.

*Nekukoji, dzeguziņa,
Mana tēva novadā;
Skrej pār jūru
Vāczemēju,
Kuko niedres galiņā.*

LD 2449 v.

Uzsverams, ka uz tautasdziesmu dotumu pamata vien ir grūti, praktiski nav iespējams identificēt Vāczemi ar kādu konkrētu, noteiktu, zināmu zemi. Atgādināms, ka sacītais attiecas uz vecāko tautasdziesmu slāni ar tur daudzīnāto Vāczemi. J. Endzelīns rakstā "Kā cēlies "vāciešu" vārds?" ("Latvis", 1922. gada 210. numurā) gan domā atradis kādā stipri izplatītās dziesmas *Ar saulīti saderēju* versijā *Vāczemes* vārda varbūtēju lietojumu ar nozīmi 'Zviedru zeme respektīvi Gotlande'. J. Endzelīna citētās četririndes teksts:

*Ar saulīti saderēju
Reizē tikt Vāczemē.
Jau saulīte Vāczemē,
Es vēl jūras saliņā.*

LD 30 700, 2

Dziesmas variantos *jūras saliņas* vietā palaikam figurē *jūras līkums* (arī *jūras līcītis*, *jūras maliņa*). "Latvju dainās" reģistrēti 15 varianti ar vārdkopu *jūras saliņa*, kas bijuši pazīstami Vidzemē (visvairāk), Zemgalē un Latgalē. J. Endzelīns piebūdis, ka, "pa jūru braucot no Latvijas, var sala gādīties ceļā gan, kad brauc uz Zviedriju, bet ne uz tagadējo Vāciju".

Ka tautasdziesmu *Vāczemei* varētu būt kāds semantisks sakars ar 'Zviedru zemi' vai 'Gotlandi', to netieši apstiprina vēstures avotu ziņas par senlatviešu kontaktiem ar Skandināviju un skandināviem. Šādas liecības sniedz arheoloģiskais materiāls, skandināvu sāgas, rūnu raksti un vēl citi avoti, piemēram, Rimberta hronika "Vita sancti Anscharii" no IX gs. vidus. Ģermāņi, ar kuriem senlatviešu ciltis iepazinās vispirms, bija skandināvi jeb ziemeļģermāņi (normāņi).

Pašas senākās līdz šim apzinātās liecības par iecerotajiem no Skandināvijas jau bronzas laikmeta otrā pusē (ap 900./800. g. p. m. ē.) sniedz tā saucamās velna laivas Ziemeļkurzemē. Starp citu, šīs velna laivas pieminētas arī latviešu tautas teikās un pasakās. Velna laivas ir īpatnēji senkapī, kam virspusē no lieliem akmeņiem sakrauts laivas veida iezgojums. Latvijā

velna laivas konstatētas sešās vietās Talsu un Dundagas novadā, bet ārpus Latvijas lielākā skaitā – Gotlandē, Dānijā, Somijā u. c. Pēc apbedes tradīcijām un keramikas atradumiem velna laivām ir skandināviska cilme, un domājams, ka tās Kurzemē atstājuši ienācēji no Gotlandes.¹⁵

Mūsu ēras VIII gs. zviedriem un gotlandiešiem bija sava kolonija Grobiņā. Pāris gadsimtu vēlāk Gotlande kļuva par svarīgu tranzītpunktu ceļā no Rietumeiropas uz Austrumeiropu. Daugavas ūdensceļš, kā zināms, bija viena no šī lielā tirdzniecības ceļa atzarēm, ko labprāt izmantoja arī skandināvu tirgotāji. Uzsverams, ka kurši, būdami drosmīgi un veikli jūrasbraucēji, kopš I g. t. otras puses nereti sirojuši skandināvu zemēs, tāpat kā to savukārt darījuši skandināvu vikingi kuršu zemēs. Par to liecina arī kuršu pilskalnu spēcīgie nocietinājumi. No arheoloģiskā materiāla par tā laika sakariem ar Skandināviju liecības sniedz no turienes ieviestie ieroči, bruņrupuču tipa saktas, sudraba pakavsaktas, jostu sprādzes un citi apģērba piederumi. Savukārt Gotlandē un Zviedrijā atrastas no Austrumbaltijas ievestas rotaslietas: kaklagredzeni, aproces, saktas, rotadatas un citi rotājumi. No šiem atradumiem 75% lokalizēti tieši Gotlandē.¹⁶

Šīs vēstures avotu liecības it kā netieši balstītu pieņēmumu, ka Vāczemes tematikas dziesmās varētu būt saglabājušās tāltālas atbalsis no senlatviešu un skandināvu sakaru laikmeta. Tai gadījumā vecākā slāņa tautasdziesmās toponīmam *Vāczeme* varētu būt etimoloģiski semantisks sakars ar sākotnējo *Vācas* vārdu tā eventuālajā 'Zviedru zemes' vai 'Gotlandes' nozīmē. Vedas domāt, ka sākotnēji leksēma *Vāca* funkcionējusi gan kā toponīms, gan kā etnonīms. Tad tautasdziesmās minētie *vāci* būtu sākotnējās *Vācas zemes* iedzīvotāju nosaukums. Ka ar *Vācas* vārdu apzīmēti arī turienes iedzīvotāji, to, pēc J. Endzelīna atzinuma, apstiprina tautasdziesmas vārdkopa *vācas kumeliņi*.

Taču minētie apsvērumi par tautasdziesmās tēlotās *Vāczemes* nosaukuma varbūtējo semantisko saikni ar 'Zviedru zemi' vai 'Gotlandi' ir vairāk vai mazāk teorētiski pieņēmumi. Tos nebalsta tautasdziesmu dotumi. Citiem vārdiem: leksiskās nozīmes ziņā nav iespējams kādu no biežajiem toponīma *Vāczeme* lietojuma gadījumiem tautasdziesmās droši un nekļūdīgi identificēt ar 'Zviedru zemi' vai 'Gotlandi'. Varam tikai apriori izsecināt, ka senākā slāņa tautasdziesmās, kas apdzied Vāczemi rietumos aiz jūras, ar *Vāczemes* vārdu apzīmēta Zviedrija vai Gotlande. Šādam gluži

aprioram spriedumam pašā tautasdziesmu materiāla analizē nav praktiskas nozīmes, jo to nevar pamatot.

Mēģinājumus identificēt vecākā tautasdziesmu slāņa *Vāczemi* ar kādu noteiktu, zināmu zemi apgrūtinā vēl kāds faktors. Proti, tautasdziesmās toponīms *Vāczeme* nereti funkcionē ar nozīmi 'jebkura sveša, nepazīstama tuvāka vai tālāka zeme'. Šis tautasdziesmu *Vāczemes* semantiskais variants atbilst K. Ulmaņa vārdnīcā toponīma *Vāczeme* otras nozīmes skaidrojumam 'Ausland überhaupt'. Nule aprādītais *Vāczemes* leksiskās nozīmes variants labi uztverams jauniešu sadzīvē, kā arī precību un kāzu dziesmu tematiskajos ciklos, piemēram:

*Es neietu ar brālīti
Mazu zemes gabaliņu;
Tautietim līdzā ietu,
Kaut tas ietu Vāczemē.*
LD 9722

*Kas nelauž liepu slotu,
Lai lauž āra ozoliņu;
Kas šē meitas nicināja,
Lai aizjāj Vāczemē.*
LD 8518

*Uz Vāczemi, uz Vāczemi,
Lejsgaliešu jauni puiši!
Te jums nav uzaugušas
Tik staltiemi līgaviņas.*
LD 15 669

*Uz Kurzemi es neietu,
Vidzemē nepatīk;
Uz Vāczemi vizuļoja
Mans vizuļu vainadziņš.*
LD 10 901

*Man deviņas rozes zied,
Desmitā magonīte;
Man deviņi Nurmuižnieki,
Desmitais Veismaniets.
Ne pie viena es neiēšu,
Kamēr savu sagaidīšu,*

*Kamēr savu sagaidīšu
No Vāczemes atnākot.
Ribēs tilti atjāgot,
Škanēs pieši aizvedot.*

LD 10 240

Interesanti konstatēt, ka kādā četrindē deminutīvs *Vāczemīte* veic vārdkopas *sveša zeme* pielikuma funkcijas:

*Purvienāja, rāvienāja
Iestādīju ozoliņu;
Svešas zemes, Vāczemītes,
Es apņēmu līgaviņu.*

LD 22 471

Šais un daudzās citās tamlīdzīga rakstura un stila dziesmās daudzīnātā *Vāczeme* nebūtu identificējama nedz ar sākotnējo *Vācas* nosaukumu varbūtējā 'Zviedru zemes' vai 'Gotlandes' nozīmē, nedz arī ar vēlāko *Vāczemes* jēguma izpratni 'Vācijas' nozīmē, bet interpretējama kā 'svešas, nepazīstamas zemes' apzīmējums vispār. Uz Vāczemes tematikas dziesmu satura un tēlu analīzes pamata secināms, ka klasiskajās tautasdziesmās toponīms *Vāczeme* nereti ir vairāk vai mazāk vispārināts, poētisks nosaukums jebkurai svešai, nepazīstamai zemei. Atgādināms, ka *Vāczemes* vārds klasiskajās tautasdziesmās nereti veic arī cēlvārda jeb poētisma funkcijas. Šis ir arī viens no tiem faktoriem, kas noteicis *Vāczemes* vārda popularitāti, tā lietojuma neparasti lielo biežumu tautasdziesmās.

Starp Vāczemes tematikas vecākā slāņa dziesmām savrup stāv dziesmu grupa ar mitoloģisku saturu. Šais mitoloģiskajās dziesmās *Vāczeme* rādīta kā Saules, Saules meitas, Dieva dēlu, Pērkona un tā personificējuma Debes kalēja, kā arī Ausekļa dzīvesvieta un darbības lauks. Ieskatam daži tautasdziesmu piemēri, kas liecina par mitoloģisko dievību ciešo saikni ar *Vāczemi*:

*Jūs, meitiņas, nezināt,
Kā aug koki Vāczemē:
Bērziņš auga uz akmins
Sudrabiņa lapiņām,
Tur saulīte jostu kāra,
Saules meita vainadziņu.*

LD 33 750, 2

Saule savu meitu deva
Pa Vāczeni tautiņās;
Pēc Saulīte želojāsī,
Meitai dārgas dāvaniņas.

LD 33 947

Pērkonš vede vedekliņu,
No Vāczenes pāriedams.
Ved, Pērkon, šai zemē,
Še ir labi klajumiņi.

LD 33 714

Pērkoņam pieci dēli,
Visi pieci Vāczenē.
Es tev lūdž, Pērkonīt,
Atved vienu šai zemē,
Lai tas man palīdzēja
Šo āriņu tricināt.

LD 33 709, 1

Mēnesnīca zvaigznes skaita,
Vai ir visas vakarā.
Iraid visas, iraid visas,
Auseklīša vien nevaids;
Auseklītis Vāczenē
Zelta naudu kaldināja.

LD 33 856

Mēnestiņis zvaigznes skaita,
Vai ir visas vakarā.
Visas zvaigznes vakarā,
Auseklīša vien nevaids;
Auseklītis Vāczenē
Saulei svārkus šūdināja,
Vienu svēdru zelta lika,
Otru tīra sudrabiņa.

LD 33 859 v.

Šais dziesmās daudzinātā Vāczene nosacīti būtu dēvējama par *mitoloģisko Vāczeni*. Nav patlaban iespējams apskatīt tos argumentus, kas varētu apstiprināt šo dziesmu pirmatnējo senumu un reizē arī *Vāczenes* vārda lietojuma lielo vecumu un noturīgumu mitoloģisko dziesmu ciklos vispār. Taču vienīgi uzsverams, ka arī mitoloģiskajās dziesmās toponīms *Vāczene*

parasti funkcionē ar nozīmi 'tāla, sveša, nepazīstama zeme'. Arī šo *mitoloģisko Vāczemi* nav iespējams identificēt ar kādu noteiktu, zināmu zemi.

Vēl atliek bilst, ka Vāczemes tematikas dziesmu relatīvi jaunākajā slānī toponīms *Vāczeme* palaikam funkcionē ar nozīmi 'Vācija'. Šādā nozīmē *Vāczemes* vārds parasti lietots dziesmās, kas atspoguļo drūmo dzimtniecības laiku dzīves īstenību. Šais dziesmās etnonīms *vāci* funkcionē kā feodālo kungu (muižnieku) sinonīms ar nozīmi 'vācieši', savukārt toponīms *Vāczeme* – kā vāciešu apdzīvotas zemes nosaukums ar nozīmi 'Vācija'. Par šo Vāczemes tematikas dziesmu daļu nebūtu īpaši ko runāt, jo pats dziesmu saturs jau palīdz pareizi izprast *Vāczemes* vārda lietojuma leksisko nozīmi. Tālab arī šais dziesmās apdziedātā *Vāczeme* semantiski samērā viegli identificējama ar *Vāciju* kā *vāciešu* apdzīvotas zemes nosaukumu. Cilmes ziņā tas ir relatīvi jaunāks *Vāczemes* vārda semantiskais variants. Paragam daži tautsdziesmu teksti:

*Spīdi gaiši, mēnestiņi,
Nakti vedu līgaviņu;
Dienu vest nebij vaļas,
Kungi raida Vāczemē.*

LD 18 411, 1

*Neba lielas lietas dēļ
Man aizdzina Vāczemē:
Cālīšam ac's izdūru,
Lai neredz putrainiņa.*

LD 31 351

*Bitīt, tavs dravenieks
Vāczemē cietumā.
Šūn, bitīte, biezu kāri,
Lūko savu dravenieku.*

LD 30 287 v.

*Bij man viena sila bite,
Kā telīte pirmu pienu;
Mucām medu Rīgā vedu,
Kuģiem vaskus Vāczemē.*

LD 30 271

*Šodien kungi laivu taisa,
Rītu iešu Vāczemēi.*

*Iesēdies laiviņai,
Cepurīti vien pacēlu.
Te palika sivi kungi,
Spoži bēri kumeliņi.*

LD 30 848

*Kungi brauca Vāczemē,
Mans brālītis līdzī brauca.
Pārbrauc kungi no Vāczemes,
Mans brālītis nepārbrauca.
Kungi viņu izdevuši,
Zelta naudas gribēdami:
Divi sieki zelta naudas,
Trešu skaidra sudrabiņa.*

LD 31 330

*Saule gaisu sajaukuse,
Ielien pate debešos;
Kungi, karu sacēluši,
Aiziet paši Vāczemē.*

LD 32 152

Zemes vārds *Vācija* ir relatīvi jauns darinājums pēc J. Alunāna ieteiktā modeļa ar izskaņu -*ija*. Latviešu klasiskās tautasdziesmas tālab arī nepazīst šo vārdu, tajās visnotaļ funkcionē vecum vecais *Vāczemes* nosaukums, kas daļā dziesmu lietots arī 'Vācijas' nozīmē. K. Karulis min, ka nosaukums *Vācija* pazīstams kopš XIX gs. 70. gadiem ("Baltijas Vēstnesis", 1870. gada 27. numurā).¹⁷

Nobeigumā vēl piebilstams, ka perifrastiskās vārdkopās leksēma *Vāczeme* kā atkarīgais komponents atribūta lomā funkcionē ar nozīmi 'skaists, jauks, burvīgs, neparasts, rets, sevišķs, savāds, dīvains, brīnumains', arī 'dārgs, vērtīgs', piemēram, tādās tautasdziesmu vārdkopās kā *Vāczemes ozoliņš*, *Vāczemes kaņepīte*, *Vāczemes vanags*, *Vāczemes cielaviņa*, *Vāczemes lakstīgala*, *Vāczemes sudrabiņš* u. c. Bez tam perifrastiskās vārdkopās leksēma *Vāczeme* tiek izmantota no rietumiem vai dienvidiem ievestu un introducētu augu vai kustoņu valsts reāliju apzīmējumiem, piemēram, tādās tautasdziesmu vārdkopās kā *Vāczemes ābelīte*, *Vāczemes ābolīši*, *Vāczemes rācenīši*, *Vāczemes magonīte*, *Vāczemes kliņģerīte*, *Vāczemes kumeļš*, *Vāczemes bullītis*, *Vāczemes gosniņas* u. c.

Apzināti netiks apskatīts kāds stipri problemātisks *Vāczemes* nosaukuma eventuālās nozīmes skaidrojums. Tas ir sensenais jautājums par *Vāczemes* vārda varbūtējo lietojumu tautasdziesmās ar nozīmi ‘mirušo pasaule’ (‘mirušo valsts’) jeb ‘viņa saule’.¹⁸ Te jau pirmkārt būtu minams daudzās versijās un variācijās plaši sazarotais tautasdziesmu cikls par “garo pupu” (“Pupa – debess trepes”, LD 34 035–34 047), kur daudzos tekstu variantos funkcionē teiksmainais mitoloģiskās *Vāczemes* tēls. Šim dziesmu ciklam piekļaujas vēl arī dažas citas atsevišķas *Vāczemes* tematikas dziesmas. Pamatojoties uz šo dziesmu satura atšķirīgo izpratni un netiešām liecībām, zinātnieku izteiktie uzskati par *Vāczemes* vārda lietojuma semantiku šai gadījumā var būt ļoti dažādi, pat gluži pretēji. Tālab šīs strīdīgās un pretrunīgās problēmas sīkākam iztīrījumam būtu veltījama īpaša apspriede. Vēl tikai interesentiem būtu vēlams atgādināt P. Šmita viedokli, ko viņš izteicis sava darbīgā mūža nogalē:

“*Vāczeme* ir vāciešu zeme tālu rietumos pār jūru, kur iet ceļš arī uz “viņu sauli”. Ja mirušo dvēsele ceļo uz *Vāczemi*, tas tomēr nenožīmē, ka *Vāczeme* jau būtu pati “viņa saule”. ”¹⁹

Manis teiktais nepārprotami liecina, ka latviešu klasiskajās tautasdziesmās tik plaši un daudzveidīgi izmantotā *Vāczemes* nosaukuma lietojuma semantiskā satura noteiksmē pētniekiem arī vēl turpmāk darba gana.

Kopsavilkums

1. Nevienu no leišu *Vòkia* un latviešu *Vāca* līdzšinējiem – P. Šmita, J. Endzelīna, K. Būgas, E. Seteles, E. Nieminena, K. Ancīša, A. Jansona, K. Karuļa u. c. – etimoloģizējumiem nevar uzskatīt par rezolutīvu, itin drošu. Tāpēc salīdzināmās valodniecības speciālistiem šī jautājuma risinājumā arī turpmāk būtu rodami jauni papildargumenti baltu, ģermāņu, somugru u. c. valodu dotumos, kā arī vēstures avotu liecībās.

2. Toponīms *Vāczeme* latviešu klasiskajās tautasdziesmās daudzināts ļoti bieži, nesalīdzināmi vairāk kā jebkurš cits zemes vārds.

K. Barona “Latvju dainās” pati leksēma *Vāczeme*, kā arī vārdkopas, kur viens no komponentiem ir *Vāczemes* vārds, konstatētas pavisam 1118 tautasdziesmu variantos (nosacīti kādos 273 dziesmu tipos).

3. *Vāczemes* vārda semantiskais saturs ir ļoti plašs, tas aptver veselu jēdzienu sistēmu, veselu priekšstatu kopumu. Tautasdziesmās nav otra tik bieži pieminēta zemes nosaukuma kā *Vāczeme*, tāpat kā nav cita toponīma vispār ar tik plaši sazarotu semantisko struktūru, tik ietilpīgu lietojuma lauku, kāds piemīt *Vāczemei*. Vecuma ziņā atšķirīgos tautasdziesmu slāņos, kā arī dažādās dziesmu tematiskajās grupās *Vāczemes* vārdam konstatējami vairāki funkcionālās nozīmes varianti.

4. Vecākajā tautasdziesmu slānī leksēma *Vāczeme* palaikam funkcionē kā toponīms ar nozīmi 'tāla, sveša, nepazīstama, nenoteikta zeme rietumos vai dienvidos'. Pēc tautasdziesmu liecībām, *Vāczeme* atrodas aiz jūras, tā ir viena no aizjūras zemēm, kas labi sasniedzama pa ūdensceļu. Krietni mazāk ir to dziesmu, kur *Vāczeme* apdziedāta kā pa sauszemi aizsniedzama zeme. Tautasdziesmu *Vāczeme* ir dislocēta rietumos, tamdēļ uz turieni var nokļūt arī pa tā saucamo saules ceļu, braucot pa jūru vakaru virzienā. Dziesmās arī pati saule tēlota ejam uz *Vāczemi* vai nākam no tās. Nedaudzās tautasdziesmās ir saskatāmas dažas tiešas vai netiešas liecības par *Vāczemi*, kas atrodas dienvidos.

Uzsverams, ka uz tautasdziesmu dotumu pamata vien ir grūti, praktiski pat nav iespējams identificēt *Vāczemi* ar kādu konkrētu, noteiktu, zināmu zemi. Sacītais attiecas uz vecāko tautasdziesmu slāni ar tur daudzīnāto *Vāczemi*.

5. Ka tautasdziesmu *Vāczemei* varētu būt kāds semantisks sakars ar 'Zviedru zemi' vai 'Gotlandi', to netieši apliecina vēstures avotu ziņas par senlatviešu kontaktiem ar Skandināviju un skandināviem. Šādas liecības sniedz arheoloģiskais materiāls, skandināvu sāgas, rūnu raksti un vēl citi avoti, piemēram, Rimberta hronika "Vita sancti Anscharii" no IX gs. vidus. Ģermāņi, ar kuriem senlatviešu ciltis iepazinās vispirms, bija skandināvi jeb ziemeļģermāņi (normāņi).

Vēstures avotu liecības it kā netieši balstītu pieņēmumu, ka *Vāczemes* tematikas dziesmās varētu būt saglabājušās tāltālas atbalsis no senlatviešu un skandināvu sakaru laikmeta. Tai gadījumā vecākā slāņa tautasdziesmās toponīmam *Vāczeme* varētu būt etimoloģiski semantisks sakars ar sākotnējo *Vācas* vārdu tā eventuālajā 'Zviedru zemes' vai 'Gotlandes' nozīmē. Vēdas domāt, ka sākotnēji leksēma *Vāca* funkcionējusi gan kā toponīms, gan kā etnonīms.

Apsvērumi par tautasdziesmās tēlotās *Vāczemes* nosaukuma varbūtējo semantisko saikni ar 'Zviedru zemi' vai 'Gotlandi' ir vairāk vai mazāk teorētiski pieņemumi. Tos nebalsta tautasdziesmu dotumi. Leksiskās nozīmes ziņā nav iespējams kādu no biežajiem toponīma *Vāczeme* lietojuma gadījumiem tautasdziesmās droši un nekļūdīgi identificēt ar 'Zviedru zemi' vai 'Gotlandi'.

6. Tautasdziesmās toponīms *Vāczeme* nereti funkcionē ar nozīmi 'jebkura sveša, nepazīstama tuvāka vai tālāka zeme'. Šis tautasdziesmu *Vāczemes* semantiskais variants atbilst K. Ulmaņa vārdnīcā toponīma *Vāczeme* otras nozīmes skaidrojumam 'Ausland überhaupt'. Šis *Vāczemes* leksiskās nozīmes variants labi uztverams jauniešu sadzīves, kā arī precību un kāzu dziesmu tematiskajos ciklos.

Uz *Vāczemes* tematikas dziesmu satura un tēlu analīzes pamata secināms, ka klasiskajās tautasdziesmās toponīms *Vāczeme* nereti ir vairāk vai mazāk vispārināts, poētisks nosaukums jebkurai svešai, nepazīstamai zemei. Turklāt *Vāczemes* vārds klasiskajās tautasdziesmās nereti veic arī cēlvārda jeb poētisma funkcijas. Šis ir arī viens no tiem faktoriem, kas noteicis *Vāczemes* vārda popularitāti, tā lietojuma neparasti lielo biežumu tautasdziesmās.

7. Starp *Vāczemes* tematikas vecākā slāņa dziesmām savrup stāv dziesmu grupa ar mitoloģisku saturu. Šais mitoloģiskajās dziesmās *Vāczeme* rādīta kā Saules, Saules meitas, Dieva dēlu, Pērkona un tā personificējuma Debess kalēja, kā arī Ausekļa dzīvesvieta un darbības lauks. Šais dziesmās daudzinātā *Vāczeme* nosacīti būtu dēvējama par *mitoloģisko Vāczemi*. Arī mitoloģiskajās dziesmās toponīms *Vāczeme* parasti funkcionē ar nozīmi 'tāla, sveša, nepazīstama zeme'. Arī šo *mitoloģisko Vāczemi* nav iespējams identificēt ar kādu noteiktu, zināmu zemi.

8. *Vāczemes* tematikas dziesmu relatīvi jaunākajā slānī toponīms *Vāczeme* palaikam funkcionē ar nozīmi 'Vācija'. Šādā nozīmē *Vāczemes* vārds parasti lietots dziesmās, kas atspoguļo drūmo dzimtniecības laiku dzīves īstenību. Šais dziesmās etnonīms *vāci* funkcionē kā feodālo kungu (muižnieku) sinonīms ar nozīmi 'vācieši', savukārt toponīms *Vāczeme* kā vāciešu apdzīvotas zemes nosaukums ar nozīmi 'Vācija'. Šais dziesmās apdziedātā *Vāczeme* semantiski samērā viegli identificējama ar *Vāciju* kā vāciešu apdzīvotas zemes nosaukumu. Cilmes ziņā tas ir relatīvi jaunāks *Vāczemes* vārda semantiskais variants.

9. Dažu apsvērumu dēļ šai rakstā apzināti nav apskatīts kāds stipri problemātisks *Vāczemes* nosaukuma eventuālās nozīmes skaidrojums. Tas ir sensenais jautājums par *Vāczemes* vārda varbūtējo lietojumu tautasdziesmās ar nozīmi 'mirušo pasaule' ('mirušo valsts') jeb 'viņa saule'. Te būtu minams daudzās versijās un variācijās plaši sazarotais tautasdziesmu cikls par "garo pupu" ("Pupa – debess trepes", LD 34 035–34 047), kur daudzos tekstu variantos funkcionē teiksmainais mitoloģiskās *Vāczemes* tēls. Šim dziesmu ciklam piekļaujas vēl arī dažas citas atsevišķas *Vāczemes* tematikas dziesmas. Pamatojoties uz šo dziesmu satura atšķirīgo izpratni un netiešām liecībām, zinātnieku izteiktie uzskati par *Vāczemes* vārda lietojuma semantiku šai gadījumā var būt ļoti dažādi, pat pretēji. Tālab šīs strīdīgās un pretrunīgās problēmas sīkākam iztīrījumam būtu veltījama īpaša apcere.

¹ Raksta pamatā ir referāts, kas nolasīts akadēmiķa J. Endzelīna 104. dzimšanas dienas atceres sanāksmē 1977. gada 22. februārī.

² Šmidts P. Etnografisku rakstu krājums. – Rīga, 1912. – 1. sēj. – 39., 101. lpp.

³ Ancītis K., Jansons A. Vidzemes etniskās vēstures jautājumi // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1963. – 5. laid. – 57. lpp., 297. par.

⁴ Šmidts P. Etnografisku rakstu krājums. – 1. sēj. – 99., 100. lpp.

⁵ Būga K. Rinktiniai raštai. – Vilnius, 1959. – 2 t. – P. 226–231.

⁶ Turpat. – 228. lpp.

⁷ Endzelīns J. Darbu izlase. – Rīga, 1974. – 2. sēj. – 359., 360. lpp.

⁸ Turpat. – 360. lpp.

⁹ Nieminen E. Stammasat der ins Urfinnische entlehnten baltischen ä-feminina und die Herkunftsfrage // Finnisch-ugrische Forschungen: Zeitschrift für Finnisch-ugrische Sprach- und Volkskunde. – Helsinki, 1934. – Nr. 22. – S. 62–64.

¹⁰ Fraenkel E. Litauisches etymologisches Wörterbuch. – Heidelberg; Göttingen, 1955–1965. – Bd. 1–2. – S. 1272.

¹¹ ME. – 4. sēj. – 490–492. lpp.; EH. – 2. sēj. – 760., 761. lpp.

¹² Karulis K. Latviešu etimoloģijas vārdnīca. – Rīga, 1992. – 2. sēj. – 463. lpp.

¹³ Turpat.

¹⁴ Zemzare D. XVIII gs. leksikografa J. Langes atzīmes par latviešu toponimiku // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – Rīga, 1957. – Nr. 1. – 29. lpp.

¹⁵ Latvijas PSR arheoloģija. – Rīga, 1974. – 69. lpp.

¹⁶ Turpat. – 269. lpp.

¹⁷ Karulis K. Latviešu etimoloģijas vārdnīca. – 2. sēj. – 463. lpp.

Vai Vāczeme ir 'Vidzeme'?

Problēma par Vāczemi tautasdziesmās sava plašuma un komplicētā rakstura dēļ ir īpaša izvērstāka pētījuma objekts. Šajā rakstā aplūkots tikai viens šaurāks jautājums, t. i., vai K. Barona "Latvju dainu" 30 684. dziesmā minētā Vāczeme būtu identificējama ar Daugavas labo krastu respektīvi Vidzemi.

Pirmoreiz šo domu, ka vismaz dažās tautasdziesmās Vāczeme saprotama arī Vidzemes nozīmē, izvirzījusi D. Zemzare 1957. gadā apcerē "XVIII gs. leksikografa J. Langes atzīmes par latviešu toponīmiku". Lai apjaustu, kā un ar ko autore argumentējusi savu viedokli jautājumā par tautasdziesmu Vāczemi, jāsniedz garāks citējums. Aprādījusi, ka, spriežot pēc kāda raksta avīzes "Ceļa Biedris" 1863. gada 11. numurā un J. Langes paskaidrojuma vāciski latviskās un latviski vāciskās vārdnīcas otrā daļā (1777), ar senvārdu *Vāca* un *Vāciene* Daugavas braucēji apzīmējuši Aiviekstes un Daugavas labo, pie Vidzemes piederīgo krastu, D. Zemzare pati turpina:

"Langes vērojums par *Vācienu* – Vidzemi ierosina pārvērtēt klasiskajās tautas dziesmās daudzinātās *Vācas*, *Vāczemes* izpratni. Tiešām, pārskatot attiecīgās dziesmas, atklājas, ka dažās no tām apdziedātā *Vāczeme* nav identificējama ar rietumos vai dienvidos pa jūras ceļu sasniedzamu zemi. Lielāko tiesu šādi neizskaidrojamas dziesmas ir iesūtītas no Augšzemes, no Daugavas krastiem un attiecas uz Daugavas laiviniekkiem, kas nokļūst jau *Vāczemē*, līdz Rīgai vai jūrai neaizbraukuši. Tā Langes vārdnīcā minētās *Vācienes* nozīmē saprotama *Vāczeme* Kr. Barona Latvju dainās ar 30684. nr. ievietotajai dziesmai. Tai ir daudz uzrakstījumu, kas datējami ar XIX gs. vidu. Vecākais, varbūt pat no XIX gs. sākuma saglabājies ir Neretas mācītāja Vagnera iesūtījums:

*Ozoliņa laivu taisu,
Abi gali apzeltoti;
Ne jūrē neiegāju,
Kad atspīde Vācēmē.*

LD 30684. 4.

Uz gadsimta vidu attiecas mārcienietes Priedītes teiktā dziesma:

*Ābel's koka laivu daru,
Abi gali pazeltīti;
Ne jūrā neielaidu,
Jau atspīda Vācēmē.*

LD 30684.

No Mārcienas uz Maskavu Fr. Brīvzemniekam un Kr. Baronam 80. gados iesūtīts otrs dziesmas variants, kur "Ne jūrā neielaidu" vietā ir "Ne jūrā neiebraucu" (LD 30684. var.). Pēdējam līdzīgs ir dziesmas publicējums 1888. g. no Bērzaunes (LD 30684. var.).

Rīgu kā sasniedzamu pēc Vācijas min divi uzrakstījumi no Kalsnavas:

*Ne pie Rīgas nedagāju,
Jau atspīd Vācēmē.*

LD 30684. var.

Līdzīgi arī no Krustpils iesūtītā dziesmā:

*Ābel' koka laivu daru,
Abi gali apzeltīti;
Da Rīgai nedagāju,
Atspīdēja Vācēmē.
Vācēmnieki brīnējās,
Kam tij tāda laiva nāk.
Tā dēliņa laiva nāk,
Kas neguļ dienavidu.*

LD 30684. 1.

Par Vācijas lielo tuvumu liecina J. Sproģa 1860. gados Kokneses un Pļaviņu apkaimē uzrakstītā un 1868. g. publicētā dziesma:

*Dreijas koka laivu daru,
Abi gali sudraboti;
Nav laiviņa ūdenī,
Jau slavīte Vācēmē.*

LD 30684. 2. var.

Lielākais skaits latviešu tautas dziesmu, kur minēta *Vāczeme*, piemēram, populārā “Ar sauliti saderēju” (LD 30700.), “Agri dzied Rīgas gaiļi” (LD 13243.) u. c., protams, apdzied tālo pa jūras ceļu sasniedzamo zemi – *Vāczemi*.¹

Nobeigumā autore rezumē:

“Nelielais ekskurss rāda, cik ne tikai kāda atsevišķa vārda vēsturei, bet arī tautas daiļrades un vēstures sapratnei un izpētei var būt nozīmīga pat sākumā šķietami neticama piezīme arī cittautieša garīdznieka feodāla savāktajā latviešu leksikas materiālā un cik ilgi ļaužu apziņā un folklorā saglabājas senākie priekšstati.”²

Tikai žēl, ka šis pareizais secinājums balstīts uz nepamatota pieņēmuma par it kā iespējamo Vāczemes un Vidzemes leksiskās nozīmes sakritību dažās tautasdziesmās.

Kādi būtu iebildumi, kas liek apstrīdēt D. Zemzares sprieduma pareizumu? Vispirms jākonstatē, ka diskutējams ir autore apgalvojums, ka vairums dziesmu, kur Vāczeme saprotama Vidzemes nozīmē, iesūtīts no Augšzemes, no Daugavas krastiem. No sacītā gan nav skaidri uzminams, tieši kuras “Latvju dainu” dziesmas par Vāczemi autore domājusi, taču, kas attiecas uz detalizētāk iztīrīto 30 684. dziesmu, tad aina rādās citādāka. Pēc pierakstes vai dzirdēšanas vietām redzams, ka 30 684. dziesmas 13 varianti, kas publicēti “Latvju dainās”, pa kultūrvēsturiskajiem apgabaliem grupējas šādi: Kurzemē iegūti 3 varianti, Zemgalē – 2, Vidzemē – 6, Latgalē – 1 variants, Kurzemē, Zemgalē vai Vidzemē bez tuvāk precizētas vietas norādes – 1 variants. Tātad dziesma neatkarīgi no tās kādreizējās cilmes vietas bijusi pazīstama visos Latvijas kultūrvēsturiskajos apgabalos, visvairāk tieši Vidzemes dienvidaustrumu daļā. No turienes nākuši 5 varianti jeb 38% no dziesmu kopskaita (2 varianti no Mārcienas, pa 1 no Kalsnavas, Meirāniem, Kokneses vai Pļaviņām).

Ka “Latvju dainu” 30 684. dziesma vismazāk pazīstama bijusi tieši Latgalē, to apstiprina arī šīs dziesmas 56 varianti, kas apzināti Latviešu folkloras krātuves manuskriptu fondos. Pēc pierakstes vai iesūtes vietām tie sadalās šādi: Kurzemē fiksēti 17 varianti, Zemgalē – 14, Vidzemē – 17, Latgalē – 4 varianti, bet 4 variantiem pierakstes vieta nav nosakāma.

Iespējams, ka D. Zemzare, kā jau valodniece, ar Augšzemi³ domājusi augšzemnieku dialekta izplatības areālu, kas, kā zināms, nesakrīt ar

kādreizējām Latgales administratīvi teritoriālajām robežām, bet iesniedzas patālu arī Vidzemes un Zemgales austrumdaļā. Tādā gadījumā Vidzemes austrumdaļā dzirdētie 30 684. dziesmas varianti nebalsta autores apgalvojumu, ka "XVII un XVIII gs. ar *Vācu, Vācieni, Vāczemi* – – – Polijai padotie augšzemnieki – – – iesaukuši no Zviedrijas koloniālā atkarībā esošo Vidzemi"⁴. Lai šo domu varētu argumentēt arī ar tautasdziesmu dotumiem, "Latvju dainu" 30 684. dziesmai cilmes ziņā vajadzētu būt Latgales dziesmai, ko nekādi nav iespējams pierādīt. Pētnieku rīcībā nav daudz maz drošāku pieturas punktu, kas ļautu kaut cik noteiktā spriest par 30 684. dziesmas cilmes vietu un etnisko piederību. Pagaidām skaidrs un nepārprotams ir viens: spriežot pēc satura un dzejas tēlu rakstura, tā ir tipiska Daugavas laivinieku dziesma. Turklāt šai dziesmā daudz zinātās *Vāczemes* jēguma izpratnei nav svarīgi, vai dziesmai šūpulis pirmoreiz kārts Daugavas krasta Vidzemes, Zemgales vai Latgales pusē. Ne jau 30 684. dziesmas variantu topogrāfiskā izplatība šoreiz nosaka diskutējamā jautājuma būtību. Tā meklējama citā virzienā.

Dziesmas otra puse *Ne jūrē neiegāju, Kad atspīde Vāczemē*, citā variantā *Ne pie Rīgas nedagāju, Jau atspīda Vāczemē* nav izprotama tā, it kā Daugavas laivinieki sasniegtu jau Vāczemi, pirms vēl nav tikuši līdz Rīgai vai jūrai. Šai tautasdziesmai, līdzīgi daudzām citām, kas apdzied, apjūsma drosmīgos, veiklos un bezbēdīgos Daugavas laivīniekus vai tālos jūras braucējus, piemīt reti spilgta poetizēta izteiksme, spēcīgas, lielu dimensiju hiperbolas, kas piešķir lietām un parādībām nereālas, dzīvē neesošas īpašības, fantastisku atveidu. Tā reizē ir arī viena no tām tautasdziesmu māksliniecisko izteiksmes līdzekļu arsenāla pamatīpatnībām, kuras pareizs atšifrējums ieliek pētnieku rokās derīgu atslēgu dziesmu satura pareizai sapratnei. Ne velti dziedātāju iztēlē laivu gali tiek apzeltīti vai apsudraboti, tā brauc tik neticamā ātrumā, līdzīgi vējam vai viesulim, ka, gaismai austot, var nokļūt Rīgā, bet, saulei lecot, jau Vāczemē. Šādas neiegrozotā iztēlē skatītas, appoetizētas, zeltā un sudrabā ietērptas laivas ir samanāmas pa milzu gabalu, kāpinātā izteiksmē pat tik tālu saredzamas, ka, līdz Rīgai vai jūrai nenobraucot, tās atspīd jau aizjūras Vāczemē. Tāpat kā kādā 30 684. dziesmas variantā izdaudzzināto Daugavas laivinieku slava septiņjūdžu zābakos steidzas pa priekšu pašiem braucējiem: *Nav laiviņa ūdenī, Jau slavīte Vāczemē*.

Ka 30 684. dziesmā Vāczonei leksiskās nozīmes ziņā nav nedz tieša, nedz netieša sakara ar Vidzemi, skaidri rāda kāda cita līdzīga tipa un saturs dziesma, tikai ar izvērstāku sižetiska rakstura risinājumu:

Taisu, taisu ābels laivu,
Abi gali apzeltīti,
Lieku baltu zēgelīti,
Braucu pāri jūriņai.
Zēgelīti izpušķoju
Jūras puķu ziedīniem.
Ne cik tālu neaizbraucu,
Vāczemē atspīdēja.
Priekšā tek no Vāczones
Dižan' skaistas dzeltanītes.
Ai, Vāczones dzeltanītes,
Tik ar mani līdzī nākt?
Bij maniem bāliņiem
Dūkanbēri kumeliņi,
Dūkanbēri kumeliņi,
Smalki malta rudzu maize.

LD 30 867

Stingrākas argumentācijas labad minams vēl pāris apsvērumu. Pirmkārt, salīdzinot un izanalizējot tās tautasdziesmas, kur figurē Rīga un Vāczone, vērojams konteksta sakarā, ka Vāczone aizvien atrodas viņpus, nevis šaipus Rīgas, t. i., krietni tālāk nekā Rīga:

Rīgā iešu es, māmiņa,
No tās Rīgas Vāczemē,
Kam to manu augumiņu
Vidzemē niecināja.

LD 8832

Aiz Daugavas loku liecu,
Rīgā pirk kumeliņu;
No Vāczones atvedīšu
Bāliņam līgaviņu.

LD 15 904

Sudrabiņa loku liecu,
Vara kalu kamaniņas;
Rīgā ņemu ļaudaviņu,
Vāczemē laulājos.

LD 15 962

Rīgā pirku, naudu devu,
Vācēmē kaldināju,
Vācēmē kaldināju
Pie sudraba kalējiņa.

LD 5850

Tālab dziesmās arī runā par dziļo, t. i., tāltālo, Vācemi:

Ai, Dieviņ, ai, Dieviņ,
Kur man citi bāleliņi?
Cits krievos, cits leišos,
Cits dziļāi Vācēmē.

LD 3839

Vai krievos, vai leišos,
Vai dziļāi Vācēmē?
Ne krievos, ne leišos,
Šeju pat Vidzemē.

LD 1064, 2

Saka strazds dziedādams:
Kas tur brauc? zeme rīb.
Tā māšiņa sērstu brauca,
Kas dziļāi Vācēmē.

LD 26 541, 8

Otrkārt, tajās tautasdziesmās, kas stāsta par braucienu ar laivu vai kuģi uz Vācemi, redzams, ka Rīga ir tikai viens, turklāt tuvākais starpposms tālīnājā jūras ceļā līdz Vācemei:

Vakarā iesēdos
Ozoliņa laiviņā;
Rīgā man gaisma ausa,
Vācēmē saule lēca.

LD 30 898

Es iejūdu vēja zirgu
Viesuliņa kamanās;
Rīgā mani saule leca,
Vācēmēi noritēja.

LD 31 753

*Bij man viena sila bite
Kā telīte pirmu pienu;
Mucām medu Rīgā vedu,
Kuģiem vaskus Vācēmē.*

LD 30 271

Treškārt, ka tautasdziesmās ar Vācemi nav saprotams kāds pašu latviešu – vidzemnieku vai kurzemnieku apdzīvots novads, nenoliedzami apstiprina tie dziesmu varianti, kur Vidzeme vai Kurzeme, no vienas puses, un Vāceme, no otras, gan minētas blakus, bet semantiski tiek šķirtas, jo katrs no šiem nosaukumiem apzīmē savu atšķirīgu objektu. Tautasdziesmu piemēri:

*Uz Kurzemi es neietu,
Vidzemē nepatīk;
Uz Vācemi vizuļoja
Mans vizuļu vainadziņš.*

LD 10 901

*Kam bērziem slotas laužt?
Lai lauž slotas ozoli;
Kam nav meitu Vidzemē,
Lai ņem sievu Vācēmē.*

LD 11 897

*Viena pate man māsiņa,
To aizveda Vācēmē;
Tur zviedz bērī kumeliņi,
Kurzēmēi atskanēja.*

LD 22 477

*Pūt, vējiņis, kur pūzdamis,
Pūt vairāk dienvidos,
Pārpūt manus bāleniņus
No Vācemes Kurzēmē.*

LD 30 833

No sacītā secināms, ka K. Barona "Latvju dainu" 30 684. dziesmā vārds *Vāceme* nav identificējams ar J. Langes vārdnīcā minēto arhaismu *Vāciene* un līdz ar to leksiskās nozīmes ziņā nav nekādi attiecināms uz Daugavas labo krastu respektīvi *Vidzemi*. Dziesmas satura analīze, dzejas tēlu un gleznu pareizs atšifrējums un tā visa salīdzinājums ar citām Vācemes

tematikas dziesmām nepārprotami liecina, ka arī šai gadījumā ar *Vāczemi* domāta tā pati klasiskajās tautasdziesmās bieži daudzinātā tālā, svešā zeme rietumos vai dienvidos, kas labi sasniedzama pa ūdensceļu, retāk – pa sauszemi. Vispār neapstrīdot senvārda *Vāciene* jēguma skaidrojuma pareizumu J. Langes vārdnīcā, tomēr jāatzīst, ka nedz “Latvju dainu” 30 684. dziesmā, nedz arī citās tautasdziesmās apdziedātā Vāczeme nav saprotama Vācienes nozīmē kā varbūtējs Vidzemes nosaukums.

Šajā rakstā nav iespējams iztirzāt Vāczemes vārda etimoloģiju tīri valodnieciskā aspektā, kā arī noskaidrot visas Vāczemes vārda nozīmes, gan senākus, gan jaunākus šo nozīmju slāņojumus uz klasisko tautasdziesmu materiāla pamata. Varam vienīgi atzīmēt, ka starp vairāk nekā 1000 no K. Barona “Latvju dainām” ekscerpētajiem dziesmu variantiem, kur tādā vai citādā sakarā figurē vārds *Vāczeme*, pagaidām nav izdevies konstatēt neviena tāda varianta, kas varētu balstīt D. Zemzares sniegto Vāczemes leksiskās nozīmes skaidrojumu.

¹ Zemzare D. XVIII gs. leksikografa J. Langes atzīmes par latviešu toponīmiķu // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1957. – Nr. 1. – 29., 30. lpp.

Tā pati doma, tikai krietni reducētā veidā, uzsvērtā arī D. Zemzares grāmatā “Latviešu vārdnīcas (līdz 1900. gadam)” (Rīga, 1961. – 150. lpp.).

² Turpat. – 30. lpp.

³ Etnogrāfiskā izpratnē pēc senas tradīcijas par *Augšzemi* būtu dēvējams vienīgi Zemgales austrumgals, kas aptver bijušo Jēkabpils un Ilūkstes apriņķi un ko vēsturnieki sauc par *Sēliju* (Sēļu zemi).

⁴ Zemzare D. XVIII gs. leksikografa J. Langes atzīmes par latviešu toponīmiķu. – 28. lpp.

Saīsinājumi

<i>Ab</i>	– Abrenes apriņķis
<i>adv.</i>	– adverbs
<i>ak.</i>	– akuzatīvs
<i>Azp</i>	– Aizputes apriņķis
<i>B</i>	– Bauskas apriņķis
<i>burtn.</i>	– burtnīca
<i>C</i>	– Cēsu apriņķis
<i>D</i>	– Daugavpils apriņķis
<i>d.</i>	– daļa
<i>dial.</i>	– dialektālisms
<i>dsk.</i>	– daudzskaitlis
<i>EH</i>	– Endzelīns J., Hauzenberga E. Papildinājumi un labojumi K. Milenbaha Latviešu valodas vārdnīcai. – Rīga, 1934–1946. – 1.–2. sēj.
<i>FBR</i>	– Filologu biedrības raksti
<i>fr.</i>	– franču
<i>g.</i>	– gads
<i>g. t.</i>	– gadu tūkstotis
<i>gr.</i>	– grieķu
<i>grām.</i>	– grāmata
<i>gs., arī g. s.</i>	– gadsimts
<i>gen.</i>	– ģenitīvs
<i>ide.</i>	– indoeiropiešu pirmvaloda
<i>ig.</i>	– igauņu
<i>Il</i>	– Ilūkstes apriņķis
<i>J. R.</i>	– Jānis Rozenbergs
<i>Jg</i>	– Jelgavas apriņķis
<i>Jk</i>	– Jēkabpils apriņķis
<i>Kld</i>	– Kuldīgas apriņķis

<i>kr.</i>	– krievu
<i>lat.</i>	– latīņu
<i>latv.</i>	– latviešu
<i>LD, arī BW</i>	– Barons K., Visendorfs H. Latvju dainas. – Jelgava, 1894. – 1. sēj.; Pēterburga, 1903–1915. – 2.–6. sēj.
<i>Ldz</i>	– Ludzas apriņķis
<i>lei.</i>	– leišu
<i>LFK</i>	– Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuve
<i>LFK Bb</i>	– Latviešu folkloras krātuves K. Barona biedrības manuskripti
<i>LFK Bdz</i>	– Latviešu folkloras krātuves bērnu dziesmu manuskripti
<i>lib.</i>	– lībiešu
<i>LLVV</i>	– Latviešu literārās valodas vārdnīca. – Rīga, 1972–1996. – 1.–8. sēj.
<i>Lp</i>	– Liepājas apriņķis
<i>lpp.</i>	– lappuse
<i>LTdz</i>	– Latviešu tautasdziesmas. – Rīga, 1955–2004. – 1.–8. sēj.
<i>LU</i>	– Latvijas Universitāte
<i>m. ē.</i>	– mūsu ēra
<i>Md</i>	– Madonas apriņķis
<i>ME</i>	– K. Milenbaha Latviešu valodas vārdnīca / Rediģējis, papildinājis, turpinājis/nobeidzis J. Endzelīns. – Rīga, 1923–1932. – 1.–4. sēj.
<i>nom.</i>	– nominatīvs
<i>nos.</i>	– nosaukums
<i>nr., arī Nr.</i>	– numurs
<i>p. m. ē.</i>	– pirms mūsu ēras
<i>par.</i>	– parinde
<i>pers.</i>	– persona
<i>piel.</i>	– pielikums
<i>piem.</i>	– piemēram
<i>po.</i>	– poļu
<i>postp.</i>	– postpozīcija
<i>pr.</i>	– prūšu
<i>prep.</i>	– prepozīcija
<i>PSR</i>	– Padomju Sociālistiskā Republika
<i>R.-</i>	– Rietum-
<i>resp.</i>	– respektīvi

<i>Rg</i>	– Rīgas apriņķis
<i>r-s</i>	– rajons
<i>Rz</i>	– Rēzeknes apriņķis
<i>s.</i>	– somu
<i>sāk.</i>	– sākums
<i>sal.</i>	– salīdzināt
<i>sēj.</i>	– sējums
<i>sk.</i>	– skatīt
<i>skr.</i>	– senkrievu
<i>sl.</i>	– sleja
<i>spr.</i>	– senprūšu
<i>t. i.</i>	– tas ir
<i>t. s.</i>	– tā saucamais
<i>tag.</i>	– tagadne
<i>Tdz</i>	– Tautas dziesmas. Papildinājums K. Barona "Latvju dainām". Prof. P. Šmita redakcijā. – Rīga, 1936–1939. – 1.–4. sēj.
<i>Tk</i>	– Tukuma apriņķis
<i>Tl</i>	– Talsu apriņķis
<i>u. c.</i>	– un citi
<i>u. t. t.</i>	– un tā tālāk
<i>u. tml.</i>	– un tamlīdzīgi
<i>v., arī var.</i>	– variants respektīvi folkloras vienība
<i>v-a</i>	– valoda
<i>Vlk</i>	– Valkas apriņķis
<i>Vlm</i>	– Valmieras apriņķis
<i>Vp</i>	– Ventspils apriņķis
<i>vsk.</i>	– vienskaitlis
<i>zv.</i>	– zviedru
<i>AASF</i>	– Annales Academiae Scientiarum Fennicae
<i>Bd.</i>	– Band (vācu) 'sējums'
<i>k.</i>	– kōide (igauņu) 'sējums'
<i>livW</i>	– Kettunen L. Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung. – Helsinki, 1938
<i>lk.</i>	– lehekūlg (igauņu) 'lappuse'
<i>n.</i>	– nide (somu) 'sējums'

- Nr. — Nummer (vācu) 'numurs'
 p. — 1) page (angļu) 'lappuse'; 2) page (franču) 'lappuse'; 3) puslapis (leišu) 'lappuse'
 s. — 1) side (dāņu) 'lappuse'; 2) sivu (somu) 'lappuse'; 3) strona (poļu) 'lappuse'
 S. — Seite (vācu) 'lappuse'
 t. — tom. (poļu) 'sējums'
 t. — tomas (leišu) 'sējums'
 v. — volume (franču) 'sējums'
 vol. — volume (angļu) 'sējums'
 z. — zobacz (poļu) 'skatīt'
- c. — страница (krievu) 'lappuse'
 столб. — столбец (krievu) 'sleja'
 т. — том (krievu) 'sējums'

Grāmatā iekļauto rakstu iepriekšēji publicējumi

- Rozenbergs J. Reālais un idealizētais Rīgas tēlojums latviešu klasiskajās tautas dziesmās // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1999. – Nr. 1. – 38.–61. lpp.
- Rozenbergs J. Idealizētais un reālais Rīgas tēlojums latviešu klasiskajās tautas dziesmās kultūrvēsturisko sakaru skatījumā // Letonica. – 2003. – Nr. 9. – 5.–43. lpp.
- Rozenbergs J. Kursa, Kurzeme latviešu klasiskajās tautas dziesmās // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1990. – Nr. 10. – 29.–36. lpp.; nr. 11. – 67.–74. lpp.
- Rozenbergs J. Aizdaugavas *leiši* latviešu tautas dziesmās un viņu etniskā piederība // Linguistica Lettica. – 1999. – Nr. 4. – 5.–19. lpp.
- Rozenbergs J. Dzintarzeme latviešu tautas dziesmās // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1970. – Nr. 10. – 81.–94. lpp.
- Rozenbergs J. Leksēmas *poļi* semantika latviešu tautas dziesmās kultūrvēsturisko sakaru skatījumā // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1975. – Nr. 12. – 99.–111. lpp.
- Rozenbergs J. Poļi latviešu klasiskajās tautas dziesmās kultūrvēsturisko sakaru skatījumā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2000. – Nr. 4. – 41.–59. lpp.; 2001. – Nr. 2. – 39.–60. lpp.
- Rozenbergs J. Leksēmas *krievi* cilme latviešu valodā un šīs leksēmas semantiskie varianti tautas dziesmās // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1977. – Nr. 4. – 94.–113. lpp.
- Rozenbergs J. Par Vāczemes vārda cilmi un semantiku latviešu tautas dziesmās kultūrvēsturisko sakaru skatījumā // Linguistica Lettica. – 1999. – Nr. 5. – 223.–246. lpp.
- Rozenbergs J. Par smirdiem un Vāczemi latviešu tautas dziesmās // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1971. – Nr. 12. – 106.–117. lpp.
- Rozenbergs J. Leksēmas «zvidri» semantika latviešu klasiskajās tautas dziesmās kultūrvēsturisko sakaru skatījumā // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1999. – Nr. 4/5/6. – 66.–73. lpp.

Rozenbergs J. *Zviedru vārda semantika klasiskajās tautas dziesmās kultūrvēsturisko sakaru skatījumā* // Galda dziesmu dziedāšanas tradīcija Latvijā un Zviedrijā: Starptautiska zinātniska konference Krišjāņa Barona dienas ietvaros. – Rīga, 1999. – 22.–36. lpp.

Rozenbergs J. *Lībieši latviešu klasiskajās tautas dziesmās* // *Linguistica Lettica*. – 2000. – Nr. 6. – 40.–63. lpp.

Rozenbergs J. *Igaunī latviešu tautasdziesmās kultūrvēsturisko sakaru skatījumā* // *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. – 1974. – Nr. 4. – 122.–137. lpp.

Rozenbergs J. *Sāmi latviešu tautas dziesmās* // *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. – 1972. – Nr. 8. – 114.–129. lpp.

Rozenbergs J. *Leksēmas ēigāni semantika latviešu tautas dziesmās kultūrvēsturisko sakaru skatījumā* // *Dialektālās leksikas jautājumi*. – Rīga, 1986. – 2. sēj. – 160.–196. lpp.

Розенберг Я. *Прусы в латышских народных песнях* // *Фольклор балтских народов*. – Рига, 1968. – С. 137–175.

Saturs

Priekšvārds. <i>Māra Vīksna, Dace Bula; Brigita Bušmane</i>	5
<i>Aizdaugavas leiši</i> latviešu tautasdziesmās un viņu etniskā piederība	9
Prūši latviešu tautasdziesmās	22
Leksēmas <i>poļi</i> semantika latviešu tautasdziesmās	58
Tautasdziesmu liecības par latviešu un poļu kultūrvēsturiskajiem sakariem ...	78
Leksēmas <i>krievi</i> cilme latviešu valodā un šīs leksēmas semantiskie varianti tautasdziesmās	110
Lībieši klasiskajās latviešu tautasdziesmās	143
Igauņi latviešu tautasdziesmās kultūrvēsturisko sakaru skatījumā	162
Sāmi latviešu tautasdziesmās	193
Leksēmas <i>zviedri</i> semantika klasiskajās latviešu tautasdziesmās kultūrvēsturisko sakaru skatījumā	217
Leksēmas <i>čigāni</i> semantika tautasdziesmās kultūrvēsturisko sakaru skatījumā	238
Idealizētais un reālais Rīgas tēlojums klasiskajās latviešu tautasdziesmās	273
<i>Kursa, Kurzeme</i> klasiskajās latviešu tautasdziesmās	309
Dzintarzeme latviešu tautasdziesmās	337
Par <i>Vāczemes</i> vārda cilmi un semantiku latviešu tautasdziesmās kultūrvēsturisko sakaru skatījumā	360
Vai <i>Vāczeme</i> ir 'Vidzeme'?	384
Saīsinājumi	392
Grāmatā iekļauto rakstu iepriekšēji publicējumi	396

JĀNIS ROZENBERGS
Peoples and Lands
in Latvian Folk-songs

"Zinātne" Publishers
Riga 2005
In Latvian

JĀNIS ROZENBERGS
Tautas un zemes
latviešu tautasdziesmās

Formāts 60×90/16. Izdevniecība "Zinātne",
Akadēmijas laukums 1, Rīga, LV-1050.
Reģistrāc. nr. 40003576967.
Iespiesta VZD poligrāfijas daļa "Latvijas karte",
Ojāra Vācieša iela 43, Rīga, LV-1004.

Rozenbergs J.

Ro 945 Tautas un zemes latviešu tautasdziesmās. – R.: Zinātne, 2005. – 399 lpp., il.

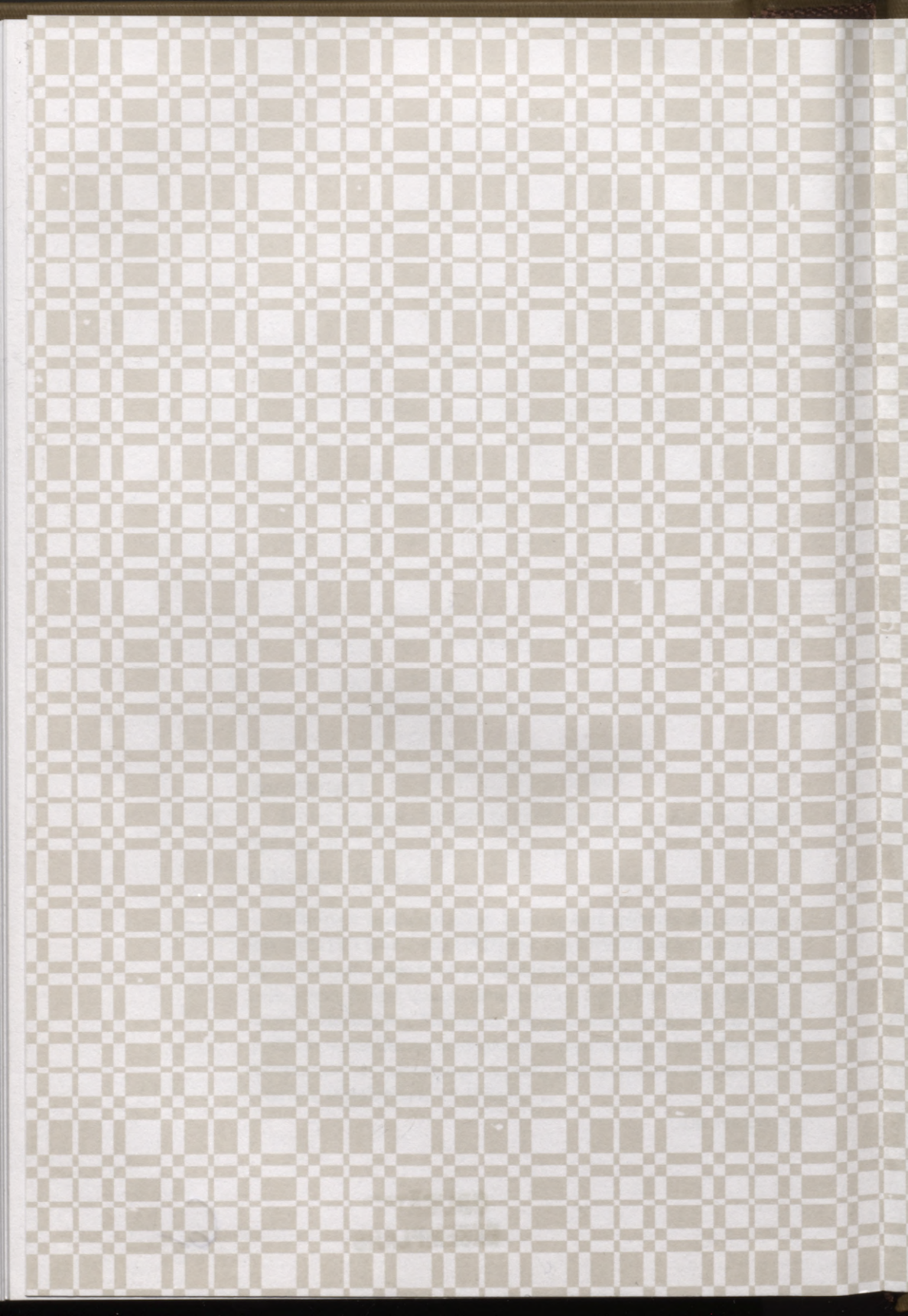
ISBN 9984-767-32-9

Grāmata ir zinātnisku rakstu krājums, kurā apkopota daļa ievērojamā folklorista Jāņa Rozenberga (1927) veikuma latviešu klasisko tautasdziesmu izpētē. Grāmatu veido raksti par dažādu tautu, etnisko grupu (leišu, prūšu, poļu, krievu, lībiešu, igauņu, sāmu, zviedru, čigānu) un vietu (Rīgas, Kurzemes, Dzintarzemes, Vāczemes) atspoguļojumu tautasdziesmās. Autors analizē ar tautasdziesmu etnonīmiem un toponīmiem saistītos jautājumus folkloristikā un valodnieciskā aspektā, plaši izmantojot arī citu zinātņu (vēstures, arheoloģijas u. c.) devumu.

UDK 398.8(=174)

OBLIGĀTAS
EKSEMPĻARS

6-

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0305028877

2005-4
L 116